

HOLMI

XVIII. évfolyam 10. szám

2006. október

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Mácsai István*: Napló – 1956 (*Részletek*) • 1275
Kass János: Néhány szó a múlttól • 1303
Békés Pál: Tejpor • 1306
Horváth Elemér: az obsitos • 1342
    az emigráns • 1342
    2 pannonhalmi srác • 1343
    privatizáció • 1343
Határ Győző: A szalmaszál (Gondolatok
    Ötvenhatról) • 1344
Galgóczi Erzsébet naplójából (*Közzéteszi Galgóczi
    Károlyné*) • 1345
Orbán Ottó: Meztelen tenger (Egy közérzet
    kalandjai az orosz síkságon) (*Közzéteszi
    Orbán Júlia*) • 1357
Gömöri György: „Gloria Victis 1956” – a magyar forradalom
    és a világ költői • 1380
Thomas Cooper: Az ábrázolásmód rekonstruálása:
    az 1956-os események és az irodalom
    (*Nemes Péter fordítása*) • 1385
Csiki László: Fejzsámolás • 1391
Suhai Pál: Szakadék • 1412
    Emlék • 1413
Szabó T. Anna: Zárt tér • 1413
    Ima a sötétben • 1414

FIGYELŐ

Rainer M. János: Megszállottan (Nagy András:
A Bang-Jensen ügy) • 1416

Forgács Éva: Kondor Béla (Megjegyzések
festészetéről, a Kogart Galériában
születése 75. évfordulójáról
megemlékező kiállítás kapcsán) • 1421

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Mácsai István

NAPLÓ – 1956

Részletek

Mácsai István 1922-ben született Budapesten. 1945-ben kezdte meg képzőművészeti főiskolai tanulmányait Bernáth Aurél növendékeként, 1950-ben szerzett diplomát. 1953-ban a Breznay Józseffel közös ARATÓSZTRÁJK 1894-BEN című képért – alkotótársával együtt – Munkácsy-díjban részesítették; ezt a díjat 1955-ben is megkapta. 1957-ben Cannes-ban kamaratárlaton szerepelt.

A hatvanas évek elejétől jelentkezett „letisztult ábrázolású, a valóság és az álom

elemeit ötvöző, egyéni hangvételű munkáival”. 1960-ban és 1965-ben a Csók Galériában gyűjteményes kiállítása volt, „később budapesti ihletésű műveivel szerzett hazai és nemzetközi elismerést”. 1995-ben Pro Urbe Budapest elismeréssel tüntették ki, 2000-ben a XIII. kerület díspolgárává választották. 2002-ben a Vigadó Galériában rendezte meg A SZOCREÁLTÓL A SZÜRREÁLIG című gyűjteményes kiállítását. 2005-ben, 83 éves korában érte a halál.

1956. október 24., délután

Hosszú évek után úgy kezdem újra a naplóírást, mintha egy percre sem hagytam volna abba. A tegnapi nap izgalmai után itthon ülök most, s nem is tehetek mást, megkísérlem felidézni, mi történt.

Ma már csönd van. De ebben a csöndben még mindig a tegnap zúg; fejemben dömböl az egész elmúlt 24 óra, ez a valószínűtlen, soha nem volt, érthetetlen tegnapi nap.

Az előbb felálltam az asztaltól, s az ablakhoz mentem. Alkonyodik, finom pára függönye ereszkedik a Svábhegy elé, a Széna tér villamossínei sárgán csillognak az estében. Hetek óta nem esett egy csöpp eső sem; szárazon, porosan hallgatnak a lombok odalenn. Füst és por savanyú szaga száll. Sárga is, lila is egyszerre az ég, s éppen szemközt, a láthatáron a Nap hatalmas, skarlátpiros korongja. A pára úgy elgyengíti a fényét, hogy nyugodtan belé lehet nézni. Három piciny pont, három madár vonul keresztbe a vörös korongon. Most harap a hegy a kör alsó szélébe – már csak néhány pillanat, és el fog tűnni a borzas fák mögött.

Szomorú csönd ül a városon. Nem jár a villamos, egy lélek sincs az utcán.

Tegnap: 1956. október 23., kedd

Délután három órakor kaptam észbe, hogy nekem randevúm van Kovalcsikkal a Városligetben.

Délután három órakor fent álltam a háztetőn, és festettem. Tanulmányokat csináltam a napsütött kéményekről. A „Hazatérő bányászok” kompozíciójához kellett a színvázlat, annak háttérében szerepelnek majd ilyen napsütött házfalak. Akkor már har-

madik hete minden délutánt a háztetőn töltöttem, a kavicssal beszórt lapos teraszon, ahonnan szép kilátás nyílik a környező tetőkre s azon túl a Rózsadombra. Négy óra tájban a házfalak vörösödni kezdenek, s a Rózsadomb ablakai aranyvillanásokkal verik vissza a búcsúzó napfényt. Modelleket is állítottam be a tetőn, és színvázlatokat festettem róluk, amint bányászsubonyban fáradtan bandukolnak az esti napsütésben.

Az egyik bányászt Kovalcsik alakította, a kiöregedett főiskolai modell. Kovalcsik ifjúkorában artista volt, most már csak jegyszedő a cirkuszban. A képen egy öreg bányaló arcképére is szükségem lenne, s mivel Kovalcsik jóban van a lovászfűikkel, megbeszéljük, hogy egyik délután kimegyünk a cirkuszba, és ott tanulmányokat rajzolunk a lovakról. S ez éppen tegnap délután lett volna; a Fővárosi Nagycirkusz bejárata előtt kellett találkozunk négy óraker. [...] Mire a Széna térre lejutottam, fél négy lett. [...] Szerencsére megpillantottam egy üres taxit; szerencsére meg is állt; s így azzal robogtunk át a városon, ki a Ligetbe. A város napsütött volt és derűs – minden kőből napfény áradt, s a Margit hídon a taxi nyitott ablakán vidáman sodródott be a Duna-szagú levegő. A Palatinus-házak felől jött. Fekete uszályok álltak ott, hasukból csörögve szórta ki a nedves kavicsot az emelőgép. Magas homokhalmok sorakoztak a parton, oldalukon gyerekek csúszkáltak diadalordítással. [...]

Kovalcsik valóban ott állt a cirkusz kapujában; beültettem a sofőr mellé, s dirigáltattam, hogy merre menjünk tovább. Kopár külvárosi grundok közé vezetett a vasúti töltés mellett. Itt állt meg a taxi, a cirkusz állatsereglete és kelléktára előtt. Itt aztán hosszú istállók közé jutottunk, medvetekrecek és madzagon röpködő tyúkok közé. [...]

– Kihez jön az elvtárs? – kérdezte a kapus, ceruzáját nyálazva, hogy kitöltse a kapucédulát, amelyet majd aláírva kell a kilépéskor visszaadnom.

– Egy lóhoz – feleltem –, de a nevét nem tudom. – Egy lóhoz? [...] – Nézze, elvtárs – kezdtem mondani, de aztán kezembe akadt egy vadonatúj csomag cigaretta a zsebemben, s nyomatékul az asztalra tettem. – Nézze, elvtárs, kár ebből olyan nagy dolgot csinálni. Egyezzünk meg: én nem megyek be az „üzem” területére, itt maradok a kapuban, de maguk hozzák ide a lovat, s majd itt lerajzolom.

Így is lett. Kovalcsik elővezetett egy fehér arabs mént, s én egy hordón ülve nagy csomó rajzot csináltam róla. Körém gyűltek a munkások, és vidám megjegyzésekkel kísérték a munkát. Öt óra tájban elkészültek a vázlatok, a portás maga is megtekintette, tetszését nyilvánította, megkínálta a cigarettámból, s jó barátságban búcsúztunk el egymástól.

Lassan bandukoltunk Kovalcsikkal a város felé. Fáradt voltam. Hetek óta erősen dolgoztam a képen. Tegnap későn feküdtem le, mert egész éjjel politizáltunk. A társaság a lengyelországi eseményeken vitatkozott, senki sem tudta pontosan, mi történik Lengyelországban, de Gomułka tegnapi beszédét lelkesedéssel fogadta egész Pest. Gomułka szidta a sztálinistákat, dicsérte a XX. kongresszust, s ez elég Pestnek a lelkesedésre. [...] De aztán, az ördög vigye el, ha már átjöttem Pestre, jó volna bemenni a Váci utcába... [...] Csütörtökön nyílik a Csók Galériában a Czóbel-kiállítás, és mellette a kollektíva többi tagjaitól is kiállítanak néhány képet. Én a tavalyi, kék ruhás féllaktot küldtem be. Jó lesz odasandítani... [...] Miféle autóbusz ez itt? Huszonötös? Ez bemegy a Hősök terére? Na jól van, Lajos bácsi, Isten áldja meg, én itt felszálok. Itt egy húszas, a fáradságáért. Köszönöm.

A Hősök terén, az egyes autóbusznál nagy tömeg. Zúgolódás, már negyedórája nem indult kocsik a város felé. Szidjuk a Beszkártot. – Nem az a baj, kérem – mondja egy nagy bajuszú ellenőr a végállomáson –, Pest felől nem jönnek ki a buszok a Ligetbe,

kérem, azért nem tudunk visszafelé se küldeni! Úgy látszik, valami forgalmi akadály támadt odabent.

– Talán még tart a felvonulás – mondja egy fiatalember.

– Miféle felvonulás?

Tényleg, most jut eszembe, délelőtt hallottam valamit: szimpátiatüntetésre készül az egyetemi ifjúság Gomulka mellett. De azt is hallottam, hogy a belügyminiszter nem engedélyezi. Hát úgy látszik, mégis engedélyezte. No, akkor kár tanakodni, menjünk földalattal.

A földalatti zsúfolt, de baj nélkül megérkezünk a Vörösmarty térre. [...] Fél hat. Remélem, Breznayékat bent találom még a Csók Galériában. A Váci utcán néhány fiatalember jön szemközt, vállán zászlóval, piros-fehér-zöld kokárdával a kabátján. Úgy látszik, mégis történt valami. Egy csoport a Párisi utca sarkán egy falragaszt olvas. Nem férek hozzá, csak a papír felső szélét látom. Ceruzával írt sorok. Legfelül: „Az ifjúság követelése”, a többit nem tudom elolvasni. Nyilván: szolidaritás a lengyelekkel, egyetemi autonómia stb.

Egyre több ember gomblyukában látok piros-fehér-zöld szalagot. Úgy látszik, a felvonulásról jönnek. Bemegyek a Csók Galériába. Csak az üzletvezetőnőt találom bent. Izgatottan meséli, hogy a kiállítás egész rendezősége faképnél hagyta, s mindannyian kimentek a Petőfi-szoborhoz meghallgatni a diákgyűlést.

Kisietek a Duna-partra. A kép csodálatos. A nap már lebukott a Vár-rom mögé. Egy ablaknyíláson át látni még sárga lángjait. Egy szál felhő sincs az égen. Mindent elborít a finom sárga fény. Egy utolsó aransugárba ütközik Petőfi égre tartott ujjá. De úgy látom, a gyűlésnek már vége. Csak néhány vitatkozó csoport álldogál még a téren, mindenfelé nagy tömeg nyomai, eltiport újságpapír körös-körül. A szobor talapzata megakva őszirózsával, piros szegfűvel, koszorúkkal.

Felveszek egy tépett újságlapot. A Szabad Ifjúság különkiadása. MIÉNK AZ UTCA! – vezércikk. AZ IFJÚSÁG DEMOKRATIKUS KÖVETELÉSEI – mondja egy másik cím. A lap alján jelszavak: Magyar–Szovjet Barátság – Egyenlőség Alapján! Nocsak, ezek bátor legények. Hihetetlen, hogy a belügyminiszter ezt engedélyezte. Egy beszélgető csoporttól próbálom megtudakolni, mi történt délután. Mondják, hogy Kuczka Péter, Illyés Gyula, Veres Péter beszélt. No, majd pont Veres Péter nem fog beszélni...

Egy fiatalember lázasan magyaráz az egyik csoport közepén. „Az ifjúság követelése tizenhat pontban!” – olvassa. „Első pont: A szovjet csapatok a békeszerződés értelmében hagyják el az ország területét!” Mi az ördög?! Itt tartunk?! Erről csak suttogva beszélünk eddig. Mindenki tudja, hogy a tavalyi osztrák államszerződés után megszűnt az oroszok minden jogcíme, hogy Magyarországon maradjanak. Eddig is csak az „utánpótlási útvonalak biztosítása” címen állomásoztak itt, de három hónappal az osztrák szerződés után végleg ki kellett volna vonulniuk.

– Nagyon helyes! – kiáltja egy fiatal lány.

– Úgy van, úgy van! – hallatszik. – Mibe kerül ez az országnak!? – Menjenek csak haza, semmi szükség rájuk! Van nekünk néphadseregünk!

Mindenki helyesel. Nagy taps, tüzes, fiatal arcok. Többségük leány, egyetemisták lehetnek. Sehol tiltakozó hang, sehol egy rendőr, sehol egy ávós. Szabad, lelkes hangulat.

Hová tűntek Breznayék? Talán a kollektíva helyiségében vannak, átmegegyek a Veres Pálné utcába. Nincsenek ott, de a helyiség tömve van. Timár, a főkönyvelő lelkendezve magyaráz. – Óriási események! – mondja. – Óriási események. Egy új március tizenötödike, öregem.

A fekete hajú Irénke megkérdezi, hogy én is ott voltam-e. – Nem? Nahát! Sajnálhatja! Micsoda lelkesedés! A Rákóczi úton vonultak végig. A tömeg a Himnuszt énekelte, a járókelők levetették a kalapjukat, mindenki beállt a sorba. Én úgy sírtam, esküszöm magának, én úgy sírtam, mint egy gyerek. Itt teljesen megállt a forgalom, a Ferenciek terén, itt volt legalább tízezer ember.

– Tisztára egy új március tizenötödike, öregem – mondja Timár. – Ezt nem lehet így tovább csinálni. Itt is új kormánynak kell jönnie, mint Lengyelországban. Ez világmozgalom, öregem. Vége a sztálinizmusnak, öregem. Már folynak a tárgyalások, hogy ki kell bővíteni a kormányt. – Kivel? – Hát Nagy Imrével. Nagy Imrének kell jönni, öregem. Csakhogy ő nem vállalja, haha. Csak ha az egész banda megy a pokolba, öregem. Nagy dolgok vannak. Az Írószövetség állandóan ülészik. Minden percben döntő fordulat történhetik.

Hat óra elmúlt, besötétedett. Nyugtalan vagyok, nem tudok hazamenni.

Ismét a Duna-parton találom magam. A Petőfi-szobornál újra nagy az izgalom, sőt, a Bristol előtt több száz főnyi csoport sorakozik, zászlók alatt. – Menjünk a Parlament elé! – kiáltozzák. Úgy látszik, még nincs vége a dolognak. A fiatalokban ott izzik még a forró délután; akárcsak én, ők sem tudnak hazamenni. Feltör az elfojtott tetterő. Egészen fiatal fiúk és lányok szervezik a csoportot, osztogatják a zászlókat. Lobognak a szőke hajak, a színes selymek a kék alkonyatban.

Egy nyitott teherautó robog el mellettünk, megtömve fiatalokkal. Zászló röpköd a tetején. A fiatalok szavalókórusban: „Magyar–Szovjet Barátság, Egyenlőség Alapján!” Aztán: „Azt kérdezik Pesten, Budán, hová lett a magyar urán.” Az anyátok istenit, ez igen! Ezt merészelitek kikiáltani; ezt, amit éveken át négy szemközt is alig mertünk egymástól kérdezni? A sorakozó diákok lelkesedésben törnek ki, ők is átveszik a verset, s most már ötszáz torok ordítja szabadon, vörös arccal, megrészegetve, hová lett a magyar urán...

Újabb teherautók. Kik ezek? Csupa húszéves gyerek. Egyetemisták? Népi kollégiumok? – Hová mentek? – kérdezi a kocsis tetején álló lófarokfrizurás kislány. Úgy áll ott, kezében a zászlóval, mint a Delacroix-képen a Szabadság Istenője. – A Parlament elé! – hangzik a válasz letről.

– A Parlament elé! – A Szabadság ballonkabátos nemtője meglengeti zászlóját, és a teherautók morogva elindulnak. – A Parlament előtt találkozunk!

Elfog az izgalom. Az új március tizenötödike izgalma, hogy kortárs vagyok. Diákkoromban mindig arról ábrándoztam: ha én is átélhettem volna március tizenötödikét! Ha ott lehettem volna a Bastille ostrománál! Hát most itt van! Gyerünk, csináljuk végre mi a történelmet! [...] Nem tudom pontosan, hogy mit akarok, csak azt, hogy mit nem akarok. Elég volt a hazugságból, az erőszakból, a képmutatásból, az idegen megszállásból, a dilettantizmusból; a romokból, a nyomorból tizenegy évvel a háború után; a kirakatperekéből, a kicsikart vallomásokból, a letelepedési engedélyből, az elutasított útlevelekérelemből, a szocialista realizmusból, a tízperces mozgalomból, az éjszakai becsöngetésből s végül mindezek dicséretéből – nem akarom, nem akarom, torkig vagyok velem!

Gyerünk! A kobaltkék ég alatt megmozdulnak a nemzetiszín zászlók. Villog a fehér, mogorván sötétlik a piros. Megindul a félelmetes tömeg. Ugyanakkor a Lánchídról is nagy csoport kanyarodik le, ők is csatlakoznak. A két menet összefolyik, egy pillanatra megáll a folyam az Akadémia szikláján feltorlódva. Megpróbálok az embergyűrű

szélére kerülni, s egyszer csak észreveszem, hogy a Duna-parton, a Lánchíd alatt zavartalanul közlekedik a 2-es villamos! Éppen indul egy kocsí a Parlament irányába. Néhány ugrással utolérem, s felkapaszodom rá. Bezuhanok a peronra, a bent álldogálók megütözve néznek rám. A kocsí félig üres, mindenki nyugodtan ül a helyén. Megdöbbenek. – Hiszen ezek nem tudnak semmiről!?

Most dugják csak arcukat az ablakhoz, most veszik észre a tömeget. A kalauz szája tátva marad a csodálkozástól. S most a tömeg is észreveszi a villamost. Egy pillanat alatt megrohanják az induló kocsit, s máris fűrtökben lógnak az ajtókon.

– Mi van itt, kérem, forradalom? – kérdezi a kalauz. – Ahogy mondja, papa – felel egy fiatalember, és kidugja zászlóját az ablakon.

„Farkas Mihályt dutyiba, Rákosival mutyiba!” A villamos közönsége megrökönyödve néz össze. „Rákosinak parókát, Nagy Imrének a kormányt!” A szörnyülködés egy másodperc alatt mámoros helyesléssé válik. Senki sem tudja, miről van szó, nem érti, mi legyen ez az egész – hogyan lehet a pesti villamoson ilyesmit büntetlenül kiáltozni –, de egyetlen példa, hogy igenis lehet, s máris kitör a láva a hatesztendős hamu alól. A villamos közönsége egyetlen ordító, felszabadult kiáltás. [...] „Miniszternek buta, mondjon le a Bata!”, s a többiek boldogan nevetve utána ismétlik. Ez aztán a népköltészet! „Elvtárs, kartárs, ide süss, mondjon le a Hegedüs!”

A villamos megakad a Parlament előtt; ott már nem tudunk befordulni, a Kossuth tér feketéllik a tömegettől. Leugrálunk, s bele a tömegbe. A tér egyetlen forrongó katalan. Zászlóerdő, embererdő; a Parlament lépcsője roskadásig tömve. És ott, a fejek felett, az épület kapujában egy hatalmas, papírból vágott, pajzs alakú Kossuth-címer. Félelmetes moraj száll a tér felett, csapong egyik végétől a másikig. Tíz szavalókórus egymás mellett, egymás ellen, egymás szavába vágva. Néha a véletlen az egész téren csöndet teremt egy pillanatra, hogy aztán saját csendjétől megijedve még vadabb erővel törjön ki a süketítő orkán.

„Esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!” Lassan vágom keresztül magam a tömegen a Falk Miksa utca irányában. A lépcsők tetején áll egy fiatalember, nem lehet idáig hallani, mit mond. A kórus, melynek közepébe kerültem, rákezdi: „Szovjet–Magyar Barátság – Egyenlőség Alapján!”

Egyszerre pisszegést hallok. Körös-körül elégedetlen füttykoncert. „Nem kellene az oroszok! Egyáltalán nem kellene! Ruszkik haza!” S már zúg az ellenkórus: „Talpra magyar, hí a haza, minden ruszki menjen haza!” Ezt aztán átveszi az egész tér, percekig csak ez zeng körös-körül.

Egyszerre csak egy dévaj és magas hang az egyik lámpaoszlop tetejéről: „Davaj csaszí, karóra, Farkas Mihályt karóba!” Óriási siker, rögtön újtára indul az új sláger. Összeütözik egy másikkal, összekeveredik a kettő. Fortyog, kavarog a hangláva. Nincs tervszerű elgondolás az egészben, inkább csak játék, a partját veszített ifjú indulat tombolja ki magát. Látni a tömegben katonákat is, katonatiszteket, Kossuth-akadémistákat. Egy fiatal tiszt torkaszakadtából ordítja a szavalókkal: „Miniszternek buta, mondjon le a Bata!” Enyhén szólva függelemsértés. Látni, hogy fogalma sincs róla, milyen bünt követ el, s hogy a katonai büntetőtörvény mit ír elő e cselekményre.

„Vegyétek le a maskarát, honvédeknek magyar ruhát!”, kezdi egy csoport, köztük egy csomó tüzériszkolás fiatal katona. Ha valaki most ügyes szóval egységes irányt tudna adni az összetorlódott indulatoknak, vízbe lehetne fordítani vele a Parlamentet. De senki sem tud szóhoz jutni, elvész az egyéni szó a tömegben. Csak a kortesrigmusok tudnak néhány pillanatig fennmaradni az indulatok tetején. Komoly szóra kár volna

vállalkozni. Ha lenne itt legalább egy hangszóró, s abba beszélhetne, aki tudja, mit akar... [...] Úgy látszik, másoknak is eszébe jutott ugyanez, mert egyre többfelől zúg: „Hangszórót, hangszórót!”

Lassan átsodródok a tér sarkára. Itt laknak Havas Paliék, a Falk Miksa utcában. Tényleg, mi van Havas Palival? Csak nincs otthon? Úgy látom, ég a villany náluk. Ez lehetetlen! Éppen ő ülne otthon, mikor ilyen csodálatos „zrí” van az utcán? Éppen elszánom magam, hogy felmegyek érte, mikor megáll egy krémszínű Adler a házuk előtt. Paliék azok! Rohanok hozzá, nyugodtan száll ki belőle, nem tud semmiről! Lenke is a kocsiban van, most jönnek Újpestről, az Egyesült Izzóból. Pali a hóna alatt cipel egy televíziós készüléket. Holnap televíziós próbaadás lesz, majd mi is menjünk át hozzájuk megnézni.

– Meg vagy örülve? Hát nem tudod, hogy forradalom van? – Forradalom? Hol? – Hol? Mindenütt! Nem hallod? A Kossuth Lajos téren! Azonnal gyertek!

Azonnal jönnek, csak vigyük fel a lakásba a csomagot. Útközben, a liften, lelkendezve elmondom, mi történt. Pali majd’ kiugrik a bőréből. Fent a lakásban – a mama közben megfőzte a vacsorát – gyorsan leülünk enni. Türelmetlenül bekapok valamit, azt sem tudom, mit eszem. Rohanunk le Palival együtt. Lenke, meglepetésemre, nem akar lejönni. Sápadt, idegen, merev az arckifejezése. Otthagyjuk. Csak a lépcsőn jut eszembe, hogy valószínűleg fél. Ez meglep. A vagány Lenke, aki mindenben benne volt? Vagy talán... nem akarja, hogy meglássák a tüntetők között?

A Kossuth téren tetőfokán a tüntetés. Most már konkrét célja van: a formátlan forrongás egyetlen hullámtarajba szökik: „Halljuk Nagy Imrét! Halljuk Nagy Imrét!” A mikrofonprobléma még nem oldódott meg. Fiatal katonák csoportja mellé kerülünk. Sapkájukat a levegőbe dobálva, még mindig ott tartanak, hogy mondjon le a Bata. Ha jól meggondolom, ez elképesztő. De lehet-e jól meggondolni a dolgot? Már túl vagyunk ezen, ma este már nem a meggondolás uralkodik, hanem a hihetetlen, a lehetetlen, a csoda. Felfelé esik a kő, nyugaton kel fel a Nap. [...]

Havas Pali magánkívül van a gyönyörűségtől. Magával hozta a fényképezőgépét, és nagyokat villogtat magnéziumjával a tömeg feje felett. „Halljuk Nagy Imrét! Halljuk Nagy Imrét!” A Parlament lépcsőjén nagy mozgolódás. Egyesek pisszegnek, hogy csönd legyen. Állítólag ott áll Nagy Imre, de nem tud a zajtól szóhoz jutni. Egyesek szerint már beszél is, de nem lehet idáig hallani a hangját. Mikrofon kellene! A sötétben nem lehet kivenni, hogy mi történik ott; tény, hogy a zászlók nagy mozgásban vannak, s időnként hurrázást hallani a lépcsők felől. De mire a hang ideér, elveszti erejét, itt, a tér központi mozgalmaitól távol a kis szavalókórusok önálló életet élnek.

A katonák csoportja mellett egy fiatal diákcsapat áll, teherautóra kapaszkodva, s a két társaság rigmusversenyt vív egymással. „Egységben az erő, mondjon le a Gerő!”, kezdik a teherautós diákok. „Keresztbe vagy hosszába, menjen vissza Moszkvába!”, válaszolják a katonák. Minden új ötletet nagy taps és nevetés kísér. – Állati! – mondja Havas Pali –, állati! – És magánkívül van a „zrí”-től, a szenzációtól, attól, hogy ez lehetséges. Felmászik a teherautóra, s onnan csinálja felvételeit. A sok éven át folyt orosz nyelvoktatás termi meg fanyar gyümölcsseit: „Davaj csaszki, karóra, Farkas Mihályt karóba!” Majd: „Joptvoje Matyi, Rákosi Matyi!”

Újabb teherautó érkezik. Az autó nyomán támadó tömeghullám elsodor a honvéd-csoport közeléből. Havast is szemem elől veszttem. Csak a katonák hangját hallom még, akik, úgy látszik, végleg Gerő Ernőre specializálták magukat. „Menjen haza Gerőke, elegünk volt belőle!” Szándékaikat a honvédek, meglepő módon, esztétikailag indo-

kolják: „Rút pofájú Gerőke, elégünk volt belőle!”, „Nem kell Gerő ormánya, Nagy Imrét a kormányba!”

Sajnos, egyre messzebb sodródom e kivételes tehetségű kórustól... Lámpaoszlopra kapaszkodott fiatal emberek azt javasolják, hogy ha a kormány nem ad mikrofont a fiataloknak, akkor vonuljon az egész tömeg a rádióhoz. Olvassuk be követeléseinket a rádióba, hadd hallja az egész ország! Itt, a tér közepe felé, moccanni sem lehet. Havas Palit végleg elvesztettem. Időnként félelmetes lökésekben jön egy-egy tömeghulám, mely nyolc-tíz méterre elsodorja az embert. Rugalmasan tágul és szűkül a tömeg anyaga, csak arra kell ügyelni, hogy egy lámpaoszlop vagy kerítés össze ne lapítsa az embert. Már az Alkotmány utcánál vagyok, mikor az első, a rádióhoz igyekvő zászlóvivők megindulnak. Kihasználva az alkalmat, befurakodom az Alkotmány utcába, majd ott a ritkuló tömegen át egy mellékutcába vágom ki magam.

A rádióhoz már nem megyek el. Hét óra van. Most kezdem csak fáradtságomat érezni. Hazamegyek. Majd este felhívom Palit, hogy mi történt. Felrémlik, hogy ma este-re mozijegyünk is van. Na, azt hiszem, abból nem lesz semmi. A körúton felkapaszko-dom egy 12-es buszra, és holtfáradtan érkezem haza. Kati nem tud semmiről, egész délután itthon ült, és olvasott.

Apa fél nyolckor telefonál. Ő sem látott sokat, csak néhány hazatérő kokárdást a körúton. Azt mondja, hallgassam a rádiót, mert este nyolckor Gerő beszédét fogják közvetíteni. Azonnal ki is nyitom a rádiót. Na, végre, úgy látszik, felébredt a kormány. Úgy látszik, annyira mégsem tudtak „elszakadni a tömegektől”, hogy a délutáni zenebona fel ne riasztotta volna őket. A beszéd annál is fontosabbnak ígérkezik, mert Gerő ma délután érkezett haza Jugoszláviából, ahol Titóval tárgyalt. Ez az első magyar kormányküldöttség Belgrádban a szakítás óta. De miért Gerő? Miért éppen Gerő? A magyar politika legnépszerűlenebb embere! A Rákosi-klikk belső tagja. Legalábbis így tudja mindenki. A közhitben az elmúlt évek súlyos gazdasági hibái, iparpolitikai balfogásai mind e sárga képű, keserű arcú emberrel kapcsolódnak össze. [...]

Átjön a szomszédból Lengyel Bandi, hogy ő is meghallgathassa a rádiót. Óriási kokárda a gomblyukában. Lelkendezve meséli, mit látott délután a Bem-szobornál. Úgy hallotta, hogy a kormány lemond, s a beszédet már nem is Gerő fogja elmondani. – Hát mit szólsz, barátom?! Hogy mik történnek!? Ez a nép! Ez a nép ereje, barátom. Habár felül a gálya, s alul a víznek árja, azért a víz az úr, nem igaz? Megáll az ember lángeze! Ezt már egy évvel ezelőtt meg kellett volna csinálni!

Lent a Mártírok útján nyugtalanság. Több helyen kitétték az ablakba a hangszórót. Egy zászlós csoport jön a Széna tér felől. Éljenzés. Nyolc óra. Izgatott figyelemmel állunk a rádió körül. Gerő megszólal. Hát mégis Gerő... Figyelmünk megkövült csodálkozássá változik, értetlenül bámulunk egymásra. Ezek a szavak! Ezek az ezerszer hallott, kongó mondatok! Ezt öt évvel ezelőtt is el lehetett volna mondani! Ezek a halálosan megunt frázisok! „A hatalmas Szovjetunió vezette béketábor...” Mi ez? Hol vannak a délutáni események? Hol az országos reformhangulat? Hol a kibontakozás ígérete? Hol a kormány lemondása? [...] Mi van a szovjet csapatok kivonásával? Ez megőrült. Ez megtébolyodott! Ennek fogalma sincs, mi történt?! [...] Azt, ami ma délután történt, nem tagadhatjátok le!!

Cseng a telefon, Havas Pali. – Mit szólsz ehhez a gazemberhez? – Pali tajtézkzik. Gerő fahangja a rádióból: „Garázda elemek rendzavaró tüntetése...” – Micsoda? Disznó! – rikkant Pali –, sértegetéssel akarja elintézni a dolgot! – „Népellenes, szovjetellenes és antiszemita jelszavak...”

– Népellenes? Antiszemita? Hát ezt ki kell tömni! Kicsoda népellenes? A népi kollégisták? Az egyetemi hallgatók? És ki antiszemita? Én, Havas? Attól leszek antiszemita, de rögtön, hogy látom azt a ronda pofádat...!

„A Szovjetunióhoz való viszonyunkat mindig a kölcsönös megbecsülés...”

Nézem Lengyel Bandit. Fehér, mint a fal. Nyilván én is. Tehetetlen, kétségbeesett érzés vesz erőt rajtam. Otthagynom a rádiót, és kimegyek az erkélyre. Szemközt, a Mártírok útján néhány tucat ember. Hallgatják az ablakba tett rádiókat. Na hiszen, hallgathatjátok...!

Még néhány semmitmondó szó az elmúlt napok belgrádi tárgyalásairól, de azt is úgy, hogy semmit se értsen belőle az ember: „A legfőbb kérdésekben megegyezésre jutottunk, bár pártjaink között még vannak megoldatlan kérdések.” És végül egy ígéret: a Pártkongresszust egy hónapon belül összehívják az aktuális kérdések megvitatására.

– Egy hónapon belül!? Csibész! Jó, hogy nem egy éven belül! – Pali őrjöng, lecsapja a kagylót. Én is.

– Megáll az ember langesze! – mondja Bandi.

A rádióban egy kattanás – vége a beszédnek. Mi ez? Ennyi volt az egész. Nem tartott tíz percig sem. A bemondó unott hangon folytatja a műsorismertetést. Úgy érzem, megpukkadok. A hiába felcsigázott várakozás feszít belülről. Cigaretára akarok gyújtani, s akkor veszem észre, hogy már ég egy a számban. [...]

Odalent már zúgolódik a tömeg. Idáig felhallatszik türelmetlen vitatkozásuk. „Garázda elemek!” „Egy hónapon belül!” – hallatszik. A Széna téren is látok egy csoportot. Már a mi kapunk előtt is álldogálnak. Percek alatt benépesül a Mártírok útja. A Gerő-beszéd ismét kidobja az utcára a tömeget, a csalódott emberek egymást keresik.

Csöng a telefon. Megint Havas. – Állati – mondja. – Valamit kellene csinálni! – Csinálni? De mit? – Menjünk a rádióhoz, el kell mondani a követeléseket. Szétverni a pofájukat! – De hiszen a tüntetők oda mentek, nem? – Úgy látszik, nem engedik be őket. Látszik, hogy nem vagyok ott! Az anyjuk istenit! De most odamegyek, öregem! Ha megtudok valamit, felhívlak az utcáról. Otthon maradsz? Én nem bírok itthon maradni. Szevasz!

Lent a Mártírok útján szavalókórus: „Vesszen Gerő, a bajkeverő!” Kati kérlel, hogy mégis menjünk el a moziba. Hátha eltereli a figyelmünket. Ott lesznek Berényi Veráék is. Jól van, mit bánom én. Legalább lemegyünk az utcára. Én sem bírom már a zárt falakat.

A Széna téren nagy csoportosulás. Egy rikkancs Irodalmi Újságot osztogat. Rendkívüli kiadás. „A magyar írók kiáltványa” – lelkesen ünnepli a forradalmat. Hét pontban foglalja össze az írók követeléseit. Önálló nemzeti politika, szakemberek vezető szerepe, szövetkezeti önkéntesség, választási reform stb. stb. „El kell távolítani közéletünkben a restaurációra törő Rákosi-klikket. Méltó helyére kell állítani Nagy Imrét, a tiszta és bátor kommunistát, akiben a magyar nép megbízik.” Lelkes levél a Lengyel Írók Szövetségéhez.

Na hiszen, amikor ezt fogalmaztatok, még nem ismertétek a Gerő-beszédet...!

A 12-es autóbuzson hangos vitatkozás, Gerőt szidja mindenki. A Statisztikánál felszáll Breznay Jozsó és felesége. Jozsó valami asztaltársasági vacsorára készül; ja igen, a Szőnyi-féle Szinnyi-asztal ül össze minden kedden.

9-kor a Vörös Csillag mozinál. „Emberek fehérben”, francia orvosfilm. Meglehetősen unalmas. [...] Az egész közönség türelmetlen, sokan elmennek az előadás vége előtt. Mindenki a szomszédjával összebújva susog. Ezúttal nem szerelemről.

Na végre, vége van. Ezért kár volt eljönni... Kigyullad a villany, s akkor látom csak, hogy a hallgatóság fele megszökött. Mi ez? Az előcsarnokban heves kiáltozás. A jegyzető meséli, hogy az előadás alatt, kint a körúton újabb tüntetések voltak, igen, és a rádió előtt is! Ott még lövöldözés is volt!

Kint a körúton. A mindenségit, mi történt itt?! És mi a moziban ültünk! A körút képe teljesen megváltozott, a villamosok végig állnak, ameddig csak ellátunk. Az utca szinte üres, időnként egy-egy ember szalad a Rákóczi út felé. A villamoskalauzoknak nyoma sincs. Egy szál rendőrt sem látni. A Rákóczi út felől távoli moraj, valami nagyon nagy tömeg hangja szűrődik idáig. Mi történik ott? Ismét elfog a délutáni izgalom. Fáradtságomnak már nyoma sincs. Menjünk a Rákóczi út felé!

Bözsziék hazamennek. Ernő benne volna ugyan a dologban, de nem akarja, hogy Bözsi egyedül menjen haza. Így aztán Katival, Verával és Gyurival négyesben vágunk neki az útnak. A New York előtt sűrűsödik a tömeg. Megtudjuk, hogy a kávéházban ülésezik az Írószövetség. Jó volna bemenni, megtudni valamit. A portás azonban nem enged be senkit, a nagy függönyök is leeresztve. Sűrű füst gomolyog odabenn. Na jó, gyerünk tovább. Mi ez az örült lárma a Nemzetinél?

A kereszteződésnél néhány teherautó összetorlódott, és elzárja az utat. A délután látt zászlos fiatalok. De milyen mások, hogy megváltoztak! Sápadtak, komorak, fáradtak. Rekedt, jajgató, elnyújtott hangon húzzák: „Vesszen az ÁVÓ, vesszen az ÁVÓ!” Már nincsenek tréfás rigmusok, nincs nevetés. Elszánt, elkeseredett, egyetlen monoton ritmus ismétlődik percekig: „Vesszen az ÁVÓ, vesszen az ÁVÓ!” A teherautók körül a szaggatott elbeszélésekből lassan kiderül, hogy mi történt. Ma este a rádiónál az ávósok, miután hasztalan igyekeztek feltartóztatni a fiatalokat, hogy beolvassák a tizenhat pontot, géppisztollyal belelőttek a tömegbe. Rengeteg a halott és a sebesült.

Íme, itt van hát... Itt van, ez lett a békés tüntetés vége. Ez a Hegedűs–Gerő-féle „népuralom” igazi arca. Belelőni a népbe. Fegyvertelen diákokba géppisztollyal belelőni. [...] Megtudjuk, hogy a tömeg a Nemzeti előtt azt követeli, hogy a Szabad Nép székházába bejuthasson, s a holnapi lapba kinyomhassa a tizenhat pontot és az ÁVÓ elleni tiltakozást. De oda se akarják őket beengedni. A kapuban csak rendőrök állnak ugyan, nem ávósok, de a tömeg már óvatosabb – nem igyekszik erőszakkal behatolni, csak azt ordítja ütemesen: „Nyissák ki! Nyissák ki!”

Átverekedjük magunkat a Népszínház utcáig. Egyszer csak kinyílik a Szabad Nép-ház egyik ablaka, és egy csomó röpcédulát dobnak ki a tömeg közé. Ezer fehér lap libeg lefelé. „Elítéljük a tömeggyilkos ÁVH magatartását! Megrendüléssel és felháborodással vesszük tudomásul a demokratikus ifjúság elleni aljas orvtámadást! Kérjük, hogy a tömeg a békés kibontakozás és saját érdekében oszoljon fel. Szabad Nép szerkesztősége.” De a tömeg nem oszlik fel. Tovább tart a „Nyissák ki, nyissák ki!” Addig nem megyünk haza! Látni akarjuk a reggeli lapot! Mi akarjuk kinyomtatni! Az igazságot akarjuk kinyomtatni!

A kaput azonban nem nyitják ki. Azt hittem, hogy a röpcédulákat örömmel fogadja a tömeg, de meglepve látom, hogy a földre dobálják, rátaposnak, s még vadabb hangon követelik a kapu kinyitását. A naiv újságírók azt hitték, hogy lecsillapítják és megegyezésre bírják a tömeget. De a tömegnek, úgy látszik, már nem a megegyezés kell, hanem a harc és a bosszú. A támadásnak nincs már konkrét célja, hiszen a Szabad Nép szerkesztősége a tüntetők mellé állt. Legalábbis szavakban.

De a tömegnek nem kellene már szavak. Tettek kellene, vér kell. A szavalókórus egyre vadabb, az ordítás egyre orkánszerűbb. Az izgalom akkor éri el tetőfokát, mikor a Rákóczi út felől egy kis csoport érkezik friss hírekkel a rádiótól. A diákságnak is van

már fegyvere! A honvédek, akiket a tüntetők ellen küldtek, a diákokhoz pártoltak, és átadták fegyverüket. Áll a harc az ÁVH és a forradalmárok között! A honvédek a diákok oldalán! Egetverő éljenzés. A Szabad Nép-házat már nem mentheti meg semmi. Egyetlen hullámban zúdul a tömeg a kapunak. Botok, vasak, utcakövek emelkednek, és vad csörömpöléssel bezuhannak a nagy földszinti üvegajtók. Ordítás, éljenzés, csörömpölés, dübörgés. Iszonyú robaj, valahonnan egy iszonyú sikoltás.

Ez forradalom. Ez már forradalom. Ilyen hát a forradalom! Döng a kapu acélpántja.

Behúzódnak a Nemzeti Színház oszlopai mögé. Most egy másodpercre elhal a zaj, s ebben a pillanatban tisztán lehet hallani valahonnan messziről egy gépfegyver ropogását. Aztán megint döng, recseg, ropog a kapu. Kati a karomnál fogva behúzza az oszlop mögé, Vera és Gyuri is a színház kapuja mögé bújt. De nem bírok magammal, és visszamegyek a Szabad Nép-ház elé. A kapu már betörve; most ugrálnak be az első emberek az előcsarnokba. Fent, a második emeleten nyílik egy ablak, és fehér lepedőt lenget valaki. Beszél is, de egy szavát sem érteni. Mintha a „Központi Vezetőség” és a „Nagy Imre” szavakat hallanám.

Hiába pisszegünk egypáran, a tömeg vak és süket. Kövek és fadarabok röpködnek fel a második emeletre. A lepedős ember visszahúzódik. Egyszerre és egyszerre jönnek be az előcsarnokba. Hová tűntek a rendőrök? Egyszerre – hogy, hogy nem – láng csap fel a tömeg közepén. Mindenki szétugrik, s a szabadon hagyott téren látható lesz egy lángoló személyautó – ha jól látom, egy Škoda –, mely az orrától a csomagtartójáig egy pillanat alatt tűzbe borul. A kocsit a színház és a Szabad Nép között, a tér közepén áll, s a lángnyelvek félelmes, vörös fényvel szórják tele a két épületet. A Népszínház utcától a Rókus Kórházig egyetlen pokoli izzás minden, s az ordító arcok, hadonászó öklök dantei fényben táncolnak a lángok hátterében.

Hullanak az üveglakok, ropog a láng, morajlik a tömeg. És e morajlás mögött, messziről, még azt is túlmorogva, dübörögve, most egy leírhatatlan erejű mennydörgés közeledik. Hatása oly félelmes, hogy mindenki megáll, mindenki elhallgat, minden fej a Rákóczi út felé fordul. A csöndben hallani az égő gépkocsi sistergését. Megkövülten állok. Aztán eget rázó, süketítő üvöltés tör ki megint. A Rákóczi úton az út teljes szélességében rémítő emberáradat közeledik. Eleinte nem lehet pontosan kivenni a mennydörgés értelmét, de ahogy közelebb érnek, ez bontakozik ki ütemesen: „Meg-bosz-szul-juk!! Meg-bosz-szul-juk!!” És a tömeg első csoportja, hat fiatalember, egy piros-fehér-zöld zászlót hoz a vállán. Zászlót? Jaj, de hogy zászló! A zászló csak letakarja! Egy holttest! Két karja himbálva kilóg a lepel alól, lába magasra tartva. Csak egyik lábán van cipő. Fejét nem látni, de fején a zászló csupa vér. „Meg-bosz-szul-juk!! Meg-bosz-szul-juk!!”

A tömeg a rádiótól hozza a halottat. Ez a tüntetés egyik diákja, akit az ávosok agyonlőttek. De megbosszuljuk, ha addig élünk is! Átkozottak, nyomorultak!

– Ti kik vagytok? – Mi a Szabad Népet ostromoljuk! Mi van a rádiónál? – Bemennünk, az anyjuk istenit! Szétvertünk mindent. – Jól van! Gyertek, segítsetek nekünk. Füstöljük ki ezt a piszokfészket is!

S a két tömeg egy pillanat alatt összekeveredik. A holttestet lefektetik a földre, a lángoló autó fényébe. Az egyesült tömeg most már megállíthatatlanul özönlik be a Szabad Nép épületébe. Egy perc alatt a negyedik emeleten vannak. A nagy üveglakokon át világosan látni, hogyan hatolnak emeletről emeletre. S ahová bejutottak, ott csörömpölés, törés, zuhanás. Írógépek röpködnek ki az ablakon, székek, asztalok, könyvek, telefonok – és papír, papírlapok százai és ezrei hullanak libegve lefelé, lángra kapva az égő automobil tüzeiben. A meggyulladt papír ismét felröpköd a hőségűtől – a ne-

gyedik emelet magasságában kavarognak az izzó lapok percekig. Pernye, hamu, füst száll mindenfelől.

Egyszerre, egy mellékutcából – alig vesszük észre – egy katonai teherautó érkezik, megrakva fegyveres katonákkal. A tömeg megtorpan, de mikor kiderül, hogy nem ávósok, hanem rendes sorkatonák, felugrálnak a teherautóra, és fegyverért könyörögnek. A katonák lekiáltanak: – Vigyázzatok, oroszok közelednek tankokkal a város felé! – Nem adják le a fegyvert, a kocsi megfordul, és eltűnik a körút irányában.

Oroszok, tankokkal? Kati kirohan az oszlop mögül, és karomnál fogva ráncigál be felé. – Elég volt! Azonnal indulunk haza. Nekem te nem leszel hősi halott...! – Jól van, jól van – mondom, de azért a nyakamat csavargatom, s nézek visszafelé. Vagy talán mégis adtak le fegyvereket a katonák? Egyre több fiatalember vállán látok puskát s még egy géppisztolyt is.

Vera és Kati közrefognak, és taszigálnak hazafelé. Jól van, megyek már. Csak egy pillanatra engedjete megállni. A Nemzeti Színház sarkán állok meg, s ott intézem el a dolgomat, a sarokkőnél, mindenki szeme láttára. Senki sem ütközik meg rajta, nekem is csak most, utólag jut eszembe. A Nemzeti óráján, meglepve látom, hogy már negyed kettő. Négyen összefogódzva megindulunk a körút felé. Ebben a pillanatban egy páncélautó tűnik fel a Keleti irányából, s mögötte libasorban vagy nyolc-tíz Pobjeda orosz rendszámmal. A páncélautó gépfegyvere veszedelmesen forog körbe.

Futás. Végig a körúton. Rohanó emberek; fiatal gyerekek, vállukon puskával, hangozó éljenzés, kiáltozás. A Király utcánál a Horizont könyvesbolt kirakata bezúzva, két-három fiatal fiú az utca közepére dobálja a könyveket. Az Andrássy úton is nagy csoportosulás, itt azt halljuk, hogy az éjszaka ledöntötték a ligeti Sztálin-szobrot. Azt mondják, teherautóhoz kötötték, és drótkötéssel vonszolták le a helyéről. Nagyon nehezen akart megmozdulni. A csizmája ott is ragadt a talapzaton. [...] Siessünk, mert innen is, onnan is távoli gépfegyverropogást hallani. És a Margit híd felől is! A Nyugati előtt egy égő, füstölgő roncs hever az aszfalton. Csak egészen közlelől ismerem fel, hogy mi az: egy óriási vörös csillag! A pályaudvar homlokzatáról szakították le.

Szent István körút. A sarkon elbúcsúzunk Veráéktól, és sietünk a Margit híd felé. De abban a pillanatban, ahogy a hídra akarunk lépni, a híd közepéről csigalassúsággal és félelmes dübörgéssel ereszkedik felénk egy T 34-es. Egy? Dehogyan egy! Mögötte még egy s aztán még egy és még egy! Az egész híd tömve van velük, szürkén, csillogva közelednek a sötétségben. Kék olajfüst ömlik belőlük. Tornyaik jobbra-balra forognak, csikorogva. Reng, remeg az egész híd. Néhány ember futva menekül felénk. Mi is beszaladunk egy kapu alá, és onnan lesünk ki remegve. A tankok lassan lejönnek a hídfőig, és ott megállnak. Motorjuk tovább dübörög, de nem mozdulnak többé. Néhány perc múlva a Parlament felől hallunk közeledni tankokat.

Elhatározzuk, hogy nem megyünk át a hídon, visszamegyünk Bözsiékhez a Szent István körút 18.-ba, és ott alszunk. Kilopódzunk a kapu alól, és némi szívdobogás után, kaputól kapuig ugrálva, szerencsésen révbe is érünk. Azalatt a Honvéd utca, a Falk Miksa utca is megtelik T 34-esekkel. Fellelegezve bújunk be Bözsiék kapuja alá.

Bözsi és Ernő ébren vannak, rémültek; már egész éjjel hívtak minket a lakásunkon, de nem felelt a telefon. Elmondjuk, mit láttunk. Ernő mondja, hogy Havas nemrég telefonált; ő a rádiónál volt; belekerült a legnagyobb lövöldözésbe, alig tudott hazamenekülni. Hívjuk fel Apát, ő is nyugtalan, mi történhetett velünk.

Beszélek Apával, elmondom neki a Szabad Nép előtti dolgot. Fantasztikus, mondja. Fantasztikus. Mi lesz most? Hangján hallom, hogy őszintén meg van döbbenve. De

azért a humorát nem veszi el, azt mondja, egy régen elhunyt családi őst idézve: – Mein Kind, Hanny, man hat bei dem Szabad Nép-Haus die Schreibmaschinen az ablakon keresztül hinausgeworfen!

Most tör ki csak rajtam a fáradtság. A földre ágyazunk. Mint a fatuskó, dőlök le, és egy pillanatot alatt elalszom.

Hajnalba végre megszólal a pesti rádió. Halló, halló, figyelem! Feltápaszkodunk, há-lóingben álljuk körül. Közli, hogy az éjszaka folyamán ellenforradalmár és fasiszta bandák támadást intéztek középületeink és állami intézményeink ellen. A kormány a varsói szerződés értelmében segítségül hívta a Budapesten állomásozó szovjet csapatokat. Az ellenforradalmi támadást lényegében visszaverték, elszigetelt csoportok védekeznek még a város egyes pontjain, de felszámolásuk folyamatban van. Mindenki maradjon a lakásán.

Szóval ellenforradalmár, fasiszta bandák. És a varsói szerződés értelmében. Mi az a varsói szerződés? [...]

Kintről távoli gépfegyverropogás hallatszik. Ki akarok rohanni, de a família feltartóztat. Kedvetlenül visszafekszem, de többé nem tudok elaludni. Bözsi feketét főz. A külföldi rádiókban még mindig semmi.

Végre kilenc óra felé: Nagy Imre a miniszterelnök! Felszabadultan ugrálunk fel, mintha lidércnyomásos álomból ébrednénk. Megtört a jég, az anyjuk istenit! Mégse lehetett elfojtani, mégse volt hiábavaló!

A párt titkára Gerő Ernő. Ez lehűt kissé, de nem tud visszatartani, magamra kapom a ruháimat, és rohanok le. A kapu zárva, a házmester és néhány lakó tanácskozik ott, de nem mernek kibújni az utcára. Kidugom a fejem, elég sokan járnak a körúton, egy csapat fiatalembert is látok a Vígsház előtt piros-fehér-zöld zászlóval.

Kibújok a kapun, és a színház felé igyekszem. Az a tervem, hogy felmegyek Apához, átvágok majd a csendes utcákon, ott bizonyára nincs semmi zűr. Egy darabig a színház feljáróján állok, és nézelődöm – fiatal emberek csoportja, vagy húsz-harminc ballonkabátos fiú és lány, összedugott fejjel tanakodnak, aztán a szemem láttára csapatrendbe szerveződnek. A zászlós fiatalember – sápadt, nyurga alak, látszik, hogy egész éjjel nem aludt – a csapat élére áll, meglepetéssel lobogóját, nagyot kiált: – Utánam! – És elindulnak a Margit híd felé. Nincs az a filmrendező, aki hatásosabban meg tudta volna komponálni a jelenetet. A zászló közepén lyuk, kivágták belőle a régi címet. A csapat elszántan halad a híd felé. Mit akarhatnak? Ott állnak a T 34-esek.

Egyszerre félelmes morgás támad az egyik vasszörny gyomrában, és recsegve megindul, szembe a felvonulókkal. A csapat menete megtorpan, bizonytalanná válik, még mindig lépdelnek ugyan előre, de az utolsó kezdene lemaradozni.

– Mi az? – hördül fel a vezetőjük, és drámai mozdulattal fordul hátra. – Mi az? – Hatalmasat kanyarít a karjával: – Utánam! – És lengetve a zászlót, megindul a tankok felé. Delacroix, tisztára Delacroix...! Mit akar ez az örült? Le akarja sodorni a tankokat a hídról? Egyedül? Már alig vannak mögötte nyolcan-tízen. És miért? Nem tudja, hogy már Nagy Imre a miniszterelnök?

A tank már a Sallai utcánál van. Behúzódok a színház sarkára, s onnan bámulok lélegzet-visszafojtva. Az utca teljesen kiürült. A fiatal zászlóvivő már csak tíz méternyire van a T 34-estől. Megörült! Mit akar?

Egyszerre elbődül a vasszörnyeteg, aztán két iszonyatos dörrenés. Halálos csend, aztán megint egy dőrej. Aztán megint kettő, még borzalmasabb.

Csönd. Ablaküveg csörömpölését hallani, por, füstfelhő. A nyolc fiatalember a földön fekszik. Meghaltak? Nem, óvatosan feltápáskodnak, és kúszva-ugrálva a falhoz menekülnek. A zászló ott hever az út közepén. Mi történt? Csak a levegőbe lőttek, hogy elijesszék őket? Nem értek semmit.

De most a Honvéd utcából is kifordul egy tank, és egyenesen a színház felé tart, éppen a csövébe látok. Rohanás! Be a Vígszínház utcába! A fal mellett lapulva szaladok a Pannónia utcán keresztül. A Phönix-ház sarkán végre megállok, levegő után kapkodva támaszkodom a falnak. Mi volt ez? Mit akartak a fiúk, és hova lőttek az oroszok? Nem értek az egészből semmit.

Fel Apához. Apa nyugtalan, nem tetszik neki az egész. Nem sok jót vár a Nagy Imre-kormánytól sem. Rövidesen otthagynom őt, és átmegegyek Anyáékhoz. Arrafelé nyugalom van, egy orosz páncélautó megy a Sziget utcán a Duna felé, aztán visszafordul, és lassan a Váci út felé tart. Anyáék jól vannak, csak ma délelőtt a rádióból tudták meg az eseményeket. Vili bácsi kötényben takarít, ő mondja, hogy közben a rádió bemondta, Nagy Imre nemsokára beszélni fog.

Szózatot intéz a nemzethez, mondja Anya idézőjelben, szkeptikusan, mint akit már semmiféle esemény nem tud kihozni a sodrából. Ő már nem hisz a beszédeknek, még kevésbé a szózatoknak. Ő csak a kis háztartása és kétszoba-hallos lakása realitásaiban hisz. Most is dolgoznak, varrnak, főznek, takarítanak, mert munkából kell élni, mert abból lesz kifizetve a házbér és a villany, s nem a szózatokból és zászlós felvonulásokból. Egy kissé el is szégyellem magam izgatottságomért. Besüppedek a karosszékbe, és tűröm, hogy Anya ölembe hozza a kávé. Mehet Rákosi, jöhet Nagy Imre, neki csak az a fontos, hogy nála vagyok, és hogy éhes vagyok-e. [...]

Az utcán már teljes nyugalom, békésen sétálnak az emberek. A körúton körülállják a tankokat, a vasszőrnyetegek fedője már nyitva, a katonák a nyílásban állva nézelődnek, beszédbe elegyednek a sétálókkal. Egy fiatalember fölmászik a tank tetejére, vitatkozik a ruszkival, magyarázza neki, hogy „revolúció” meg hogy ő nem „fasiszt”. A hídon ott állnak még a tankok, de már mind nyitott tetővel, úgy látom, baj nélkül át lehet menni Budára.

Felmegegyek Katiért. Ott találom Hollós Jánost, holtfáradtan, remegve üldögél a sarokban. Hollós János tizenhat éves fiú, tegnap belekeveredett a tüntetésbe, azóta az utcán csavarog, nem ment még haza. Az éjszakát egy villamosban töltötte a Kálvin téren, az anyja nem tud róla semmit. Megszidjuk a fiút, vállát vonogatja, néz maga elé. Nem érez megbánást, a fáradtságtól beszélni sem tud. Telefonálunk Hollósnénak, zokogás, hisztérikus jelenet, János nem akar a telefonhoz jönni. Megígérjük, hogy hazakísérjük a Zsigmond utcába. [...] Három óra tájban indulunk el hármasban Hollós Jánossal a Margit hídon át hazafelé. A hídon húszméteres távolságban álldogálnak a tankok, a nyitott tetőkből egykedvűen bámulnak ki az orosz katonák. A nép szélesen hömpölyög a hídon, sötét pillantással méregeti az oroszokat, azok nem törődnek a fagyos tekintetekkel, cigarettázva néznek el a fejek fölött. Hallgatnak. A tömeg is hallgat. Félelmetes ez a hallgatás, ez a farkasszemet nézés. Az emberek sápadtak, katzenjammerosak. Látni, hogy valami nagy dorbézolás van mögöttük, és most pislogva ébrednek a komor hétköznapra. Hallgat mindenki, hallgatok én is, nem szólok Katihoz egész úton. Súlyos, fenyegető, nyomasztó a csend.

És annál nyomasztóbb, annál félelmetesebb, mert közben körülöttünk csodásan napfényes, forró a délután. Míg a Margit hídon baktatunk, a Duna-kanyar, a Mátyás-

templom, az egész táj kéjesen hever az utolsó boldog, őszi napfényben. Súlytalan, opálos a levegő, kialvatlan szemem káprázik a látomásban. A Kossuth híd rácsa még élesen válik el a víztől, a Lánchíd csak finom, kék vonal, de a Gellérthegyet már alig lehet kivenni a tündöklő pára mögött.

Fáradt és lázas gondolatok zsonganak a fejemben. Mire volt jó ez az egész? Ki ez a Nagy Imre, és mit akar? Egy héttel ezelőtt láttam őt a Bernáth-kiállításon. Egyméternyire álltam tőle, akkor nem gondoltam volna ezt. Arra gondolok, hogy Nagy Imre biztosan fel fogja építtetni a Várat és az Erzsébet hidat, amelyet ez a gazember Rákosi elhanyagolt. És most már biztosan lehet majd útlevelet kapni, és elutazhatom Párizsba. Párizs... Párizsban óriási karriert fogok csinálni, meg fogom zabálni Párizst! [...]

A tömeg hallgat. Hangtalanul oson a tankok közt Buda felé. A katonák is hallgatnak a magasban, tatár arcukra rejtélyes álarc borul. [...] Megborzongok, fázom. Nincs olyan meleg, október van, csalóka a napfény. [...]

Október 25., csütörtök este

[...] Ma reggel – fáradt, fátyolos októberi reggel – megindult a hatos. Csörömpölve húzott végig a Margit körúton, az ablakunk alatt. Erre ébredtem. Álmosan bámultam ki az ablakon. A Széna tér hétköznapi képet mutatott, jártak az autóbuszok, az ötös megérkezett a Városmajor felől, a tizennyolcas villamos a Vérmező irányából, az emberek tülekednek, sorba állnak, mint rendesen.

Kilenc óra tájban feljön Breznay, nem tudja, mi van velünk, lejt a hegyről bevásárolni, mert nincs otthon ennivaló. Mi is elindulunk vele együtt a Fény utcai piacra. [...] A piacon egy csomó ismerőssel találkozunk, a tegnapi eseményekről nemigen beszél senki, mindenkit az élelmiszer-beszerezés érdekel. Kisebb sorbaállások, de végül is mindent lehet kapni.

Tizenegy felé elterjed a piacon, hogy Pesten ma délelőtt újabb tüntetések voltak. Egy zöld kötött sapkás, biciklis fiú meséli lelkendezve, hogy „állati tömeget” látott a Parlament felé özönlenni. De a Parlament környéke „meg van rakva” T 34-esekkel, ezért jobbnak látta kereket oldani. Egy bajuszos, idősebb férfi igazolja a fiút, ő is onnan érkezett.

[...] Valóban, közben a rádió is megerősítette a tüntetések hírért, sőt, „zavargásokról és lövöldözésről” beszélt. Ezt nem hittem volna! A T 34-esek orra előtt? Úgy látszik, a nép nem képes lenyelni Gerő Ernőt. De hiszen akkor folytatódik a dolog! Felajzva indulunk haza. Én ugyan Pest felé igyekeznék inkább, de Kati hallani sem akar róla, sőt, még azt sem engedi, hogy a Széna téren át menjünk haza, mert „ott nagy a tömeg”. „Már mondtam, hogy nem lesznek hősi halott!” Ezért a Marcibányi tér irányában, kerülővel indulunk visszafelé. [...]

Közben a villamosforgalom megállt, a Széna tér megint nyüzsg az emberektől, vitatkozó csoportok mindenütt, a Ganz-gyár iparitanuló-otthona előtt különösen nagy a sürgés-forgás.

Ebéd, semmi étvágyam. Telefon Apának – nincs otthon. Hol az ördögbe csavarog ilyenkor? Anny átrohan: Gerőt leváltották! Csapom le a villát, szaladok át hozzájuk. De nem hiszem el, csak akkor, mikor már körülálljuk a rádiót, és megszólal Kádár János. Ő az új párttitkár. Nyugodt, palócos kiejtésű beszéd. Végre! Kimondhatatlan megkönnyebbülés fog el. Az utolsó pillanatban! Talán most már vége lesz a kétnapos vérontásnak. Kádár is erről beszél. Kéri, hogy a nép vonja meg támogatását a rend megbontóitól, és „bízzon abban, hogy javaslataikat a párt vezetősége az egész nép érdekeivel összhangban megvizsgálja és meg fogja oldani”. [...]

A Mártírok útja ablakaiban egymás után piros-fehér-zöld zászlók, szalagok jelennek meg. Lent az utcán hatalmas spontán tüntetés, Kossuth-címer, egy teherautóból újságokat szórnak a tömeg közé. Később valaki fölhoz egy példányt, a Magyar Nemzet rendkívüli kiadása, csak egy oldal az egész, óriási betűkkel: Gerő Ernőt felmentették. Alatta az MDP–KV–PB közleménye: „Az ülés még tart. Utána Nagy Imre és Kádár János rádióbeszédet fog tartani. Hát ezen már túl vagyunk. A lap alján rövid vezércikk: „Lobogjatok, magyar zászlók!” – nincs türelmem végigolvasni. Híres vezércikkország vagyunk... de most az egyszer legyünk elnézőek, most az egyszer a büdös életben, mondom, talán sikerül! Szól a Rákóczi-induló, lelkesedjünk nyugodtan. Lám, a cinikus Anny is meghatódott, még könnyeket is törölget a szeméből. Kati pedig, honnan, honnan nem, óriási piros-fehér-zöld szalagot kerített, s azt kötözi csokorba az erkélyrácsra. Odaát, a szemközti ház ablakában Oelmacher Anna áll, s éppen idenez. Intek neki, vissza. Vajon mit gondolhat? Oelmacher Anna az egyetlen őszinte kommunista, akit ismerek. Ja igen, és Dávid Liesl. És Kenedy Katalin. Na de aztán kész, és ez a három is nő. Ami nagyon sajtóságos. De nincs most idő ezen elmélkedni, mert beront Lengyel Bandi, lerogy egy székre, és lihegve, magánkívül meséli:

– Ott voltam délelőtt a parlamenti sortűznél! Hajszál híján menekültem meg, gye-
rekek, hajszál híján! Otthagyhattam volna a fogamat!

– Mi történt? Végre egy szemtanútól...

– Mi történt! Az történt, öregem, hogy én marha, reggel a rádió felhívására bementem dolgozni. A rádió közölte, hogy teljes a rend, mindenki vegye fel a munkát. Baj nélkül be is jutottam – egy kis tülekedés volt azért a villamoson –, munkáról szó sem volt, az egész Állami Gazdaságok Minisztériuma az elmúlt napok eseményeit tárgyalta ki. Na és aztán úgy tíz óra tájban a Parlament felől nagy zaj, tüntetés hallatszik – hát ki-megyünk mindnyájan megnézni, miről van szó. Odakint „vesszen Gerő” meg „nem vagyunk csöcselék”, „nem vagyunk fasiszták”, „hazudik a rádió, nem vagyunk ellenforradalmárok” satöbbi. És egyre több és több ember özönlik a térre a környező házakból.

Egyszer csak szovjet harckocsioszlop jelenik meg örült dübörgéssel a Duna-part felől, ám egy-két vakmerő fiatalember fölugrált, öregem, a tankokra, kinyitatták a tetőket, és beszédbe elegyedtek a ruszikkal. A tankok megálltak, megmagyaráztuk nekik, hogy nem vagyunk fasiszták, magyar hazafiak vagyunk. Hát, öregem, a ruszók mind kinyitották a tetőket, és úgy beszélgettek velünk, röhögve. Ilyen nagy szovjet–magyar barátság soha a büdös életben nem volt, a tüntetők feltűzték a zászlókat a T 34-esekre, ráültek a tank tetejére, és úgy dübörögtek a téren körbe-körbe! A tömeg diadalordítások közepette éltette az oroszokat, és szidta Gerőt, mint a bokrot.

Amikor a tetőfokára ért a hangulat, a Kúria tetejéről gépfegyver-kelepelés hallatszott. Rögtön utána a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről is. Mindenkinek földre gyökerezett a lába, aztán ész nélkül futásnak eredtünk. Hullottak az emberek, mint a legyek! Közvetlenül mellettem esett össze egy fiatal gyerek. És kelepelés tart tovább, öregem, a ruszók is rémülten húzzák be a tankfedőket, Katona Zoli barátom csak úgy menekült meg, hogy egy orosz tiszt behúzta maga mellé a tankba. Az egyik tank vissza is tüzelt, fel a tetőre.

– És kik voltak ott?

– Kik! Hát az ávósok! Ki másnak lett volna módja gépfegyverfészkeket berendezni a Párttörténeti Intézet és a minisztérium tetején? Ki mást engedtek volna fel? Ott csak párthatóságok vannak. Hasra vágódtam, aztán kúszva egy lámpaoszlopig jutottam. Itt már egy kicsit nyugodtabban lélegeztem. Hát öregem, ne lásd, hogy ott mi volt! Gye-

rekek, asszonyok feküdtek körös-körül, minden csupa vér. És a géppisztolyok szóltak tovább. Ha valaki megmoccant, rálöttek. A Nádor utcai pártház tetejéről a Földművelésügyi Minisztérium árkádjai alá lőttek be. Ott rengeteg halott volt. A kapukat bezárták, az emberek a minisztérium ablakain próbáltak bemászni, de közben lelőtték őket. Később megtudtuk, hogy egy Rostás nevű pacák záratta be a kapukat, ezt aztán délfele a tömeg agyon akarta verni, nem tudom, sikerült-e. Remélem.

Aztán amikor a tér másik végén pattogtak a golyók, berohantam a Kúria épületébe. Oda nem tudtak fönről belőni. Itt bent kommunisták voltak ugyan, elvtársnak szólítottak bennünket, de rendesek voltak, beengedtek a kapu alá. Ott álltam vagy egy óra hosszat, borzalmas volt. Soha nem felejttem el. Egy tíz év körüli gyerek például föltápáskodott a tér közepén, és egy fehér, véres zsebkendőt lobogtatva el akart sántikálni – alig tett pár lépést, belelöttek egy sorozatot. Ott esett össze, rögtön vége volt. Mikor ezt észrevették, legtöbben halottnak tettették magukat, úgy feküdt egy óra hosszat mindenki, mozdulatlanul. Nem lehetett tudni, ki él, ki halott.

Én az Alkotmány utcai kapun keresztül visszalopakodtam a minisztériumba, ez már fél tizenkettő körül lehetett, képzelheted, milyen állapotban voltam. Később láttam, hogy mentőautók jönnek, hordágyakat cipelnek a tér felé.

Négy óra tájban feljönnek Breznayék. Mari kezében filmgép, lázas, izgatott. Nincs-e filmem, az övé elfogyott. Nem, nekem sincs, nem számítottam az eseményekre. De azért lemegyünk velük a Széna térre körülnézni. Házunk előtt ballonkabátos fiatalemberek, vállukon puskával, spárgán lógó géppisztollyal. Kik ezek? Autókat állítanak meg, igazoltatnak, barikádokat állítanak, gázcsöveket fektetnek az úton keresztbe, és csak egy kocsinak való rést hagynak szabadon. Itt állnak lesben, itt fülelik le a gyanútlan autókat. Nem tudok rájönni, milyen rendszer szerint dolgoznak, egyes kocsikat átengednek, másokat visszaküldenek. Nem szívesen látom az egész dolgot, szeretném, ha végre konszolidálódna a helyzet a Nagy Imre–Kádár János-vonal alapján. De a gyerekeknek persze tetszik a géppisztolyosdi. Megrökönyödve látom, hogy Breznaynak is tetszik. Addig kell ütni a vasat, amíg meleg, mondja. Én megjegyzem, azt tartom a legfontosabbnak, hogy a rend helyreálljon. Nana, mondja. Nem kérem, hogy fejtse ki, mit akar ezzel mondani. Hallgatunk, elég feszülten érünk a Bem József utcához.

Itt váratlanul szembetalálkozunk Ék Sándorral. A péktől jön, ölében egy halom pecrec. Egyikünk se találja meg a kellő hangot, néhány kínos pillanat... Talán a legjobb volna továbbmennni egy biccentés után, de most már nem lehet, mind a ötven megállunk. Tulajdonképpen nagyon is érdekel a véleménye. És nyilván őt is a miénk, mert ajánlkozik, hogy elkísér egy darabon. Lemegyünk egészen a Duna-partig. Ék szidja Gerőt és az egész rákosista vezetőséget: „Ez az ember teljesen elszakadt a tömegektől, ezt az embert teljesen elvakította a hatalom!” Közben eszembe jutnak Ék festményei, Rákosi-arc képe, Rákosi a salgótarjáni fronton, a Lenin–Sztálin–Rákosi-litográfiák, melyekért legalább százezer forint ütötte a markát.

– Mi is hibásak voltunk – vetem közbe tapintatosan.

– Te nem tudod, hogy én mit harcoltam az elmúlt években ezek ellen! – mondja. Kínos hallgatás. A túlsó part felől távoli moraj száll át a vízen. Már erősen alkonyodik, alig lehet kivenni a tejes párába burkolt pesti partot. A Belügyminisztérium felől jövő morgás néha ütemes szavalókórossá válik: „Vesszen Piros, vesszen Piros...!” Még mindig nincs vége tehát... – Ne higgyétek – mondja Ék –, hogy ez konszolidálódni fog a Nagy Imre–Kádár-beszéd alapján!

– Nem is! – mondja Breznay nevetve.
 – És te ennek örülsz?
 – Ez a nép követelése, öregem.
 – Igen? Akkor vedd tudomásul, hogy te nem tudod, minek örülsz! Énnekem már vannak tapasztalataim '19-ből, pontosan így kezdődött. Kádár és Nagy Imre faltörő kos, öregem. Utána jönnek Peydelék, és utána jön Horthy a fehér lovon.

Breznay nevet. – Ki akarja Horthyt a fehér lovon? Te is beveszed ezt a mesét? – Ék gesztikulál: – Ez történelmi logika!

– Történelmi logika, frászt! Csupa kommunista tüntetett az utcákon! A ti fiaitok harcolnak a géppisztolyokkal, a ti nevelésetek! Ezek akarják Horthyt?, ugyan, kérlek! Ez ürügy, hogy befeketítsétek a forradalmat.

– Nem az a lényeg, hogy a tüntetők maguk mit hisznek, hanem az, hogy ez kinek az érdeke, és mi a végső következménye. Azt is mondhatnám, hogy ki pénzeli. Ha nem sikerül Kádáréknak a dolog, figyelmeztetlek, hogy mi hárman, ahogy itt állunk, elbújhatunk az erdőben. Azt hiszed, számít az, hogy te nem voltál párttag? Hogy magadban azt hitted, ellenállsz a pártnak? Festettél, kiállítottál, díjakat kaptál ezekben az években, ez untilg elég lesz. Egymás mellett fogunk lógni a fán.

– Ki pénzeli? Nem pénzeli ezt senki, nyugodj meg, Sándorkám! Rémeiket látsz. Egyébként nálunk elbújhatsz, ha keresnek, megnyugtatlak.

– Köszönöm, nagyon kedves vagy, de már többen felajánlották. Nem mondom, hogy barátságból, hanem mert arra spekulálnak, ez még egyszer jó pont lehet. Nem olyan lelkes hazafi mindenki, ahogy te hiszed. [...]

1956. október 26., péntek

Reggel a rádió fölolvassa a Szabad Nép vezércikkét, „egy a párttól és a néptől idegen klikk gonoszsága és vaksága” okozta a három napig tartó vérontást. Most már azonban rend kell, nyugalom kell. Mert amnesztia kell, munka kell, békés újjáépítés kell.

De nincs rend és nyugalom, mert a tegnapi géppisztolyos fiúk reggelre komoly barikádokat emeltek a Széna téren. Villamos, autóbusz nem jár. Lemegek körülnézni. A fiúk egy hordóból borospalackokat töltenek meg valami folyadékkal. Kérdésemre elmondják, hogy ez a Molotov-koktél, benzinnel kell megtölteni a palackot, majd a közeledő tank alá hajtani, és a kiömlő benzinbe belelőni. Még hatásosabb előre odafektetni a jól bedugaszolt palackot az úttestre, és a zárt palackba belelőni, akkor a benzin felrobban. Hatásosabb, mint a kézigránát.

A sarkon találkozom Petri Laci bácsival. Sápadt, ideges, egyáltalán nem örül a dolgoknak. Azt hittem, lelkesen fogja üdvözölni a forradalmat, hiszen opposzióban van évek óta. Különös, hogy az öregek, Apa, Vili bácsi és most, íme, Petri is, milyen szkeptikusak az egész ügygel szemben. Elkísérem egy darabon, a Zárda utcánál járhatunk, mikor egyszerre irtózatossá válnak a Mártírok útjáról, körülbelül a mi házuk irányából. Ugyanakkor tankdübörgést is hallunk, a közelünkben csapják le a ház vakolatát a repeszdarabok. Felmenekülünk a Rózsadombra, s onnan nagy kerülővel jutunk Petri lakásához az Aranka utcába. Innen hívom fel Katit, aki zokog, jól van, édesem, jövök már. Ne csacsiskodj, mondom, '44-ben is megmaradtunk, hát nem tudod, hogy engem nem érhet semmi baj?

Hazaérkezem, a lakók rémülten álldogálnak a ház előtt. A tankok itt vonulnak el a sarkon, s jobbra-balra, vaktában lövöldöznek tornyaikból. Két találatot kapott a ház! A homlokzat ablaküvegei betörték, az utcán bokáig ér az üvegcsérep. A mi lakásunk-

ban szerencsére semmi kár nincs, odáig már nem hatolt fel a légnyomás. De Lengyelék erkélye leszakadt, odáig lőtt fel az ágyú, ki tudja, miért. A harmadik emelet táján is egy embernyi lyuk a falban. Hova lőttek ezek? Minek? Mit akartak ott?

Három óra felé a rádió bemondja, hogy Nagy Imre elnökletével új kormány alakult, aki tízig leteszi a fegyvert, amnesztiát kap. De ez a Széna téri srácokat nem érdekli. Két nagy tehervagont elgurítottak a Déliből, és keresztbe fordították a Széna téren. Négy óra tájban egy benzines palackot dobnak egy T 34-es elé, az ijedtében forgatni kezdi a kupoláját, és irtózatos tüzet nyit mindenfelé. A Széna téri házak füstölögnek. Breznayval hason fekvé figyeljük a nyitott erkélyajtón keresztül. Mire a füstfelhő eloszlik, előtűnik a tanulóothon oldalfala, félig leomolva, a leszakadt háztetőből kiállnak a gerendák. Szemközt, a vasúzet fölött is kétméteres lyukak. A tank hátrálva, dübörögve vonul vissza a Vérmező felé. [...]

Szombat reggel

A kormány kijárási tilalmat rendelt el, csak délelőtt tízig szabad az utcán tartózkodni, és csak egyszerre három embernek. Ennek dacára persze az utca hemzseg az emberektől. [...]

A barikádokon nagy az élet. A srácok, kik tegnap még csak néhány spárgán lógó puskát birtokoltak, egész fegyverraktárra tettek szert. Géppisztolyokkal, kézigránáttal felszerelve sétálnak az erődítmény előtt. Két felfordított személyvagon fekszik keresztben a Margit körúton. Kik ezek a fiúk? A Kisrókus utca sarkáról, elképedve látom, egy teherautónyi géppisztolyos katonát lefegyvereznek. Két percig sem tart az egész! A fegyvereket behordják a raktárba, a katonák pedig tanácstalanul, fegyvertelenül kullognak visszafelé. Az ügy egyre szervezettebb formát kezd ölteni. A lakosság nyíltan támogatja őket, a környező házakból láncszerűen élelmiszersomagokat küldenek a fiúknak, és hosszú füttyjelekkel figyelmeztetik őket, ha orosz tank közeledik. Ilyenkor nyomtalanul eltűnnek a kapuk alatt. A tank tanácstalanul morog az akadály előtt, körülkémelel, de egy élő emberfiát nem lát. Lassan visszafordul, és elmegy. A fiúk újra előbújnak. Egyik tank a Vérmező felől jövet nekimegy a felfordított vagonnak, és elsodorja az útból. Recsegve-ropogva hullik darabokra az egész. A T 34-es a levegőbe lő, erre a Vérmezőről újabb hat harckocsi érkezik, és a szabaddá tett úton eldübörögnek a Margit híd felé. A fiúk előrohannak, és egy dömperral – honnan a fenéből szedték? – helyrevonszolják a szétronszolt akadályt. Újabb figyelmeztető füttyök a Vérmező felől, újabb tank érkezik. Jön, elmegy – a fiúk vissza. De mi az értelme, a célja az egésznek? Ki ellen megy? Nagy Imre ellen? Kádár ellen? Aki maga is Rákosi börtönében ült évekig?

Azt hiszem, a fiúkat a hecc izgatja az egészben. A lakosság támogatásában is van valami diákos, csínytevészzerű. Egy komoly, ötvenéves ősz úr két ujját szájába véve akkora füttyöket ereget a barikád felé, mint Csónakos a Pál utcai fiúkban. Vidám történetek keringenek a diákok hősiességéről városszerte. A Rákóczi úton egy egész tankhadosztályt fordítottak vissza palacsintasütőkkel – keresztbe fektették őket az útra, mintha annak volnának, a tankok két teljes napig tétlenül vesztegeltek az Akácfa utca sarkán, s végül szégyenszemre visszafordultak. Az Ostrom utcát kenőszappannal mázolták be a fiúk, hogy a tankok visszacsússzanak, máshol meg láthatatlan drótszálon rángatott kirkatbábukkal riasztották el a buta törököt. [...]

Vacsora után átjönnek a szomszédaink, hogy eltereljem a figyelmet, filmvetítést rendezünk az udvari szobában, gondos elsötétítés mellett. A bécsi filmet vetítem, amelyet az augusztusi bécsi hajóút során vettem föl. Istenem, augusztus! Mintha ezer évvel ez-

előtt lett volna...! Úgy merül fel a vetítővászon a tiszta, nyugodt bécsi utca, mint egy régi-régi, elfelejtett álom. A képen a Ring, a Stephansdom, egy öreg fiáker baktat, rajta boldog, nevető turistákkal, szerelmespárok, babakocsit toló fiatal mama, neonfények – s közben itt, a valóságban a Széna tér felől tompa dörrenések festik alá a képet.

Milyen boldogság volt ez az út, micsoda izgalom! Sárospatakról utaztunk fel Petri Laci bácsival Pestre, éppen csak elértük a hajó indulását. Az utolsó percre nem is hittem, hogy tényleg kimehetünk, még akkor sem, amikor a hajó elindult velünk a Lánc-híd alatt. És másnap a megérkezés! Mindenki a korlátnál tolongott, hogy megpillantssa az első bécsi dokkokat. A tízesztendős elzárttság után beteges vággyal vetettük bele magunkat a Nyugat gyönyöreibe. Az a háromnapos mámor! Megállás nélkül jártuk egész nap az utcákat, holtfáradtan zuhantunk le este a hajó ágyaira. Minden film, minden autókároszéria, minden kirakat elragadtatott bennünket. Cinemascope, Coca-Cola, Chrysler, Citroën... És hazatérve rémülten láttuk, hogy milyen szűk, milyen elhanyagolt, milyen piszkos Budapest...

A Széna téren komoly dörömbölés folyik. A közönség nem is nagyon győzi türelemmel, lassan mindenki leszívárog az óvóhelyre, s egyedül maradok a berregő vetítógéppel. Azért se megyek le! Pedig éjjel kétszer is felriadtunk, vad lövöldözés – egyszer a folyosóra is kirohantunk, annak vastag fala hátha megvéd a golyóktól –, hajnal felé aztán olyan lövöldözés kezdődik, hogy végleg lemondunk az alvásról. Őrült tankcsikorgás a tanulóotthon irányából. Lassan már virrad, a kék homályból öt tank bontakozik ki, a csövek sárga lángja bizzar árnyképeket lobbant fel a szobánk falán. A dörgés egy pillanattal később érkezik. Kinyitom az ablakot, hogy be ne törje a légnyomás. A tanulóotthon tetejéről apró puszkavillanások válaszolnak a sárga ágyútüzekre. A fiúk puszkával visszalőnek a T 34-esekre! Mi ez? Hősiesség? Őrütség? Mit védelmeznek abban az ócska épületben? A barikádok már szétrombolva, egyetlen füstfelhő az egész tér. Egyre világosabb lesz. [...]

Lenn az utcán magyar rendfenntartó csapatok jelennek meg, és felváltják az oroszokat. Megszállják a tanulóotthont és a Ganz-gyár udvarát. Az oroszok visszabújnak tankjaikba, és lassan eldübörögnek a Vérmező felé. Kisüt a nap. A kép vidám. Szabad Népet hoznak, az Uduth gyerek meséli, hogy a srácok reggel ötkor valóban elpucoltak.

Le az utcára, Kornélékhoz. Breznay Jozsóval is találkozom. Nagy Imre új kormánya sem elégti ki. Mit akar tulajdonképpen? Talán mégiscsak Horthy Miklóst a fehér lovon? Alig várja, hogy átmehezzünk Pestre „tárgyalni a képzőművészet ügyéről”. „Már beszéltem telefonon Scholzcal, rád is számítottunk, és Kornélra is, hallatni kell a hangunkat. Nem szabad, hogy megint felülkerekedjenek a nagyfejűek. Ez a történelmi pillanat, amikor áttörhetjük a kínai falat.” Milyen kínai falat? Ja igen, a közöny és elnyomás falát. Az „elnyomott középkáderek” be kell hogy törjenek végre az érvényesülés mezejére, igen. A Pátzay–Bernáth–Szőnyi élvonal mögött már régen felsorakozott a második generáció, de a véneket nem lehet elmozdítani. Szétbogozhatatlan érdekszövetség köti össze őket össze az állami funkcionáriusokkal, az építészekkel, a pénzzel. Szövetséget kötöttek még a kommunistákkal is, inkább hagyják Ék Sándort érvényesülni, hogy Ék Sándor viszont őket támogassa. Ebbe a poshadt művészeti állóvízbe kell be-robbannia friss, üde, optimista ifjú erőinknek.

Jó, hát robbanjunk bele. Őszinte csodálattal adózom Breznay vállalkozókedvének és energiájának. De ma még ne robbanjunk bele, majd holnap. Majd hétfőn, édes Jozsóké. Morgen, morgen, nur nicht Heute. Legalább azt várjuk meg, míg a tankok elvonulnak az utcáról. Na jó, szevasz, majd fölhívlak.

Kornél egész nap otthon fekszik és alszik, kihúszom az ágyból. Egy évvel ezelőtt álmatlanság miatt kezelték az idegklinikán. Ez hiányzott a terápiájukból, éjszakai tankcsata az ablak alatt. Jutka képtelen rémhíreket mesél.

Később, este séta a Széll Kálmán téren. Csatatér, a szó szoros értelmében. Egy kilótt tank, ferdére típort gázlámpák, újságpapírral letakart holttestek. A régi budai várfal maradványa, mely még a török ostrom emlékét őrzi, ledőlve, beomolva. [...] Széna tér, 1956. Átgázolok a téglahegyeken, kikerülök egy pufajkás orosz holttestet, a sarki telefonfülke roncsait, a földre zuhant villamosvezetékét. Ó, Riviéra, Capri, Caracas, Új-Zéland...

Délután Nagy Imre beszél a rádióban – elítéli azokat a nézeteket, hogy a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. A kormány nyomban hozzákezd a népjogos követeléseinek megvalósításához. Széles körű programot dolgozott ki, bér- és normakérdés, nyugdíj, lakáskérdés, üzemi demokrácia, tagosítás stb. Új karhatalom, az ÁVH megszüntetése. Senkinek bántódása nem eshet amiatt, hogy a fegyveres harcokban részt vett. Kossuth-címer, március 15. újra nemzeti ünnep.

Mindez nagyon biztató. Csak az nem biztató, hogy Breznaynak mindez nem elég. A beszéd után rövid és éles telefonvita a holnap tennivalókról. Nem bízik Nagy Imrében, szerinte mindez üres ígéret, addig kell ütni a vasat, amíg meleg. „Holnap útnak indulunk.”

Hát ami engem illet, nem indulok útnak. Én holtfáradt vagyok. Én holnap itthon maradok, és festeni fogok. Ki tudja, meddig tart még a szép idő, már ma is veszélyes felhők gyülekeztek... Egy teljes hetet vesztettem már eddig is. [...]

Október 29., hétfő

[...] A nap már korán reggel bosszúsággal kezdődött. Elhatároztam, hogy ma aztán már semmivel nem törődöm, ki se mozdulok egész nap, végre dolgozni fogok. Éppen ki nyomtam a festéket a palettára, és elégedetten szaglásztam a terpentinszagot, mikor beállított Breznay és Szentgyörgyi. Azonnal menjek velük, Scholznál van találkájuk a többiekkel, Balogh Andrissal, Kollerrel, s onnan megyünk tovább, a művészek memorandumát kell a kormány elé terjeszteni.

– Én már tegnap megmondtam, hogy nem megyek! Hagyjatok békében, végre dolgozni szeretnék...! – Dühös voltam. Különösen bosszantott, hogy Szentgyörgyi, aki eddig semmiféle művészetpolitikai megmozdulásban nem volt hajlandó részt venni, egyszerre ilyen aktív lett. Mindig gúnyolta Breznay közéleti harcait, és soha nem támogatt bennünket az alap vagy a minisztérium elleni megmozdulásokban. Nevetve szokott beszélni arról, hogy Breznay terrorizál engem, és kedvem ellenére magával cipel közéleti útjaira. – Kornélkám, örülök, hogy ilyen tetre kész vagy, így nekem annál kevésbé kell odamennem – mondtam.

– Most már van értelme részt venni a dolgokban – felelt Kornél. Vállat vontam, és a palettához fordultam. De Breznay kapacitálni kezdte Katit, hogy hasson rám, most mindenkinek talpon kell lennie, ne hagyja, hogy elkényelmeskedjem az életemet.

Kati váratlanul Breznay pártjára állt, és harciasan rám támadt: Mikor mindenki csatasorba áll, akkor én megfutamodom, és hagyom, hogy más kaparja ki a gesztenyét. Ez a „csatasorba áll” túlságosan sok volt, elvesztettem a fejem, és ordítani kezdtem. Valójában Kornélra és Katira haragudtam, mégis Breznayt támadtam meg: – Elég volt a terrorodból! – ordítottam, az orra előtt hadonászva, úgy, hogy meglepődve hőkölt hát-

ra. – Azt hiszed, a te időd jött el? Az én időm is eljött! Vedd tudomásul! Mi vagyok én, a rabszolgád? – Egyre jobban belelovaltam magam, Szentgyörgyi kuncogott, Kati megérezte, hogy ő a ludas, tréfával próbálta elütni a dolgot, és most már engem kezdetű védeni és mentetegetni, ideges vagyok, kimerült, nem úgy gondoltam stb. [...]

Fölmentünk Scholizékhoz, ahol már várt bennünket Koller és Balogh Andris. A fiúk nagy memorandumfogalmazásba kezdtek, hogy ezt majd a rádióban fölolvastatják. Nem sok értelmét láttam a dolognak, hiszen a Szabad Népből reggel megjelent értelmiségi memorandum majdnem szóról szóra ugyanezt tartalmazta. Idegen csapatok kivonása, külkereskedelmi szerződések nyilvánossága, uránérc és bauxit, normarendezések rendezése, az alacsony bérek és nyugdíjak fölemelése, beszolgáltatás eltörlése, titkos választások a pártban stb. Balogh Andris nevetve idézte a régi jelszót: „Földet vissza nem adunk!” Nem adunk? Miért nem? Adunk! Nem, nem adunk! Jól van, akkor nem adunk! Mindnyájan neveltünk. [...] A memorandum fölhívja a felkelőket és a Petőfi-kör tagjait, a munkásifjúságot, hogy csatlakozzanak a nemzetőrséghez, és biztosítsák az országban a nyugalmat. „Reméljük, hogy további követeléseinket már békés úton vívhatjuk ki a kormánnyal egyetértésben. Mindennemű – akár sztálinista, akár ellenforradalmi restaurációs – kísérletet visszaverünk. A memorandumot Járdányi és Szervánszky, Boldizsár Iván, Haraszi Sándor, Major Máté stb. írták alá. A képzőművészek részéről Bencze László és Somogyi József.

Breznayék azonban elégedetlenek voltak, be akartak menni a rádióhoz, hogy saját fogalmazványukat is átadják. Koller különösen hangos volt és követelődző. (Tulajdonképpen nem is tudom, hogy került oda Koller, mi hívtuk, vagy ő hívott minket? Úgy látszott, ő a mozgalom szervezőereje.) A fiúk fölszedelőzködtek, és elindultak, én azal szakadtam el tőlük, hogy majd később csatlakozom. Úgy beszéltek meg, hogy majd úgy két óra tájban találkozunk az Írószövetségben, ahol délután tanácskozás lesz a különféle művészeti csoportok képviselői között.

Ekkor már lassan esni kezdett az eső. Felszaladtam Anyához, ott bekaptam valamit, majd ki a fiúk után a Gorkij fasorba. Ott azonban semmiről se tudtak, néhány ismeretlen ember lézengett bent csupán – a környék, a Gorkij fasor pedig megrakva szovjet tankokkal. A legénység békésen cigarettázott a harckocsik mellett, de amikor túlságosan közel kerültem az egyikhez, mérgesen rám mordult, és intett, hogy menjek vissza az út közepére. Hol lehetnek a fiúk? Megnézem, hátha bementek Imre Pistáékhoz.

Nem voltak ott. Éva fogadott lelkendezve, nyakamba borult, és összevissza csókolt. Hogy vagyunk, élünk-e, hát mit szólok az eseményekhez. Tapintatosan érdeklődtem, nem kellemetlen-e Pistának, hogy „túlságosan exponálta magát a múlt rendszerben”, de megnyugtató, hogy szó sincs róla, hiszen mindenki tudja, hogy Pista politikai tisztí egyenruhája alatt igaz hazafi szíve dobogott, és a párttitkárságot csak azért vállalta el, nehogy rosszabb kerüljön arra a helyre. A magyarázatot sikerül szemrebbenés nélkül végighallgatnom, miközben magamban konstátálom, hogy még mindig politikai naivista vagyok. Éva színes történeteket mesél a Sztálin-szobor ledöntésének éjszakájáról, arról, hogy ki mindenki fordult meg náluk a napokban, s hogy képzeljem, ki milyen pálfordulást tett. De azt is hozzát teszi, hogy ez most mindegy, ezzel nem szabad törődni, borítsunk fátyolt a múltra, a fő az, hogy végre minden magyar egyet akar.

Évától gyorsan elmenekülök, s az Andrassy úton igyekszem hazafelé – az út közepén baktatok egyedül, kétoldalt tankok, tíz-húsz-ötven. Kellemetlen így egyedül, csöpögő esőben, barátságatlan oroszok között. Mért ilyen kihalt ez az út? Egy lelket sem látok, valami történt? Ismét kijárási tilalom van? Jó volna eliszkolni valamelyik mel-

lékutcán, de a ruszlik nem engednek le az útról. Csak a Köröndnél tudok jobbra letérni, s aztán a Szinyei Merse utcán egéruat nyerek. Hát amíg az oroszok itt állnak tankjaikkal, addig kár sokat tárgyalni, gyerekek. Addig az egész csak levegőbe való dumma. Marhaság, várjuk meg előbb, hogy kivonulnak-e, aztán majd lehet memorandumokat fogalmazni.

Egy pillanatra még felugrom Aratóékhoz, ott semmi újság. Pista nyugtalan, mert valahol antiszemita kijelentéseket hallott. Ágnes tiltakozik, én magam sem hallottam ilyesmit hat nap alatt, még a „zsidó” szót sem. Őszintén szólva csodálkoztam is, hisz nálunk minden megmozdulás zsidózással szokott járni. S most nem is volna alaptalan: a prominens sztálinisták, Rákosi, Gerő, Farkas, Révai – zsidók. A rendszer támaszai között sok volt az ún. zsidó intellektuel, akik még a fasiszta idők zsidóüldözései miatt csapódtak a kommunistákhoz. Ezek a két rossz közül a kevésbé rosszat választották, s azért támogatták a pártot, mert azt tartották, hogy a kommunizmus bukásával ismét a faszizmus támadna föl Magyarországon. Persze a Rákosi-klikk ellenzékében is voltak zsidók, például maga Lukács György, a Petőfi-kör vezérei között pedig éppenséggel sokan, Háy Gyula, Déry Tibor, Aczél Tamás stb. Különben Sztálin utolsó éveinek rémtettei, a zsidó orvosok pere, „a cionizmus” elleni kirohanások a párthű zsidókat is alaposan meghökkentették. Így az október 23-i felkelésben már egyforma lelkesedéssel vettek részt zsidók és nem zsidók.

Ebből a szempontból például tipikusnak lehet tekinteni Havas Pali esetét. Polgári szülők, nácizmus, munkaszolgálat, deportálás, apja koncentrációs táborban elpusztul. Ő maga hazajön, lelki megrázkódtatás, párttag lesz. Harcos, lelkes első évek, pártmunka, ennek révén állás, pozíció. Családalapítás. A kommunizmus ígéretei és a valóság között az ötvenes években kialakuló ellentét. Rajk-pör, koreai háború. A kételyek lassan kezdenek fölmerülni, de az önámítás – egzisztenciális okok által támogatva – még legyőzi a kételyeket. A tények azonban nem hagyják magukat. Kitelepítés, koncentrációs táborok. Végül meghasonlás, álarc, kétféle viselkedés, kétféle erkölcs, közélet, magánélet kettéhasadása. Erősbödő lázadó gondolatok, október 23-án végre kitörő lelkes helyeslés.

Megnyugtatom Pistát. Zsidózásról két napja hallottam először beszélni, de egy zsidótól, s hajlandó vagyok félelemnek és túlzott érzékenységnek minősíteni. Ezek a hírek, úgy gondolom, az Újlipótvárosból kelnek szárnyra. Én magam sem Pesten, sem Budán saját fülemmel senkit zsidózni nem hallottam. (Pista egyébként fest, mégpedig nagyon jól, kellemes csendéleteket hegedűvel, afféle poszt-bernáthos stílusban. Én magam most szabadulgatnék meg a Bernáth-szellemtől, így hát malíciával bírálhatom „finom” szürkéit.)

Végre alkonyat felé hazakerülök. Az egész szomszédság nálunk húzódik meg, heves politikai vita, rémhírek. Telefonon keresem Breznayékat. Persze nem hiszik el, hogy utánuk mentem, meg vannak győződve, hogy meglógtam. Különben semmi lényegeset nem intéztek, a legérdekesebb az volt, hogy Bernáthot is meglátogatták. Lakása találatot kapott. Az öreg elkeseredve ült egy kis szobában a sötétben. Semmiféle akcióba nem lehet bevonni.

Esti telefonok. Falus Karcsi humoros beszámolója házuk lakóinak pálfordulásáról. Egyébként már unja az egészet. A forradalmárok, akik a Corvin közt napokon át megszállva tartották, egyik percről a másikra nemzetőrök lettek, s most ugyanazzal a puskával ugyanazon a vállon ők a rendfenntartó közegek. Karcsi délután fölpofozott egy tizenéves nemzetőrt, és húsz kézigránátot vett el tőle. „Úgy hajigálták egymás-

nak a kézigránátokat, mint a teniszlabdát.” [...] Gábor Klári: Képzeld el, Gábor Pali október 23-án délután elutazott Budapestről Párizsba, mit sem sejtve, s csak ott kinn tudta meg, hogy itthon mi történt, most kétségbeesetten telefonálgat, hogy mit tegyen, hazajöjjön, vagy maradjon-e kinn egyelőre. – Maradjon kint! – mondom. Gömöri Klári: Bandi kint van Varsóban, maradjon-e kint, vagy jöjjön haza. Jöjjön haza. [...]

Október 30., kedd

Késő éjszaka van. Ó, tegnapi naivitásom, tegnapi, történelem előtti idők...! Igen, azt hittem, hogy ma festeni fogok. Fel is tápázkodtam, és el is kezdtem kinyomkodni a festékeket, mikor megszólalt a rádió. Nagy Imre: Megszűnik az egypártrendszer, koalíciós pártok alakulnak, szabad választásokat tartunk.

Micsoda? Szegény bányászkep, Isten áldjon, ma sincs festészet. Kati kirohan, Anny berohan, cigaretta, rádió, leülök. Csodálkozom, vagy csak csodálkozó arcot vágok. Később Katira nézek, és ugyanazt az arckifejezést látom rajta. Ekkor elnevetjük magunkat. Hirtelen jókedvem lesz, végigröhögjük az egész Nagy Imre-beszédet. [...] Örüljek? Inkább félelmet érzek. Azt hiszem, ezzel a többpártrendszerrel elrontotta Nagy Imre a dolgot. Ebbe nem egyezhetnek bele az oroszok. Ezek után nem fognak kivonulni.

Telefonok özöne. Apa átjön, de csak rövid ideig marad, türelmetlen, hamarosan elmegy. Én is lemegyek az utcára, csavargok a Margit körúton. Szovjet tankok és páncélcsovcik tömege, összetorlódva vonulnak a Széna tér irányába. Mégis elhagyják Budapestet? Ki tudja az oroszok fejét követni? A Magyar–Szovjet Társaság helyisége előtt három-négy diágyerek áll egy máglya körül. Könyveket dobálnak a tűzbe. Körös-körül sáros lapok, Sztálin arcképe, MSZT-tagkönyvek.

Mégis elhagyják Budapestet! Janza honvédelmi miniszter rádióbeszéde a szovjet csapatok felváltásának részleteiről. [...]

A Kossuth rádió Szabad Kossuth Rádió néven jelentkezik. „Hazudtunk éjjel, hazudtunk nappal, hazudtunk minden hullámhosszon.” [...] Londonban Cs. Szabó áradozik a magyar csodáról. No lám, mégis csoda. [...] Párizs: A világ népei hódolattal borulnak le a kis magyar nemzet hősiessége előtt. A francia forradalom óta a legnagyobb politikai esemény. Moszkva: az izraeli csapatösszevonások veszélyeztetik a békét.

Október 31., szerda

Persze ma sem tudtam dolgozni. Nem megy. Megbénulok a kép előtt. Értelmetlenül kavargattam a palettán fél délelőtt. Végül megszöktem a munka elől, és bementem a városba. Látni akartam az első oroszmentes napot.

Egy teherautóra kapaszkodva át a Lánchídon, át a Belvároson. A Váci utca sok üzlete kiéve, megviselt arcú emberek kerülgetik a romokat. A rombolás közel sem olyan nagyfokú, mint az 1945-ös ostrom alatt, szerencsére ezúttal könnyen rendbe hozható minden. A hidak nem sérültek meg. A magyarok Istene ezúttal talán mégis a magyarok pártján állt. Nem kell mindent előlről kezdeni. Az Astoria homlokzatán jókora lyukak, de a Kossuth Lajos utca többi háza ép, a kirakatok is elég tűrhetőek. Legtöbb helyen beszédtek az árut, ezt cédula jelzi a kirakatban. Azt jelenti, hogy nem rablás történt, vagyis hogy hazudik a csöcselékről és huligánokról szóló hír. „Ezen kirakatból az árut a házmester a lakók jelenlétében megőrzésre beszédte” – mondja a csemegebolt felirata. „Megőrizzük a forradalom tisztaságát” – ez áll egy másik kirakaton, melynek repedt üvege mögött glédában állnak a cipők. És orosz feliratok mindenütt, óriás cirkill betűk a falra mázolván, a villamosok ablaküvegére, keresztbe, az úttestre: „Oroszok,

menjetelek haza!” A Pázmány- és a Werbőczy-szobor kis kertjében, az Eskü tér grundján friss sírok, hevenyészett fakeresztek a földbe ültetve, virággal borítva. A Kossuth utcában egy felfordított, szétroncsolt villamos. A Horizont könyvesbolt még mindig ég, az utcára szórt propagandakiadványok még mindig parázslanak. Milyen kár, hogy forradalom nincs könyvégetés nélkül. Kak rizsovaty lóság – mondja egy könyv címlapja a földön. Mit kell csinálni a lóval? Soha többé nem fogom megtudni, miről szól ez a szöveg az arabs mént ábrázoló kép mögött. Ogonyok, Szovjetszkaja Kultúra, Lenin-arc képek a földön. Ezért nem kár. De a lemezekért kár, legalábbis Mozartért és Beethovenért, melyek töredékeit a lábam kikaparja a füstölgő halom alól.

– És azért nem kár, elvtárs? – mutat gúnyosan egy férfi a szemközti ház homlokzatára, mert közben hangosan beszéltem, míg a törmelékben kotorásztam –, ezért nem fáj a szíve az elvtársnak? Azt a maga szovjet barátai lötték oda, elvtárs! – mondja, s az Astoria homlokzatára mutat, amelyen öt-hat embernyi nyílás tátong. – Ott magyar emberek haltak meg, elvtárs, ártatlanul! És magának ez a rakás szar fáj? – s belerúg a hanglemmezhegybe. [...]

Végig a Rákóczi úton. A kirakatokon, az út közepén szelütötten álló villamosokon, mindenütt mésszel mázolt feliratok: „Ruszkik, haza!” Egy villamos-ablaküvegen a pesti humor így fogalmaz: „Ruszi, go home!” Kézzel frott röplapok minden házon, minden fatörzsön. [...] A Nemzetinél, a Kertész utca sarkán óriási csődület, nagy embergyűrű vesz körül valamit. A körből kalapálás zaja hallatszik, mintha üstöt, fazekat döngetnének. Főlemelt baltákat, csákányokat látok lesújtani örült csörömpöléssel. Bent, a tömeg közepén egy hatalmas, alaktalan tárgy fekszik a földön, összevissza görbült, hasadt fémtömeg, rézből, bronzból vagy ilyesmiből. Hirtelen megérezem, nem tudom, hogyan, senkit nem kérdezek, tudom magamtól: Ez a Sztálin-szobor! Ez lehetetlen... Ez a Sztálin-szobor?!

– Az vót, uram! – mondja egy bajuszos bácsi, kezében egy ötkilós bronzdarabbal. – Az vót, szegény... Most már csak levélnehezék lesz... Nagy nekem ez a darab, nem akarja megfelelni?

– De hogy az istenbe került ez ide?

– Hát kötélre vonták, aztán teherautóval idehurcolódott. Csörömpölt, kérem, a ménkű bálvány végig a körúton. Nagy nekem ez, keresek egy kisebb darabot.

Hejnye, az istenit! Azt hiszem, ez a helyes kifejezés. A büdös istenit! Nézem a ménkű bálványt, ahogy hasad, görbül a kalapácsok alatt. No, Mikus Sanyi, no, Pátzay, no, Művészeti Tanács... Na, Sztálin Jóska, az emberiség legnagyobb lángelméje!

Sokat megér az ember, csak sokáig éljen. Na, nem is kellett olyan sokáig élni. Harmincnégy éves koromra megéltém annyit, hogy a hátralevő időre untig elég lesz. Ennek a szobornak például láttam a pályázatát. Láttam a pályaműveket. Láttam gipszben, egészen kicsinyben. Láttam életnagyságban. Láttam a leleplezését. Láttam Rákosit szónokolni előtte. Láttam az emlékünnepelet Sztálin halálakor, láttam a százezres tömeget. Hallottam Gerő Ernő beszédét: „Eltávozott körünkben az emberiség legnagyobb lángelméje.” Láttam magát Sztálint üvegkoporsójában, Moszkvában, a vörös lámpafényben. S láttam Oelmacher Annát, amint látta őt. S láttam a levelezőlapot, amelyet Pestre küldött a nővérének Anna, ki látta őt, s láttam, hogy ezt írta rá: „Láttam őt!”

Milyen süket csörömpöléssel cseng ez a bronz. A friss törési felületek villognak a napfényben. Okkerbe hajló bársonyos fényük elüt a bronz megbarnult régi anyagától. [...] Az Oktogonon nagy tömeg sötétlik, be egészen az Aradi utcáig. Talán itt is valamilyen szoboremlékgyűjtés folyik?

Nem, a tömeg mély hangon morog, s az Aradi utca felé tolong, nem, itt másról van szó. És látom már, látom, sajnos, ott a sarkon, egy fán ott leng vörösen-feketén-véresen – egy ember. Akörül tolong, afelé igyekszik mindenki. Vagy csak szalmabábu? Nincs arca! Egy emberszabású valami forog lassan egy szál dróton, arc nélkül, lila ingben, tréningruhában.

De igen, mégis ember... Borzadva látom, hogy ember. Csontig lenyúzott, földagadt, fölismerhetetlenné vert arc, véres, csüngő kezek – nem megyek közelebb. Egy tábla is csüng a nyakán. Mi lehet ráírva? „Így jár minden ávós”, mondják körülöttem. Igen, most, hogy felém fordul lassú pörgésben a hulla, el tudom olvasni a vérrel mázolt szöveget.

A tömeg morog, mint a tigris, mely vért szagolt. [...] Egy nő meséli, ő látta, hogy előbb agyonverték, csak azután akasztották nyakába a hurkot és a táblát. Egy fiatalember elmondja, hogy a rádió ostrománál lőtt ez a tömegbe. Aztán amikor győzött a forradalom, egész családját kiirtotta, de önmagát már nem tudta agyonlőni, mert rátörték az ajtót. „Sok ember vére szárad a kezén.” Van, aki a nevét is tudja. Valami Kerekes vagy Szekeres. – A fenét! – mondja valaki –, Tóthnak hívták. – Mindegy már – legyint egy asszony –, fő, hogy nem gyilkol többet. [...]

Juhászék az asztal körül ülnek, és ebédelnek. A béke szigete ez a felbolydult világban, mély és kifogyhatatlan forrás... Nyugalom, lelki egyensúly, biztonság üli meg a Podmaniczky utcai lakás két szobáját. És konyháját. Mert az egésznek fénypontja a konyha, melyben Juhász mama sündörög, s ahol téli délelőttökön órákat lehet gubbasztani a hokedlin, majszolni az érdi kert termését, diót, mandulát, elfeledkezve időről, külvilágról és főleg a saját életkoromról. Ilyenkor Juhász mama beszél pergő nyelven, sajátos képzettársításokkal, főleg mirőlunk, gyerekekről beszél, rólam is, és nem tesz különbséget köztem és a kamasz között, aki húsz évvel ezelőtt ültem ugyanezen a hokedlin.

Ma az egész család az ebédlőasztalnál gyűlt össze, Károly is itthon van, Pocó is, de nem üdvözlnek a szokott vidámsággal. Megtudom, hogy Gábor megsebesült. Ma egy hete, a csütörtöki parlamenti sortűznél átlótték a combját. Mielőtt mentőautóba szállt, hazaüzent Pocónak, hogy nincs komoly baj, ne legyen nyugtalan. Persze Pocó nyugtalan, azt se tudja, melyik kórházba vitték. Én is nyugtalan vagyok, azóta hírt adhatott volna magáról. Nyugtatom őket és magamat is, túlterheltek a kórházak, fejtelenség van, nem tudott üzenni.

Politizálás. Károly figyelmeztet, hogy a dolgok már annyira fejlődtek, hogy a forradalmat inkább a jobboldaltól kell félteni, mint a sztálinistáktól. Ha a kormány nem tud gyorsan megerősödni, a legnagyobb veszély fenyeget. Az efféle Aradi utcai ügyeket a legerélyesebben le kell törni. – Valószínű, öregem – mondja –, hogy a választásokon a kommunistákra kell szavazni.

Szerintem az éppen legerősebb középpárra kell szavazni, hogy védekezzünk az állandó kormánylabilitás ellen. Juhász papa koalíciós kormányt javasol, Pista tiltakozik, heves vita alakul ki, melyet a józan anyai óvatosság hűt le. – Még itt vannak az oroszok az országban, mit jártatjátok annyit a szátokat?! Zabáljatok, addig, amíg van! Nekem ebből az egészből csak a sorbaállítás, a gond jut, hogy mit főzök a jövő héten.

Már kora délután van, Károlynak indulnia kell, még sötétedés előtt föl akar jutni a Csúcshegyre. Elkísérem egy darabon, útközben arról beszél, hogy bármiféle politikai rendszer alakuljon ki, ő meg fogja tartani függetlenségét. Semmi bosszúvágyat nem érez a tízévi hallgatás miatt – önként hallgatott. Soha nem fog hivatásos költővé válni,

verseit inkább saját költségen fogja kiadni. Később azt találgatjuk, hazajön-e Máthé, ha a helyzet lehetővé teszi. Nem valószínű, ebben állapotunk meg. Nem is fogjuk rábeszélni, majd inkább mi látogatjuk meg, vagy semleges helyen találkozhatunk. Fantasztikus terveket szövünk közös párizsi vakációról. Hisz az egész forradalom számomra legvonzóbb reménysége, hogy szabad majd utazni. Micsoda népvándorlás támad itt! Tíz-tizenöt éve egymástól elszakított barátok, rokonok rohannak egymáshoz! Párizs, Istenem...! Harmincnégy éves koromban végre megláthatom az Olympiát, végre látok egy eredeti Van Goghot, egy Degas-t... És az újakat, a ma élőket, kortársaimat, kikről semmit se tudok évek óta. Elfog a mámor, mintha csak most jutott volna el tudatomba a fölismerés, hogy győzött a forradalom. Holnap Párizsban leszek!

Táncolva megyek a komor arcú Károly mellett, szinte a levegőben járok. Egy réges-régi érzés fog el, egy bizonyos gyerekkori belső nevetés vagy inkább vihogás, a nagy örömök idejéből való – komoly arcot vágtam ilyenkor, de belülről rekeszizmaim remegése rázta a mellemet. Hirtelen tízévesnek érzem magam, Károly kelletlenül csodálkozik, mikor búcsúzóul nagyot cuppantok az arcára. [...]

Apa telefonja. Vidáman locsogok a képzőművészek holnapi forradalmi gyűléséről meg a párizsi utazásról. Félbeszakít: – Hát te nem tudsz semmiről? – Miről? – Az angolok és a franciák megtámadták Egyiptomot. – Hogyhogy? – elhül bennem a vér. – Úgy, ahogy mondom. Nem hallgattad a rádiót? – A rádióban verseket mondanak. – Nem a pesti rádiót! Az egész világ erről beszél! Már a Biztonsági Tanács is összeült, az angolok megvétőzták az amerikaiakat! Egész nap bombázzák Szuert, ma megtámadták Egyiptomot.

Nem tudok szóhoz jutni. – Mit hallgatsz? – kérdezi. – Mit mondjak? – Hát ez az, öregem! Nincs már magyar ügy! De világháború, az esetleg van. Egy biztos: az oroszok ezek után innen ki nem vonulnak az életbe' soha! [...]

1956. november 1., csütörtök

A Forradalmi Tanács megválasztása a Képzőművész Szövetségben. Odafelé menet a körúton a frissen megjelent Népszavát olvasom. [...] Az Aradi utca sarkán már nincs ott az ávós. Általában rend van az utcán. Az Oktogonon óriási halom kilótt ágyúgolyó-hüvely szépen gúlába rakva – filmhíradósok állják körül, és filmezik.

A szövetség mint a nyüzsgő méhkas. Már kint, a kapu előtt sokan tolonganak, röpcédulákat osztanak, fegyveres képzőművészeti főiskolások járnak az ajtón ki-be. Bent minden terem zsúfolt, minden teremben más-más csoport ülészik, ahány szoba, annyi bizottmány. Hangos vita, tolongás, senki se tudja, ki hív tartozik, és ki mit akar. Fent a II. emeleten a nagyteremben találok végre néhány ismerős arcot, Arató Pista, Breznay, Bálint Bandi, Szalatnyai, Ósz Dénes. Ebben a teremben is legalább három bizottság működik egymás mellett, aláírásokat gyűjtenek, kiáltványokat szerkesztenek, szavazócédulákat írnak. Bálint Bandi egy szék tetején áll, és szónokol. Nem képes azonban befejezni, egy hosszú fiatalember – rémlik, ismerem a főiskoláról – lehúzza, és a helyébe áll. Közbekiabálások: „Le vele! Le vele! Halljuk, halljuk!” Végül az ő hangja is füttykoncertbe fül. Elsőpri a helyéről, Szepi beszél. Csendre és fegyelemre inti a népet, ám hasztalan.

– Vessen Pátzay, elég volt Pátzay rémuralmából! Bernáth, Szőnyi, Pátzay, művésztünk láncai! – ordítja egy fiatalember, soha nem láttam. Általában a jelenlévők nagy részét soha nem láttam. Néhány fegyveres fiú sétál fel és alá, ezek főiskolások, de a tömeg többsége öreg néni és bácsi – talán rajztanárok –, akik nyilván egész életük balsi-

kerét akarják számon kérni ezen a délelőttön. És kitől kérhetnék számon? Bernáthtól és Pátzaytól, mert azoknak „sikerült”. Azok sokat kerestek. Még a sztálinizmus idején is, tehát sztálinisták. Persze ilyenformán akár én is sztálinista lehetnék. De Breznay és Hetey is, hiába vívják hónapok óta a legádázabb harcot a minisztérium, az alap, Berdáné és Szilárd ellen, a „tömeg” fogja őket először cserbenhagyni, a „széles rétegek”, akiknek az érdekében dolgoznak. A tömegnek Pátzay, Domanovszky és Breznay – egykutyá. Sokat keresnek, tehát sztálinisták. És így – ami a leghülyébb az egészben – mind egy kategóriába kerültek Ék Sándorral. Helyesebben: kerültünk, hisz miért lennék én kivétel?

Látom Breznay arcán a megrökönyödést. Azért jöttünk ide, hogy biztosítsuk a természetelvű középkáderek jelenlétét az új vezetőségben – részben Pátzayék és Bernáthék mögött, részben az absztraktok várható előretörése előtt. Ám erről már szó sincs, az események túljutottak ezen. Pátzay és Bernáth el vannak intézve, sztálinisták lettek, de mi is el vagyunk intézve. Nevetséges és szomorú: Ék Sándornak tulajdonképpen igaza volt egy héttel ezelőtt.

Ősz és Hetey azt javasolják, hagyjuk faképnél az egészet, de végül Somogyi Jóska közvetítésével tárgyalások indulnak meg, és Bálinték felvesznek néhányat közülünk is a listára – nem tudom pontosan, kik azok. Míg a szavazás előkészületei folynak, elcsavargok az épületben. Minden szobában más-más lista és program fogalmazódik. A vendéglőben ül Jánossy Feri, Angéla, Nuri, Orosz Gellért, és kiáltványt fogalmaznak „a Kossuth-díjak visszavonása és igazságosabb elosztása” címen. A félemeleten egy csoport józanabb hangon beszélget. Az hírlik, hogy az oroszok meggondolták magukat, nem hajlandók kivonulni, sőt, ma reggel óta mindenfelől nagy tömegben özönlenek be az országba.

Tessék, itt van. Tudtam. A бүдös Úristenit! Szuez! A rémhír gyorsan terjed el az épületben, s végül is ez bírja rá a II. emelet marakodóit, hogy sietessék a szavazást. Szepi a főszervező. Gyorsan leadom a cédulámat, és meg sem várva az eredményt, hazajövök. (Úgy hallom, Barcsay és Szentiványi jött be a legnagyobb szavazatszámmal.) Ősz Dénessel indulok hazafelé, aki dühöng, és értetlenül kapkodja a fejét, hogyan vált forradalmárból egy hét alatt sztálinistává. Én csak röhögök – azaz röhögnék, ha nem lenne a dolog életre-halálra, de legalábbis éhenhalásra. Meddig tart még a sztrájk? A legnagyobb örültség: „amíg az oroszok ki nem mennek”?! Hamarosan megszűnik a villany és a gáz! Kint az utcán is az orosz beözönlést tárgyalják az emberek. Elkéseredett hangulat.

Nyugtalan délután. Kínomban festeni próbálok, nem megy. Valóban, estefelé Nagy Imre drámai hangon bejelenti a rádióban, hogy újabb szovjet csapatok jönnek be az országba. [...]

Beállítanak Gerhardt Gabiék. Rumot iszunk, és hallgatunk.

Lengyelék. Lengyelék egy üveg konyakot hoznak. Rémtörténetekkel bősztítjük egymást, a végén már röhögünk a borzasztónál borzasztóbb históriákon.

Lengyel Jutka nyeri a versenyt 1944-es bujkálási történetével. Hónapokon át élt bezárva nagynénjével egy székesfehérvári ház padlásán egy zsák liszt és néhány sonka társaságában. A házba német tisztet szállásoltak be, meg se mertek moccanni. Később hallották a harci zajt, a lövöldözést, de nem voltak benne biztosak, hogy az oroszok elfoglalták-e a házat, és még hetekig nem mertek jelentkezni. Végül az oroszok felfedezték őket. Meglepetésük oly nagy volt, hogy még a megbecstelenítést is elmulasztották. (Jutka különben tizenhét éves volt akkor és csontsovány.) Sőt, egy írást is

kaptak, mellyel igazolták, hogy bujkáló üldözöttek. Ezzel jelentkezniük kell a parancsnokságon. De nem jelentkeztek, mert Jutka közben elvesztette a papírt. Ezért a nagynénitől kapott is egy hatalmas pofont. Keresték az orosz tiszteket, akik az írást kiállították, de nem találták őket, a csapattest már továbbvonult. Négy esztendővel később a papír előkerült egy régi kabátzsebből. Lefordították, a szövege így szólt: „Fasiszta, kémgyanús elemek, letartóztatandók.”

Rum. Kádár János bejelenti, hogy a Magyar Dolgozók Pártja megszűnt, és megalakul a Magyar Szocialista Munkáspárt. Az új párt szakít a Rákosi-klikk bűnös politikájával, egyetért a szovjet csapatok azonnali kivonásával.

Konyak. Indulók. Rum. Gabiék hazamennek. Később: A volt nemzeti parasztpárt Petőfi Párt néven újjáalakult, az irányítótestület tagjai – csupa író. Nem tehetek róla, röhögöm kell. Eszembe jut a Karinthy és Kosztolányi tervezte új államforma, ahol írók és költők vezetik az országot, igazoltatják és letartóztatják azokat, aki nem tudják kívülről idézni Petőfit – a rímuralom... Konyak. Na, részegek vagyunk. Gyerünk lefeledni.

Péntek, november 2.

Hozzálátok a bányászképhez. Váratlanul egészen jól megy a munka. Megfestem az egész előteret és az ég nagy részét is. Pedig a helyzet továbbra is borotvaélen táncol. Három szóbeli jegyzéket ad át Nagy Imre a szovjet nagykövetnek, mert kelet felől ismét óriási orosz haderők beözönlését jelentik. [...]

Apa délután átjön egy órára. De alig búcsúzik el, távoli lövöldözést hallani Pest felől. Mi ez? Hisz napok óta csend van. Nyugtalanul várom Apa telefonját, végre jelzi, hogy szerencsésen megérkezett. Falus is telefonál. Súlyos jel, ha már Falus Karcsi se tud új viccet. Később ismét távoli gépfegyverzaj.

Éjszaka Berényi Vera és Gyuri nálunk alszik, nem mernek este átmenni a hídon. A földre ágyazunk nekik, ideges hangulat. Végül diákos, görcsös, nagy röhögés.

Szombat, november 3.

A hangulat enyhül valamelyest, már csak azért is, mert nem lehet rosszabb. Éjszaka csend volt. [...] Kenegetem a képet. Havasék kétségbeesett látogatása. Mi van ezekkel? Nyilván ők is sztálinistákká váltak. Lenke szokás szerint nem beszél, de Pali sejteti, hogy rosszul áll a szénájuk. Azt hiszem, Lenkét nemigen kedvelték a minisztériumban. Az a tény, hogy éveken át nyugatra küldték kereskedelmi tárgyalásokra, azt mutatja, hogy jó káder volt. Mégpedig polgári származása ellenére. Ami azt jelenti – mi más jelenthet –, hogy csak könyöklés, árulkodás révén jutott odáig.

Pali tíz nap előtti lelkesedése is lelohadt. Valószínű, hogy el fogják bocsátani az Egyesült Izzóból. Ebben az esetben maszek rádiószerelő-műhelyt nyit. „Vagy szarok az egésze-re, és kimegyek a Philipshez Hollandiába, öregem. Most már lehet utazni, tárt karokkal fognak fogadni, öregem.” „Majd pont egy kommunistát fognak tárt karokkal fogadni”, mondja Lenke. „Én nem voltam kommunista, én csak párttag voltam.” „Jó, ezt majd magyarázd meg nekik!”

Délután Mészáros telefonál, hogy élnek, s tőle tudom meg, hogy a magyar és a szovjet hadsereg tárgyal a kivonulás részleteiről. [...] Istenem, add, hogy sikerüljön! Párizs, Amszterdam, Róma, Firenze... Már a vonaton látom magam. Már a Louvre-ban látom magam. Sikerülnie kell. Nem lehet, hogy ne sikerüljön. Ezzel tartozik a sors nekem.

Tizenhat éve várok a pillanatra, hogy a Louvre-ba beléphessek. Ezt nincs joguk elvenni tőlem! Látni fogom az Éjjeli őrzőket, látni fogom az Olympiát! Látnom kell! Látni fogom Máthét Kanadában, találkozni fogok Janival Chicagóban! Utazni, utazni, utazni fogok. Öt esztendeig utazni fogok egyfolytában. Betegre, halálra akarom utazni magam.

A tárgyalásokat magyar részről Maléter Pál vezeti. Uram, Istenem, add, hogy kivonuljanak! Menjenek innen isten hírével! Gondozni fogjuk a szovjet emlékműveket. Egye fene, gondozni fogjuk. Bécsben is gondozzák. Jaj, Bécs – semmi se lesz az, Bécsbe is fölruccanni majd ezután, legalább csak a Breuegheleket megnézni! [...]

Alvás. Vasárnap hajnalban – már virrad – megint váratlan ágyúzásra ébredünk. A Hűvösvölgy irányából jön a hang. Heves, ismétlődő tüzelés. Megdöbbenve ugrunk ki az ágyból, az ablakhoz rohanok, de az utcán semmit se látni.

Az egész ház talpon van. Berohan Lengyel, és közli, hogy Nagy Imre bejelentette, az oroszok megtámadták Budapestet. Rádió. Nagy Imre elfúló hangja: „... azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes, demokratikus magyar kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van...”

Ezt megismétlik öt nyelven... Maléter azonnal térjen vissza...! Segélykiáltás a világ értelmiségéhez. Az ágyúzás egyre erősebb. A harmadikról fölrohan Száky Béla, hogy rádióján ismeretlen vidéki hullámhossz jelentkezett, és bemondta: ellenkormány alakult, vezetője Kádár János.

Kass János

NÉHÁNY SZÓ A MÚLTRÓL

Nagyszerű fényképsorozat készült ötven évvel a szabadságharc után, a milleniumi években, a még életben lévő negyvennyolcas honvédekről. A szakállas-bajuszos hadastyánok elgondolkoztatnak: magam is immár ötven év távlatából emlékezem, és, akár az egykori honvédek, én is odaülhetnék a fotográfus állványa elé: íme, ez is én vagyok.

Megjártam az évtizedeket, láttam ezt-azt, a Sztálin-szobor ledöntését, és láttam az első szputnyikot is, mondanám, de ez utóbbit nem láttam. Hány Jánosként sokan mondanak ezt-azt...

Sőt, 1999-ben láttam igazi napfogyatkozást is. A sukorói templomdombról néztem végig, amint a Balaton felől némán és hangtalanul, felfoghatatlan gyorsasággal közeledett, szürkére, majd sötétlilára váltva a tájat. Kietlen és kielégítetlen érzést hagyva maga után, végül távozott. Az ürességet csak az újra kizöldülő gyönyörű táj, a Velencei-tó, a napsütés oldotta fel.

Az 1848-as veteránok emlékezhettek Kossuth Lajosra. Én emlékezem a Kossuth térre, ötvenhatra, amikor a teret és a mellékutcákat elárasztotta a tömeg, kórusban skandálta: „Le a vörös csillagot!” „Le a vörös csillagot!” Ez a követelés a Parlament kupolájának csúcsán vöröslő kivilágított hatalmas csillagnak szólt. Arra nem emlékszem,

akkor eloltották-e, de Gabi szerint mégiscsak eloltották, néhány nap múlva felállványozták, kezdték leszerelni. A követelés nem csak a csillagnak szólt, a tömeg követelte a változásokat.

Mindez október huszonharmadikán történt. Erről már sokan sokfélét írtak.

Mi a Bem-szobortól gyalogoltunk át a Margit hídon. Már besötétedett, és a tér Báthori utcai sarkán szorongtunk, mert az egyre szaporodó embertömeg lassan mozgott a parlamenti oroslánok felé. Végül otthagytuk a teret, mert a közelben lakó Réz Pállal és feleségével, Klárral találkoztunk. Invitálásukra felmentünk Báthori utcai lakásukra. Megkaptuk a legfrissebb információkat, mert náluk állandóan szólt a telefon. A gyengébbek kedvéért: akkor még nem volt televízió, mobil vagy fax. Az egyetlen köldöksinór a dróton jövő Kossuth rádió, az élőbeszéd, esetleg a lehalkított Szabad Európa Rádió volt, ha el tudtuk csípni.

Elmondtuk, hogy a Mártírok útján (a Margit körúton) emberek álltak az ablakokban, ott láttam először zászlót, amelyből kivágták a Rákosi-címert, és hogy a Bem téren Veres Péter beszélt. A Bem-szobor mögött, a laktanyában a katonák is éltették a lengyeleket, átvették a tér hangulatát. Rézék nevettek: mi is ott voltunk.

Híre jött, hogy döntenek a Sztálin-szobrot... Az események gyorsan peregtek, mindent látni akartunk. Hívtunk egy taxit, és csodák csodája, a taxi, egy rozoga öreg Pobjeda megérkezett a legnagyobb zűrzavar közepén. Közben fölhívtuk a Hősök terén a Műcsarnok portását, aki az őrhelyéről látta a Felvonulási teret, és kérdeztük: döntenek?! nem döntenek?! Kikukucskált az őrhelyéről, és így válaszolt: döntenek, de még áll. Ha sietnek, még láthatják.

Mire odaértünk a taxival, a tömeg miatt már a jugoszláv követségnél ki kellett szállnunk. Láttuk, lánccal, teherautóval húzzák a szobrot, hegesztőpisztollyal vágják a csizma szárát, majd Sztálin lassan, lustán előredőlt. Vártuk a hatalmas csattanást, robajt vagy harangkongást, ehelyett az unalmas, lassú dőlés után a szobor süket buffanással adta meg magát. Majd a hatalmas ünneplés, viharos éljenzés elnyomott minden más zajt.

A szobor sorsa beteljesedett. Néhány nappal később a Nemzeti Színháznál (a Blaha Lujza téren) lehetett látni azt, ami a diktátorból megmaradt. Jobb kezét, a mutatóujjával lehetett vagy egyméteres, a nagyszerű színész, Pécsi Sándor később, a vihar elülte után rózsadombi kertjében állította fel, kerti törpeként, persze gondosan elrejtve az avatatlan szemek elől.

Réz Palival visszakeveredtünk a Báthori utcába, ahol Gabi és Klári várt ránk aggódva és egyben hírekre éhesen, s közben mindenki mindenkit hívott... Ma sem értem a magyar közintézmények hősies és névtelen kezelőit. 1944-ben az orosz tankok előőrsei már a János-kórháznál jártak, de a hűvösvölgyi villamos még járt, s a telefon még szólt. És ötvenhatban is működtek a vonalak, a közművek, sok vendéglőben főztek is.

Kusza, ellentmondó hírek jöttek-mentek, de néhány óra alatt kirajzolódott a forradalom gyorsan változó képe. Réz Pali a központban lakott, s náluk az ajtó mindig nyitva állt. Hol Déry Tibor futott be Böbével, hol Örkény Pista Angélával, Vajda Miklós, sokan mások.

A telefonos hírszolgálat egyik jelese, a ma Olaszországban élő kiváló grafikusművész, Pintér Ferenc barátom a Bródy Sándor utcában lakott, éppen szemben a Rádióval. Őt is hívtuk, telefonon közvetítette egyenesben a sorozatlövéseket, robbanásokat, és mielőtt letette volna a kagylót, annyit mondott: – Ne haragudjatok, nem tudok tovább beszélni, mert pont innen és ide lőnek!

Novemberben a Váci utcában találkoztunk, nagyon sietett, és odavetette: – Gyerekek, indul egy teherautó, isten veletek! – és futott tovább... Milánóban a Mondadori Kiadónál csinált karriert.

Volt még egy bázis a Duna-parton. Ferenczy Béniék. Ők a Jászai Mari téren laktak egy harmadik emeleti lakásban. Innen nem csak a Margit hídra lehetett rálátni, a nagy művész műterméből – egy normális polgári lakószobából – nyílt a legjobb kilátás. E kiváló megfigyelőpont egyben menekülési útvonal is volt: aki nem jutott át Budára, itt tudott megpihenni, esetleg aludni, s innen láttuk a Kossuth-címerrel dekorált magyar tankokat. Ma sem értem, az új Magyar Köztársaság címere, a demokrácia éke miért nem ez az egyszerű és hiteles Kossuth-címer lett.

Néhány nap múlva megkockáztattuk, és bementünk a New York-palotába, a Lapkiadóba, ahol a szerkesztőségekben folyt a munka. Megjelentek különböző újságok, röpcédulák, ezek ma megbecsült kincsei, dokumentumai a sajtótörténetnek. Az információ eljuttatásának másik módja az volt, hogy a kirakatokat ragasztották tele hírekkel. Megdöbbenő volt, hogy tucatnyi párt – pillanatok alatt, mint eső után a gombok – alakult, és ezek is a maguk géppel sokszorosított hirdetéseit ragasztották az üvegekre.

A Lapkiadó körfolyosóján váratlanul találkoztunk Ferenczy Bénivel és Erzsikével. A Mester, történelmi tapasztalataival felvértezve, nyugalomra intett mindannyiunkat, azokat is, akik hősködtek vagy szidták az összeomló rendszert. Megdöbbenve láttuk, hogy egy újságíró, aki rövidesen Bécsben landolt, rátamad a Ferenczy házaspárra, üvöltve: – Ezt megcsináltátok, moszkoviták! Ezért ti feleltek! – Az akkor odaérkező Juhász Ferenc arcát látom magam előtt, halálsápadtan védte a Mestert. Végül ez a szerencsétlen, kidühöngve magát, eltűnt a körfolyosók labirintusában.

Lent az étteremben, a mélyvízben, próbálkoztak némi kávé- és teafőzéssel, nem sok sikerrel. A mellékutcákban azonban akadt néhány hely, ahol, nem törődve a lövöldözéssel, ettek-ittak, főztek, a pékek árulták a kenyeret. Emlékezetem szerint a Petneházi úton volt egy kenyérgyár, ahol kétkilós vekniket lehetett vásárolni. A hihetetlen libafelhozatalra mindenki emlékszik...

Juhász Ferenc nagy eposza, A TÉKOZLÓ ORSZÁG nem sokkal a forradalom előtt jelent meg, címlapját Csillag Vera rajzolta. Dózsa György tragédiája előrevetítette a katasztrofális magyar helyzetet. Az előzmények közé tartozik az Erkel Színházban Bartók második zongoraversenyének előadása október 22-én. Cziffra György volt a szólista. A színházat zsúfolásig megtöltő közönség hatalmas ovációval köszöntötte a művészeket. A tapsorkán hevessége, a lelkesedés már demonstráció volt. Nem kétséges, forrtak az indulatok. A sokáig elhallgattatott, nyilvános szerepléstől elzárt Cziffra György kirobbanó játéka a mai napig elkísér. Amikor eljutottam Párizsba, örömmel láttam a hirdetőoszlopokon hatalmas betűkkel a nevét.

A fényes szép őszi idő nyomasztó, nyirkos, nyúlós novemberré változott.

A második világháború alig egy évtizede fejeződött be, és a város újra szétlőve, romokban.

Kijárási tilalom volt. A leszámolás megkezdődött, sokan elmenekültek, sok barátunkat bezárták. Ferenczy Béni súlyosan megbetegedett. Zelk, Déry börtönbe került. Zelk három évet kapott, míg ült, meghalt a felesége, a temetésre sem engedték ki. Ő viszont megírta a rácsok mögött gyönyörű, nagy versét, a SIRÁLY-t. A forradalom után megjelent Nagy László kötete, a DERES MAJÁLIS, Juhász Ferenc sokáig egy sort sem írt le, hallgatott. Elkezdődött a konszolidáció.

Békés Pál

TEJPOR

(Csikágó)

A pince száraz volt, kényelmes, a fölötte terpeszkedő piszkossárga házhoz képest már-már úrias. És sokkalta demokratikusabb. Odafent nyersen kettéosztották a világot a lakáviszonyok: a kovácsoltvas korláttal ékesített lépcsőházból nyíló lakások szélesen nyújtóztak az utcai fronton – négy-öt is elfért volna bennük a gangra ásító szobakonyhás egyenlyukakból. Ám idelent minden lakáshoz egyforma, deszkalapokkal elkerített rekesz tartozott, a föld alatt eltűntek a felszíni különbségek. Veresék például, akik a gang legvégében, a szomszéd ház tűzfalára bámuló ficakban laktak, kifejezetten elégedettek lehettek, mert rekeszük egy hajszállal – majdnem fél négyzetméter, mondta az asszony, lemértem! – nagyobb volt a lakásuknál, így hát jelentős előrelépést könyvelhettek el a ranglétrán. A föld alatt felzárkóztak, és egyenlők lettek.

– Látjátok? – ragyogott Veres Márton a nőkre, Irénkére, a feleségére, aki a hét hónapos Évi hátát ütögetve éppen büfiztette a csecsemőt, meg tizenegy éves Ria lányára – Na? Látjátok? –, és nem lehetett tudni, hogy a fentről frissiben lehozott petróleumlámpa vagy helyzetük viszonylagos változása tölti el ilyen örömmel.

*

Hat óra volt, hétfő, reggel.

Előző nap a szovjet hadsereg bevonult Budapestre, mások szerint hazugság ez is, mint minden egyéb, hiszen ki sem vonult, és megint mások szerint csupán visszatért a kurtta „eltáv” után, hogy véget vessen a háta mögött kialakult országos karneválnak. A Kezrepi és a Thököly úton tankok vonultak a Keleti pályaudvar, az előtte elterülő tér, majd a belváros felé.

Stubnyai és Kelemen a Rottenbiller utca sarkán egy padlástérben hasalt a pályaudvar homlokzatára nyíló tetőablakban egy-egy puskával – onnan nézték a bevonulást.

Stubnyai inkább ámulva, mint elkeseredetten bámulta a maszatos őszi hajnalból előcsikorgó szürke lánctalpasokat, és indulat nélkül, csodálkozva kérdezte: – Hol a picásban van a vége?

– Moszkvában – mondta Kelemen.

A túloldal tetőablakaiból egy-egy pukkanás; a felkelők adtak jelt magukról, a környéket ellenőrző csoport maradéka – vezetőjük a katasztrófa méretének láttán már előző nap lemondott posztjáról, néhányan vele tartottak, mások árulónak mondták, és megesküdték, hogy kitartanak.

„Csapataink harcban állnak”, ismételte egy hang a rádióban, legalábbis Kelemen, aki olykor lelátogatott a tetőről a házba, és híreket hozott, ennyit jegyzett meg a rövid, kétségbeesett szózatból, mely később majd a keserves napok jelképévé válik.

– Miféle csapataink? – fintorgott a tenyérbe mászó, pikírt műegytemista.

– Hát mink – felelte Stubnyai.

Szikrák pattantak a macskaköveken meg a vastag páncélzaton, már-már mulatságos volt a túloldalról durrantatók elszánása, és más körülmények között talán röhög-

ni lehetett volna rajtuk: tényleg azt hiszik, hogy van valami esélyük ezekkel szemben? A tankok nem lassítottak, menet közben fordultak a célra.

– Barmok – sziszegte Kelemen.

– A ruszki?

– Mindenki. Ó, a barmok. – Feltérdelt, négykézláb hátrálni kezdett a padlástérben, el a tetőablaktól, el a puskától.

– Hová mész? – kérdezte Stubnyai.

A választ, ha volt is, dörgés nyomta el, a túloldalon törmelék záporozott a járdára, az úttestre.

A beállott pillanatnyi csöndben Stubnyai hátrapillantott a válla fölött, de a padlástér sötétjében nem moccan senki, egyedül volt. Ingerültség fogta el; ezt meg hogy képzelik? Ő egy szál maga lenne a Rottenbiller utca védelmére kirendelt egység? A tankhadosztály feltartóztatására hivatott védvonal? Másrészt úgy érezte magát, mint néhány évvel ezelőtt, élete első és most már bizonyára utolsó színházlátogatásán, amikor a vasutasnap alkalmából a dunántúli főnökség dolgozóit különbusszal szállították a Nemzetibe, hogy megtekintsék *Az ember tragédiáját*, és ő ott feszített az ünnepi egyenruhában a kakasülön, mellén az Ukk környéki váltók folyamatos és hibátlan működéséért kapott kitüntetéssel.

Az ukki kitérő kaotikus sínhálózata szakadatlan törődést és készenlélet igényelt, lazítás kizárva, és Stubnyai a színházban sem tudott kiengedni, fejében vonatok zakatoltak szüntelen, és vörös kérdőjelek villódtak, vajon a helyettesítésére odaszalajtott zalaбатыki bakter jó lesz-e, nem csinál-e valami istentelen baromságot? Oldalán Nusi ült, puha, olvatag, barna felesége, egyedül ő tudta oldani rohamszerűen támadó szorongását, egyedül ő tudta kisimítani testét-lelkét, ha görcsbe rántotta a frász – a húsz tizenötös zalaegerszegi sebes! –, biztos, hogy átállította a négyes váltót az a fatölkű? Nusi lassan végigsimított a férje térdén a harmadik emeleti kakasülő homályában, a puha ujjak óvatosan érintették az érdes anyagot, és Stubnyai elernyed, már nem a síneket látta, hanem a színpadot, noha innen, a harmadikról éppen csak a felére nyílt rálátás. De csodák estek ott is. Lucifer mindig arról az oldalról érkezett, talpig feketében, és kötekedett rendületlenül. Igaz, a fehér ruhás Ádámot – aki rendszerint a túloldalról lépett a színre – alig-alig látta, de a szünetben kiderült, hogy nem vesztett semmit, mert Pajsai Áron, a szintén kitüntetett dabronci váltókezelő, aki éppen étel- lenben kapott helyet a kakasülön, és kizárólag a mindig rajongó, aztán meg terjengően tépelődő Ádámot látta, Luciferből viszont jóformán semmit, azt mondta: dögunalom az egész. Nusi viszont kinevette őket: bolondok mind, hát nem mindegy, mit látni ebből a maga kárán se tanuló szerencsétlenből meg a sunyi ördögből? A vak is látja, hogy Éva az egyetlen valamirevaló szereplő. És Stubnyai rábólintott: van benne valami.

A tetőablak kakasülőjéről Stubnyai éppen annyit látott a Baross térből, mint annak idején a színpadból – a felét. De az elég volt, noha csodák ezúttal nem estek. Látta Kelemen, amint zsebre vágott kézzel oldalog az időközben megtorpant tankok mellett, még jó, hogy nem füttyörészik, habár ki tudja, ide ugyan nem hallatszik fel, azután éles kanyar, átvág a harcokcsik között, a tér túloldala felé tart – nem áll útjába senki, a páncélosokba bújó katonák talán észre sem veszik. Ugyan mit árthatna egy ögyelgő civil, egy Kelemen nevű pöffeszkedő, nagypofájú műegyetemista egy hadsereg kellős közepén? Tegnapelőtt még be nem állt a szája, hogy kitarunk a végsőkéig, móresre tanítjuk a ruszki csürhét, most bezzeg sunyít, és befogja azt a bécsikapu-pofáját.

A páncélosok morgó motorral várták, hogy továbbcsikoroghassanak a belváros felé. Stubnyaiban felötlött, hogy ha a páncélosokban nem tehet is kárt a puskájával, de a szarházi Kelemen elkaphatná, innen a magasból, most, hogy háttal neki távolodik, pontosan, szépen, közepen, a két lapocka közt, végül is áruoló. De áruoló a többi is, az egység nyolc tagja, itt kéne hasalniuk a tetőtérben, de elszívárogtak egyenként, észrevétlenül, őt meg magára hagyták. Bár az is lehet, hogy csak észnél voltak, idejében kapcsolak, ő pedig nem. Vagy ennél is egyszerűbb az egész: volt hova menniük. Neki meg nincs.

Stubnyai megpróbált számot vetni lehetőségeivel. Nem tartott soká – nem voltak lehetőségei.

Egy hete szabadult a fegyházból, ahol a kivégzésére várt.

Olyan gyorsan történt minden, a bűn, a bűnhődés, a büntetés, a szabadulás, hogy képtelen volt felfogni. Stubnyai február óta folyamatosan kételkedett benne, ép-e még az elméje, ráadásul az ügyvéd is ezzel próbálta mentetetni, hogy tudniillik a tett elkövetésekor nem volt szellemi képességei birtokában, de a hatósági elmeszakértő a vizsgálaton kis híján kinevette Stubnyait, aztán persze megértően bólintott, míg a diagnózist gépelte: – A maga helyében én is ezzel próbálkoznék.

– Miért nem játszotta meg magát? – förmedt rá fojtottan az ügyvédje. – Hát bolond maga? – És ezzel csak további olajat öntött a zavarodottság tüzére.

– Nem megy az nekem, kérem – felelte a váltóőr.

– Ölni tud, de egy kicsit rángatózni nem? Magára vessen!

A zárkában Stubnyai újra meg újra föltette magának a kérdést: vajon épelméjű-e? Végül arra jutott, hogy maga a kétely, a tisztán megfogalmazott kérdés csakis az elme épségének bizonyítéka lehet. Nem mintha ettől megkönnyebbült volna – ellenkezőleg. Azt kívánta, bár volna inkább tébolyult, az nem csupán a kérlelhetetlen bíróság, hanem önmaga előtt is bizonyos fölmentést jelenthetne. Nem értette, amit tett, megbocsátani sem tudott magának, marcangoló öngyűlölete napról napra mélyebbre ránotta az örvénybe.

Nem emlékezett minden részletre, sőt valójában csak Nusi puha arcára, a kerek arcban táguló barna szempárra meg a hozzájuk kerekedő szájra: – Óóó... – Nusi azt sem mondta: – Ne! – vagy – Jaj! – csak szelíden: – Óóó... – és nem figyelmeztette a rajta nyögdecselő idegent, nem ütögette riadtan a süketen-vakon rángatózó kan széles hátát, csak bámult a férjére azzal a kihívóan engedékeny barna pillantással, amitől megvadul minden férfi: – Óóó...

A tél utolsó rohama érte el azon a februárvégen az ukki kitérő környékét. Mintha új jégkorszak kezdődött volna, a petróleum is dermedezett a vasutasok kezében himbálódzó ómódi jelzőlámpákban. Hóátfúvások bénították a forgalmat, három szerelvény vesztegelt a nyílt pályán a lassan hűlő utasokkal, borult a menetrend, befagytak a váltók. Hóekével felszerelt mozdonyok tisztították a síneket, amennyire lehetett, a vasutasok a viharszélnek feszülve folyamatos készültségben járőröztek a berendezések körül, és nehéz, hegyes pajszerekkel szálltak szembe a jégkoloncokkal. Stubnyai tizennyolc órán át járt váltótól váltóig a feszítővassal, míg végre engedélyt kapott néhány órányi pihenőre. Lépni is alig tudott, szinte elveszett a nehéz, földig érő szolgálati örbundában, és remélte, hogy lábujjainak érzéketlensége a bumfordi nemezcsizmában nem fagyást jelez. A máskor negyedórás út a kitérő mellett épült szolgálati bódéig közel egy óráig tartott, Stubnyai szinte bezuhant az udvarról nyíló konyhába, onnan a földes szobába.

A vaságy rozsdás sodronya gyötrelmesen sírt a matrac alatt, és Nusi széles férfiváll takarásából tekintett a váltóórre, sem a fájdalmas nyikorgás, sem a nyögdélés nem maradt abba, a sörtés tarkó gazdája nem vette észre, hogy hazaérkezett a ház ura, Nusi pedig valami réműleten túli belenyugvó pillantással nézett a belépőre.

Stubnyai bután állt a szoba közepén az őrbundában, a szőrmével bélelt füles sapkában meg az ormótlan egyujjas kesztyűben, arca merev volt a hidegtől, beszélni nem tudott, de ha tudott volna is – minek? Két marokra fogta a másfél méteres, hegyes feszítővasat, lassan emelte, és Nusit nézte, a kerek arcát, és szinte észre sem vette, hogy ket-tejük közt ott van még valaki.

A feszítővas hegye a döngölt padlóba fúródott. Közben áthaladt két emberi testen, a matracon meg a sodronyon. A sörtés tarkó csak rándult egyet, Nusi meg azt mondta: – Óóó...

Stubnyai attól fogva hallgatott. Hallgatott a körzeti őrszobán, azután a megyei kapitányságon meg a fegyházban is. Ha valaki azt kérdezte tőle: – Miért? – összepréselte amúgy is keskeny ajkát, és nézett merőn a kérdezőre a fekete szemével: a pupilla meg a szivárványhártya szinte összefolyt, mintha egy-egy fekete gomb sötétlett volna a szemgödörben.

Hallgatott akkor is, amikor tudatták vele: a sörtés tarkójú, akit úgy tűzött a feleségére, mint az olajbogyót szokás a sonkafalatkára a fogpiszkálóval – az ügyvéd fogalmazott így, aki sűrűn járt fogadásokra, gyakran fogyasztott sonkát, és látott már olajbogyót is – a vasúti rendészet kötelékében szolgált, az ukki kitérőben várakozó szálltmányok őrizetét látta el. A vasúti rendészet pedig a Belügyminisztérium felügyelete alá tartozik, következésképpen Stubnyai belügyest ölt. Rendőrgyilkosság. És ez lesöpri, semmirevaló mellékkörülménnyé törpíti a védelem olyasféle érveit, mint a hirtelen felindulás, a féltékenység és más efféle badarságok. Egyszóval készüljön a legrosszabbra. Stubnyai készült. Nem tudta megmagyarázni magának, amit tett, és nem akart élni sem – nemcsak a büntudat marcangolta, hanem az önsajnálát is, hogy kiradírozta életéből azt, ami a legjobb volt benne: Nusit, és csak másodrenden jutott eszébe, hogy nem csupán saját életéből radírozta ki Nusit, hanem az egész teremtett világból.

Miután az elmeorvosi vizsgálaton az utolsó lehetőségét is elpackázta, az ítélet nem volt kérdéses. A bíró még csak föl sem emelte a hangját, még csak hatásszünetet sem tartott. Úgy hangzott a szájából a „kötél általi halál”, mint az, hogy „ma elég hűvös van”.

A februári tettől a kegyelmi kérvény októberi elutasításáig Stubnyai minden éjjel négyszer-ötször is felriadt. És mindannyiszor arra: – Óóó... – Az elutasítást követő éjszakát végigaludta, mint aki megnyugodott végre. Átszállították a fegyházba, és elhelyezték az egyik halálos cellába. Várta a sorát, várt napok óta, és szíve szerint talán siettette volna az elkerülhetlent: essünk túl rajta.

Október végén azután szokatlan zaj és mozgás támadt az épületben. Amikor kivágódott a zárkaajtó, Stubnyai nagy hirtelen pusztá kézzel végiggereblyélte a haját, majd megnyalazta mindkét mutatoujját, és végighúzta a szemöldökén. Illetlen dolog volna kócosan, kusza szemöldökkel állni a bitófa alá. De az ajtó nyitva maradt, és sorra nyílt a többi is.

A fegyház udvarán fegyveres civilek nyüzsögtek, és sebtében, kézzel írt szabadulócédulákat állítottak ki a foglyoknak. Elterjedt, hogy egy híres színész is van köztük, de ha igaz volt is, Stubnyait hidegen hagyta a hír, mert arcról csak egyetlen színészt ismert, azt, aki a Nemzetiben az ördögöt játszotta, és azt nem látta sehol.

– Csak a politikaiak mehetnek – mondta az egyik szabadító. Fiatal volt, az arca ragyogott, vékony teste szinte áttetsző, már-már lebegett, úgy festett, mint egy lódenkabátos angyal.

Hirtelen egy bölénytermetű öreg betörő lépett az őszi napfényben vaksin és értetlenül hunyorgó Stubnyai mögé. Ötödik évét töltötte, két hónapja volt hátra a szabadságig, és úgy döntött, kivárja, jobb, ha az ember nem kapkodja el az ilyesmit – hova rohanna most már? De azért szeretne volna biztosítani magát minden lehetséges oldalról, és igyekezett hasznosnak mutatkozni. Ismerte a fegyházat, mint a tenyerét, lakóit pedig akár a családját. Nagyon taszított a halálraítélten, szinte odapenderítette a lódenkabátos elé.

– Ez itt politikai. Kicsinált egy rendőrt.

– Rendőrt?

– Ávóst.

– Megölte?

– Maga mit csinálna, ha egy ávós meggyalázná a feleségét?

A fiatalember az udvar közepére állított asztalhoz vezette Stubnyait, ott egy másik kiállította a szabadságúvédulát, a harmadik a kapuhoz kísérté, szinte kitudszkolta rajta, és már fordult is. A halálraítélte tétován állt a vaskapu előtt, azután hirtelen újra végigereblyélte a haját, megnyálazta mutatóját, és végighúzta a szemöldökén.

A kapu mellett őgyelgő, lefegyverzett smasszer odaszólt neki: – Most biztosan azt hiszi, hogy mégis van isten, mi?

Stubnyai egy utolsó pillantást vetett az odalent várakozó tankokra, melyek lassanként mozgásba lendültek ismét, és folytatták útjukat a belváros felé. Elhátrált az ablaktól, és magához húzta a puskáját, vissza a sötétbe. Ugyanígy tett Kelemenével is. Azután végigjárta a tetőteret, összeszedte az elszéledtek fegyvereit – hét puska, egy dobtáros géppisztoly meg valamicske lőszer. Moccanni is alig bírta, mire magára aggatta mind, és lecipelte a földszintre. A kapualjban kétkerekű kordé állt, ráhajigálta a fegyvereket, betakarta a koci végébe gyűrt ponyvával, azután megragadta a két rudat, és indult volna, de a koci nem moccant. Ellenzős sapkát viselő elszánt öregember kapaszkodott a végébe.

– Az enyém!

– Lefoglalom – mondta Stubnyai. Ez jutott eszébe, a komor varázsszó, melyet annyiszor hallott az utóbbi napokban: – Lefoglalom!

– Ezzel piacolok a Garayn!

– Visszakapja.

– Mikor?

– Nemsokára.

– Láta, mi van odakint? Mostan már nem olyan idők vannak, hogy csak úgy uk-mukfukk...

Stubnyai elveszítette a türelmét, megragadta a vaskos ponyva szegélyét, oldalt rántotta. Amint megpillantotta a fegyvereket, az öreg elengedte a kordét. Az egykori váltóór újra belekapaszkodott a két rúd, és amikor kizörömbölt a kapun, visszaszólt még egyszer, és szeretne volna, ha a hangja biztatón cseng: – Visszakapja, ha mondom.

Megindult az ismeretlen vidéken, háta mögött egyre halkult a város szíve felé nyomuló harckocsik csikorgása.

Nem tudta, mihez fogjon. Fel sem merült benne, hogy megmenekülhet. Amióta kiszabadult, újra álmatlanság gyötörte, éjszakánként Nusit látta, és azt hallotta: Óóó... Talán arra gondolt, fegyverrel a kézben mégiscsak jobb, mint a fegyház udvarán. Talán arra, ha lő, akkor a zajban nem hallja majd, hogy: Óóó...

Elhaladt a kórház mellett, a főbejáratnál mentőautók várakoztak, de se sofőr, se beteg, lassan zöngött tovább a néma, szürke házak közt, azután egy pillanatig tétovázott, a következő sarkon jobbra fordult, és megállt tanácstalanul. Balra vaskerítés, mögötte néhány fázós bokor meg egy barna téglás épület – az Állatorvosi Főiskola, jobbra kedélytelen bérkaszárnya, a kapu mellett fakuló emléktábla: Landler Jenőé, a Tanácsköztársaság belügyi népbiztosáé, a felirat alatt féltényérnyi vörös csillag, középebe verve egy fényes, százas szög – a táblán hajszálrepedések futottak szerte. Az emléktábla mellett a szabvány pléh utcatábla a valahai belügyi népbiztos nevével, rajta odamázolt fekete kereszt, mintha kiikszelték volna a várostérképről, s a falon csámpás felirat, ugyanazzal a feketével: István út.

Stubnyai megindult a bizonytalan nevű, bádogszín utcán a Bethlen tér, a Csikágó mélye felé.

Veres Márton bizonyos elégedettséggel szemlélte pincerekeszszomszédait. Közel járt a negyvenhez. Kopaszodott, hatalmas izmai, amióta nem tette őket próbára nap mint nap, enyhén megereszkedtek, és városszerte nem lehetett olyan nadrágot kapni, amiből a hasa elő ne türemlett volna. Szelíd, békétűrő embernek tudta magát. Élete javát a Garay piacon töltötte, kezdetben hórúkkemberként, később a Rakodók és Rokonszakszakszervezetének kebelében működő kézírakodó-csoport megbízott vezetőjeként. Mostanában a piacon belüli anyagmozgatást felügyelte, és persze szakszervezeti ember volt – az ilyesmi nem múlik el. A megelőző kis híján négy évtizedben nemigen került ilyen testközelségbe és ilyen természetesen egyenrangú helyzetbe nála magasabb társadalmi állású emberekkel, mint most. A lépcsőházban persze találkoztak, és köszöntek egymásnak, ahogyan illik. Karácsonyoként, szenteste előtt egy-két nappal Irénke egy szakajtónyi maga mártogatta, maga csomagolta szaloncukorral végiglátogatta a gangról és a lépcsőházból nyíló lakásokat is, és mindenütt otthagytott néhány szemet. Erre válaszul dr. Kövecsesné Konok Anna – így íratta ki magát az ajtóra, és el is várta, hogy így szólítsák – viszonzta a látogatást. Nem hozott semmit, csak csacsogott egy kicsit, felidézte a régi erdélyi karácsonyokat a szűzhő földte havasok tövében – mert hát odavaló, székely lány volna ő –, azt meg sosem említette, hogy a ploiești-i vasúti járműjavító munkástelepén született, és szűzhő földte tetőt csak akkor látott, ha a szemközti barakk kátránypapírral fedett, lapos tetején meggyűlt a hó.

Irénke azonban, mintha csak titkos átvilágító műszerrel tapogatta volna végig a doktornét, megérezte mindazt, amit Annus nem tartott célszerűnek megemlíteni, és a nő távozása után férjéhez fordult:

– Síkproli ez, fiam, hiába bújtatja selyembe a valagát.

– Kuss – mordult Veres Márton, mert észrevette, amit Irénke nem, hogy Annus a gang végén egyetlen lendülettel visszafordul az ő lakásuk felé, mint aki elfelejtett valamit. – Kuss!

Szóval hogyha volna dió meg mák, ami ugye hiánycikk, mondta Annus, ő olyan bejglit tudna sütni, amit még az anyjától tanult odaát, sőt mákos kalácsot is oláh módra – na, az az egy jó bennük, a mákos kalács –, egyszóval nem lehetne esetleg tenni valamit a piac környékén, Veres úr? Lehetett. És dr. Kövecsesné Konok Anna pompás bejg-

lit süttött tényleg. A férje meg soron kívül vizsgálta Irénkét a szomszédos kórház nőgyógyászatán, nála született Évi, éppen hét hónappal ezelőtt, „simán, mint a zsír”, ahogyan Veres piacszerzte büszkélkedett második lányával, akit egyébként jobb meggyőződése ellenére, Irénke szívós kunyerálására „engedélyezett maguknak” abban a reményben, hogy a második gyerek majdcsak meglágyítja az illetékes lakásügyi hivatalnok szívét, kérvényük előrébb rukkol a sorban, és végre kivackolódhatnak a gangvégi szoba-konyhából.

Dr. Kövecses rendszeresen ellenőrizte Irénke állapotát a szülés után is, és megnyugtatóan, egyben bizonyos merengő hangsúllyal jegyezte meg: egészséges, mint a makk, és ha netán újra teherbe kívánna esni – amit Veresné most már túlzásnak érzett volna –, elegendő, ha a férje csak ránéz.

A merengő hangsúly háttérben az lappangott, hogy ő maga hiába nézegette a feleségét, és hiába tett meg minden tőle telhetőt, vizsgálta az asszonyt és önmagát – nem jött a gyerek. Nők százait ellenőrizte, újszülöttek tucatjait segítette a világra, de a saját utód egyre késett, holott rendelkezésre állt minden, lelkiek és anyagiak, és időse-rű volt a dolog régóta már.

Veres Mártont e látványos szaporodási fölény bizonyos felsőbbségérzettel töltötte el, mely többé-kevésbe kiegyensúlyozta a tágas második emeleti saroklakás meg a gangra, sőt tűzfalra néző szoba-konyha kiálló ellentétét, s arra készítette, hogy saját értékének szinten tartása végett olykor fejcsóválva szánakozzon egy kicsit az orvoson: – Szegény, szegény doktor Kövecses.

Most tehát átlesett a szomszédos, az övékkel éppen azonos méretű rekeszbe, és észbe jutott, hogy tizenegy évvel ezelőtt, az ostrom idején is így helyezkedtek volna el, ha ő akkoriban nem a csepeli lőszerraktárnál teljesít szolgálatot. Ott kamatoztatta a rakodóknál szerzett tapasztalatait a Magyar Királyi Honvédség javára, s csak nagy ritkán térhetett haza egy-egy délutánra. Egy ilyen látogatás eredményeként jött a világra Ria, nem sokkal a háború után. Születésekor Veres Márton örvezető nem lehetett jelen, mert a lőszerraktár felrobbanása után – melyet egyedül élt túl szakaszából, mivel a végítélet pillanatában a honvédségi egészségügyi szabványoknak megfelelően jó kétszáz méterre ázott latrinán tartózkodott – elveszett tébolygás következett a Csepel-sziget artéri erdeiben, majd hadifogság, s mire hazatért, a gyerek már beszélt.

Az ostrom pinceélménye tehát kimaradt. Ez nem szült benne hiányérzetet. Természetesnek találta, hogy dr. Kövecses meg a tőlük balra táborozó Svédék otthonosan mozognak a föld alatt. Az azonban meglepte, hogy a lakók többsége úgy tesz, mintha csupán rövid üdülésre költözött volna a felszínre az 1945-ös ostrom végeztével, és most, tizenegy évvel később, úgy viselkedik, mint aki hazatért.

Alig néhány percbe telt a rozsdás vaságycsövek felállítása, a penészes matracok elhelyezése, a vízvezeték felszálló ága mellett a pince vízszolgáltatását biztosító tartalék csap üzembe helyezése. Már-már úgy sűrűgtek a lakók odalent, mint a szomszédos Bethlen mozi vásznán a minapi film előtt vetített híradóban az új lakótelepre költöző fővárosiak, akik az elragadtatott narrátor szerint „boldogan veszik birtokba új otthonukat”.

Kövecsesék szorult helyzetben voltak. Egy korábbi megbeszélés értelmében az orvos odaát, a kórház nőgyógyászati osztályán megvizsgálta valahai gimnáziumi osztálytársa, Both Árpád feleségét. Mindez előző nap történt, negyedikén, vasárnap, amikor nem zavarta őket senki, hajnalban. S mire végeztek a vizsgálattal, mely egyébként minden tekintetben megnyugtató eredményeket hozott, és az orvos kijelentette, hogy az apró ciszta nem ad okot aggodalomra, egyszóval mire mindannyian megkönnyebbül-

tek, a főutak már járhatatlanná váltak. Arra gondolni sem lehetett, hogy Bothék a tan-
kokat kerülgetve, a lezárt hidak valamelyikén átvergődve visszagyalogoljanak a Rózsa-
dombra. Dr. Kövecses magától értetődően ajánlotta fel, hogy töltsék náluk a napot
a kórházhoz közeli, Landler Jenő (pár nap óta ismét István) utcai lakáson, mely Árpi-
nak amúgy sem ismeretlen, járt ott eleget annak idején, gimnazistakorukban, és kapott
az anyjától, Kövecses nénitől lekváros kenyeret épp eleget. Egyszóval jöhetnek.

– Ott várjuk ki, amíg a viszonyok konszolidálódnak? – mérlegelte az ajánlatot Both
Árpád, aki ügyvéd lévén, gyakorta élt latinizmusokkal. Nem csak a maga és felesége
biztonságát kellett szem előtt tartania; úgy érezte, a budai ügyvédi munkaközösségek
forradalmi bizottságának tagjaként a folyó túloldalán volna a helye. – Ott várjuk ki? –
és hosszan töprengett, mint aki számtalan lehetőség közül választhat. Kicsi, köpcös
ember volt, forrófejű, hirtelen haragú, s váratlanul üvöltöni kezdett, bömbölése el-
nyomta a távoli, szórványos lövöldözés pufogását – úgy festett, mintha az orosz bevo-
nulás fölött érzett frusztrált dühét egykori osztálytársán akarná kitölteni.

– Kikérem magamnak! – ordította. – Még hogy ne mehessek haza a saját lakásom-
ba? Én?! De mennyire, hogy hazamegyek! Úgy hazamegyek, mint a pinty! Ezek a moc-
kok de jure egyszerűen nem lehetnek itt!

– De facto viszont tele velük az utca – mondta tárgyyszerűen Ágnes, a felesége, azután
elnézést kért dr. Kövecsestől a férje viselkedése miatt.

– Az Árpi már csak ilyen – bólogatott az orvos megértően.

A nap hátralévő részében a világvévő Pacsirta rádió gombjait csavargatták, az éter
tele volt zavarosan füttögő, egymásnak ellentmondó hírtörredékekkel, és estére csak
annyi volt világos, hogy a helyzet egyelőre nem konszolidálódik – ellenkezőleg. Annus
megágyazott Bothéknak a saroklakás Nefelejcs utcára nyíló szobájában, melyet a maj-
dani gyerekszobának szántak, és a másnap még rosszabbul kezdődött, mint ahogyan
az előző végződött: kora reggel együtt hurcolkodtak a pincébe. Az orvosék rekeszében
négyen szorongtak, akárcsak Vereséknél, bár a hét hónapos Évi legalább nem foglalt
sok helyet.

– Szegény, szegény dr. Kövecses – morogta halkán Veres Márton, azután felszisszent,
mert Irénke hegyes könyöke az oldalába vajt, és a zsírpárnák sem védték meg a bor-
dait.

A másik pinceszomszéd, a hórihorgas Svéd Andor néhány órával a többiek előtt szállt
alá, és mire a lakótársak megérkeztek, már többé-kevésbé berendezte saját odúját,
mint aki megérezte, mi lesz elkövetkezendő, és megpróbálja kifogni a viharszelet a
történelem vitorlájából. Ő ugyan nem hagyja magát még egyszer. A fiát mégúgysem.
Svéd Misi is most volt hét hónapos, egy nappal Veres Évi után született, ugyanazon az
osztályon, ugyanúgy dr. Kövecsesnél – hol másutt? A két asszony közel egy hétig egy-
más mellett feküdt a szülészetben, és a közös helyzet természetes szolidaritást eredmé-
nyezett, ha úgy adódott, kitámogatták-kísérték egymást a mosdába.

A második emeleti orvos meg az első emeleti Svéd – amúgy a városligeti műjégpá-
lya gazdasági igazgatója (valaha, a faji törvényig, mely a zsidókat kitiltotta a sportegye-
sületekből, a műjégpálya sztárja, ifjú reménysége, serdülő műkorcsolyabajnok) – jól is-
merték egymást a házból, közel egykorúak voltak, félig-meddig együtt nőttek fel, ha
sok kapcsolat nem volt is a két család között. A második emeleti lakó a fasori evangé-
likus, az első emeleti a Domonkos utcai izraelita gimnáziumba járatta a fiát. Kövecses
még mindig Spitzer néven emlegette a lakótársat. Így szokta meg.

Spitzer Andor csak a háború után változtatta a nevét Svédre a Raoul Wallenberg iránti hálából, mert szülővárosában, Budapesten a stockholmi diplomata volt az egyetlen, aki mindent megtett a szülei megmentése érdekében. Részskikkel járt. Anyja, a kedélybeteg, ízületes Spitzer néni végigbicegte a háborút a svéd oltalomlevéllel. Am a bécsi országútra terelt halálmenet már meghaladta Wallenberg lehetőségeit, és apjáról, Spitzer bácsiról csak annyit lehetett tudni, hogy elindult, de nem érkezett meg. Nála öt évvel idősebb bátyjából, Spitzer Mihályból csak egy tábori levelezőlap maradt, melyet egy Sztarij Oszkol nevű községből kelteztek a doni áttörés előtt két nappal. Az állt rajta: *jól vagytok*. De a doni munkaszolgálatos-századból senki sem tért haza, hogy megerősíthesse vagy cáfolhassa: jól volt-e valóban.

Svéd (akkor még Spitzer) Andornak elege lett hazája romjaiban is impozáns fővárosából és annak számára rendelt, épen is romosnak látszó zugából, a Csikágóból.

Egyedül a műjégpályát szerette, a Lechner Ödön tervezte otthonos csarnokot, az előtte nyújtózó fehér jégscikat. És mindenekelőtt a műkorcsolya-formagyakorlatok tiszta, hűs rajzolatait. Azokban remekelt. A szabadon választott kűr nem tartozott az erősségei közé. A háború után edzője megpróbálta átállítani a párosra, és Berg Edinát rendelte mellé, aki egyéniben szintén nem volt átütő tehetség, de az edző úgy vélte, a külön-külön szembeszökő hiányosságok a párosban eltűnnek majd. Tévedett. Döcögött a Herrensprung, darabos és bizonytalan volt a Todeskurve, és a kísérletező kedvű edző rövidesen letett róluk, és más párosokra koncentrált. Svédnek maradt a magányos formagyakorlatok változatlanul vonzó geometriája, azután az is mind több erőfeszítést kívánt, mert korán kiütköztek rajta anyjától örökölt ízületi betegségei, melyek hosszú távon semmi jóval nem kecsegtettek.

Svéd Andornak mehetnékje támadt. Úgy gondolta, jégpálya másutt is van. Például északon, ahonnan Wallenberg is érkezett. Egy nagy jégpálya az egész, rajzolhatja az áttetsző síkon az ábrákat, amíg él vagy amíg bírja. Mehetnékje támadt. De valami mindig felülírta elhatározását. Az ostrom után anyját kellett ápolnia, akit hamarosan minden erőfeszítés és gyógykezelés ellenére sírba vittek a háború alatt elvadult betegségei és a csillapíthatatlan hiányérzet: eltűnt férjét istennek látta, odaveszett nagyfiát félistennek, Andort pedig – korcsolyabajnokság ide vagy oda – csak afféle suta maradéknak. Anyja temetése után Svédet a szerelem tartóztatta, meg a szorongás az ismeretlenről. Am mire mindkettőtől megszabadult, mire szenvedélyének tárgya, az érzéki loknijait kacagva lebegtető korábbi páros partner Berg Edina a Thököly úti optikus személyében jelentkező, megbízható parti mellett döntött, a kikoszorózott Svéd pedig bánatában és fájdalomában legyőzte szorongását, már késő volt. Az ország bezárult.

Svéd Andor maradt, mert mást nem tehetett, és persze a jégpályáról nősült, kerek és kemény fenekű korcsolyaoktatót hozott az első emeletre, Tímeát. És igyekezett úgy nézni rá, ahogyan anyja nézett az apjára, megpróbálta istennőnek látni a mindig mosolygós, fekete szemű lányt, az pedig hagyta magát. Ő jelentette a hidat Svéd és a ház többi lakója között, akikkel – noha itt született, ebben az okkersárgára vakolt, talán már avatása napján is kopott házban, igyekezett a lehetséges minimumra csökkenteni az érintkezést. Mert hát egyik lakó sem volt egy Raoul Wallenberg. És ezen az sem változtat, hogy józan ésszel nem is lehetett elvárni tőlük. Amúgy pedig javukra szól, hogy nem akadt közöttük egyetlen nyilas sem. De az utóbbi tény mit sem változtat az előbbin.

Svéd Andor mindenkinek udvariasan köszönt, illetve fogadta a köszönést, de ennyit elegendőnek is talált. Lakógyűlésre nem járt. Nősülése után mindig Tímeát küldte

maga helyett. Fia születésekor nyolcszáz forinttal bélelt borítékot csúsztatott dr. Kövecses zsebébe, mintha nem együtt ricsajoztak volna a gangon meg a kövezett udvaron gyerekkorukban. Amikor az orvos inkább hökkenten, mint felháborodottan visszautasította a valahai játszótárs, a jelenlegi lakótárs pénzét, Svéd eltette a borítékot, de nem érzett iránta semmit, a legkevésbé azt, hogy akár csak egy hajszállal is közelebb került volna a feje fölött lakóhoz. És egyébként sem érdekelte az egész. A fiával foglalkozott, a három kiló negyvenkás bömbölőgéppel. Amikor az apa elhagyta a kórházat, Tímea halkán elnézést kért a férje nevében. Az orvos érteni vélt valamit Svéd viselkedéséből, többet, mint az anyuka, elvégre sokkal régebből ismerte, és mosolytalanul legyintett: – Emberek vagyunk.

Svéd egyedül Veres Mártonnak nem köszönt a házból, és ha a rakodó netán reflexből megbiccentette a fejét, elfordult. A harag, megvetés, az emberiségből való kivetetés 1944 késő tavaszáról származott, amikor Veres a Csepel-szigeti lőszerraktáraknál teljesített szolgálatot, a hórihorgas Spitzer gyerek pedig a budapesti romeltakarító munkaszolgálatos zászlóaljban – ez tulajdonképpen kivételezett helyzetet jelentett, hiszen nem kellett a frontra vonulnia, s akkoriban még csak távoli sejtelem volt, hogy a front rövidesen házhoz jön. Spitzer Mihály már eltűnt, de még élt a megalapozatlan, hiú remény, hogy nem végleg. Spitzer bácsinak már nem volt munkája, de még otthon ült, pasziánszal múltatta hátralévő idejét, és nem sejtette sem a rá kiszabott halálménetet, sem azt, hogy Adolf Eichmann éppen az utolsó simításokat végzi a zsidók deportálásának tervein. Spitzer néni már sárga csillagot hordott a tavaszi kabátján, ha az utcára lépett, de még szorgosan kattogtatta mindentudó Singer gépét egy belvárosi varrodában, mely zászlókat készített állami és katonai megrendelésre, egyszerűeket és címereseket és szűzmáriásokat százsám.

A Spitzer gyerek zászlóalj Lőrincen állomásozott, a város határán, onnan nézte végig a csepeli Weisz Manfréd Művek meg a szabad kikötő szőnyegbombázását. Onnan lesték a vezérgépet, mely kényelmes kört tett a sziget északi csücske fölött, vastag, fekete csíkot húzva maga után, az pedig hibátlan körré kerekedett, mintha egy lusta óriás pöffentett volna pipájából komótos, el nem oszló füstkarikát a Duna fölé. És onnan nézték végig, ahogy a vezérgép nyomában érkező rajok ezerszám szórják a bombát Csepelre, látszatra vaktában, valójában ügyelve, hogy a fekete karikába hajtsák terhüket.

Futólépésben trappolt a romeltakarító zászlóalj a gyár meg a szabad kikötő maradéka felé. Egyeseket a helyi tűzoltóság mellé vezényeltek, hogy segítsenek az oltásban, másokat csákánnyal a még forró romok bontásához meg a beomlott légópincékhez, hogy ássák ki az élőket, ha maradtak odalent. A Spitzer gyerek raja kapta a legkomiszabb feladatot. A szabad kikötő mellett álló olajtartályok rögtön a támadás elején találatot kaptak, többségüket szétvetette a robbanás. Az égő olaj végighömpölygött a kikötőn, és befolyt a móló mellé épített légópincébe, ahova a kikötőben dolgozó másik munkaszolgálatos egység tagjai menekültek a bombák elől.

A romeltakarítók a parancsnokkal együtt szinte vezényszóra hányták el magukat a látványtól. Azután a hadnagy elfordult, háttal állt a bunkernek, úgy kiáltozta utasításait, a legénység zsebkendőt, sálát, gézt kötött az arca elé, és köpködve, nyüsztíve cibálta ki a pincéből az olajban sült emberi maradványokat, fuldokló iszonyal rakták sorba az elfeketült testrészeket, és valaki böggve mutatott egy szénszín fejre: – A Zsiga! Ez a Zsiga! A szemüvege...

Akkor haladt el a szabad kikötő romjai mellett Veres Márton őrzető, egy honvéd kíséretében szolgálati helye, a közelben fekvő lőszerraktár felé igyekezve, mely vala-

mi csoda folytán sértetlenül úszta meg a szőnyegbombázást, és megsemmisülése csak fél évvel későbbre volt beütemezve a sors előjegyzési naptárában.

Veres megállt, elfintorodott a töltésoldalba fektetett szörnnyű szerves anyag láttán, de azért elnézte egy percig a bunker bejáratánál hajlongó, bekötött arcú, fulladozó, karszalagos zsidókat, és jó hangosan odaszólt az oldalán sápadozó honvédnek: – Még ezek nyavalyognak az ellátmány miatt? Hát kapnak sült húst is rendszeren!

És várta, hogy a honvéd nevéssen. És az próbált is, ahogyan tőle telt, de köhögni kezdett. A Spitzer gyerek meg öklendezve letépte az arcáról a kendőt, és Veres Márton felismerte. Elkomorult, egy pillanatig habozott, hogy mondjon-e valamit, de azután inkább elfordult, és ment tovább a dolgára.

Hónapok múlva találkoztak össze ismét a házban, az első emeleti lépcsőfordulóban. Az ostromgyűrű addigra rázárult a városra, a Spitzer gyerek már szökésben volt, és Veres Márton ezt legalábbis sejtette. De nem szólt, nem kérdezett semmit, csak biccentett. Spitzer Andor pedig elnézett a feje fölött. Mert az a mondat ott a csepeli szabad kikötő romjainál egyszer és mindenkorra kizárta, hogy ezt a két lábon járó lényt emberszámba vegye. Akkor is, ha az élete függ tőle. Veres egy pillanatig habozott, elégtételt vegyen-e, amiért átnéztek rajta. Lett volna rá módja. Egyetlen szó bármelyik utcai járőrnek. Volt belőlük elég, és nem a várost védték – vadásztak. De azután sietett tovább. Valahol mélyen talán nemcsak azt sejtette, hogy a Spitzer gyerek meglógott az ostromgyűrűben szétzilálódott századától, hanem azt is, hogy neki magának ez az utolsó szabadsága, ezen az éjjelen fogan meg lánya, Ria a gangra nyíló szobakonyhában, és néhány hét múlva már széles nyomtávú vasúti szerelvényen kattog a Jeges-tenger felé, ahol mesebeli óriásfenyők várnak rá az északi fényben; azokat döntőgeti két éven át a Kola-félsziget hadifogolytáborában.

Svéd Andor a dunyhát is lehozta a pincébe. Szelíden körberakta Tímeát meg Misit mindazzal, ami a normális élethez elengedhetetlenül szükséges, ellenőrizte, működik-e a spirituszfőző, oda van-e készítve mellé a gyufa, újra megszámolta a gyertyákat: hét darab, a tömzsi, vastag, lassan égő fajtából – ennek elégnek kell lennie egy darabig, noha egyelőre szerencsére van villany. Megnézte, itt-e a lavór, a teáskanna, az összes penlenka, és mivel hirtelenében más szükséges nem jutott az eszébe, megállt a pincerekesz közepén, és csípőre tette a kezét. Gyönyörű volt Tímea, ahogyan az ölébe emelte a gyereket, kigombolta a blúzát, és mellbimbóját Misi szájába szuszakolta, felfoghatatlanul gyönyörű.

– Miért éppen Mihály? – próbálkozott Tímea még egyszer a szülés előtt, amikor már minden készen állt, a becsomagolt kisbőrönd az előszobában várta, hogy csak fölkapják, ha eljön az idő, és irány a kórház. – Annyi szép férfinév van – és az asztalon heverő akadémiái utónévkönyv felé intett. Tudta, férje nem alkuszik, ha lány születik, úgy nevezi, ahogyan jólesik, Júlia, Borbála, Viola, Szófia vagy amit akar, de ha fiú, nincs vita: Mihály. Az odaveszett bátyja után. De azért megpróbálta mégis, szelíden, puhatolódzva, meg ne bántsa az urát: – Ugye nem veszed rossz néven... de a Mihály... egy kicsit parasztos.

– Parasztos?! – hördült Svéd Andor, mint akit megütöttek. – Tudod, mit beszélsz?! – Hadonászva járt föl-alá a szobában, Mihály arkangyalról beszélt, az Úr seregeinek vezérééről, a Jahve nevében hadakozóról, az igazságtévőről és bosszúállóról, kinek neve Mikaél, ami annyit tesz: „Az Istenhez hasonlatos”, de úgy is fordítják: „Ki, ha nem Isten?!”

– Megérttetted?! – fordult a feleségéhez már-már támadóan. – Világos?!

Az asszony megbabonázva bámult rá, és azt felelte: – Elfolyt a magzatvíz.

Misit szinte beborította a sötétbarna hajzuhatag, ahogyan Tímea fölé hajolt. Megszűnt számukra minden, ketten voltak a hajsátorban; jöhetnek seregek, lehet forradalom, kitörhet háború – van, ami mindenek fölött való. Pincemadonna a Gyermekkel.

– Minden rendben? – kérdezte Svéd Andor.

Tímea óvatosan, hogy ne zavarja a cuppogva küszködő gyereket, ingatni kezdte a fejét.

– Azt hiszem, apad a tejem.

Svéd nyelt egyet.

– A legjobbkor. Azért csak próbáld.

– Próbálok.

Svéd a rekesz fala mentén felstószolt tűzifához lépett, félrehúzott egy rönköt, rövid nyelű szerszámot emelt ki alóla. Olyan volt, mint egy kalapács és egy csákány kereszteződése, veszedelmes, fenyegető, a hegye rozsdás. Kilépett a rekeszből a pince közepén haladó folyosóra, és Veres Mártonra esett a pillantása, aki éppolyan aggályosan gondoskodott a családjáról, mint ő a magáéért.

– Hát ez? – intett Veres a kurta szerszám felé.

Svéd Andor elnézett fölötte, végigment a folyosón, ide-oda biccentett a lakóknak, végül megállt a pince végében, és óvatosan kopogtatni kezdte a falat a csákányféleség nyelével. Ismerte a föld alatti világot, mint a tenyerét. Itt bujkálta végig az ostromot – nem a saját házuk alatt. A pincéket vészátjárók kötötték össze – ha valahol beomlik a ház, át lehetett menekülni a szomszédba. Titokzatos hálózat húzódott a Csikágó alatt, a munkaszolgálatos-szőkevény úgy sétált az István utca alatt, mint valamivel korábban odafönt, a járdán, és Svéd Andor pontosan emlékezett arra, hol-merre járt a Spitzer gyerek. Percek alatt kibontotta a hatos téglával tessék-lássék elfalazott átjárót, átlépett a szomszéd házba, és haladt tovább a kurta nyelű csákányféleséggel, hogy szabaddá tegye az utat végig az utca alatt.

Veres Évi üvöltött. Hiába ringatta, csitította Irénke, a csecsemő szirénázott, a vékonyka hang sürgető volt, vágott.

– Nincs valami baja? – kérdezte Ria, miközben a színes ceruzáit szortírozta a fa tolltartóban. Vézna volt, szőke, született jó tanuló – szeretett iskolába járni, és sajnálta, hogy nincs tanítás.

– Csak éhes – felelte Irénke, és nekikészült a szoptatásnak ő is.

Az éles gyerekhangra benézett a rekesz ajtaján dr. Kövecsesné Konok Anna a szomszédból, szolgálatkész volt és barátságos. – Segítsek valamit?

– Nem, dehogy – felelte álságos mosollyal Irénke, miközben azt gondolta: magadon segítsél, ha tudsz. – Nálam minden rendben.

Pedig túlzott erősen – ő sem volt bőviben a tejnek.

Annus visszatért az övéihez. Férje és Bothék egy rogyadozó szelonon ültek sorban, mint valami vasúti váróterem lócáján. Összebújtak, a hangjukat suttogóra fogták, vitáztak és latolgattak; meddig mernek elmenni a ruszlik? Jönnek az amerikaiak? Háború lesz? Már van? Világháború?

Azután a vöröslő fejű, szangvinikus Both Árpád hangja emelkedni kezdett: az isten verjen meg minden vasárnapot, vasárnap vonultak be a németek, akkor volt a nyilaspuccs, és vasárnap volt Mohács meg Trianon, még akkor is, ha kedden vagy csütörtökön, és most is vasárnap jönnek ránk az oroszok – dögöljön meg minden vasárnap!

Alig öt napja alakítottak egy liberális pártot odaát Budán, még a nevét sem fogadták el, és máris itt az illegitimitás? Le a föld alá? Még alig vettünk levegőt, és máris a nyakunkon a hurok? Miféle hely ez, tiladt dr. Kövecsesre, mondd meg, miféle? És mifélek vagyunk mi, hogy rajtunk a világ szeme, erre itt deklonk egy pincében?

– Csak átmenetileg – nyugtatta a felesége –, néhány óra az egész, talán annyi sem.

– Nem erről van szó! – hördült Both Árpád, azután hirtelen elhallgatott, legyintett, és azt mondta dr. Kövecsesnek: – Ne haragudj.

Az orvos meg azt felelte: – Bár ne volna igazad.

– Legalább a könyvekre vigyáznak? – kérdezte Annus a férjét, hogy elterelje a szót.

– Kik? – nézett fel értetlenül Both Ágnes.

– Hát azok, ott fent.

Igazság szerint a könyvek érdekelték legkevésbé, nemigen volt köze hozzájuk, valójában a bútorokért aggódott. A kecskelábú íróasztalért, a faragott támlájú álbarokk dupla ágyért, a stílusban talán hozzá illő, de túlméretezett háromajtós szekrényért meg az antik benyomást keltő, üvegezett ingaóráért. Úgy érezte, ómódi elegancia sugárzik belőlük, és amikor közéjük költözött, és első alkalommal maradt otthon egyedül, megszólította őket, beszélt hozzájuk – megosztotta velük érzéseit, elmondta nekik, hogy éppen ők bizonyítják, mekkorát lépett előre, és dr. Kövecsesrel, akit szigorló korában hódított meg rajtaütésszerűen, ellenállhatatlanul, az egészségügyi szakközépiskolát követő nyári gyakorlaton, megfogta az isten lábát. A bútorok emlékeztették szerencséjére nap mint nap. De Annus tudta, mi illik, és hogyan alkalmazkodják férje értékrendjéhez, amit ugyan nem osztott, de tiszteletben tartott: a könyvek?

Az orvos imént érkezett otthonról. Ha ugyan otthonnak lehetett még nevezni a harcállásponttá minősített második emeleti saroklakást, ahová kora reggel beszállásolta magát egy felkelőcsoport. Amikor tiltakozni próbált, vezetőjük, egy vastag nyakú, fekete férfi a nagyszoba közepén állva kiterjesztette karját, mintha ezzel erősítené meg a birtokbavétel tényét, és csak annyit mondott: – Lefoglalom.

Dr. Kövecses nem akarta ennyiben hagyni a dolgot, és Both Árpád, aki házigazdájánál is álmosabb és zavarodottabb volt, valami tiltakozásfélébe kezdett: azért nem eszik ilyen forrón a kását, a foglalásnak mint hadijogi kategóriának is megvan a maga törvények által szabályozott formája... Ám az ismeretlen hátat fordított nekik, mint aki befejezte a beszélgetést, aztán visszazólt mégis: nyugalom, nem esik baja semminek, és a maga részéről nem tilthatja meg, hogy a lakás tulajdonosai itt tartózkodjanak, de ne feledjék: csakis a saját felelősségükre.

Dr. Kövecses a dióbarna, kecskelábú íróasztalhoz lépett. Megigazgatta rajta a papírvágó kést és a papírmehezéket. Azután felhúzta az ingaóráát. Hogy mégis. Hogy legyen valami. Lássák, ki van itthon. De nem látták.

Az osztag hét-nyolc fáradt kamaszból állt, egy alföldi élelmiszer-ipari szakközépiscola végzős diákjaiból, leendő cukrászokból és szakácsokból. Az előző nap szálltak vonatra, mert cselekvésre ösztönözte őket a rádióban hallott rekedtes mondat: „csapatánk harcban állnak”. Meg akarták segíteni a harcoló Budapestet. Fel sem fogták, milyen elképesztő, már-már természetfölötti véletlen, hogy a vonat valami kiismerhetetlen okból valóban befutott a Keletibe. Mintha rendjén volna minden. Amikor kiszálltak, és beleütköztek a Baross téren várakozó tankokba, rémületükben bevették magukat a Csikágó mellékutcaiba, mint bujdosók a Bakony erdeibe, abban a ködös reményben, hátha rejtőznek a sűrű házrengetegben szabad betyárok. És nem csalatkoztak, mert hamarosan szembejött velük egy ember, ponyvával letakart kétkerekű piaci kordét tolt

maga előtt, konok volt, hajlíthatatlan, és azt mondta, éppen megfelelő saroklakást keres, olyat, ahonnan több utcára is jó a kilövés.

Az orvos igyekezett megnyugtatni a feleségét.

– Persze hogy vigyáznak a könyvekre, nagyon rendes gyerekek. Mit csinálnának velük? Barikádnak nem jó, nem fogja a golyót.

Annusra mosolygott, és várta, hogy visszamosolyogjon.

Két nappal korábban, szombaton kapta a táviratot Dibuk Cs. János. A postás egyik lábáról a másikra állt a Rózsák teréről nyíló házban, úgy várta, hogy a kék mackófel-sőjén széles, fehér Hungária feliratot viselő címzett aláírja a küldemény átvételét. Ám Dibuk Cs. János csak állt a távirattal, elolvasta háromszor, és éppen negyedszer is nekifogott, de csak a feléig jutott, leeresztette, elnézett a postás mellett, a lépcsőház piszkos ablakán át fel a palaszínű égre.

– Rossz hír? – érdeklődött a postás óvatosan.

A címzett a fejét rázta.

– Hál’ istennek – élénkült fel a postás –, igazán ránk férnek a jó hírek... – Kicsit várt, hátha megosztják vele az örömhírt, de mivel nem történt semmi, a mackóruhás felé nyújtotta az átvevőkönyvet meg a tintaceruzát: – Itt oldalt, lent...

Odabent Dibuk Cs. János kiteregette a táviratot a konyhaasztalra, elolvasta még háromszor, betűről betűre, és amikor anyja a konyhába lépett, odanyújtotta neki szótlánul.

– Nincs itt a szemüvegem – mondta Dibuk néni, a fia pedig felolvasta lassan, majdnem szótagolva, noha eddigre fejből tudta. Az öregasszony a szája elé kapta a kezét, átölelte a mackóruhást, lábujjhegyre állt, de pókhálós arca így is csak a mellközépen futó Hungária feliratig ért, arra szorította.

A terjedelmes távirat a Magyar Olimpiai Bizottságtól érkezett. Arról értesítette a címzettet, hogy az Atlétikai Szövetség ajánlása alapján korábbi tartaléktáviszából kerettaggá lépett elő, két gátfutószámában indítják a melbourne-i Nyári Olimpiai Játékokon. Hogy megbízatásának eleget tehessen, és a november huszonkettedikén kezdődő játékokon képességeinek maximumát nyújtva képviselhesse a Magyar Népköztársaságot, tekintettel a nagy távolságra és az olimpiai faluban eltöltendő akklimatizációs időszakra, ötödikén, déli tizenkét órakor jelenjen meg a Keleti pályaudvar indulási oldalán, ahol a Prágába induló autóbusz várja. A csehszlovák fővárosból megfelelő időpontban az Air France gépével utazik Ausztráliába. Útlevelét, megbízólevelét, az utazásához szükséges jegyeket és külföldi fizetőeszközöket a buszon veheti át a Magyar Olimpiai Bizottság illetékesétől.

Dibuk Cs. János szédelt. Hát mégis. Az utolsó pillanatban, sőt, talán az utolsó utániban, de mégis. Harminc múlt, kiöregedőben volt. Pályája legragyogóbb pillanata, melynek nem volt köze teljesítményeihez, tíz évvel korábban szikrázott el 1946 tavaszának verőfényében.

Az edző sorakozót kurjantott, az atléták a salakos futópálya szélén gyülekeztek. Kövérkés, izzadó, szemüveges ember járt fel-alá a sor előtt, mustrálta őket, mintha vásárban volna, az atléták értetlenül feszengtek, végül az idegen Dibukra mutatott.

– Pont ő? – hökkent az edző. – Csak tartalék.

– Itt nem az eredmények számítanak, uram – mondta a szemüveges.

Dibuk felmentést kapott az edzés alól, és modellt állt egy üres műteremben három napon át, reggeltől estig, óránként öt perc pihenővel. A szemüveges grafikus vázolt, rajzolt, korrigált, ő meg anyaszült meztelenül pózolt egy dobogón enyhe terpeszben,

a válláról látszólag hanyagul odavetett, ám gondosan redőzött lepel lógott alá, karját széttárta, az egyik kezében kötegni búzakalász, a másikban sarló.

Ő lett a nagy pengőinfláció utáni új húszforintos főalakja.

– A legszebb magyar férfitest – mondta a puha, kövérkés művész, és a hangja kicsit fátyolosabb volt a szokottnál. – Egyszerűen hibátlan. Becsülje meg.

Az arcot átrajzolta, mert a hosszúkás koponyával, a tömpe orral meg a lófogakkal nem tudott mit kezdeni, és inkább klasszikus metszésű, görög szobrokról átemelt fej-et illesztett az izmos nyakra, de a test maradt, és az ifjú atléta, noha csak tartalék volt, ott feszített a milliós szám kibocsátott kék bankjegyen, az egyik oldalon Dózsa György, a másikon Dibuk Cs. János. Beleborzongott a gondolatba, hogy hány kéz, hány finom női ujj tapogatja kékes testét naponta.

Ez volt a csúcs. Ettől kezdve minden csupa kétely, csalódás, bizonytalanság. Mintha túl hamar jutott volna túl magasra, és ettől fogva fizetnie kellene az érdemtelenül arattott sikerért, mintha a tökéletes test, a hibátlan arányok bosszút állnának rajta – nem értette, csak tapasztalta nap mint nap, keservesen. Az edzője rendszeresen leverte rajta a grafikus pályaszélen elejtett mondatát: – Vedd tudomásul, szépfiú, hogy itt meg csakis az eredmény számít!

Dolgozott keményen, lelkiismeretesen, és nyert bajnokságot is. De bármit tett, nem tudott kilépni mások árnyékából, képtelen volt a második vonalból az elsőbe küzdeni magát. A '48-as londoni olimpiát megelőzően fölmerült ugyan, hogy indítják, végül mégis úgy döntöttek, fiatal még, ráér, most azoknak kell lehetőséget biztosítani, akiknek legszebb éveit elrabolta a háború, ő meg éppen a következő olimpiára érik majd be – igaz-e, Janikám? '52-ben, Helsinkiben, minden idők legnagyobb magyar diadalának helyszínén ott volt ugyan, de nem lépett pályára, maradt mindvégig tartalékban – sikert vár tőlünk az ország meg a vezetés, ha csak egyszer mellényülünk, végünk, ugye megérted, Janikám? – A lelátóról nézte a gátfutószámokat. A négyszer nyolcszázas sikkváltóba Ecsedy váratlan ínhúzódása miatt fért be, és amikor nem futotta meg az elvárható részidőt, és a váltó nem jutott túl a selejtezőn, rányomták az egészséget, hiába tiltakozott: életében nem futott nyolcszázon, gátra edzett, hiszen tudják, örüljenek, hogy egyáltalán vállalta! Mi az, hogy vállalni? Miről beszélsz, Janikám? A parancsot nem vállaljuk, hanem teljesítjük, és nem ilyen balfasz módra! Értve?!

A Melbourne-t megelőző felkészülési időszakot végighajtotta, ahogyan kell, ahogyan beléoltották. Napi három edzés. Nem kímélte magát. Tudta, hogy hiába, de csak azértis. A nyári, kora őszi selejtezőkön már szóba sem került a neve, és az utolsó megmérettetésen, október huszonkettedikén, a finnek elleni páros atlétikai viadalon már nem indították. Nem mintha nem lett volna jó. Csak volt nála jobb.

És végül mégis: a távirat. Századik olvasásra is ugyanaz. De elolvasta százegyszer is.

Persze – bár a konkrét részletekről nem volt tudomása – sejtette, miért emelték ki hirtelen a sülyesztőből. Az ok nyilvánvalóan Ármánkó akadályoztatása. Ármánkóé, aki évek óta rendre megelőzi, aki miatt második helyezésnél jobbat elérni képtelen, és egyetlen esélye ellenfele visszatérően renitenskedő bal Achilles-ina – neki csak akkor terem babér, ha az meghúzódik vagy begyullad. Valami ilyesmi történhetett. Bár az is lehet, hogy Ármánkót elsodorták az események. Mindig is izgága volt, szónokolni és rajongani, uszítani és uszulni hajlamos. Kiszámíthatatlan, dölyfös felfortyanásait, sértő vagdalkozásait az edző úgy fordította az atlétika nyelvére, hogy „robbanékony alkat”. Nincs kizárva, hogy az energiakisülések, melyeknek eredményeképpen ő vette a legjobb rajtot egész Európában, most arra ragadták, hogy megmártózzon a történelem hullámverésében, netán el se utazzék az olimpiára... Vajon hol jár most Ármánkó?

Dibuk Cs. János felöltözött, átment a Rózsák tere közepén álló templomba, és hosszan imádkozott. Hálát adott a törtétekért, és erőt kért az elkövetkezendőkhöz: élete legnagyobb, oly hosszan várt lehetősége nem maradhat kihasználatlanul. Eredmény kell mindenáron, túljutni a selejtezőkön, be a döntőbe – a középdöntő nem elég. Amikor kilépett a neogótikus kapun, szinte lebegett a sárga keramikockák fölött, érezte, tudta, hogy megkapja a kért támogatást.

Mire visszatért, anyja a túlméretes, nyitott bőrönd fölött állt, a nap hátralévő része jóízű veszekedéssel telt: mire lesz szükség odaát, mire nem.

Másnap, amikor az étert elözlötték a katasztrófa hírei, a várost pedig a harckocsi, Dibuk Cs. János a novemberi hideg ellenére pizsamában rohant a ház elé a térre. Nem ment át a templomba, csak megállt a kapualjban, onnan nézett kérdően és vádlón Steindl Imre utolsó alkotására, a ködben imbolygó karcsú tornyokra. Tegnap nem ezt ígérték neki.

Égész nap telefonálni próbált, de a sporttársak nem voltak otthon, vagy csak annyit tudtak, mint mindenki más: itt vannak az oroszok. Az olimpiai bizottságnál, a sporthivatalban meg az atlétikai szövetségnél senki nem vette föl a kagylót.

– Biztosan azért, mert vasárnap van – mondta reménykedve Dibuk néni.

A fia hitetlenkedve bámult rá.

– Naná, anyuka. Biztosan azért.

Végső elkeseredésében megpróbálta felhívni Ausztráliát interurbán, de csak a központig jutott, félóráig várták, majd ideges női hang förmedt rá: – Ausztrália? Viccel maga?! – És letette.

Ötödikén reggel az anyja még a kapuból is megpróbálta visszacibálni: elment az esze végleg? Ugyan miféle busz indul ilyenkor a pályaudvarról? És hogyan jut oda? Várja ki, amíg lecsillapodnak a dolgok, és majd akkor!

Dibuk Cs. János azonban hajthatatlan volt, megpaskolta vastag vászonkabátjának belső zsebét, melyben a távirat lapult: – Mindig az utolsó parancs érvényes.

A pókhálós arcú, madárcsontú asszony összehúzta magán a tarka virágos pongyolát, és panaszosan, sírósan bújt a fiához:

– Hát én? Arra nem gondolsz, hogy velem mi lesz nélküled?

A fia átölelte, megsimogatta a vállát:

– Nélkülem? Ott vagyok minden húszason, anyuka.

Elindult Dibuk Cs. János a Rózsák teréről egy vászon hátizsákkal meg egy repedésig tömött jókora bőrönddel.

Úgy döntött, nem megy ki a Baross térre, melyen az előző naphoz képest megritkultak ugyan a páncélosok, de azért maradt épp elég, és a józan ész azt súgta, nem kell túl közel menni hozzájuk.

Úgy gondolta, legjobb, ha párhuzamosan halad a Rákóczi úttal, a Baross térrel, azután majd jobbra fordul valamelyik keskeny mellékutcán, mely egyenesen a pályaudvar sárga tömbjének vezet. Ebben az esetben elkerüli a javarészt a főutakon és nagyobb tereken korzózó oroszokat, és éppen a Keleti indulási oldalára érkezik. Átvágott a Rottenbiller utcán, egy kicsit tétozva a volt belügyi népbiztos százas szöggel átvett, repedezett emléktáblája alatt, azután nekieredt a Landler Jenő utcának. Ez a legrövidebb út Melbourne felé. Ésszel él az ember.

Ezt Grigorij Pavlovics Szojkov is így gondolta. Ám az ő esetében az, hogy „az ember ésszel él” azt jelentette: belátó. Belátja, hogy a kellemetlen, kínos, sőt első pillantásra kifejezetten ésszerűtlennek látszó parancsokat is célravezető habozás – noha koránt-

sem gondolkodás – nélkül végrehajtani. Különösen egy olyan ígéretes pályafutás előtt álló fiatalember számára, mint ő. De a parancs végrehajtójának azért mindig marad valami játéktere. Ennek azonban nem akadémikuskodással szerez érvényt – az ilyesmi egyetlen hadseregben sincs divatban.

Például amikor Tyeplij hadnagy magához intette, és utasította, hogy blokkolja az utcát, Szojkov úgy érezte, annyi még befelé, hogy megkérdezze:

– Mennyire, hadnagy elvtárs?

Ám a kurta válasza: – Teljesen, Szojkov! – már nem lett volna értelme újabb kérdést föltenni. Holott a „blokkolás”, sőt a „teljes blokkolás” is többféleképpen értelmezhető. Grigorij Pavlovics Szojkov a Budapestre bevonuló egyik tankhadosztály alárendeltségébe tartozó speciális egységben szolgált mesterlövészként. A „blokkolás” kifejezés az egység szótárában annyit jelentett, hogy elhelyezkedik a parancsnoka által kijelölt helyen, ebben az esetben a Baross téren, háttal a pályaudvar sárga nagycsarnokának, és hosszirányban végiglövi a Nefelejcs utcát. A „teljes blokkolás” a következő fokozat, jelentése: meggátol minden keresztirányú mozgást. De ennek is vannak árnyalatai, és a további kérdezősködés azzal a kockázattal járt, hogy Tyeplij a maga szájbarágós módján magyaráz, majd visszakérdez: senki nem juthat át, értve, Szojkov? Netán ezzel sem elégszik meg, elmegy a végsőkéig, és úgy fogalmaz: egyetlen élő lélek sem! Ami annyit tesz: lőjön agyon mindenkit, aki a távcső fonálkeresztjébe kerül. Szojkov megtette volna ezt is. De el akarta kerülni az ilyen értelmű parancsot. A Budapesten – bár eddig csak a peremkerületekben – eltöltött néhány óra meg a szórványos lövöldözések, amelyekben egyelőre nem vett részt, meggyőzték arról, hogy civilekkel állnak szemben. Nem mintha azok nem lehetnének veszedelmesek, de hát azért mégis. És voltak egyéb, rejtett indokai is.

Munkához látott. Szemügyre vette a helyszínt, a tér és az utca torkolatát, az úttestet burkoló kemény, fekete bazalt kockaköveket, és bement a pályaudvarra. Ott addig beszélt, mutogatott, míg végül egy vasutasnak derengeni kezdett, mit akar, s ha nem is lelkesen, de kinyitotta előtte a karbantartáshoz szolgáló szerszámokat tároló bódét.

– Már megint idejöttél zabrálni, te rohadék – mondta szívélyesen. Szojkov a hanglejtésből úgy érezte, barátságosan szóltak hozzá, és derűsen megveregette a segítőkész ember vállát. Kiválasztott egy másfél méteres, hegyes, súlyos feszítővasat, amelyet a váltók jégtelenítésére szoktak használni.

– Remélem, kibeleznek veled, te ganj – mosolygott rá a vasutas.

Szojkov visszamosolygott, többször is köszönetet mondott, és ment a kereszteződésbe. Mindig is vonzódott a magyarokhoz, noha eddig csak eggyel találkozott. Most először járt idegen földön, és lám, első útja rögtön ide vezetett – ebben égi jelet látott. És őszintén örült, hogy barátságosan szólnak hozzá.

A kereszteződésben munkára fogta a feszítővasat, felbontotta az utcakövet, hamarosan takaros lövészgödört vájt magának. A bazaltkockákból mellvédet épített hozzá, és néhány macskakövet úgy helyezett el az úttesten, hogy kényelmesen ráfektethesse a hosszú csövű puskát.

A hadnagy fel-alá járkált a téren maradt páncélosok, a sűrűn elhelyezett posztok és ide-oda cirkáló őrzőjáratok közt, idővel odaérkezett, szemügyre vette az építményt, egy kurta biccentéssel nyugtázta elkészültét: – Jól van, Grisa – és intett: rajta. Teljes blokkolás.

Szojkov megnézte a karóráját. Büszke volt a bumfordi (ő nem annak látta), vastag üveges (egyébként talán befagyott volna a szibériai télben) Pobjedára, melyet a Honvédelmi Szövetség távol-keleti területi lövészversenyén elért első helyezéséért kapott

emlékül, s amely egy igen korszerű, elmés szerkezet segítségével nem csupán az órákat és a perceket mutatta, hanem egy külön kis ablakban a dátumot, a napokat is. Gyakran pillantott az órájára, egyrészt, mert gyerekesen élvezte a fontos emberekre olyanmilyra jellemző mozdulatot, mellyel felhúzhatja csuklójáról a vastag, durva köpeny mandzsettáját, másrészt úgy érezte, az időpont rögzítésével súlyt ad az előtte álló eseménynek, bármi legyen is az. November ötödike volt, hétfő, tizenegy óra hét perc.

A Moszin–Nagant, a híres hosszú csövű, melyet valóságos kultusz övezett a hadseregben, mivel Zajcev, minden idők legnagyobb szovjet mesterlövésze, Sztálingrád hőse négyszáz fasisztát terített le ezzel a típussal, és a Pravda címoldalán azt nyilatkozta, hogy vele alszik békeidőben is, a Nefelejcs utcára szegeződött. A távcső optikája közel hozta a házakat. A nyílegyenes úttest keresztülzelve a Csikágót a Baross tértől egészen a túloldali határt jelentő Damjanich utcáig. A fonálkereszt végigtapogatta a városrész szívét. Szojkov nem csupán az őszi kopszódó akácokat látta szinte ágról ágra, levélről levélre, hanem a repedezett járdaaszfaltba kapaszkodó gyökerek tövében szökdecslő verebeket is. A csukott ablakok enyhén előreugró párkányát. A Dembinszky utca sarkán feledett kartonládákat, melyekbe egy költözködő lakó dobozolta szegényes holmiját, hogy áthurcolkodhasson a Peterdi utcába, de azután elhalasztotta a költözést. A Landler Jenő utca sarkán álló pléhbódét, a sokak szerint vezetéknév nélkül született Laja, a keresztelkedéshez tartozó bőrkabátos újságárus második, sőt talán első és egyetlen otthonát, meg a bódé mellett nyújtózó hosszú, vaslábú asztalt, mely a napisajtó kitergetésére szolgált, most azonban vastag, sárga kockás viaszosvászon fődte. Mindezek a tárgyak természetesen értelmezhetetlenek voltak Szojkov számára, de hát nem azért ásta be magát a kövezetbe, hogy értelmezzen. A mozgás érdekelte. Az pedig volt elég, több, mint amennyit megengedhetőnek talált. Kapuk nyíltak, emberek osontak a fal mellett. A Garay utcai keresztelkedésben – nem túl messze a lövészgödörtől – két árus futott át a piac irányába. Eggyel odébb, a Péterfy Sándor utcánál defektes mentőautó vánszorgott a kórház felé. Volt némi mozgás a viszonylag messzi Marek József utcánál is, a legtávolabbi ponton, a Damjanichon pedig, melybe a Nefelejcs torkolt, már-már hétköznapi volt a forgalom, mintha a mai nap nem volna egyéb közönséges tucathétfőnél. Jöttek-mentek a gyalogosok, elvéve egy-egy autót, majd egy csámpás oldalkocsis motorkerékpár – tisztán látszott a távcsövön át, hogy az oldalkocsiban barna faládák sorakoznak, a faládák rekeszeiben pedig tompán csillogó szikvizes palackok.

Szojkov érezte, hogy közeledik hozzá Tyeplij hadnagy, és tudta, tennie kell valamit a teljes blokkolás érdekében. Felhúzta a fegyver závarzatát, és a szakszerűen olajozott rugózat simán, majdhogy kéjesen továbbította a csőbe az első töltényt.

– Csicsriborsó – morogta maga elé Szojkov majdnem hibátlan kiejtéssel, csupán egy leheletnyi lágy, szláv akcentussal, majd meghúzta a ravaszt, és valamivel hangsúlyosabban hozzátette: – Bablencse.

A golyó végigsüvített az úttest fölött kifeszített trolivezetékek között, magasabban, semhogy valakit eltalálhatott volna, és a Nefelejcs utcával szemközt, a Damjanich utca Csikágón túli, következőképpen elegánsabb oldalán nyíló kapu mellé csapódott, a homlokzatot ékítő, a kapu fölötti erkélyt tartó jobb oldali gipszatlaz üres fejébe. Törmelékszapor zúdult a járdára, pánik támadt, sikoltozás, amely ugyan nem hallatszott el a Keletiiig, de a riadalom, a zavarodottság jól kivehető volt a fegyveroptikán át.

– Csicsriborsó – lehelte Szojkov. – Bablencse – és duplázott; szétrobbant a bal oldali gipszatlaz feje is. A Damjanich utcán megállt a forgalom, a gyalogosok, a sofőrök, a motorosok vették a durva, egyértelmű üzenetet: itt nincs átkelés.

A hadnagy fél térdre ereszkedett Szojkov mögött, attól tartva, hogy ahová a lövések becsapódtak, onnan viszonzozhatják is a tüzet; távcső híján nem láthatta, hogy a fejetlen atlaszok harcképtelenek.

– Jól van, Grisa, adjál nekik – nyugtázta a történeteket, és ment a dolgára.

Szozjov úgy döntött, leghelyesebb, ha valamennyi kereszteződés tudomására hozza azt, amiről az atlaszok környékén már értesültek: életbe lépett a Nefelejcs utca teljes blokkolása, az átjárás szigorúan tilos és életveszélyes. Lőni kezdett. Nem kapkodott. Egyet jobbra, egyet balra. A kiürült tázat az utcakőre fektette, a telit a zsákjából vette elő, és ahányszor csőre töltött: – Csicsriborsó – és ahányszor lőtt: – Bablencse. A legtávolabbi ponttól a legközelebbi felé haladva belőtte valamennyi sarkot, nagyjából az első emelet magasságában, mindig a falra célzott, hogy hulljon a vakolat, és gondosan kerülte az ablakokat. Grigorij Pavlovics Szozjov hibátlanul, ám óvatosan akarta végrehajtani a parancsot. Vér nélkül. Ha lehet.

Az anyja magyar volt. Sárának hívták. Csak a neve és kerekded alakja maradt meg a fia emlékezetében, az alt hang mesélő zümmögése és a mindig könnyezve nevető szempár a társbérleti szoba félhomályában. Nem a bánattól könnyezett – noha lett volna rá oka bőven, ám az okok a gyerek előtt rejtve maradtak –, hanem a hidegtől, bár a szabadban erre is gyázni kellett; a tundrán télen az arcra ráfagy a könny.

Rhein Sára hosszú utat tett meg, mire elérkezett a világvégi bánya- és börtönvárosba, és elég szépet látott addigi életében ahhoz, hogy jó darabig eléljen az emlékeiből, de mégsem eleget ahhoz, hogy belenyugodott volna: ez itt a végállomás. És persze elég okos volt, hogy tudja: belenyugszik vagy sem, innen nincs kiút.

Mozgalmárcsaládba született, s a Tanácsköztársaság bukásakor a Landler Jenő köréhez tartozó familia emigrált – külföldön várta a minden előrejelzés szerint rövidesen bekövetkezendő világforradalmat. Az meg egyre csak késett. Fel-alá hányódtak Európában, hurcolták magukkal a gyűléseken, tüntetéseken, röpiratnyomdákban kamaszodó leányukat, akit keblére ölelt az emigránstársadalom, az illegális kommunista párt, mely végül is Moszkvába küldte az eszméktől izzó, szép, kerek arcú Rhein Sárát. Komoly feladattal, elvtársian kegyeletessel és dicsőséggel mégis. Ő kísérte Moszkvába az azúr-parti Cannes-ban elhunyt Landler Jenő hamvait. Ott állt a Vörös téren, amikor az egykori népbiztos urnáját a Kreml falába temették.

Azután kezébe vette sorsát az ottani párt, egy darabig babusgatta, ajnározta, egyetemre járatta, majd pártfogói sorra eltűnedeztek, voltak, akiket félórás perekben ítélték halálra, másoknak per sem járt, végül a tisztogatások egyik feljelentéshulláma elérte őt is – Nyugatról érkezett a Szovjetunióba, egyenesen az azúr-parti Cannes-ból – ennyi elég is. Egy jóakarója tanácsára előremenekült. Keletre kéredzkedett, a tundrára, hogy önkéntes munkájával hozzájáruljon a szovjet népgazdaság számára oly fontos szibériai nemesfémtermelés fellendítéséhez. Megkapta az engedélyt. És ezzel – nem mintha egy ember számított volna – mégiscsak enyhítette valamelyest a reménytelenül túlterhelt ítélkező apparátusra nehezedő nyomást. Mert hát miért kellene időt vesztegetni erre a Rhein Sárára? Mire való volna beperelni, elítélni és a GULAG-ra küldeni? Már ott van. És mire való lassú halálra ítélni? Már arra ítélte önmagát.

De azért jutott még neki öröm Pavel Antonovics Szozjov oldalán, aki a rabokkal együtt dolgozott a föld alatti fejtésen, és ha nagy ritkán feljött a bányából, imádta az életet. Első pillantásra halálosan belészeretett Sárába, és találkozásuk harmadik hófordulóján már feleségül is vette. Volt néhány gyönyörű éjszakájuk az aranybánya művezetője számára kiutalt barakk-társbérletben, és a legragyogóbb pillanatokban Rhein

Sára előtt felfénylett az Azúr-part. Ha pedig mindez nem volna elég, hát tessék: öt gyönyörű évet tölthetett a fiával. Aki túl kicsi volt ahhoz, hogy bármit is megértsen a múltból, és mire megérthette volna, már nem volt, aki meséljen róla.

Rhein Sára megadta magát. Nem bírta a klímát. Nem bírta a foglyokat, az öröket, az elvétve felbukkanó szabad embereket, akik semmiben sem különböztek egymástól, medveformák voltak egytől egyig, durvák, sunyik, skorbutosan fogatlanok, szőrösek, és azt mondták neki, becsülje meg magát, örüljön, hogy itt lehet, küldhetik északabbra is, Csukcsföldre vagy a Vrangel-szigetre, ahol télen a jegesmedvét is meg kell tolni, hogy elinduljon.

Sára visszavágyott Európába a dermesztő, rettegett GULAG-városból, melynek fagyott földjében egyre kevesebb volt az arany és egyre több az emberi csont. Elalvás előtt gyakran suttogott-zümmögött a fiának messzi szülőhazájáról, melyet elbeszélései a tündérmesék kódéba vontak. Izzasztó nyarokról, verőfényben szikrázó síkságokról mesélt, délibábról és más csodákról, meg egy karcsú hidakkal átívelt széles folyam partján álló, pompás kupolával ékített csipkés-tornyos palotáról.

Az öt éves Grisa tátott szájjal hallgatta, és megígértette az anyjával, hogy egyszer elviszi a palotához, és Rhein Sára megígérte.

Szozjkov erőlködve próbálta felfedezni a hallottakat a távcsőben, ám csak a lövések nyomán porzó palaszín falakat látta. Sajnálta, hogy tankon érkezett, kezében hosszú csövű Moszín–Naganttal, és ha nem is szégyellte magát – hogy jön ahhoz egy katonan? –, de elmormogta magában többször is, hogy nem így képzelte, nem, egyáltalán.

Talán feszenségét tompítandó mondta-dúdolta, ha töltött, ha lőtt: cicseriborsó. És bablencse.

Erre a dalocskára emlékezett az anyjából, a szövegre töredékesen, a dallamra hibátlanul, szinte hallotta a sötét altot, és biztos volt benne, hogy az ezerszer hallott gyerked dal második sorában szereplő „fekete szemű menyecske” nyilvánvalóan maga Rhein Sára, az anyja, akinek tényleg éjszín volt a pillantása, mígnem a háború első, különösen kegyetlen telén egy csapásra kifehéredett. Mellhártya- és tüdőgyulladás vitte el, meg a gyógyszerhiány.

A dal harmadik és negyedik sorát elfelejtette, hiába gyötörte az agyát gyerek- és kamaszkorában, és ez bántotta, úgy érezte, ennyivel tartozna a fekete szemű menyecskének, inkább érezte, mint tudta, hogy az elveszett sorok ott lappanganak valahol emlékezete legmélyén, de hiába, nem volt kitől megkérdeznie.

Az apja nem nősült újra. Nem csupán a hűség és a bánat miatt; a környéken ritkaságszámba ment a nő. Medveforma ember volt ő is, akár a többiek, széles, darabos, néha váratlanul ellágyuló férfi. Jót akart a fiának. Azt mondta, nem kényszeríti semmire, választhat: bányász lesz vagy vadász. Odalent végtelen robot, de viszonylagos meleg. Idefent végtelen tágasság, de pusztító fagy. Grisa az utóbbi mellett döntött. Amint megkapta az első puskáját a helyi vadgazdálkodási szövetkezettől, kiderült, hogy született tehetség. Egy ilyen fiút kár elpazarolni arra, hogy ezüstrókákra durrogtasson a tundrán.

Tizenhat évesen nyerte az első kerületi lövészversenyét, rá egy évre az első területit, és hozzá a Pobjeda karórát. Csak az okozott fejtörést, melyik sportágra szakosítsák, hiszen egyformán eredményes volt a kisöbű puskával, és éppoly sikeres az agyaggalamb- meg a futóvadlövészetben is. Az utóbbi volt a kedvence – mégiscsak emlékeztetett valamelyest a tundrai vadászatokra.

Amikor behívták, mesterlövész-kiképzést kapott egy Kárpátalján állomásozó lövész dandárnál – most először járt Európában –, és azonmód átigazolták a hadsereg sport-

egyesületébe. Húszéves volt, mindenki a vállát lapogatta – ez a gyerek sokra viszi még –, és Szojkov bizsergett a várakozástól, érezte, csodákat tartogat számára az élet, és nyílegyenes út vezet a csúcsra. Lám, itt ez a hirtelen adódott külföldi út is, ráadásul épp oda, ahova mindig is vágyott. Igyekezett leküzdeni feszengését, és erőnek erejével a jót látni benne. Hiszen lehetne akár szép is.

– Csicsriborsó. Bابلنسه.

Telibe találta a visszakeresztelt István utca jelenleg éppen érvénytelen névtábláját, melynek szegélye a trehány rögzítés következtében átkandikált a Nefelejcs utcába, s így a lövészgödörből is látható volt. Bravúros lövés volt; a fehér alapon fekete betűs Landler Jenő pengve zuhant a kövezetre, és az útkeresztződés közepére penderült.

A két gyerek versenyt bögött a pincében. Egészségesek voltak, a tüdejük tág, erős, ám ez most senkinek sem szolgált örömére. Veres Évi egy hajszállal mélyebb, Svéd Misi egy árnyalattal magasabb hangon visított, és ha valamelyikük egy pillanatra abbahagyta, csak hogy lélegzethez jusson, a másik nyomban teljes hangerőre kapcsolt.

– Tökéletes páros – sóhajtotta Both Ágnes a szomszédos rekeszben.

A máskor sportosan feszes, régi formájához a szülés után gyorsan visszataláló Tímea görcsösen görnyedt a gyerek fölé, de hiába kínálta a mellét. Fejni próbált, újra meg újra, mellbimbójára illesztette az üvegféjű pumpát, dolgozott szívósan, reménykedve.

Iréнке a szemközti rekeszben valamivel jobban állt, de Évinek sem jutott elég tej, hiába fejt ő is szinte szüntelenül – nem hitt az ilyen orvosi szerkezetekben, kézzel nyomkodta laposodó mellét, és el is ért valamicske eredményt –, Tímeánál többet, de korántsem eleget.

A két gyerek követelődző, hasogató visítása már-már elviselhetetlenné vált.

– Szétmegy a fejem – Veres Márton a halántékát masszírozta. – Csinálj már valamit!

– Dugj vattát a füledbe – mondta kurtán a felesége.

– Akkor most éhen fog halni az Évi? – kérdezte Ria.

– Fogod be a szádat!? – förmedt rá az anyja, azzal a kislány kezébe nyomta a csecsemőt: – Ringassad, ne rázzad!

Elővett három foltos almát, és nekilátott megkeresni a reszelőt.

Tímea még mindig a pumpával próbálkozott, azután egyszerre feladta, elernyed, és ráordított az üvöltő gyerekekre: – Nem érted, hogy elapadt?!

Segélykérően nézett körül, a férjét kereste, ilyenkor igazán itt lehetne, hol a fenébe mászkál mindig? Meg azután jó volna, ha ő is számot vetne a történetekkel: elapadt végleg.

Svéd Andor ekkor éppen a harmadik ház alatt járt a rövid nyelvű, csákányforma szerzővel, bontotta a pincéket összekötő, csupán jelképesen befalazott átjárókat, egyiket a másik után. Hamarosan a sarokhoz érkezik, jobbra fordul a föld alatt, úgy tervezte, végighalad a Murányi, ismét jobbra fordulva a Péterfy, majd ismét jobbra a Nefelejcs pincéin, mígnem visszaér a sajátjukba. Így azután a tömb valamennyi házából át lehet jutni majd a másikba – így volt ez a múltkori ostrom idején is, és jó, hogy így volt. Csak arra nem emlékezett, hol húzódott az úttest alatt a csatornaátjáró, amely a piac zöldségraktárába vezetett. Bízott benne, hogy előbb-utóbb meglesi.

Dibuk Cs. János már a Bethlen téren járt. Ritkán vetődött erre. Szülőhelye, a kéttornyú templomáról híres Rózsák tere más világ volt, s ő csak elvétve kelt át az Erzsébetvárost kettészelő Rottenbiller utcán, melynek túloldalán idegen univerzum nyílt: a

Csikágó. Nem mintha teljesen ismeretlen lett volna számára a vidék. Ismerte a négy virággyást, melyek hiábavaló igyekezettel próbálták vonzóvá tenni a kellemetlen tereket, és most üresen, sárosan várták a jobb időket, ismerte a kórház ide nyíló hátsó bejáratát, melyen utoljára ment be élve az apja – gyomorrák –, és persze ismerte a valahai hitközségi általános iskolát meg az oldalához tapadó imaházat, talán ettől érezte itt magát mindig idegenül; akárhogy nézzük is, zsidó környék.

Még alig tudott járni, amikor elhozták az egykor itt működő Bethlen téri Színpad matiné-előadásaira – anyja imádta a zenés bohózatokat, a Tyimosa, a cár katonája volt a kedvence, megnézte a fiával háromszor is. Később, kamaszkorában, ha a körüti mozik esti előadásaira már nem volt jegy, be-betért a csődbe ment színház helyén nyílt Hollywood filmszínházba, amit persze azóta átkereszteltek, mint mindent, és most Bethlen mozinak hívják.

A vihar elsodorta a filmeket, legalábbis az újakat, legalábbis a műsorváltást – a bejárat fölött még mindig az október közepi film reklámja, léckeretre feszített vászonra festettek, balra puha férfi, jobbra szép szőke lány, mereven néznek tragikus szerelmük távolába, a mozival átellenben lévő, hitközségi általánosból lett gyógypedagógiai főiskola ablakaira, kettejük közt a cím feketéje: Egy nyáron át táncolt. Magyarul beszélő, fekete-fehér svéd filmdráma.

Dibuk Cs. János nem kedvelte a drámákat, ráadásul az utolsó fél évben, a hiábavalónak vélt és, lám, most mégis aranyat érő olimpiai felkészülési időszakban csak egyszer ment moziba, vígjátékot látott, A csodacsatárt, játszott benne a Puskás, önmagát adta, na, ez legalább valami.

A gátfutó felnézett a halni kész svéd szerelmesekre, azután ment tovább, el a patika mellett, még néhány lépés; a Nefelejcs utca sarkához ért. A Landler Jenő utca fehér zománcablája a kereszteződés közepén hevert. Dibuk a földre eresztette a bőröndöt, a falhoz lapult, és éppen kilesett volna a sarok mögül, amikor a patikával szemközt nyíló talponálló, a Tulipán ajtajából rászólt valaki.

– Vigyázat.

Bőrkabátos férfi volt, nagydarab, szinte kitöltötte az ivó ajtaját, a kezében vastag falú pohár. Dibuk nem ismerte Laját, a sarki újságárust – de igazság szerint nem ismer-te őt senki, az egy dobozos Viciánt kivéve; azt például ember meg nem tudta volna mondani, hogy hol lakik, ha ugyan lakott egyáltalán. Laját az utóbbi két hétben gyakran ragadta magával a szabadság mómora, elsőként is a leggyönyörűbb pillanatban, egy ugrásra ide, a Ligetnél, amikor segített felhurkolni a drótkötelet a Sztálin szobor lábára, és Viciánnal együtt tapsolva, ordibálva, hórukkolva követte, ahogy a kolosszus ellenáll, majd megadja magát, és a térre zuhan. Azután álmélkodva fogadta standján az új világot; áradtak a lapok, egy-két nap alatt tucatnyi termett a semmiből, kínálni nem kellett, vitték, mint a cukrot, ötször annyi sem lett volna elég, a vásárlók mohón, azonnal nyitották az újságot, állva falták a híreket. Laja nem gondolkodott azon, mindez meddig tarthat, de biztos volt benne, hogy nem soká. Ott élt a sarkon időtlen idők óta, és úgy fogadta a történelem fordulatait, mint az időjárás változását: nyárra ősz jön, őszre tél, hol süt a nap, hol meg fagy. Vasárnap már egyetlen lap sem jutott el a standig, hétfőn pedig vége volt mindennek. Laja komor volt, de nem csodálkozott. Úgy döntött, hogy a hírlapárúsítás megszállás miatt szünetel, és bevette magát a Tulipánba. Önhatalmúlag levette a lakatot, felhúzta a redőnyt, és fröccsözve gyászolt.

– Ruszki lesipuskás – mondta a bőröndös, hátizsákos utasnak. – Nem lehet átmenni.

– Akkor hogyan jutok a Keletre? – kérdezte Dibuk az ismerlent.

– Nem járnak a vonatok – mondta az újságos.

– Hogy jutok oda? – ismételte türelmetlenül.

Laja elgondolkodott, mint aki számba veszi a szoba jöhető útvonalakat, azután vállat vont: – Sehogy.

A gátfutó a falnak vetette a hátát, fejét hátrafeszítette, a tarkóját szinte belenyomta a vakolatba, és csak az kattogott benne: lehetetlen. Nem. Lehetetlen.

Felmérte a sarkot.

A szemközti ház második emeleti sarokablakának párkányán könyvek, bútorok. Valami mellvédféle. Kerek fekete fej tűnt fel a nevetséges védfal fölött.

– Menjen vissza. Nincs átjárás – szólta le az utcára, azután eltűnt a szoba mélyén.

Nem, dörömbölt Dibuk agyában. Lehetetlen. Olyan nincs, hogy most, amikor végre megmutathatná, mit ér, most, amikor szabad az út a földgolyó túlfelére, elakadjon az első koszlott sarkon. Aztán meg azt gondolta: de hiszen ezért edzett, gyakorolt, amióta az eszéet tudja. Ez lesz az igazi akadályfutás. A gát arra való, hogy a futó leküzdje.

Számolt. A két járda nagyjából három méter, az hat, közte az úttest nyolc, összesen tizennégy. Ennyit kell megtennie a szemközti házfal fedezékéig. Az utolsó edzéseredményei alapján ez két másodpercen belül van. Plusz a hátizsák meg a bőrönd. Három-három és fél másodperc. Jó esély. És az ő kezére játszik a váratlanság, a meglepetés. Innen vegye a rajtot, közvetlenül a sarokról, kiugorva, vagy messzebből rohamozzon, hogy teljes lendülettel érjen ki a takarásból? Akkor a tehernek akár előnye is lehet: a súly fokozza a lendületet. Az utóbbi mellett döntött. Hátat fordított a Nefelejcs utcának, megindult a tér felé, amerről jött.

– Viszlát – biccentett az újságáros a Tulipán ajtajából.

Dibuk nem felelt. Húsz lépést távolodott a saroktól, megállt, és megfordult. Innen jó lesz. A bőrönd nem fér a hóna alá, túl nagy. Ha lógatja, és úgy fut, a lábához ütődik, lassítja, akadályozza. Emelni kell. Hajlított karral, hogy az alja ne lógjon combközépnél lejjebb.

Megigazgatta a hátizsák szíjait. Felemelte a bőröndöt. Összpontosított.

– Az esze el ne menjen már – mondta az újságáros.

Dibuk Cs. János elrajtolt.

Dr. Kövecses rémulten nézte a lakást. A könyveiből, bútoraiból emelt semmirevaló mellvédeket az ablakokban.

A srácok a földön ültek, mert a kanapét is odatolták az ablak alá, ki tudja, miért gondolván, hogy megvédi őket bármitől is, a spájzban talált meggybefőttet kanalzták, és kenyeret ettek hozzá.

Az egyik fiú, vékony, fehér képű, felpillantott, és az orvos láttán hirtelen kiszaladt a száján:

– Ne tessék félni, utána rendbe rakjuk.

– Mi után? – kérdezte dr. Kövecses, azután még egyszer csikorogva: – Mi után, te?! Stubnyai jött elő a másik szobából, a vállán puska, dohány és benzinszagot árasztott.

– Hagyja békén őket.

– Doktor úr – mondta az orvos.

– Mit?

– Úgy szoktak szólítani: doktor úr!

Stubnyai vállat vont: – Doktor úr.

Dr. Kövecses éppen nekifogott volna, hogy felelősségre vonja a lakását elfoglaló idegent, vagy legalább megtudja: felfogja-e, mit művel? Ezekkel a gyerekekkel, a lakással, az egész házzal? Felfogja-e?

De akkor észrevett valamit a nagyszobában, az ablak alatt, a padlón. Három sorban álló zöld ásványvizes palackokat. Az üvegek szájából benzinnel átitatott rongykanócok lógtak. Három kezdetleges Molotov-koktél.

Nem lett volna szabad petróleumot tartani a spájzban. Meg sebbenzint a fürdőszobában.

Az ajkába harapott, és már mindegy volt, mit akart mondani korábban, csak hebegett.

– Innen ne... ne innen...

Szojkov már az úttest közepén befogta a degesz bőrönddel rohanó alakot. A Moszin–Nagant optikája rátapadt a futóra, kísérte, a fonálkereszt a fej, a váll körül táncolt. Mozgó célpont, futóvad, hajszállal elé, villant át Szojkov agyán a katonai sportegyesület edzőjének utasítása.

Így nem lehet, szikrázott végig Dibuk Cs. Jánoson a keserűség, ott kellett volna hagyni a bőröndöt, megbénítja, se kar-, se lábmunka, legalább négy másodperc lesz, vagy több, istentelenül szar részidő.

– Csicseriborsó – hadarta Szojkov, és még volt ideje meggondolni magát, fejre nem, a bőröndre inkább, hajszállal lejjebb igazított, a nagy szürke téglalapra, így csak lábat érhet a golyó, vagy azt sem, és az utolsó töredék másodpercben, mielőtt az akadályfutó eltűnt volna a sarok fedezékében: – Bablencse.

Dibuk a sarok mögött bukott fel.

– Hülye! – ordította Laja a túloldalról. – Nem megmondtam?

A futó az okkersárga ház kapujában feküdt, egy ottfeledett kétkerekű piaci kordé mellett, sután, az oldalán, mellette a kilyukasztott bőrönd. A combjából dőlt a vér. Első gondolata az volt, hogy ha nem súlyos, a versenyig talán még helyrehozható. Ernő bácsi, a gyúró csodákra képes. Második gondolata nem volt. Szédült.

Felülről, a másodikról a fekete pasas hajolt ki a saroklakás ablakán. – Miért nem hallgat a szóra? – kérdezte Stubnyai szinte szemrehányóan a járdán fekvőt. – Szerencséje, hogy van itt orvos.

Visszafordult a szoba belseje felé.

– Na, doktor úr, most legyen doktor úr.

Kövecses elsápadt a dühtől: – Ne vezényeljen nekem, jó? Azt majd én döntöm el, mi a dolgom.

Kinézett az ablakon, megpillantotta a sebesültet, a körötte gyülekező sötét tócsát, és futott.

Mire az orvos a kapuba ért – előbb a pincébe sietett, a legszükségesebb eszközeit tartalmazó hengerforma bábatáskáért, amely nélkül egy lépést sem tett –, a sebesült fölött már ott állt a dobozos Vicián. Valahonnan az István út távolabbi vége, a Városliget felől érkezett elveszett két lába helyébe tákolt vasalt dobozában, a kezére eszkábált faalkalmatosságok segítségével vonszolva magát, zajosan csattogva a kövezeten.

– Elájult – mondta az orvosnak.

Dr. Kövecses a földön térdelt, feltépte a lucskos nadrágot. A golyó a comb tövét érte, az artériát. Lüktetve bugyogott a vér. El kell kötni a seb fölött. De a combtő fölött képtelenség. Be kellene nyúlni a sebbe és elszorítani az eret. Azt csak a kórházban lehet. És műteni azonnal. A bábatáskában egy csomag géz volt. Kivette, a sebre nyomta, átázott rögtön.

– Géz kell, még, sok – mondta az orvos.

– Vicián tölcsért formált a kezéből, és átkiabált a túloldalon, kezében még mindig fröccsös pohárral ácsorgó bőrkabátosnak.

– Géz! A patikából!

Laja azonnal cselekedett, a gyógyszertár ajtajához lépett, kopogott, dörömbölt, majd egy pillanatot sem várva, a járdára állította a fröccsös poharat, hátrált egy kicsit, és egyetlen lendülettel berúgta az ajtót. A zár tört, az üveg repedt, az ajtó felpattant, és a rémült Mizsei úr állt mögötte, a patika valahai tulajdonosa, jelenleg megtűrt alkalmazottja, akit elfelejtettek kilakoltatni a gyógyszertár fölötti lakásából.

– Kérem – hebegte –, kérem! Éppen ki akartam nyitni, erre maga...

– Géz kell – mondta Laja. – Lelőttek valakit.

– Igenis – hebegte az ősz gyógyszerész. – Azonnal... – benyúlt egy fiókba, kimarkolt négy tekeracet. – Elég?

– Nem tudom. Kéne egy zacskó.

– Tessék.

Laja a barna papírzacskóba tömte a fehér tekerceket, azután kilépett a patikából, és átkiabált a túloldalra.

– Megy!

Ívelten dobta, magasra, hogy a könnyű holmi földet ne érjen időnek előtte.

Agyaggalamb, futott át Szojkov agyán, épp, mint a lőtéren, az edzésen. – Csicseriborsó... A papírzacskó a telitalálattól megpördült a levegőben, és a szétszagattott maradék valahol a Nefelejcs utca közepén ért földet.

– A kurva anyádat! – ordított Laja a láthatatlan mesterlövész felé.

Ekkor már Veres is ott állt a fekvő Dibuk és a térdepelő orvos fölött.

– Bevigyük a házba? – kérdezte.

– Fölösleges – rázta a fejét dr. Kövecses, míg reménytelenül küzdött az átázott kötszerrel. – Bent sem tudunk mit csinálni vele...

– Gézt! – ordította a dobozos Vicián. – Próbáld még egyszer!

Laja újabb négy tekeracet tömött egy zacskóba, és Mizsei úrhoz fordult: – Nincs valami nehéz holmi? Úgy jobban röpül. Egy kő?

– Kő? – nézett körül tétován a patikus: – Kő itt?

Laja megpillantotta a patikamérleg mellett sorakozó apró fényes rézsúlyokat. Felmarkolta mind, és beletömte a zacskóba.

– Azokat ne! – tiltakozott Mizsei úr. – Kérem! Aranyat ér!

A zacskó a súlyokkal enyhébb ívben, rövidebb pályán, gyorsabban röpült a túloldal felé, de félútig sem ért, megpördült, szétszakadt, megsemmisült.

Most Stubnyai tombolt a második emeleti ablakban: – Rohadjatok meg! Rohadjatok meg mind!

– Nem bírja soká – morogta az orvos a sebesült fölött iparkodva. – Ha tíz percen belül a kórházban van, akkor talán...

– A kórház öt perc – mondta a dobozos Vicián.

– Általában – nézett föl az orvos.

– Adjanak valami fehér rongyot.

– Megbolondult? – horkant Veres. – Láttá, mi van, nem? Ezeknek semmi se számít!

Sose számított!

– Énrám nem lőnek – ingatta a fejét a dobozos Vicián. – Olyan nincsen. És akkor magukra sem. Kéne valami fehér.

Svéd most ért a kapuba, miután a föld alatt körbejárta a háztömböt, kibontotta az átjárókat, és visszatért a honi pincébe. Hallotta a sebesülés hírért, és feljött körülnézni.

Látta a helyzetet, hallotta az utolsó mondatot, fordult, fél perc múlva visszatért, pelenkát hozott, hármalt, vasaltat, fehérét.

– A kordé – mondta Veres, a valahai rakodó, szállító, akit a feladat és a hozzá való szaktudás azonnal vezetővé avatott.

Dibuk Cs. Jánost a kocsira emelték, hanyatt feküdt, dr. Kövecses mindvégig mellette állt, és a most már lassabban, ám folyamatosan vérző sebre szorította a kötszer maradékát. Dibuk nem szólt, arca veszedelmesen sápadt volt, hosszú percek óta nem nyitotta fel a szemét. A pihenőállásban rézsútosan billenő kordé elejére föllendítették a dobozos Viciánt, aki időközben összecsomózta a pelenkákat.

Veres a két tolorúd közé állt, lenyomta, hogy felemelje, vízszintesbe hozza és így mozgathatóvá tegye a kocsit. A dobozos Vicián súlya azonban – ha félember volt is – olyan súllyal húzta lefelé a kordé elejét, hogy az a bivalyerős Veres Mártonnak is sok volt.

– Nyomja lefelé – szólt rá Veres Svéd Andorra, aki most is elnézett a feje fölött. – Az egyik rudat maga, a másikat én.

Svéd nem moccant.

– Egy magyar ember életéről van szó! – emelte a hangját a rakodó.

Svéd gyomra összerándult. Persze. Neki pedig az a dolga, hogy szolidáris legyen. De pontosan mennyire? Amennyire vele voltak szolidárisak? Kik? Mikor? Álljon céltáblának egy ruszki mesterlövész elé? Így kívánja a haza? A becsület? A tisztesség? Az illem? Érte ki állt ki? Ez a hősiesen emelt hang nem ugyanaz, amely tizenkét éve Csepelen az elevenen megsült munkaszolgálatosok teteme fölött viccelődött?

Kövecses a sebesülthöz hajolt.

– Elvérzik – mondta. Alulról fölfelé, rézsútosan nézett a kocsi végében álló két lakótársra. – Hát... rizikós. De egy óvatos próbát talán... kilógatjuk a pelenkát, és ha csend van, akkor értenek a szóból... Ha meg nem, akkor legalább megpróbáltuk.

Svéd Andor ránehezedett a kordé szabad rúdjára. Veres a másikat nyomta, a kocsi felemelkedett kissé, a kerekek megnyikordultak.

– Nem kell beszarni – mondta Vicián. – Nem lesz semmi baj.

Szojkov nyomban észrevette a moccanást a sarkon. Azonnal érzékelte azt is, hogy jeladásról van szó; a fehér rongy hosszan libegett, azután megjelent a kar, amely lengette. Ám senki sem lépett ki a takarásból. Egy képtelen kentaur gördült elő, ember és kocsi első látásra kibogozhatatlan keveréke, és Szojkovnak az amúgy páratlanul éles fegyveroptikával is erőltetnie kellett a szemét, míg végre fölfogta, mit lát: egy nyomorék ül a kocsin, lábatlan, bedobozolt félember – az lengeti a fehér zászlót. Azután lassan előtűnt a kocsi többi része is, valaki feküdt rajta, és Szojkov nyomban tudta, ki az. A gyomra megfeszült, de markolta a puskát – a katona nem sajnálkozik. Parancs az parancs. Egyébként is csak lábon lőtte. Az biztos. Túléli. Nyilván a segélyhelyre viszik. Tiszta sor. A kocsi mellett magas férfi lépdelt, mintha beszélt volna a fekvő alakhoz, a kordét ketten tolták nehézkesen nekifeszülve, egy kövér meg egy vékony, csigalassan értek az utca közepére. A fonálkereszt figyelmesen követte őket, arcról arcra járt.

– Mire vársz, Grisa? – kérdezte Tyeplij hadnagy a lövészgödör mögül. Most érkezett, fél térdre ereszkedett, ő is látta a mozgást, bár szabad szemmel nem vehetett ki minden részletet. – Mi lesz már?

Szojkov fektéből hátranézett. – Fehér zászló, hadnagy elvtárs – mondta.

– Mi van? – értetlenkedett Tyeplij, mintha nem jól hallana. – Mi a fenét beszélsz?

– Fehér zászló – ismételte harákolva Szojkov. – Látom a távcsövön.

– De én nem látom! – bődült Tyeplij. – És azt mondtam, hogy teljes blokkolás van! Világos voltam?

– Igenis – Szojkov a távcsőre tapasztotta a szemét. – Igenis.

A kordé túl járt az utca háromnegyedén, kínos lassúsággal tolták, nyomták a túldal felé, a kerék egy pillanatra megakadt a Landler Jenő nevével feketéllő, szétlőtt utcatáblán, azután átzökent és végiggurult rajta. A mesterlövész felhúzta a Moszin–Nagant závarzatát, ám a hibátlanul olajozott, tökéletes rugózat hirtelen elakadt. Szojkov újra próbálkozott, de hiába, rángatni kezdte a fogantyút, nem kímélte, ettől még jobban beszorult.

– Elakadt, hadnagy elvtárs – szólt hátra szabadkozva –, elakadt a rohadék! – és küzdött tovább a fegyverrel, szinte ráfeküdt, úgy tépte, cibálta, valósággal birkózott az ellenszegülő puskával, amíg hirtelen fölé nem kerekedett, és az imént még bénult rugózat ismét simán, engedelmesen továbbította a csőbe a töltényt. Abban a pillanatban, amikor a kocsival küszködő csoport végre-valahára eltűnt a sarok takarásában, megszólalt a puska, és vakolat porzott a falról.

– Ezt elbaszta, Szojkov – mondta a hadnagy. Mintha nem tegezte volna soha. Felállt térdeltéből, a nadrágját porolta. A hangja jeges volt, baljós. – De kurvára.

Hátat fordított, elment.

– Na, most már vegyenek le! – förmedt a többiekre a dobozos Vicián, mintha valami gonosz tréfa áldozataként billegne a koci raklapján. Majd amikor a bőrkabátos újságárus leemelte a kordéról, diadalmasan nézett föl azokra, akiknek lába van: – Nem mondtam?

– Azért utánunk lőtt – mondta Svéd.

A dobozos vállat vont: – De nem belénk.

Svéd és Veres rohanva tolták a kocsit a tér, a kórház felé, dr. Kövecses a kordé mellett futott, mind reménytelenebbül igyekezőn elállítani vagy legalább fékezni a vérezést.

Laja lenézett a dobozosra, és a Tulipán nyitott ajtaja felé intett: – Van fröccs, amennyit csak akarsz.

Vicián átdöccent a küszöbön, Laja követte, eltűntek a feltört ivó sötétjében.

Annus ekkor lépett ki az okkersárga bérházból. Tudta, hogy a keresztutcán mekkora a veszedelem, s most, hogy a kapu előtt nem talált senkit, sem a férjét, sem mást, szinte beleszédült a hirtelen rátörő rettegésbe. A túldalalon Mizsei úr vizsgálta a gyógyszerár ajtaját savanyúan, a szétrúgott zárral kísérletezett, hátha menthető – nem mint ha ebben a pillanatban ennél nagyobb gond nem nyomasztotta volna, de a többin nem segíthetett.

– A férjem? – sikoltotta Annus a Nefelejcs utca fölött. – Mizsei úr! A férjem?!

Az öreg patikus szélesen, nyugtatóan intett, és amennyire öregesen reszelős hangja engedte, kiabált is, nem, dr. Kövecsesnek semmi baja, a kórházba ment, sebesültet kísért, orvosnak ilyenkor ez a dolga, minden rendben, már amennyire a jelenlegi körülmények közt rendben lehet.

Annus a falhoz támaszkodott, lehunyta a szemét, elernyed; édes istenem. Azután hirtelen megelevenedett, előbbi rémületének nyoma sem volt: – Mizsei úr! Tápszer? A patikában! Gyerektápszer?!

A gyógyszerész sajnálkozva ingatta a fejét, majd egy pillanatra tétován megállt, és váratlanul felragyogott: – Tejpor?

– Van? – Dr. Kövecsesné Konok Anna szinte tapsolt örömeiben: – Van?!

Mizsei úr megindult a raktár felé, hogy megbontsa a két nappal korábban érkezett csomagot, a svájci vöröskereszt ajándékát, mely teherautókon futott be Budapestre, és kiismerhetetlen, titokzatos csatornákon keresztül került a legkülönbözőbb elosztóhelyekre és célállomásokra, gyárakba vagy buszgarázsokba, hivatalokba vagy bérházakba és néha gyógyszerárakba is.

A kordé a mozival átellenben, a Bethlen tér egyik kopár virágágyása mellett állt. A három férfi tétován nézte a póre raklapon heverő moccanatlan testet.

– Biztos? – kérdezte Svéd Andor.

Dr. Kövecses bólintott.

Veres elernyed, lassan leült a járdaszélre: – Majdnem szétlőtték a valagunkat, és erre... – Elkéseredetten legyintett.

Svéd és az orvos leemelték a kordérol a halottat, és a virágágyás földjére fektették. Hosszú ember volt, kisportolt, csupa izom, mégis meglepően könnyű.

Dr. Kövecses benyúlt az ismeretlen vastag vászonkabátjának belső zsebébe, megtalálta az iratait.

– Dibuk Cs. János – mondta. Nézte a szürke, vértelen arcot, a hosszúkás koponyát, tömpe orrot meg a lófogakat, melyek előbújtak a túlságosan rövid felső ajak alól.

Talált egy táviratot is, kibontotta, majd összehajtogatta újra, és valami nyögésféle szakadt ki belőle: – Melbourne...

Veres felnézett a járdaszélről: – Mi legyen vele?

Dr. Kövecses eltette a papírokat: – Leadom a kórházban. Be kell mennem.

– De a halottal mi legyen? – kérdezte Svéd Andor, és nem vette észre, hogy életében először jár egy rugóra az agya Veressel. – Nem maradhat itt. Talán bevihetnénk a kórházba...

Dr. Kövecses a fejét rázta. Bár nem tudta bizonyosan, de úgy sejtette, hogy munkahelyén jelenleg az élőknek is alig jut hely, arról pedig meg volt győződve, hogy neki mindenképpen ott a helye.

– Hát... temessék el.

– Hol?

– Itt?

Az orvos úgy érezte, megtett minden tőle telhetőt. Széttárta a karját, a vállát felvonta: – Egyelőre talán... ideiglenesen.

Azzal sarkon fordult, és indulni készült, de visszahőkölt. Mintha bentről megmarkolták volna a gyomrát. A két lakótárs követte a pillantását. Veres lassan felállt a járdaszélről. Alig húsz méterre tőlük egy tank állt a téren, némán, sötéten. Felfoghatatlan, hogy eddig nem vették észre.

A torony teteje nyitva, peremén fekete sapkás katona, a harcokcsiparancsnok könyökölt. A Keleti mellől rendelték ide félórával korábban. A Nefelejccsel párhuzamos Bethlen utcán gördült idáig, azóta a tér közepén állt további utasításra várva, és amikor bizonyosra vette, hogy a körötte magasodó házakból nem leselkedik rá veszély, ki-merészkedett a vasdobozból. A bérházakat fürkészte, azután meg a mozit, és hiába próbálta megfejteni, mit játszanak, a magyarul beszélő fekete-fehér svéd filmdráma plakátja nem adta magát, a messzeséget fürkésző szerelmesek tekintete éppoly megfejt-

hetetlen volt számára, mint az idegen nyelven, idegen betűkkel írt cím: Egy nyáron át táncolt.

Az utóbbi percekben a térre berobogó kézikocsit meg a körötte tehetetlenkedő embereket figyelte. Ezt meg tudta fejteni. Természetesnek találta, hogy nem veszik észre: a halál az halál, leköti az embert. Amikor a három férfi a fekvő negyedik fölött egyszerre, láthatólag rémülten felé fordult, a parancsnok beszólt a tank belsejébe.

Kisvártatva egy katona mászott ki a harckocsi hátsó csapóajtaján, és a virágágyásnál várakozó csoporthoz indult. Két rövid nyelvű gyalogsági ásót nyújtott feléjük.

Veres állt hozzá a legközelebb. A szeme részre szűkült, sütött belőle a gyűlölet.

Dr. Kövecses érezte a közelgő bajt.

– Vegye el – sziszegte –, ne csináljon hülyeséget, vegye már el!

Veres nem mozdult, azután szóra nyitotta a száját, ám mielőtt egyetlen hangot is adhatott volna, dr. Kövecses fürgén eléje ugrott, jórészt eltakarta a katona elől, már amennyire a rakodó böhöm testét lehetett, megmarkolta a két ásót, és megköszönte jó hangosan: – Szpasziba. Ócseny szpasziba!

A katona bólintott, visszaballagott a tankhoz.

– Maga kész életveszély – mondta az orvos elernyedve.

Hátat fordított végleg, és elsietett a kórház felé.

Svéd Andor és Veres Márton némán állt egymással szemben Dibuk Cs. János teteje fölött a virág nélküli ágyásban. A földbe dőfték az ásót.

Mizsei úr öt doboz tejporral lépett ki a patikából. Féltéglányi, kemény kartondobozok voltak, nagyjából egykilósak, a barna fedőlapon tömzsi vörös kereszt, körötte háromnyelvű felirat: Rote Kreuz, Croce Rossa, Croix Rouge.

Annus a túloldalon majd' kibújt a bőréből.

– Aztán ügyesen, Mizsei úr! – kiáltotta az ősz gyógyszerésznek, úgy, ahogyan a kisgyerekeket biztatják labdázáskor: – Csak ügyesen...

Az első doboz lassú, magas ívben szállt az utca fölött, ám hirtelen megpördült, lukadt, szakadt, és az alpesi tehének tejéből szikkasztott por lassan szitált a keresztveződésre, akár az őszi dara.

– Ejnye! – hördült Mizsei úr, aki a legsúlyosabb helyzetekben sem vetemedett arra, hogy trágár kifejezéseket használjon.

Annus kétségbeesetten nézte a doboz elérhetetlen távolságban heverő romjait.

– Többet! – ordította a másodikról Stubnyai. – Hármat egyszerre!

A patikus sokallotta, de értette a szándékot, nincs az a lövész, aki egyszerre többet is eltalál. Kettővel próbálkozott. Asztmatikus volt, erőtlen, ifjúkorában sem vasgyűrű, nekifutott, amennyire tőle telt, és nagyot nyögve, két kézzel, alulról lendítette az ég felé a kilós dobozokat. Az egyik úgy járt, mint az előző, és újra szitált a fehér por, ám a másik puffanva ért földet a túloldalon. Annus ugrált örömeiben: – Jaj de ügyes volt, drága Mizsei úr!

Az ősz patikus szinte elpirult a dicséretől, és a következő két dobozt még nagyobb lendülettel hajította.

Nem dörrent lövés. Átért mindkettő.

Annus boldogan felkapkodta a járdáról a zsákmányt, és rohant vissza a házba.

Szojkov az utóbbi percben harmadszor húzta fel a závarzatot, harmadszor mondta, hogy csicseriborsó, ám váratlanul a nevét hallotta a háta mögül, ez megzavarta, és a harmadik bablencse elmaradt.

Hárman álltak a kibontott utcakövek közt, a lövészgödör peremén; Tyeplij hadnagy és két karszalagos katonai rendőr.

– Szojkov, Grigorij Pavlovics? – kérdezte az egyik, bár kétség sem fért hozzá, hogy tudja: ő az.

– Igenis.

– Velünk jön.

A mesterlövész felkecmergett, kilépett a gödörből, vigyázzba állt. Igyekezett megfékezni hangja remegését: – És... miért?

– Megtudja, ha itt lesz az ideje.

– De hadnagy elvtárs... – próbálkozott a mesterlövész, bár tudta, hiába, a katonai rendőrség ellen Tyeplij sem tehet semmit, ha akarna sem, már ha akar, és nem éppen ő hozta rá a bajt az iménti fehér zászlós incidens, a szándékosan késleltetett lövés miatt...

– Menjen – mondta a hadnagy ugyanazon a jeges és baljós hangon, ahogyan utoljára szólt hozzá.

– A... puskám?

– Marad – vakkantotta az egyik katonai rendőr, a másik taszított egyet Szojkovon, közrefogták, és elindultak vele a Keleti pályaudvar felé.

Dibuk Cs. János sekély, ideiglenes sírját saras földhányás borította. A legszebb magyar férfitest – ahogyan egykor a grafikus mondta kissé fátyolos hangon – a vastag vászonkabátba burkolva feküdt a virágágyás alatt. A katonai ásóok puffanva lapogatták a domborulatot, hogy valami formát adjanak neki, hogy annak lássék, ami; sírnak, ne ormóttan vakondtúrásnak. Veres Márton és Svéd Andor az egész temetés alatt egyetlen szót sem szóltak egymáshoz. A környező házak ablakaiban itt is, ott is lebbentek a függönyök, ismeretlenek lesték őket a szobák mélyéről, de a teret beárnyékolta a lánctalpas fenyegetés, nem jött le senki, és ki tudja, jött volna-e, ha nincs ott a tank.

– Kellene valami... – morogta Veres – valami jel... – körülnézett, de nem talált alkalmas tárgyat, lécet, rudat, deszkát, bármit, amit fejfa gyanánt a földhányásba tűzhetne.

– Tudni fogjuk, hogy itt van – dűnnyögte Svéd, nem válaszul, inkább csak úgy magának, de a másik belekapaszkodott a békülés halvány jelének vélt dűnnyögésbe, és váratlanul kezet nyújtott.

– Elvégre magyarok vagyunk mind – mondta Veres Márton.

Svéd Andor nézte a széles, lapos tenyeret. Tehát most fogadtatik vissza a nemzetbe. Ezzel a megbocsátó, kisebb hibák, apró torzsalkodások feledésére, belátó felülemelkedésre biztató mondattal. E néhány magától értetődő, kurta szóval, mely letudja a múltat – spongyát rá –, és szélesre tárja a közösség kapuját: ím, megbocsátást nyert azért, amiért egykoron nem volt magyar, sem kicsit, sem nagyon, sem elvégre.

Szinte megbénult. Érezte, kezet kell adnia, mert nem tehet mást itt és most, a valahai hitközségi általános iskola – ahol írni-olvasni tanult –, a svéd szerelmesek és az orosz harcközi szabályos háromszögében, melynek közepén az ismeretlen halott sírja fölött állnak ők ketten, akiket a temetés akaratlan szövetségbe préselt, akiknek kis híján napra egyidős gyerekeik közös kórusban nyivákolnak anyatejért egy sarokkal odébb, egyazon pincében. És érezte, hogy nem megy, képtelen a kézfogásra, mert fölül benne a Spitzer gyerek minden megaláztatása, az anyja nyomorúsága, az apja, a bátyja halála meg a pokoli mondat ott Csepelen, a torkáig ér, majd kibuggyan belőle, kínkeservvel visszanyeli, ám a karja mintha beton, mozdíthatatlan, súlyos, merev, és ha mégis képes volna erőszakot tenni rajta, és emelné csakazértis, törne és repedne.

Moccanatlanul állt a feléje nyújtott és rászegezett, széles, lapos tenyér előtt.

Fenyegető, mély robaj támadt, összerándultak, ösztönösen lehajoltak, de csak a harcokosi motorja indult, a parancsnok valami utasítást kaphatott, a páncélos elcsikorgott mellettük, a hernyótalp a Bethlen tér sárga keramikockái helyett már a Landler Jenő utca szürke macskaköveit őrlötte, és lassan, óvatosan haladt a távoli Városliget irányába, a sarokház felé.

Svéd és Veres elhajította az ásót.

A forró víz feles tejjé hígította a svájci port, s amikor végre kihűlt, Irénke és Tímea szinte egyszerre lökte a két csecsemő szájába a cuclit. Csönd támadt a pincében. Csak a mohó szuszogás, a meleg, lucskos szörcsögés hallatszott.

Szinte érezni lehetett a fuvallatot, ahogyan föllélegzik a pince, és az alászálltak er nyedten élvezik a békebeli neszeket: Veres Évi és Svéd Misi önfeledt cuppogását.

Irénke a nagyobbik lányára pillantott, aki éppúgy élvezte a csöndet, mint a felnőttek, és révülten piszkálta a fülét egy színes ceruzával. – Ne piszkáld, mert kilukad! – istenem, tizenegy évvel ezelőtt, az ostrom után ugyanígy szoptatta Riát, akkor német volt a tejpor.

Tímeát lassan engedte el a szörnyű szorongás, ügyetlenül, görcsösen tartotta a karját, úgy érezte, ha egy pillanatra is lazít merevülő izmain, a gyerek rögtön újra üvölni kezd, és abba ő belepusztulna.

Dr. Kövecsesné Konok Anna boldogan kavarta, fújta, hűtötte a tejet a spirituszfőzőn billegő lábosban, készen arra, hogy azonnal újratöltse az üvegeket, ha kiürülnek, közben vágyakozó rajongással leste, ahogy a két csecsemő versenyt szörcsög, és azt mondta hirtelen: – Tejportestvérek.

Derű hullámozott át a pincén. Ez jó. Nagyon jó. Odapillantott Irénke: – Milyen jó! – Tímea kuncogott egy kicsit, és egyre többen nevettek, egyre hangosabban, és szaladt a szó a pincében fel-alá, ugrott, verődött rekeszről rekeszre, adták egymásnak, ízlelgették, ismétlgették: – Tejportestvérek...

Stubnyai későn ébredt. Mire észrevette, mi készül, már nem tudta megakadályozni, a vékonydongájú fehér képű karja már lendült a zöld ásványvizes palackkal, az égő rongykanóccal, és az üveg repült az ablakba rakott neveléses barikád fölött, ki az utcára, a közelítő tank felé: – Nesze, ruszki!

Nehéz volt az üveg, gyenge a kar, és elszámított a dobás, a palack a kövezetre csattant, széttört, és a sebbenzintőcsa fellobbant – kör alakú máglya a macskaköveken, vagy tíz méterre a páncélostól, éppen csak arra jó, hogy a monstrum észrevegye a veszedelmet, mintha szántsándékkal figyelmeztették volna.

– Azt mondtam, először én, ti meg csak ha szólok – vicsorgott Stubnyai. – Te idióta állat.

A fiú szemében rémület. Lebújt a mellvéd mögé.

A tank fékezett, megcsúszott a köveken, azután hátrált, kissé vissza az utcán, közben felgyűrte és felismerhetetlenné taposta a tejporral behintett utcatábla maradékát. Fordult a torony, a cső emelkedni kezdett.

– Kifelé – mondta Stubnyai. – Kifelé!

Lábak dobogtak a padlón, a fiúk az eszeveszett menekülés pánikjában összetorlódtak, egymásba gabalyodtak, nyomakodva préselték át magukat az ajtórésen, hármással vették a lépcsőket, úgy rohantak lefelé a másodikról, és már majdnem a földszinten jártak, amikor szétrobbant mögöttük a sarokszoba.

– Mindenki megvan?! – kérdezte futtában Stubnyai, választ nem várt, rohant a pincejárat felé, ott érte őket a második lövés döreje, amikor a tank a biztonság kedvéért rádupleázott, azután lezúdultak a pincébe, végigrohantak a rekeszek között. – Van itt másik kijárat?! – és a dőrejtől halálra rémült lakók, akik egy halálos pillanatig azt hitték, rájuk szakad a ház mindenestül, mutatták az utat, amerre maguk is menekültek volna, a Svéd Andor által kibontott vészjáratot, és a csapat átrohant a szomszédos pincébe, majd a következőbe, a következőbe, mígnem nyoma veszett a Csikágó alatt.

A pincében csönd volt újra, várakozó, feszült, fogható félelemtől nehéz. Ahogy múltak a hosszú, néma pillanatok, és nem történt semmi, lassan engedett.

Azután felsírt a két csecsemő.

– A... tejportestvérek? – kérdezte valaki.

– Jól vannak – mondta Irénke.

És Tímea megerősítette: – Jól.

Néhányan óvatosan a pincefeljárat felé indultak, hogy megnézzék, mi történt a házzal.

Három óra volt, hétfő, délután.

*

– Szóval még sincsen isten, Stubnyai? – kérdezte a fegyház kapujában álló fegyveres smasszer éppen három hét múlva, hétfőn, este.

A megbilincselte hallgatott, borostás volt, törődött, és már nem érdekelt semmi, legkevésbé a smasszer gúnyos érdeklődése.

Szélnek eresztette a csapatot, azt tanácsolta nekik, keressenek valami vonatot a Keletiben, menjenek haza, amilyen gyorsan tudnak, őt pedig felejtsék el – nem találkoztak soha. Azután napokon át csapódott ide-oda, csatlakozott különféle fegyveres csoportokhoz, melyek szétszakadoztak, majd összeverődtek megint. Padlásokon, csatornáknak, sufnikban aludt, mindig csak néhány órát, és mindig arra ébredt, hogy Nusi arcát látja, a kerekülő száját: Óóó... Harcolt, visszavonult, bujkált, menekült, és fel sem merült benne, hogy a nyitott határ felé vegye az útját. Néha azt kérdezte magától, miért, és olyankor kapkodó, zavaros magyarázatokba bonyolódott: Nusiért. Vezeklésül. Hogy ha már elkövette a megbocsáthatatlant, legalább tegyen valamit, valami olyat, ami... Nem találta a szót. Hadd cselekedjék életében egyszor a nem létező istennek is tetszőt.

Végül a pesti rakpartról a szürke vízbe hajította töltény nélkül maradt puskáját – akkor fogták el. Két nap alatt tisztázták személyazonosságát, és már vitték is vissza a fegyházba, a rabszállító kocsiban vele utazó ór tréfás kedvében volt, évődve bökte oldalba: – Magának egy halálos ítélet nem is elég? Kis telhetetlen!

De voltak másféle örök is, például az, aki kulcsaival zörögve kinyitotta előtte az ismerős zárka ajtaját, ahonnan nem egészen egy hónapja ideiglenesen távozott. És mielőtt belépett volna, azt mondta halkan: – Kár.

Ezen aztán lehetett volna gondolkodni: hogyan is értette? Érthette akár úgy is: kár, hogy újra itt látja őt.

De Stubnyainak nem jutott ideje gondolkodni, mert amint becsapódott mögötte az ajtó, egy másik fogoly emelkedett fel az egyetlen priccscről. Nemrég hozhatták be, cingár volt, hegyes csontjai szinte átdöfték a vékony felöltőjét, az arca csupa seb, és ragyogott mégis – Stubnyai felismerte; a múlt havi szabadítót, a lódenkabátos angyalt.

Beszélni kezdett, suttogva hadart, a szeme tompán csillogott, a szája cserepes, mint-

ha láza volna, nehezen formálta a szavakat, állni is alig bírt, beszéd közben óvatosan visszaereszkedett a priccsre. Azt mondta, nem lesz semmi baj, Európa nem hagyja elveszni legragyogóbb forradalmát, közbelép, értünk jön, itt, a falak mögött sem vagyunk egyedül, rajtunk Európa őriző szeme – csak bírni kell, várni, nem feladni; bátorság, bátorság.

Stubnyai lassan leült mellé a priccsre. Nem válaszolt. És ettől kezdve egyetlen szót sem szólt, amíg élt.

Körülbelül ugyanekkor dr. Kövecses és dr. Kövecsesné Konok Anna a parndorfi átmeneti tábor négyes hálótermének előterében ült. Köröttük jövés-menés, folyamatosan érkeztek a menekültek, sokakat itt már nem tudtak elszállásolni, továbbirányították őket a sebtiben megnyitott ideiglenes fogadóhelyekre. Három napja érkeztek, vasúttal, gond nélkül lépték át a határt, és azóta tanácstalanul tébláboltak. Külföldi rokonaik, barátaik nem voltak, dr. Kövecses egyedül önmagában, szakmai múltjában bízhatott: poggyászának jó részét az ódivatú marhabőr bábatáska, a hengerforma tokba göngyölt orvosi diploma, szakvizsgáinak igazolásai és eddig megjelent publikációinak különlenyomatai tették ki.

Fogalma sem volt, merre induljon, csak azt tudta biztosan: visszaút nincs. Nem kezdi előlről. Újra meg újra felbukkant előtte a lakás képe, úgy, ahogyan először látta a belövések után, a két óriás lyuk a falon, a megroggyant, omlással fenyegető tető, a szilánkká tört bútorok, a szétszakadt, megégett könyvek... ha csak rá gondolt, belesajdult a szíve. Egyedül a dióbarna, kecskelábú íróasztal maradt épen. Sajnálta azt is – de hát egy íróasztalért nem fordul vissza az ember.

Annus kinyitotta a térképet. Kék papírba kötött, gondosan felvignettázott iskolai földrajzatlász volt, a szomszédos hálóteremben elszállásolt családtól kérte kölcsön, a nagyfiútól, aki magával hozta az iskolatáskáját és valamennyi tankönyvét.

– Anglia – mondta Annus. – Vagy Franciaország. – Lapozott az atlaszban. – És Amerika? New York... Los Angeles... vagy valami ilyesmi...

Dr. Kövecses majdhogynem vállat vont, de visszafogta magát, mégiscsak életről, halálról, jövőről van szó, kezében a saját és a felesége sorsa.

– Talán... Melbourne – mormogta tétován.

– Hát ez meg hogy jut eszedbe? Szó sem lehet róla! – csattant Annus. – A világ végére nem megyek.

– Ha nem, hát nem... – engedett nyomban dr. Kövecses.

– Ezt elbaszta, Szojkov – mondta az edző. Dühös volt és elkeseredett. – De kurvára.

Ez is nagyjából ugyanabban az órában történt, noha mégis másnap, még sötétben, napfölkelte előtt, mert Melbourne tíz időzónányira feküdt az osztrák–magyar határtól.

– Legalább szégyelli magát?

– Igenis – felelte Szojkov. – Csak...

– Semmilyen kifogás nem érdekel! Az eredmény érdekel.

Szojkov majd elsüllyedt, megsemmisülten hallgatta a ledorongolást, vigyázzban állt az olimpiai falu szovjet sportolók számára kijelölt körzetének egyik szobájában, feszült rajta az olimpiikonok formaruhája, mellközépen a sarló-kalapács. Majdnem ugyanúgy félt, mint amikor három hete kiharancsolták a pályaudvar melletti lövészgödörből, és ő a katonai rendőrök vészjósló némaságát csak azzal tudta magyarázni, hogy vádat

emelnek ellene, amiért a hadnagy szeme láttára szántszándékkal mellélőtt. Csak értelmezés kérdése, hogy az ilyesmit parancsmegtagadásnak tekintik-e, és Szojkov tisztában volt vele, hogy hadműveleti területen az értelmezés dolga a közvetlen felettesé, a hadbíróság pedig nem teketóriázik. Amikor a tököli repülőtéren felültették egy Moszkvába induló gépre, a félelem mellé értelenség társult, és csak másnap, az olimpiára induló lövészcsapat edzőtáborában kezdte felfogni, mi történik.

A szovjet skeetlövő válogatottat néhány nappal korábban katasztrófa érte. Leningrádból indultak egy katonai gépen a moszkvai gyülekezőhelyre, a gép felszálláskor ismeretlen okból kigyulladt, és csak ketten éltek túl a balesetet, ám ők is súlyos állapotban. A szovjet olimpiai csapat szigorú utasításokat követett; föl sem merülhetett, hogy valamelyik számban ne indítson versenyzőt, s ezzel mintegy önként átengedje a terepet a riválisoknak. A lövészek főedzőjének kapkodva, a semmiből kellett új agyag-galamblövéket toboroznia, és a szóba jöhető versenyzőket előkerítenie akár a föld alól is. Szojkov, az ifjú tehetség a szóba jöhető versenyzők közé tartozott.

Úgy érezte, minden átmenet nélkül a mennyországba került.

Onnan aztán szintén minden átmenet nélkül a pokolba.

Az edzéseken jól szerepelt, egyre több repülő céltárgyat talált el, a teljesítménye már kilencven százalék fölött járt, és újra hallotta a biztatást: ez a gyerek sokra viszi még.

Azután egyszerre csak ott állt a világ végén, az ötödik földrészen, az olimpiai lőtéren, a versenyzők számára rajzolt hetven centi átmérőjű körben. Működésbe lépett az agyaggalambvető, a gép szabályosan hajította a levegőbe az agyag és kátrány keverékéből gyúrt korongokat, és Szojkov lőtt, és rögtön az elsőt elvétette.

Nem hitt a szemének. Az edző és a csapattársak sem. Összeszedte magát néhány találat erejéig, és úgy festett, helyrehozza az érthetetlenül gyenge kezdés okozta pontvesztéséget, de azután újra rontott, és hiába volt a csicsseriborsó, hiába a bablencse, az első huszonöt korongból álló kört elborzasztó eredménnyel végezte. Nem tudta megmagyarázni, mi történt. Az edző lebarmolta, tanácsokat adott, de a további körök csak egyre rosszabbul sikerültek, a végére Szojkov kikészült, remegett a keze a feszültségtől, sírt, már csak ezért sem követhette pontosan a céltárgyakat, melyekből a könnyek fénytörésében olykor kettőt látott, és korongalakjuk meg-megváltozott, néha féltéglaformát öltött, akár a Nefelejcs utca fölött repülő vörös keresztet dobozok.

A végeredmény katasztrofális volt. Ötven százalék alatt teljesített, s ezzel nemcsak önmagát hozta lehetetlen helyzetbe, hanem az egész csapatot – a mezőny végén fejezték be a versenyt, megalázó eredménnyel.

– Maga innen holnap eltűnik. Visszamegy oda, ahonnan jött. Honnan is hozták?

– Budapestről – mondta, sírhatnékja támadt újra, de ezúttal uralkodott magán.

– Az túl jó – felelte az edző. – Majd megtaláljuk a megfelelő helyet. – Azzal bevágta maga mögött az ajtót.

Szojkov magára maradt, képtelen volt elernyedni, feszes vigyázállásba dermedt, mellén a hegyes sarló-kalapács, mereven bámulta a falat, ott, ahol az imént még az edző vöröslő arcát látta. És hirtelen, valahonnan mélyről, az emlékezet legalsó, legrejtettebb rétegéből a felszínre robbant Rhein Sára egyetlen öröksége, a százszor dúdolt gyerekdal harmadik és negyedik sora, a „Csicsseriborsó, bablencse” meg a „fekete szemű menyecske” után következő zárlat, és Szojkov lágy, szlávós akcentussal, zokogva bögte bele a melbourne-i hajnalba: Ne menj haza este, mert megdöf a kecske! Pattantyú!

A sír lábánál ketten álltak: a gátfutó nővére – leánykorában maga is sportoló, ő vitte le öccsét egykor az egyesületbe – s az ő karjára támaszkodva a törékeny, pókhálós arcú Dibuk néni.

Dibuk Cs. János új, talán végleges nyughelyén, a Farkasréti temetőben ekkor ért véget a csendes esti temetés.

A legszebb magyar férfitest holtában sok mindenben ment keresztül. Amikor a harcok csitulásával Svéd Andor útmutatása alapján kihantolták a Bethlen téri virágágyásból, mégiscsak a szomszédos kórházba került, ahol a dr. Kövecses által leadott iratok és információk alapján előzetesen azonosították, majd a prospektúrára vitték. Itt azonban dr. Puszin Ábel, a vezető kórboncnok fellázadt. Az utcán elhunytak nem tartoznak az ő hatáskörébe, a kórház halottaival sem bír, hiába van bent éjjel-nappal. Mindennek megvan a maga rendje, az ilyen eset igazságügyi orvos szakértőt kíván, tessék a megfelelő hatósághoz fordulni. Amikor felhívták a figyelmét, hogy a mostani különleges körülmények között nem lehet minden szabályt betartani, csak egyre elszántabban kötötte az ebet a karóhoz; éppen ellenkezőleg, a különleges körülmények között kell csak igazán betartani a szabályokat, mert ez a következetesség zökkenti vissza a világot a rendes kerékvágásba.

Csak közvetlen írásbeli főigazgatói utasításra volt hajlandó elvégezni a boncolást. Ekkor hivatalosan is megállapította azt, amit dr. Kövecses már elmondott; a halál oka az artériát ért, löfegyver okozta sérülés, az ezt követő kivérzés. A boncolási jegyzőkönyv hússzín kartonlapjának „Megjegyzés” rovatában rögzítette, hogy a test kivételesen erős és egészséges benyomást kelt, a földben töltött viszonylag hosszú idő sem kezdte ki, és meglepő módon nem mutatkoznak rajta a bomlás ilyenkor szokásos jelei.

Már csak egyvalami hiányzott; a családtagoknak is azonosítaniuk kellett az áldozatot. Dibuk néni nem volt hajlandó elmenni. Őt ne traktálják sületlenségekkel; a fia hallatni fog magáról, ha itt az ideje. A lánya – noha tudta, miről van szó, ám mégis reménykedett, hogy ismeretlen arcot pillant meg, ha felhajtják a lepedő szélét – sokkot kapott. Rákérdeztek, hogy felismeri-e az elhunytat, de ő csak annyit mondott: – Öcsi... – És amikor óvatosan kivezették a csempézett alagsori helyiségből, végig a folyosón és azután hazafelé az utcán: – Öcsi... Öcsi... Öcsi...

Az egyik sírásó a laza dombba ütötte az előre odakészített, lakkozott, keresztforma fejfát, melyen csak a név állt és a dátumok: 1924–1956.

– Részvétem – hajtott fejet, ahogyan illik.

A társa néma maradt, csak biccentett.

Dibuk néni szárazon, elutasítóan felelt: – Az én fiam halhatatlan.

A sírásó, aki húsz éve dolgozott a temetőben, látott már mindent, és nem lehetett neki újat mondani, együtt érzően harákkolt: – Hát az ugye... lehetséges.

Dibuk néni elővette a bukszáját.

– Tessék hagyni – szabódott a sírásó –, igazán nem kell...

– De igen – mondta az öregasszony – kell! – És fizetett, sokat, kék húszasokkal, adta egyiket a másik után, még és még.

Svéd Andor, Tímea és Misi egy Csepel teherautó platóján készülődött az éjszakára. A sofőr azt ígérte, másnap reggel átviszi őket a mindössze két kilométerre húzódó határon. Világosban mégis biztonságosabb. Svéd Andor elrendezte a féltucatnyi meleg takarót fáradtságtól felájult feleségén meg az ölében alvó gyereken, azután meglehelgette a kezét, érezte, ahogy az örökölt ízületi baj hatalmába keríti az ujjait. Hideg éjszaka ígérkezett. Tisztább, áttetszőbb volt a novemberben megszokottnál.

A Csepel ponyvája fölött ragyogtak a csillagok. Svéd Andorba belehasított, hogy ez az utolsó éjszakája abban az országban, ahol megszületett, és ahol apja, nagyapja, minden ismert fölmenője élt. Boldog volt és zavart, reménykedő és levert egyszerre.

Szorongva bámult a ponyva részén át a sötétbe, majd fel az égre, és mintha hirtelen megszólította volna a végtelenség, elbűvölte, magához emelte; egyszerűen úgy érezte, most képes volna végigsétálni odafönt, az úr hidegében, a tejporral meghintett Tejúton.

– Nézd – súgta a feleségének –, nézd, nézd...

De Tímea már aludt.

Pontosan ugyanekkor Veres Márton egész családjával együtt dr. Kövecses nagyszobájában tartózkodott. Az ötlet hirtelen támadt, tulajdonképpen aznap reggel, amikor egyértelművé vált, hogy a házban több lakás is megürül. A bolhát Irénke ültette az ura fülébe, és Veres Márton hajlott a szóra: igen, az asszonynak igaza van, most vagy soha. Ilyen alkalom egyszer kínálkozik az életben, ki lehet vackolódni a gangra néző szobakonyhából – hát kinek utalnak ki az eldisszidáltak lakását, ha nem a kétgyermekes igénylőnek, aki ráadásul fizikai dolgozó, sőt szakszervezeti ember?

– A Kövecseséké nagyobb, de romos, a Spitzeréké kisebb, de egybe van – töprengett déltájt Veres Márton –, melyik legyen?

– A nagyobb, fiam, mindig a nagyobb – mondta Irénke –, majd berakod azt a falat.

Este mentek fel a másodikra, nem akarták, hogy a többi lakó észrevegye – még megelőzik őket. Elöl haladt a férfi, mögötte az asszony a hét hónapos Évivel, és feljött Ria is, kezében iskolásfüzettel meg a színes ceruzákkal teli tolltartóval, mert amikor a család nekivágott a szemleútnak, éppen ezekkel szöszmötölt a hokedlin.

Az ajtó nyitva volt, s ahogy beléptek az előszobába és onnan a nagyszobába, feltáruult előttük a rombolás. A két óriási lyukon benézett a szemközti ház. A lakás fölött megroggyant a tető. Por, törmelék csikorgott a talpuk alatt, romok közt botladoztak. Csak a dióbarna, kecskelábú íróasztal maradt épen, és csodálatos módon még a zöld ernyős asztali lámpa is működött. Ria meggyújtotta, azután az íróasztal mellé telepedett, mintha csak otthon lenne, kinyitotta a tolltartót, és folytatta a rajzolgatást. Apja és anyja a csecsemővel újra meg újra körüljárta a lakást. A többi helyiség lényegében megúsza. Amíg emezt megcsinálják, ki lehet húzni a többiben. Veres Márton hitetlenkedve nézett föl az egyik tank ütötte lyukon át a tiszta égboltra, a fényes csillagokra. Szinte szédült a boldogságtól. Életében nem érte még ekkora szerencse.

– Ez nem szerencse, fiam, hanem járandóság. És ami jár, az jár. Kiigényled és passz – mondta Irénke, mint aki befejezett tényt közöl az urával. – Az asztalnál piszmogó kislányhoz fordult. – Hát te? Mi nem tud várni, amíg visszaérünk? Mi az?

– Sorsminta – felelte Ria.

Aznap kezdődött újra a tanítás, legalábbis Ria iskolája megpróbálkozott vele, de az osztályból csak öten jelentek meg, így hát a tanár azt mondta, egyelőre tegyék rendbe a füzeteket, és hogy mégis csináljanak valami hasznosat... mondjuk, válasszák el egymástól az egyes házi feladatokat szép színes kis díszítményekkel.

– Az sorminta – igazította ki Irénke –, egy olyan elvlasztó ízé. Egy mintás sor, na.

A kislány vállat vont. Otthonosan üldögélt a szétlőtt szobában dr. Kövecses dióbarna, kecskelábú íróasztalánál, kalimpált a lábával, értelmetlen kék kereszteteket, vörös köröket, sárga hullámvonalakat, zöld pontokat karistolta leckék közé, és amikor az anyja elfordult, a háta mögött kiöltötte rá a nyelvét tövig, és belesúgta a füzetbe: – Juszt is sorsminta...

Horváth Elemér

AZ OBSITOS

de akik ott hagyták a fogukat
nem voltak szeleburdi gyerekek
csak kiábrándult elkeseredett
idealisták a realitás
rosszabbnak tűnt mint a nemlétezés
golyó vagy kötél által
mindegy bűnhődik vagy hősi halált hal
ma már csak hideg ikon mindegyik
vagy nevesincs érzéketlen adat
az élőknek ki siratja magát
s bár feledékeny még emlékezik
new yorkban londonban vagy budapesten
és néhány percre jelene a múltja
eltűnődöm a téli esten
szerencsém volt útfélre estem

AZ EMIGRÁNS

56-ból (szeleburdi gyerek)
firenze lett
fiatal józanságom hogy megyek
toronyiránt már maga is csoda
megborzongat hogy mi lett volna ha
vállalom a következményeket
s nem hősiezen csupán naivan
a szeretteimre bízom magam
mint előttem s utánam annyian
és maradok hogy kivégezzenek
vagy zsarolással beszervezenek
s egy életen át folyton hazudok
akkor is ha csak nekem nem titok
kinek lenne ma könnyebb s kinek nehezebb?

2 PANNONHALMI SRÁC

gábor pál filmrendező emlékére

elemér együtt vitorlázunk majd
tisztesen megöszült öregurak
mondta szokásos optimizmussal
washingtonban new yorkban vagy budán
már nem emlékszem hol 2 pannonhalmi srác
évekkel a forradalom után
nem érte meg a felszabadulást
de legfőbb erkölcsi feladatát
(lásd majmonidesz intelmét tanács
a tanácstalanoknak – releváns)
teljesítette életben maradt
akárhogyan is többé már soha
nem vitorlázunk a balatonon
2 öregúr 2 pannonhalmi srác

PRIVATIZÁCIÓ

félelmetes de bárcsak mondhatnám
hogy európa csendes újra csendes
a forradalom elveszett s nem vívta ki
akármit keresett csak öregebb
és fáradtabb s ikonoklaszta lett
vagy pietistaként emlékezik
ha emlékezik még egyáltalán
hogy mit is akart itt fiatalon
életben van alakul s alakít
jól felfogott érdekei szerint
ahogy mindig merő történelem
a merő történelemben egyszerűen
csak változtat s maga is változik
s privatizálja a halottait

Határ Győző

A SZALMASZÁL

Gondolatok Ötvenhatról

Hét év alatt kicserélődik a szervezet sejtállománya – kivéve a neuron sejtjeit, amelyek nem regenerálnak, s mondhatni, pótolhatatlanok. Ötvenhat óta biotömegemben, ami vagyok, a sejtek közel hétszer cserélődtek – s hogy is lehetne másként: más vagyok, mint ami voltam.

Ha mindezt a földi világra vonatkoztatjuk – annak a „sejtjei” is közel hétszer cserélődtek. Eszembe jut Collingwood jeles történész-filozófus mondása: *„History books begin and end, but the events they describe do not”* – „a történelembölcseletnek van eleje és vége, de az eseményeknek, amelyeket leír, se eleje, se vége”

én se vagyok képes arra, hogy másként lássam: az események nagy vízszintesének tükre megborul, és beáll a függőlegesbe; és a történelemnek e Niagaráján ott vagyunk rajta-benre mi is, zuhogó eseményekbe beágyazottan, velük zuhanó parányok

életünk elhurkolódik egyetlen katartikus-traumatikus eseménykartács körül – de valójában az eseményhőmpölynek a zuhogón se eleje, se vége.

Írántunk való véghetetlen közönyében a történelem ugyanolyan, mint a khaoszmosz a létezésben: „értelmezésünk” nem érdekli. Mít sem törődik vele, hogy mi a magunk eseménykartácsához oly érzékenyen ragaszkodunk, s már-már szinte eggyé nőttünk vele. A roppant hőmpöly, ez a se eleje, se vége eseménytenger toronyhullámaival átborul rajtunk, s máris alul gyöngyözünk a mélytájétkban, ahol az új nemzedék elementáris feledésének buboréktömege vesz körül: ezer jelét vehetjük, láthatjuk, mint butulnak ki a történelemből, és mint veszik át ragályos közönyét az iránt az „epizód” iránt, amely nekünk tudatmeghatározó élmény volt, kincses Jelenlét, nekik meg múltnál múltabb, s egyre törpül

mennyi időbe telik – elképzelhető-e, hogy valaha kézen-közön „elvész”? El hát, minden elképzelhető. De mi magunk, akik abba az eseménykartácsba bezárva pergetjük életidőnköt, s zárványaként annak egyik szilánkja vagyunk: a világ kimutatkozhat, a második-harmadik nemzedék kibutulhat belőle, de mi nem felejtünk.

S mint aki álmában is, ha kell, felmondja a leckét – vagy ha felrésznek hajnali legédesebb álmomból, hogy rám kérdezzenek, hogy volt, mint volt, mi volt: így vagyok vele – a látottakkal, a megéltakkal: ha mesélnem kéne róla, könyvnél alább nem adnám (s ha krónikát nem is – színpadi játékot már írtam róla)*

mert még ott tartogatom ezt a kartácsot, ahogy akkor a világ szemébe fröccsent, idegrendszeremnek ama ritka becses sejtjeiben, amelyek nem újulnak, nem pusztulnak, és engrammjaikban őrzik világom emléklenyomatát hátulgombolós koromtól a halálközéle közel kórtermi fájdalmaiig, amelyeken a kiüvöltés nem könnyít, a gyógyszermerreg nem segít

de ha a fájdalommentes éji virrasztás kegyelmében részesülök, megelevenedik körülöttem minden: a mesebeli *Talán Igaz Se Volt*; a Hat Nap *Aurora Borealiszának* fénypadjai, amit győzelemnek véltünk; meg a Hetedik Nap, a megrohanás, a visszatörölés napja

* RÉZTENGER. In: DRÁMÁK. 1311–64. o. Argumentum, 2002.

a rohamlövegek szembefordulása a körutak-sugárutak palotahomlokzataival, hogy ágyastul-zongorástul, gerendák, mesterfalak úgy omoljanak alá a szemem láttára azzá a romtömeggé, amivé ábrándvilágunk omlott, a szabad ország, a függetlenség álomvilága.

Utóbb az álmot versekben sirattam el – mert annak a kartácsnak történetesen az a szílánkja lettem, amely messzire fröccsen, s aztán: hull, ahova hull – így volt kiszabva nékem. De a többségnek úgy volt kiszabva, hogy maradjon; vagy mert nem sikerült a röpte – a ballisztikus görbe túl alacsony volt –, vagy mert elkapták, kit a határon, kit a lakásán, hívatlan éjszakai kopogtatók

tudtam róluk, reszkettem értük (indítottam holmi „gyógyszerakciót” is, hogy beteg író társaim olyan nyugati gyógyszerhez jussanak, ami esetleg az életet jelenthette). Lestem is, váltig lestem a dzsungeltávírón a híreket róluk, de évtizedek beleteltek, amíg hiteles krónikáját olvashattam pokoljáró kalandjaiknak. S aminek az ízét oly igen jól ismertem még régről – most belekóstolhattak a börtönkosztba

tudom, milyen szabad szemmel alig látható blokkbetűkkel írott verseket kicsempészni: legkiválóbb költőtársaim egyike azzal foglalatосkodott, hogy túhegyes grafit-tal a sorok közé, Vergilius-kötetébe beírja a fordítást, és váltig a foglártól kellett reszketnie, hogy az majd elkobozza, és egész évi munkáját semmivé teszi

volt írópotentát, akinek múltbéli pártérdemeit még a *kádárcsina* is honorálta: földszintes kerti zárkát, írógépet, félezer kötetes könyvtárat és heti rendkívüli látogatást kapott amiről a dzsungeltávíró alig tudott beszámolni, utóbb mindenre fény derült: kihallgatásra, fenyegetésre, verésre – meg arra, hogy ki volt a bátor, ki a gyáva. (Aki a villanyozást kibírta „elköpés” nélkül – az vesse rá az első követ.)

Hány „holdra lépés”, hány afrikai népi tás – hány „Bosznia”: hány nap a világ?

Igaz, megint benne a Nagy Zuhogóban – azért mint a felfelé ugródó pisztráng – egy pillanatra megcsillanhattunk: jött éve csodáknak

voltunk-vagyunk-legyünk is: verhetetlenek a túlélésben

„alátemetve” élünk?

se baj. Mi mindig szerét ejtjük, hogy kidugjuk lélegzőkénket – a szalmaszálát.

GALGÓCZI ERZSÉBET NAPLÓJÁBÓL*

Közzéteszi Galgóczi Károlyné

1956. november 1.

Kedd este 9 óra óta Pesten vagyok, az Üllői útnál jöttünk át a Körúton. Nem ismertem rá! Kiegett házak, kilótt tankok, feltépett kövesút. Nem égtek a villanyok.

Egy hullára majdnem ráléptem, hanyatt feküdt szétterpesztett lábbal, s valami fehér porral volt behintve. Orosz lehetett.

* Galgóczi Erzsébet 1956 őszén, a forradalom kitörésekor Erdélyben tartózkodott; gyalog indult haza Nagyváradról, október 30-án este érkezett Budapestre. 1956 végi, 1957 eleji és későbbi töredékes naplójegyzeteiből közlünk néhány részletet. – *A szerk.*

Szombaton fenn volt a bátyám Pesten, hoztak egy teherautó élelmiszert.

Az egyetemi ifjúság 15 pontját az öcsémék, a műegyetemisták fogalmazták, kedden, 22-én este. Sokszorosították, s a diákszállóban minden papír elfogyott. Az öcsém éjjel jött el hozzám, mert tudta, hogy rengeteg papírom van, s elvitte. Az én papíromon terjesztették a 14 pontot.

A Dunántúlról jövő teherautók a Vásárhelyi Pál diákotthon előtt álltak meg legelőbb, mert ez van legszélről. Az öcsémék irányítják őket, miután a maguk részét leveszik. Soha még így nem volt ellátva Budapest élelemmel. Ez a parasztok forradalma is. Ma este bement a rádió (Szabad Kossuth Rádió), hogy egyelőre ne hozzanak kenyeret, húst is csak néhány nap múlva.

A Kristóf téren orosz tankok közlekedtek a város szíve felé. 14–15 éves lányok, középiskolások kart karba fűzve álltak a tér szélességében a tankok elé. A tankok előttük egy lépéssel megálltak, mert a lányok nem mozdultak. Az egyik tank fedele megemelkedt, kihajolt belőle egy orosz tiszt, tisztelgett a lányoknak, s megfordította a tankokat.

A Gellérthegyen, a Sziklakápolna fölött újra fent a kereszt. Egyelőre csak olyan sírkeresztféle, s meg van koszorúzva.

Az Uránia előtt a WC-ből kilép egy férfi. – Most már elhiszem, hogy forradalom volt – szólt a társának –, ingyen lehet pisilni.

Plakát kézzel írva: „A ref Egyház követeli sztálinista vezetőinek leváltását!”

Ma reggel megjelentek a kézzel írt plakátok, hogy halottak napjának előestéjén az elesett hősök tiszteletére gyűjtsanak gyertyát az ablakokban. Amint jöttem hazafelé végig az utcán, minden ablakban égtek a gyertyák.

Egy orosz tiszt Miskolcon: – Hogy merték ezt maguk megcsinálni? Mi harminc év óta nem merjük.

A Sturcz Edit majdnem a tankok elé feküdt. Visszatartották. A lelkesedés hisztérikus foka.

Kézzel írott plakátok tömege. Ez régi pesti szokás: házfalakon, fatörzsön a hirdetések: Egy jó karban lévő férfinadrág eladó. Fiatal házaspár albérleti szobát keres. Stb.

Most – ezekhez hasonlóan – mindenki felírja a maga politikai követeléseit: Ki a kormányból Apró Antall! Kéthly Annát és Illyés Gyulát a kormányba stb., és ugyanúgy kitézi a fákra. A különbség csak az, hogy most többes számban írja mindenki.

Püspökladánytól az országút és Pesten minden sarok: *Ruszkije, igyitye damoj!* Már ilyet is láttam: *Ruszkije, go home!* Erre is mi tanítottuk az embereket...

Tizenöt éves munkássrác, kisebb, mint én, vézna, a géppisztoly egészen lehúzza a vállát. Éjjel... – Igaz, hogy néhány ÁVH-s vezetőt máma elkaptatok? – Mi az, hogy elkaptuk! Fel is koncoltuk őket.

A Sztálin-szobor maradványait még ma is fűrészelik a Nemzetivel szemben, az Akácfa utcában. Széthordják ereklyének.

Majd úgy jár, mint Krisztus keresztje. Néhány év múlva ezer Sztálin-szobrot lehetne csinálni a hiteles szobortöredékekből.

Először a bajuszát vették le. Még a kötelet is, amivel lehúzták a szobrot, még azt is szétmetélték darabokra.

Majort és Martont kirúgták a Nemzetiből, Tóth Aladárt az operából.

Az öcsém mondja, hogy éjjel, amikor járórben vannak, a civilek sorjában cédulákat nyomkodnak a kezükbe, ÁVH-sok nevével és pontos címével. Ők elmennek a címre, de az ÁVH-st nem találják otthon. A család sír-rí, ők se tudnak a családfőről semmit.

A Szabadság hídról leszedték a vascímereket, s lekapták Gerő nevét. A tűzoltók óriási aktivitást fejtenek ki csillagok és egyebek eltávolításában.

Az utcát lövik – és egy nő fésülködik a kirakat tükrében.

Suhancok forradalma.

Orosz tiszt: – Először behívtak bennünket, hogy itt fasiszta ellenforradalom van. Aztán kiküldtek, hogy itt népi forradalom van. Aztán megint behívtak, hogy itt fasiszta restauráció van. És mindig ugyanazok a suhancok harcoltak ellenünk.

November 14., szerda

Általános sztrájk az országban. „Nem dolgozunk a Kádár-kormánynak.”

Könyörögnek és fenyegetőznek. Legfőbb érvük, hogy mi isszuk meg a levét. De kérem, Rákosi – Gerő – Kádár bűneinek ki itta meg a levét? Eddig is mi. Miért féltik a népet, hogy egyszer olyanak isszuk meg a levét, amit mi magunk főztünk?

Andics, Berei és még valaki Szolnokon szervezkedik.

A néptől elszakadt vezetők lefüggönyözött tankkal járnak az országban.

Állami fizetésen folytatott sztrájk.

Sorbaállítás – a sztrájkoló lakosság egyetlen szórakozása. A Bán Robi meséli, hogy náluk fizetéskor soha nem álltak sorba, pedig mindig sokan akarták egyszerre fölvenni a fizetésüket. Tegnap elhangzott a felhívás, vezényszó: fizetés! A tömeg rögtön, automatikusan kincstári alakzatot vett fel.

A házból három srác tegnap elszökött Ausztriába. Az egyik tizenkét éves volt.

Hangulat.

A Nemzetinél egy strici cigarettát kért egy orosz katonától. Az orosz egy egész csomaggal adott neki. Nagy tömeg volt az utcán, meglátták, megálltak, s mikor a srác olyan hús lépésre volt az orosztól, nekiestek, és jól elverték.

Másik: A Körút egyik romos háza előtt, a járdán dekkolt egy orosz tank, mellette két-főnyi legénység. Egyszer csak a harmadik emeleti ablakból kezdtek szórni a szemetet az utcára, nyilván takarították a kilőtt lakást. A tank a legénységgel porfelhőbe borult. A két katona prüszkölt, s odább ment néhány lépést. Erre a szomszéd ablakból kezdtek szórni rájuk a törmeléket.

Az utca nevetett.

Mi van ma Magyarországon? Demokratikus anarchia.

A sztrájk kétélű dolog. Jobbra is, balra is tolhatja a kormányt.

Mennyire hiányolták a munkásosztály politizálását. Tessék, most végre politizál: a legaktívabb módon: sztrájkol. Hogy mi isszuk meg a levét? Istenem. A marxizmus úgy tanítja, hogy a jövőért néha áldozatot kell hozni.

Több lakást a dolgozóknak – ez az egyik pontja az MSZMP programjának. S közben a Körúton, a Rákóczi úton, Üllői úton, a Kálvin téren és még a jóisten tudja, hány helyen minden lakás ki van löve.

Kiss bácsi meséli, hogy a Rákóczi úton egyetlenegy ellenálló puskalövés nem hangzott el. Egyik éjjel megjelentek a tankok, végigrohantak az utcán, s közben szakadatlanul tüzeltek, egyik jobbra, másik balra. A kápolna tornyát lelőtték, a kórház is kapott három belövést.

Az Üllői úti klinika rommá van löve.

A New York-palota 10 évig 4 milliós költséggel épített tornya ketté van szelve.

A Rákóczi úton minden áruház kiégve. A Szabadság mozi előtt szénné égett hullák.

Minden tér tele van sírral. A Bakáts téri templom teljesen körül van ültetve sírral.

Fövénynééknél soha nem volt otthon kávé. Mikor megjöttem Romániából, s náluk voltam, kávéval kínáltak. Most már elhiszem, hogy forradalom volt Magyarországon.

Kispolgárok: egy nyugalmas éjszakáért eladnák az egész magyar szabadságot.

Csütörtök reggel, mikor először álltunk sorba, egy orosz teherautó *Szabad Népet* szórt a tömegnek. Az emberek felvették, elolvasták, s tíz perc múlva térdig lehetett járni a széttépett *Szabad Népb*ben.

A Margit hídnál egy orosz katona két kiló kenyérért árult egy tankot. Tudomásunk szerint nem vette meg tőle senki.

Az emberek már egy hete nem mennek el hazulról nejlonháló nélkül. Hátha lehet valamit kapni valahol.

Mióta tart a forradalom, hízom. A jövőtől való félelmemben minden alkalmat megragadok, hogy egyem.

Budapesten kialakult közlekedési szokás: felkapaszkodni a teherautókra – kalauz nincs.

Az oroszok támadása előtt zsebre dugott kézzel nem volt szabad az utcán járni. – Mit tudom én, mit vesz ki a zsebéből – mondta a nemzetőr, aki figyelmeztetett rá.

Nemzeti viselet: a forradalom alatt kokárda. Ma: nejlönháló.

Rehabilitáltam magam.

A Margit hídnál egy orosz katona egy liter rumért el akart adni egy tankot.
– Szatmári néni, nincs szükségük egy tankra?

A legnagyobb lövöldözés közepette bemegy egy fiatalember a Ráday u. 17.-be. – Kérem szépen, itt van pehelypaplan eladó? Mert olvastam a Körúton egy fán, de a nevet elfelejtettem, csak a házszámra emlékszem.

Az emberek menekülnek a pénztől. Ahol kinyit egy üzlet, és nincs benne más, mint egérfogó, az emberek sorba állnak előtte is, és egérfogót vesznek tucatszám.

A fizetést felvettük, de a munkát nem.

November 15.

Politikai apróhirdetések.

Keresünk minden ház körüli szolgálatra alkalmas miniszterelnököt.

Feltételek: 1. Büntetett előélet

2. Szovjet állampolgárság (gerinc és jellem nem szükséges)

Az MDP-be jelentkezni lehet nálam, Kádár Jánosnál. 10-nél több jelentkező esetén első nagygyűlésünket a Vérmezőn tartjuk meg.

Felhívás a magyar néphez!

Magyar testvéreim, Barátaim! Elvtársaim. Dolgozzatok, mert végem van. Családos ember vagyok, hazaárulással keresem a kenyeremet. Tekintsétek a 30 hadosztályt és a becstelenségemben megőszült fejemet. Ha nem dolgoztok, az oroszok kimennek, és akkor velem mi lesz?

Az általános iskolai osztályzatok megváltoztatásával és 65 000 magyar legyilkolásával tanúbizonyságot tettünk arról, hogy a dolgozó népet szolgáljuk.

Vevők kerestetnek a *Népszabadság* című lapra. Ez a lap híven képviseli a *Szabad Nép* irányvonalát.

Elvesztettem a nemzet bizalmát. A becsületes megtaláló értékes jutalomban részesül.
Cím: Kádár János miniszterelnök, 1745-ös számú szovjet tank, olajtartály bal retesz.

Budapesti polgár, vigyázz! Az országban kb. 10 millió függetlenségre és szabadgondolkodásra kész, elszánt ellenforradalmár bujkál.

A letűnt bürokrácia negyedeiben, pl. Csepelen és Újpesten több mint 10 000 földesúr, tábornok, tőkés és bíboros sáncolta el magát, akik születésüknél fogva mindig munkásnak álcázták magukat. E bandák garázdálkodása nyomán összesen 5-6 munkás és paraszt maradt életben országunkban, akik minap munkás-paraszt kormányt alakítottak Szolnokon.

Örömmel jelentjük, hogy a kormány egyre szorosabban zárkózik fel önmaga mögött.

Éljen Kádár János, aki megteremtette a magyar nép egységét – önmaga ellen. Időközben kiderült, hogy az ellenség azonos a néppel.

Nálunk megoldották a sorbaállást – így az üzletvezető. – Hogyhogy? – Kifogyott az áru.

November 17.

Robi öcsém is elszökött Nyugatra. A házból is négy srác. Valóságos invázió volt egy időben Nyugatra.

Maléter elmegy a rabbihoz, és kérdi, mi ebből a helyzetből a kivezető út.

– Itt csak a fegyveres beavatkozás segíthet, vagy a csoda.

– Fegyveres beavatkozás? Mit ért ezen?

– Azt, hogy isten elküld tízezer angyalt lángpallossal fölszerelve.

– És a csoda?

– Az, hogy az ENSZ segít.

A forradalom alatt alig szöktek Nyugatra. Az oroszok támadása után pedig valóságos invázió indult meg.

A Gáli a második emeleti szedőterem nyitott ablakában, hogy a nyomdászok ne rohanjanak le minden erősebb lövés után a pincébe. – Ide figyeljenek. Amíg én itt állok az ablakban, nyugodtan dolgozhatnak.

A kis krumplis.

Egy 12 éves srácot a mamája leküldött krumpliért. A gyerek megvette a krumplit, közben kitért a forradalom, a fiú is beállt a felkelők közé lőszert hordani. Két napon át hordta a lőszert a kaszárnyából a barikádig meg vissza. A felkelők elnevezték kis krumplisnak, mert közben a nejlonhálót a krumplival le nem tette volna a kezéből, nehogy elveszen. Két nap múlva egy tűzszünetben hazament, odaadta az anyjának a krumplit, egyet a mellére tűzött – kis krumplis –, és visszament hordani tovább a lőszert.

Zsúfolt busz, senki nem vesz jegyet. Kalauz: – Nem vesznek jegyet? Hát akkor miből veszünk Kádárnak kötelet?

Kinyíltak a bukszák.

Nagy Imre alatt nagy kutyák uralkodtak, most meg Kádár, Apró, Dögei.

A hágai bíróság vádat emelt az emberiség ellen. A törökök ellopták a holdat, az oroszok ellopták a csillagot, Kádárék ellopták Nagy Imrét, a magyarok pedig a napot lopják.

Melyik a legsportszeretőbb nemzet? – A magyar. Mert minden kapuban egy Puskás Öcsi áll.

Budapest, forradalom. Sorban állnak az üzlet előtt. Lövöldözés. Mindenki a kapualjba húzódik. Csönd. Mindenki visszaáll a sorba, méghozzá oda, ahol állt. Senki sem tolszik előbbre.

Megdrágult a pálinka. – Ezért harcoltunk – mondja Kuczka a Sarkadinak a Petőfi-kör büféjében.

MUK – Márciusban újra kezdjük. Kádár Magyarországon egy mukot sem enged.

Disszidálás = viszonylag békés átmenet a szocializmusból a kapitalizmusba.

Záhony: Ezt az országot az oroszok szocialista megőrzésre vették át.

Van hordód? – Nincs. – Akkor neked se kell Kádár.

A harmadik emeleti utcai lakásba becsenget Öcsike az udvarról. – Irma néni, ha tisztára törülöm a lábam, meg tetszik engedni, hogy bemenjek, és leadjak az ablakból egy sorozatot?

Mi volt október 23.?

12 év szemináriumának kiértékelése.

Akar ön élelem nélkül félni? Akkor jöjjön Budapestre.

Látta-e már Budapestet széjjel?

Földszinten lévő második emeleti lakásomat elcserélném.

MSZMP = Magyarországi szovjet megszállók pártja.

Hazamentem, megnyomtam a liftcsengőt, és lejött az első emelet.

Társbérletét díjmentesen leválasztja Zsukov.

Magyarországon valósult meg először a kommunizmus:

1. Megszűnt a párt és az állam,
2. Négyórás munkaidő,
3. Mindenkinek mindenből elege van.

Ég a Duna, szalmával locsolják.

Egy orosz katona megkérdi egy magyar embertől: – Nem tudja, mikor mehetünk haza?

1957. január 17.

Kádár-kutyák

Kóbor kutyák, oldalukon táblával: Kádár még nekünk se kell.

Szakállas fiatalok

Egy-egy razzia alkalmával beviszik őket a karhatalmisták a borbélyhoz, rájuk szegezik a géppisztolyt, rájuk is és a borbélyra is, és megborotváztatják őket. A szakáll: tüntetés a Kádár-kormány ellen.

Villamos, részeg ember. – Éljen a Kádár-kormány. – Döbönt csend. – Hát nincs itt egyetlenegy becsületes magyar ember sem, aki seggbe rúgna?

Amióta tudom, hogy magamat magamnak kell cipelnem, mert senki nem vesz föl, s nem „visel el magán”, mint ahogy szegény József Attila is hiába várt erre, azóta türelmesen cipelem magamat. S mióta tudom, hogy a fájdalom nem lesz kevesebb attól, hogy árulják, azóta türelmesen titkolom fájdalmaimat.

Miért hívják a proletárdiktatúrát proletárdiktatúrának? – Mert a proli nem tud írni, ezért diktál.

Melyik a legbátrabb nemzet? – A magyar. Mert a gyerekek megvédték Pestet, a magyarok pedig megszállták az egész világot egyetlen puskalövés nélkül.

Forradalmi rádióműsor

6.00 Zenés ébresztő: Fel, fel, vitézek, a csatára.

6.15 Reggeli torna: Bőröndökkel futás a pincébe. Sorban állás, helybenjárás, topogás, szökdécselés egy-kettő, jobb fül dörzsölés, bal fül dörzsölés egy-kettő, tankcsörgés, fekvőtámasz, gyors ökölrázás.

7.00 Lapszemle. A *Népszabadság* el nem égetett számából adunk szemelvényeket.

8.00 Hírek és rémhírek.

9.00 Katonakórus, közreműködik az ÁVH fegyver és zenekar, szólót énekel dr. Münich. Ümmögőkórus, előadják a VIII. ker. vénasszonyok.

Az óvodások műsora: nyugati segítség, mese, előadja: Eisenhower bácsi.

Úttörőhíradó: Maléter rajvezető pajtás ismerteti a géppisztoly szerkezetét.

12.00 A következő ágyúlövés 12 órát jelez.

Olimpiai híradó: Céllovész: baklövés, győz a SzU csapata.

Komolyzene: Sztálinorgonán játszik Zsukov.

ENSZ küldi szívnek szívesen: Nem tudok én néked, csak virágot adni. A disszidensek küldik: Ott túl a rácson egy más világ van.

Betlehemes játékok: Szabad-e bejönni a betlehemeseknek? Csak egy-két lövést szeretnénk leadni.

Népi játékok: Kinn a Kádár, benn a Farkas. Ki a Nagyot nem becsüli, az az Aprót megérdemli.

Hazudnak rendületlenül füledbe, ó, magyar.

1964. február 17., szerda

Az Írószövetség vendége volt máma Illyés Gyula. Amikor bementem, már ott ültek körbe, a Csoóri odahívott, Illyés Gyula felállt, kezét fogtunk, bemutatkoztam. Az arcán nem lehetett látni, hogy emlékezne rám, vagy egyáltalán meghallaná a nevemet. Pedig vagy emlékezett rám, vagy hallotta a nevemet, mert az első félóra után, mikor egy pillanatnyi szünet állt be, hirtelen hozzám fordult:

– Hát magával mi van? Mit csinál?

Elmondtam neki, hogy jön egy novelláskötetem, de a riportjaim nem kellenek sehol.

– Pedig nagyon jók a riportjai – mondta ő.

– Inkább a novelláimat olvassa el – mondtam én.

Aztán folyt tovább a pourparlé, és közben egyszer megint említett: ahogy denunciálták magát (már ti. a *Népszabadság*).

A végén, amikor széjjelmentünk, megkérdeztem:

– Akkor elküldhetem a kötetemet?

– Nagyon fogok örülni. Én nagy tisztelője vagyok magának.

Embernek rokonszenvesebb Illyés, mint gondoltam. Humora van, remekül fejezi ki magát, és higgadt. Optimistább, mint Veres Péter. És úgy látszik, elég jól ismeri a mi nemzedékünk irodalmát. Azt mondta, hogy ez a nemzedék komoly erő, ennek súlya van a közönség körében. Nem feltétlenül úgy, hogy ismerik mindenkinek a nevét meg a műveit, hanem ismerik és elfogadják az akarati törekvését. Az ország szellemi vérkeringésében már benne vagyunk, ha még nem is mi határozzuk meg egyedül.

Néhány érdekesebb gondolat abból, amit mondott:

1. Magyarország közvéleményének lemeze gyorsan jár, és tévedhetetlenül működik – pontosabban, mint külföldön –, itt öt-tíz éven belül mindenkiről kiderül, jó író-e vagy rossz. Itt a kóklerek, a prostituáltak gyorsan lelepleződnek.

2. Ki vezeti a népet? Kire hallgat még a nép? Istenre nem. A politikusokra nem. (Pl. Kennedy halálának visszhangja Párizsban.) A katonatisztekre nem... Lehet, hogy még a művészekre sem, de ezt kell elérni, és lehet is.

3. A magyar író, ha csak magyarul olvas, akkor is tájékozott lehet Európa egész szellemi életében. Sokkal tájékozottabb, mint pl. a francia.

4. Csak a munka váltja meg az embert. Aki nem dolgozik, az elzüllik, idegbajos lesz, deformált lesz, öngyilkos... Ezt olyan szenvedéllyel hajtogatta és ismételte, hogy az volt az érzésem, még mindig napról napra iszonyú küzdelmébe kerül a munka. Kb. 10 évvel ezelőtt írta: „*Nincs más megnyugvás, / csak a munka végül, / a sír előtt sincs más vigasz...*”

1986. december 1.

Úgy történt, hogy hat évvel ezelőtt, amikor országgyűlési képviselő lettem, Hány Béla, az akkori megyei párttitkár – aki egyébként húsz év után „rehabilitált” engem Győr megyében, ahol a megyei tanácselnök, L. elvtárs (azelőtt Leisztinger) húsz éven keresztül „közellenségnek” tekintett, s egyszer nyilvános fórum előtt kijelentette: „Ha ez a döggkeselyű még egyszer be meri tenni a lábát a megyébe, kitoloncoltatom” –, szóval Hány elvtárs mesélte el nekem azt a történetet, amit később *Vadkacsalesen* címmel írtam meg azzal a ki nem mondott, de sugalmazott szándékkal, hogy írjam meg, bukassam le ezt a két gazembert, mert nekik nem sikerült. Többször hozzáfogtam, de

nem ment. Végre tavaly – 1985 nyarán – összeállt a fejemben, megírtam tévéjátéknak. Kisebbségi változtatás után a TV elfogadta, s az idén januárban Esztergályos Károly osztályvezető kifizette, 10 000 forint. Nemere László rendezőm megkapta rá az engedélyt és a pénzt – ha jól emlékszem, 14 millió forintot – s úgy tervezte, hogy ősszel leforgatja, mert vadkacsát csak ősszel szabad vadászni.

Közben a TV-nél személyi változások történtek, a legfontosabb: Szinetár Miklóst – a „nagy” Szinetár fia, tehetséges rendező –, elnökhelyettest, művészeti vezetőt leváltották, s valami Murai nevezetű VI. kerületi párttitkár került a helyébe, akinek se a TV-hez, se a művészethez halvány fogalma nincs.

Baljóslatú jelek kezdtek gyülekezni körülöttünk: a *Magyar karrier* című, tavaly novemberben elkészült, elfogadott tévéfilmünket kétszer műsorra tűzték, s mindkétszer levették a műsorról. A mai napig nem mutatták be. S ilyenkor lehetetlen „kinyomozni”, hogy kinek a keze van a dologban – a hatalom nálunk anonim, hogy még félelmetesebb legyen.

Nemere megszervezte a stábot – nagyjából minden forgatáson ugyanaz, a főszereplőket kiválasztotta (a képviselőnő Bodnár Erika, aki a *Szent Kristóf kápolnájában* a Veszprémi Fesztiválon a legjobb női alakítás díját nyerte), kiküldte nekik a szerződést, aztán augusztusban elindultak helyszínt keresni. Elhatároztuk, hogy Győrnek még a környékét is elkerüljük. Én még Visegrádon voltam, kitelefonáltak, hogy tartsak velük, de én regényt írtam, s nem akartam félbehagyni a munkát. Kisváros kellett (Esztergom), valamilyen új híd, Mosonmagyaróvár, vízpartok, halásztanya, ezt már ők építették fel, mert nem találtak megfelelőt, elköltöttek egymillió forintot, amikor ez a Murai közölte a rendezőmmel, hogy a film forgatását nem engedélyezték. Nemere – hivatkozva az elköltött millióra – megfontolásra javasolta, hogy most már hadd forgassa le a filmet, aztán, hogy mikor látják jónak bemutatni, az a TV dolga. Murai – állítólag, ezt a részt csak Nemerétől tudom – hajlott is rá, bement Kornideszhez (ő a TV elnöke), aki azt mondta: szó sem lehet róla, a Központi Bizottság tiltotta le a filmet, kész, és ők nem tehetnek semmit.

(Nemere szerint a Kornidesz küldte föl a Pártközpontba a forgatókönyvet, mert valami fontos győri funkcionárius tiltakozott a forgatókönyv ellen. – Hogy ki, mikor, mit hazudott, kinek – sajnos, a Nemerét is beleértve – kinyomozhatatlan.)

Nemere elővett egy másik kész forgatókönyvet, valami Gyárfást, amiben nyolc öreg nő szerepel.

Én közben januárban leadtam egy hat tévéjátékból álló kötetet a Szépirodalminak, mert Kónya Judit, az igazgató helyettese ragaszkodott hozzá, hogy az idén is jelenjen meg kötetem, más kéziratom pedig nem volt. A *Vadkacsalesen* is benne volt, természetesen, és a film letiltása idején már majdnem készen volt a könyv. Egy ideig féltem, hogy ezt is betiltják, aztán dacos lettem: gondoltam, ha botrány, akkor legyen minél nagyobb. S amikor a győri *Műhely* főszerkesztője kéziratot kért tőlem, elküldtem neki a *Vadkacsát*. Nem ismerem ezt a fickót, a *Vidra*vasról egy Fráter Zoltán nevű szintén ismeretlen pasással valóságos pamfletet íratott az országos sikert aratott könyvről. (Két kiadásban 150 ezer példány fogyott el.) Három nap múlva elragadtatott hangon telefonált, hogy nagyszerű írás, de mivel ők évente hatszor jelennek meg, már csak a januári számban tudja közölni. Mondtam, rendben van. Gondoltam: ha nem közli, megszabadulok a *Műhelytől*, ha közli, akkor meg leváltják, nekem mindegyik jó.

Néhány nap múlva fölhívott egy Erki Edit nevű kritikus, hogy a Benjámin halála utáni új főszerkesztő, Fekete Sándor őt bízta meg a prózarovat vezetésével, adjak neki

kéziratot. – Mondtam, hogy csak egy tévéjátékom van. Nem baj, küldjem be – noha arra még nem volt példa, hogy az *Új Tükör* tévéjátékot közöljön, még hozzá folytatásokban. Neki is nagyon tetszett, megmutatta a főszerkesztőnek, a két alszerkesztőnek (Berkes, Köröspataki) és a Gyurkónak. Mindenkinek tetszik, közlik folytatásokban. Figyelmeztettem, hogy ez benne lesz az új kötetemben, ami – állítólag – a karácsonyi könyvvásárra jelenik meg. Azt felelte, nem baj, addigra lemegy öt folytatás.

Nagyon szép tördeléssel, két illusztrációval kezdték közölni.

Én közben beszéltem Kónya Judittal, nem baj-e, hogy az *Új Tükör*-ben jön a *Vadkacsa*. Nem baj, sőt, propagandát csinál a könyvnek. Igen ám, de december közepén fejezik be. Judit azt mondta: nov. 20-ig vissza tudja tartani a könyvet – akkor már kész volt, én már megkaptam a magam 28 példányát –, de tovább nem, mert nincs raktárunk, de ha nov. 20-án kezdik „teríteni”, egy hét, mire kiér az üzletekbe, újabb egy hét, mire elterjed a híre.

Különben is, a könyv csak 14 ezer példányban jelenik meg, az *Új Tükör* meg 120 ezerben. Az a 14 ezer olvasó emiatt nem fogja lemondani az *Új Tükör* előfizetését.

Az első folytatás után fölhívott az Erki, hogy Barabás Tamás színházi kritikus azt mondta, hogy ez a tévéjáték a TV-ben le van tiltva. Igaz ez? – kérdezte tőlem. Én: nekem hivatalosan nem mondtak semmit, márpedig amiről hivatalosan nem tudok, az nincs, arról én is csak találgatásokra, pletykákra vagyok utalva. Tőlem elfogadták, kifizették, a többi a TV dolga. A TV-nek megvan a maga műsorpolitikája, én nem tudom, milyen szempontok szerint, mert én sose dolgoztam a TV-nél, tény, hogy a rendezőnek nem engedték lefogatni, ill. azt mondták neki, forgasson egy másik forgatókönyvet, amit már csinál is. Különben is – s elmondtam neki egy példát – az *Alföld* főszerkesztője, Juhász Béla kéziratot kért tőlem. Mondtam, hogy nekem csak egy tévéjátékom van, a *Magyar karrier*. Küldjem le. Leküldtem, még januárban elfogadta, s írta, hogy kb. szeptemberben közlik. Én közben megtudtam, hogy a TV műsorra tűzte, rögtön írtam neki, hogy ne közölje, mert előzőleg lemegy a tévében. Visszaírta: hogy az én forgatókönyvem akkor is számot tarthat az olvasók érdeklődésére, ha már látták a tévében, és igenis közli. S közölte is a szeptemberi számban.

Erki megnyugodott.

A harmadik folytatás után, ami most pénteken, nov. 21-én jelent meg, kitört a balhé. Ezt is az Erki telefonjából tudom. Berohant a szobájába Fekete, a főszerkesztő: – Te tudtad, hogy a *Vadkacsa* a TV-ben le van tiltva? – Hallottam valami pletykát, meg is kérdeztem a Galgóczit, igaz-e? Azt mondta, ő semmiféle hivatalos értesítést nem kapott, és amiről nem kap hivatalos értesítést, az nincs. Én is csak találgatásokra és pletykákra vagyok utalva. Honnan veszed? – Most telefonált a Knopp elvtárs (főfejes a Pártközpontban), ő tájékoztatott – mondá Fekete. – És ő honnan veszi? – Neki a Kornidesz írt levelet. – Itt tartottak a párbeszédben, amikor beállított Pomogáts, egy kritikus, mondta, hogy írt egy recenziót a *Könyvvilág* számára a Galgóczi könyvéről. – Mi az, már megjelent a könyv? – Nem tudom, én levonatot kértem a Szépirodalmi-tól. – Aztán Pomogáts bement a raktárba, ahol a „köteles” példányokat gyűjtik, s kihoz egy *Magyar karriert*. – Hurrá! – mondta Fekete. Meg vagyunk mentve! Mi is mondhatjuk, hogy a levonatból közöltük a kéziratot – elmarta a könyvemet, és elrohant. – Érdekes, mondtam az Erkinek, a Kornidesz mért nem nekem ír levelet, mért a Knoppnak? – Kornidesz jóindulatúan írt – így az Erki –, hogy ha egy ilyen nagy példányszámú lap, mint az *Új Tükör*, közölheti, akkor a TV mért nem csinálhatja meg. – Eddig a telefonbeszélgetés.

Másnap fölhívott a Nemere, vannak-e fejlemények. Beszámoltam neki. – Hazudnak – mondta lakonikusan –, nekem az ősszel azt mondták... – Nem érdekes, Lacikám, hogy mikor mit hazudtak. Ez a legutóbbi, ha hazugság is, nekünk jó.

(Másnap, hétfő.) Hivatalosan a héten kerül ki a könyvesboltokba a könyvem. De egy csomó helyen már árusítják. Egyre-másra hívnak föl az ismerőseim, hogy ők már megvették, itt és itt, sőt, el is olvasták. Sőt, Győrből is írták, hogy ott van a kirakatokban. – Ez megismételni látszik a *Vidravas* letiltási idejét: hiába volt bírói végzéssel letiltva, egy csomó könyvesbolt „pofátlanul” árusította.

Dec. 1. További fejlemények.

Szerkesztőségi értekezlet, Fekete beszámol: újra fölhívta Knopp elvtárs, hogy hívja föl a győrieket, engesztelje ki őket, magyarázza meg, hogy a példázat nem róluk szól. Fekete fölhívja a megyei párttitkárt: Pesten van. Akkor a helyettesét kapcsolja. Ő is Pesten van – így a titkárnő. Akkor a másik helyettesét. – Ő is Pesten van. – Fekete fölhívja a megyei tanácselnököt, a helyettesét, a másik helyettesét – mindenki Pesten van. Fekete kifaggatja a titkárnőt: valami értekezlet van Pesten? – Nem, hanem valami nem tetszik nekik a Galgóczi új írásában (engem Győrött a titkárnők is ismernek), és ebben az ügyben mentek föl Pestre. – Tehát – foglalta össze a főszerkesztő – az egész Győr megye följött Pestre a Galgóczit följelenteni. – Erki a telefonban: – Úgy ültünk ott az értekezleten, a Fekete meg én, mint két nemzeti hős, akik vállalták ezt a veszélyes írást.

Az Erki még hozzátette: értekezlet után a Császár Istvánnal (valamivel fiatalabb, mint én, nagyon jó író) üldögélnek a Sörszanatóriumban, megisznak egy-egy korsó sört, és indulni akarnak, amikor a pincér újabb két korsó sört visz az asztalukra. Nem kértük – mondja Erki csodálkozva. – Az az úr küldte – intett a másik asztal felé a pincér. – Hát akkor küldje ide. Kiderült: egy szlovák ösztöndíjas, aki tanulmányúton van M.o.-on, és meghallva a Galgóczi nevet, akit íróként ismert, küldte a két korsó sört.

Késő este fölhív a Karinthy Cini. Faggatózott, hogy ez tényleg Győr megyében történt-e. Mert ő is ismeri a Háryt, a L.-t stb. És igaz-e, hogy botrány van körülötte? Stb.

Másnap az Erki: éjfélkor fölhívta a Cini: ő nem érti. Mért van a *Vadkacs*a körül ekora botrány? Az ő *Házszenelője* körül bezzeg nem volt, pedig az is a vidéki kiskirályokról szólt. Erki nekem: már a botrányt is irigylik tőled.

Kónya Judit rátett még egy hetet: hivatalosan nov. 27-én, pénteken jelent meg a könyvem. De én elintéztem az Írók Könyvesboltjával, hogy előbb szerezzék meg, hadd menjek dedikálni. Megtették. Szerdán szétdedikáltam az íróknak 30 példányt, szerencsére pénteken mindenki megkapta. Szombaton, 29-én kezdődött az írók közgyűlése, ami ötévenként ismétlődik. Mindenki megköszönte, volt, aki már el is olvasta, legalább is a *Vadkacs*ának azt a részét, ami az *Új Tükör*ben a jövő héten jön. (Egyébként Erki újságolta, már előzőleg, hogy egy csomó levelet meg telefont kapnak, hogy ugyan árulják már el, mi lesz a vége.) Tulajdonképpen egy kis diadalmenet volt az írókkal való találkozásom.

Ami még a *Vadkacs*át illeti: az első szünetben lementem a Vigadó étterembe – a közgyűlést az emeleten, a Vigadó dísztermében tartottuk, 460 író és kb. 500 meghívott vendég – sört inni. Ott volt többek között E. Fehér Pál, a *Népszabadság* munkatársa [...], de Győr jó ismerője, mert tíz évig ott volt újságíró, aki ismerte az eredeti történetet, s olvasta az *Új Tükör*ben a folytatásokat, elmondja, hogy valami pártembertől – sajnos elfelejtettem a nevét – megkérdezte, mit szól az írásomhoz. És ő azt mondta: a L. sokkal nagyobb gazember, mint amekkorának a G. megírta.

Másik szünet: Széchenyi Ágnes – eredeti gróf Széchenyi, okos, tehetséges nő, még Tóth Dezső fedezte föl, most a Pártközpontban dolgozik – sugárzó arccal jön oda hoz-

zám a büfében, s gratulál az *Új Tükör*-beli folytatásokhoz. Most olvastad először? – kérdeztem. – Persze. Miért? – Mert a TV folyosóin azt terjesztik, hogy te tiltottad le a tévében. – Elképed, megdöbben. – Én...? Először is nekem ehhez semmi hatalmam sincs. Másodszor, ellenkezőleg, én mindenkit becsempészek a tévébe. Én csempészttem be Esterházyt, a Nádas Pétert... – Én nem hittem el, hogy te tiltottad le, mert aki ilyen retek Németh László-tanulmányt ír, annak nem lehet kifogása egy G. ellen sem, de akkor ki tiltotta le? Mert mindenki tagadja. A Murai nem, a Kornidesz nem, a Knopp nem, a Berecz nem... Hát akkor ki? – Fogalmam sincs. – Nem tudnád kinyomozni? – De, megpróbálok.

Egy másik szünet: Baló György, a TV egyik legokosabb, legfelkészültebb riportere, kommentátora mellém guggol az asztalhoz, mert nincs üres szék. – Én tudom, hogy maga nem vállal tévészereplést, de szeretnék egy kerekasztal-interjút csinálni a *Mozgó Világ* c. folyóirat számára, s erre szeretném fölkérni. – Attól függ, hogy miről és kikkel. – Erről beszélgetünk, aztán ráterelődik a szó a *Vadkacsára*, s őt is megkérem, nyomozza ki, hogy ki tiltotta le. Megígéri.

Másik szünet: találkozom Gelencsér Miklóssal. Győri származású, és ma is mindent tud a győri ügyekről. Elmondja, hogy az új megyei párttitkár, dr. Lakatos László nagyon rossz néven vette az írásomat, mert a dolog még őelőtte történt, és mért nem írtam meg akkor, ti. a tavalyi pártkongresszuson a Háryt leváltották, a L.-t meg nyugdíjba küldték, és ez most vet a megyére rossz fényt, s azt tanácsolta, hogy küldjek a Lakatosnak egy dedikált példányt, és ha Győrött járok, menjek be hozzá, nem rossz az, ha az új garnitúrával is jóban leszek. – Több barátommal konzultálva megfogadom a tanácsát.

Újabb szünet: Vighnével, a minisztérium munkatársával a mosdóban. Harminc éve ismerem, nagyon rendes nő, nagyon kedveljük egymást. A bécsi meghívásomról kezd beszélni – jan. 16–19. –, hogy vigyem be neki a meghívólevelet és az útleveletem, hogy intézkedhessenek. Azután megkérdem, ismeri-e ezt a *Vadkacsa*-ügyet, nem tudja-e véletlenül, ki tiltotta le a TV-ben? – Dehogynem, az Aczél. – Elképedek: az Aczél szintén lebukott a múltkori kongresszuson, a Párttörténeti Intézet Igazgatója lett a huszonöt éven át betöltött funkciója, a kulturális élet legfőbb irányítója helyett, de tagja maradt a Politikai Bizottságnak. – Az Aczélnek még mindig van ennyi hatalma? – Bizony van.

Most itt tartunk. Biztos vagyok benne, hogy a *Vadkacsát* jövő ősszel megcsinálhatjuk.

Orbán Ottó

MEZTELEN TENGER

Egy közérzet kalandjai az orosz síkságon

Orbán Ottóval 1962 májusában házasodtunk össze. Én akkor diplomáztam a műegyetemen, nászútra nemigen tellett sem az időnkéből, sem a pénzünkéből, csak né-

hány napot tölthettünk el a Művészeti Alap galyatetői üdülőjében. Ezért kapva kaptunk az írószövetség ajánlatán, hogy részt vehetünk kedvezményesen egy Ki-

jev–Leningrád–Moszkva IBUSZ-utazáson, a helyek felét ugyanis az írószövetség foglalta le.

Igazi társasutazás volt ez – október 14-én indultunk, amikor a Szovjetunióban hivatalosan még tartott a nyári szezon. Éjszakára is csak vékony, nyári takarót kaptunk – négyszemélyes hálófülkébe osztottak be minket Tornai Józseffel és Maróti Lajossal –, reggelre a csoport fele beteg lett. De azért hősiezen megnéztünk minden látnivalót Kijevben, és folytattuk utunkat Leningrádba, ahol – mint hallottuk – épp akkor fejezték be a város újraranyozását kopásálló aranylemezekkel. Talán a hatodik nap estéjén szálltunk fel Leningrádban a Moszkvába tartó Ezüst Nyíl expresszvonatra – s ezzel mintha új világba csöppentünk volna: férfi kalauz, vastag gyapjútakaró és forró tea fogadott bennünket.

Másnap reggel jó hangulatban, tele várakozással érkeztünk meg Moszkvába, és helyezkedtünk el Gorkij utcai szállodánkban. Megörültünk, hogy közel van a szovjet írószövetség klubja, ahonnan könnyebb lesz talán telefonon elérni Jevtusenkót vagy Voznyeszenszkijt – a dolog nem volt egyszerű, hiszen mint egyszerű turisták nem íródelegációval jöttünk. Egy Tatjana nevű lány volt a segítségünkre, aki annyit tudott ígérni, hogy estére érdekes embereket verbuvál nekünk össze a

klubba – és tényleg remek estét töltöttünk el ott. Találkoztunk például egy meseíróval – ismertük is a munkáit –, s döbbenet láttuk, hogy mindkét kezét elvesztette a háborúban. A legizgalmasabb az volt, hogy noha biztosan lehetett tudni, a klubban mindent lehallgatnak, mégis gátlástalanul szidta mindenki – ha nem is a rendszert, de az életkörülményeket. Segítőink hamarosan felajánlották, hogy meglátogathatjuk legizgalmasabb szobrászunkat, aki az Össz-szövetségi Képzőművészeti Kiállításon épp akkor veszett össze Hruscsovval, s aki a közelben lakik és dolgozik egy üzlethelyiségben. Így ismerkedtünk meg Ernst Nyeizvesztnijel.

Ottó az út során nem készített jegyzeteket – az agyába vésett minden fontosat, hogy majd itthon esti séták, padon ücsörgések során a barátainknak addig mesélje, csiszolja élménybeszámolóját, míg fejben el nem készül vele. Akkor leült, szinte egyhuzamban legépelte, és elküldte az *Új Írás*nak. Illés Lajos főszerkesztő nem hozta le, mondván, hogy „nincsen társadalmi érdekessége”. Erre válaszolta Ottó, hogy „mindenkivel megtörténhet, ami Kunigunda kisasszonnyal megesett, de azért a valagunkat ne riszáljuk hozzá”.

Azzal a kéziratot besüllyesztette a fiókba, ahonnan az most mégis előkerült.

Orbán Júlia

Errefelé nehéz utazni. Nem mintha a vonatok nem járnának elég gyorsan és pontosan – bár az igaz, hogy szeptember eleje lévén, a vagonokat még nem fűtik, következőképpen éjszaka farkasordító a hideg –, nem mintha nem fogadnák az embert újabb és újabb látnivalók, nem mintha az ország nem nyitná meg magát előzékenyen és engedékenyen a látogató előtt. A látvány, a táj körülvesz, meghitten temet magába, olyan kimeríthetetlen bőséggel és természetességgel, hogy szédül bele az ember. Mégsem kényszeríti rá magát a nézőre, nagylelkűen hagyja magába mélyedni, hagyja nem odafigyelni a mezők és erdők lassú váltakozására; hiszen lassú ritmusa úgyis természetesen ott van mindenben, még az elmélyedésben is. Türelmes, tágas, utazásra csábító világ ez. Mégis nehéz errefelé utazni, az utazó nem egy közönséges országban jár itt, ha-

nem – ahogy megnyomva a hangsúlyt mondani szokták – abban az országban, ahol a történelmet csinálják. Arról az országról meg, ahol a történelmet csinálják, a legutóbbi időkhöz az emberiség részének világnézetétől függően különböző, de a lényeget illetően egyformán fantasztikus elképzelései voltak. Nem akarták elhinni, hogy a történelem országa országának éppen olyan, mint a többi: tele van mezőkkel, hegyekkel, folyókkal, szép és visszataszító tájakkal, szép és visszataszító városokkal, elragadó és utálatos dolgokkal, vonzó és ellenszenves emberekkel, lenyűgöző és borzalmas történetekkel. Nem akarták elhinni, hogy a történelem színlelőadásait nem színészek, hanem a közönség csinálja, aki nem az utazó által neki szánt szerep előírásai szerint viselkedik, hanem világa és önnönmaga begyakorolt törvényei szerint. Érzékeny turisták például hajlamosak mindmáig elborzadni azon, hogy ezt a történelmet micisapkás és még ma sem a párizsi divat szerint öltözködő emberek csinálják – mintha ettől ez a történelem kevésbé lenne igaz, és a nyugati égtájnak valóságosabb történelmi esélyei lennének attól, hogy kalapot visel, természetes könnyedséggel elfelejtkezve arról, hogy a mai Franciaország alapjait is a mezítlábasok vetették meg valamikor. Másrészt viszont azok, akik megadták magukat a földből és népből feléjük sugárzó igazságnak, könnyed nagyvonalúsággal néztek felfelé; ők meg egyáltalán nem akarták észrevenni a kockás inget meg a micisapkát – mintha ettől a történelemnek itt lezajlott igazságtevése kevésbé lett volna jogszerű, és egy forradalom igazságát azon lehetne lemérni, hogy elegendő számban vettek-e részt benne elegáns, a legutóbbi divat szerint öltözött emberek. A mögöttük rejlő indulatokat tekintve homlokegyenest ellenkező, de hülyeségüket tekintve sajnos teljesen egyforma, végletes elképzelések súlyát is magán viseli az ember, mikor belép ebbe az országba. És még mi mindent! Úgy látszik, a gondolkodás végletessége minden nagy korszakváltásnak jellegzetes betegsége, mégis megdöbbentő, hogy egy teljes világ meg tud feledkezni a lélek elemi gépezetéről, a túl sok szidalom és a túl sok dicséret önmagukat közömbösítő hatásairól. Semmit sem jelentő mondatok emléke mérgezi az ember szellemét, mikor először körülnéz a síkságon. Gonosz emlékek ott él a nézelődő sejtjeiben, bizonytalanná, saját magával szemben is gyanakvóvá teszi az embert. Ha fintorogva áll meg egy ház előtt, ha unatkozva vagy sajnálkozva járkál egy képtárban, rögtön körülveszi a rosszindulatúan csendes kételyek sustorgó áradata. „Nem tetszik? Pedig ez is az az ország, ezt is az a nép csinálta.” Mintha egy országot csak úgy lehetne szeretni, hogy minden szem kavicsát, minden köpöcsészéjét feltétel nélkül, halálosan és a sírig imádjuk. Mint hogyha a szeretet süket és vak lenne. De a szeretet, a fogható, a magunkhoz szorítható föld iránt érzett szeretet nem nyomorék. Egészségesebb, mint a látogató egyensúlyozgató szeleme, nem lesz betege az örökös disztinkciónak; mint a vizet rázza le magáról a téboly ragacos cseppjeit. Beleveti magát a fű, a föld, a kő sűrű és nehéz hullámaiba. Éhesen, telhetetlenül. Ekkora éhségnek aztán a táj szívesen adja meg magát, eleinte vonakodik, mint akármelyik nő, de végül enged, boldogan nyílik meg, és hódítójára szórja minden gazdagságát. Igen, errefelé valóban nehéz utazni. Az utazást is úgy kell kezdeni, mint valami szerelmet. Feltételek nélkül és tiszta lélekkel.

A szerelem persze nehéz műfaj: a határállomáson döbbenek meg először. Vámvizsgálat után még félóra időnk van a vonatindulásig. Kimegyünk a városba. Csop elefantiázisban szenvedő kárpátaljai falu. Határállomás lévén, lakóinak száma erősen megnövekedett, és így különös módon jobban hasonlít az Alföld nagy, város méretű faluirra, mint egy igazi városra. Néhány lépés, és látom már: a városnak van egy főtere, egy

országutat sejtető főutcája, ezen néhány emeletes ház és ezzel kész is. Ezek mögött terület el maga a település megszámlálhatatlan sok földszintes parasztházával. A főútról elágazó mellékutcák földutak, városak. Csop földszintes város, állatot, tehénganét, libapiszkot nem látni, mégis a város ünnepélyes tartása mögül, mint pantalló alól a meleg hosszú szárú gatyá, szomorúan kandikál ki a falu. Ide megyek ki tehát sétálni egy félórára, és bár benyomásaimat csak később mélyítem el, már a főtéren is valamelyes gyanakvással lépegetek. Bizonytalanságomat szeretném eloszlatni, és segélykérően fordulok vissza sétám kiindulópontja felé. Földbe gyökerezik a lábam. A falu városi főtéren egy vakítóan fehér, hihetetlen görög templom áll, oszlopsorral, timpanonnal, a timpanon közepén az állami címerrel, szárnyépületekkel, az épületeken mindenütt a korinthoszi oszlopfőkből „organizált” díszítványokkal. A látvány először csak meghökkenítő, majd mindinkább kétségbeejtővé válik. Kezdek ugyanis visszaemlékezni a görög templomban áradó maró hűgyszagra és a hűgyszagnál is büdösebb szagtalanítóra. Szeretném nem elhinni, de így van: a görög templom a csopi vasútállomás. Kénytelen vagyok megérteni, hogy itt más szemmel kell néznom az építészetet, nem reprodukciós albumot látok, hanem ember lakta, ember használta épületeket. Ezeknek igazsága vagy hazugsága sokkal nyilvánvalóbb az albumba préselt házakénál, sokkal többről árulkodik, mint akármilyen fénykép. A falu főterén álló görög templom-állomás hazugsága elborzasztó és pontos, akár egy szociológiai elemzés. Utazásom elkövetkező napjaiban az épületeket egy társadalom önarcképeként kell szemügyre vennem.

Figyelek mindent, mezőt, erdőt, házat, embert. A vonatról nyert benyomás felületes, de horizontális kiterjedése miatt bőséges, a sebesség kifogyhatatlan és gyors változatosága pedig olyan különbségek iránt is fogékonnyá teszi a szemlélőt, melyek különösebb nehézség nélkül rejtőzködhetnek el a gyalogjáró ember szeme elől. Vonatról különböznek az egyforma faluk és az egyforma mezők. Keresem a különbségeket. Síkság ez is, de lelke mélyéig más táj, mint az Alföld. Az óriási méretek lenyűgözik az embert, de el is kedvetlenítik. Félóráig rohan a vonat, mező, rét, erdő, sehol egy ház. Látom a hatalmas kukoricatáblákat, mégis, valamiképpen hiányzik az ember erről a tájról. Felvillan egy ormótlan gazdasági épület messze a letarolt mező közepén. Eltűnik, megint körülvesz a síkság. Valami különös, súlyos embertelenség kezd nyomasztani. Végre egy falu. Aztán még egy. Nem tudom még, hogy mi, de valami különös van ezekben a falvakban is. Sokáig tart, amíg rájövök: ez a síkság nem ismeri a mi fogalmaink szerinti falut, a településnek ezt az elemi formáját. Mintha óriások játszottak volna fej vagy írást a mező közepén, összerázták és feldobták volna a levegőbe a házakat. Úgy állnak ott, ahogy éppen leestek. Oldallal, háttal egymásnak, nem alakul ki köztük utca; ami elválasztja őket, az is csak egy darab mező. Annál is kevésbé nevezhetném utcának a házak közé szorult meződarabot, mert maga a ház is közvetlenül a mezőbe épül bele. Ritka a kerítés, de ha van is, az is csak egy darab mezőt kerít körül, nem udvart. Udvar nincs, kerítésen innen és túl egyforma vad burjánzás. Aki átlépi a küszöböt, rögtön az égaljig hullámozó sárban, porban vagy fűben áll. Nem tudom, mi rejtőzik a láthatár mögött, a vonatról ezt a tájat látom. A táj erős egyhangúságában csak az állomások pihentetnek. Az állomásépületeknek stílusa nemigen van – ha van, az is a csopi templomra emlékeztet –, leginkább csak egyszerű téglapépületek, építészeti igény és vakolat nélkül, a halvány sárga vagy a híg piros színű festék a meztelen téglát fedi. Félnapos ukrainai vonatkozás után a táj már nem tud meglepetéssel szolgálni: önmagát ismétli. Lehangoltan nézem a sebesség egyhangú díszleteit. Nem érzem a tájban

az ember jelenlétét, azt hiszem, azért látom szegénynek ezt a vidéket. Talán szegényebbnek is, mint amilyen a valóságban. Kiszolgáltatottságom és a mezők egyforma, tágas keserősége végre kifáraszt. Lefekszem.

Kijev. Felmérhetetlenül nagy pályaudvar. Nagy ipari és közlekedési központot sejtet. Csopból okultam, az állomásépületre fel se nézek. Mereven előretartott fejjel lépek ki Cegléd vasárnapi forgatagába. Csak a cirill betűk zavarnak, és a villamos- meg trolibusz-végállomás nem illik a képbe. Elindulunk a csípős pályaudvarszagból, autóbusz visz a szállodába. Első élményeim itt is építészeti jellegűek. A házakat itt is sokszor vonat nélkül hagyják, a csupasz téglákon itt is az állomásépületekről ismert híg színeket látom viszont. Talán ez okozza, hogy egyáltalában nem érzékelem Kijev nagyvárosi jellegét. Pedig, ahogy később megtudom, majdnem kétmillió város, területe meg jóval nagyobb, mint Budapesté. Turista mivoltomba kényszerűen befalazva, az ismerkedés számomra egyedül lehetséges formáját vagyok kénytelen választani, szünet nélkül nézelődöm. A turista hivatászerűen szemtelen, szinte leszólítom a házakat. Szemtelenségem eredményes: rövidesen megállhatok az egyetemes építészettörténet leg-hazugabb, legörültebb, leghihetlenebb, legletaposnivalóbb épülete előtt. Dombtetőn, félkörívben épült szalagház. Sem a város környező része, sem az épület elhelyezése nem indokolja különösképpen a félköríves formát, de ez hagyján, elnézném, nem is elnézném, helybenhagynám, hosszas gondolkodás után sem tudnék mondani egyetlen olyan törvényt, mely megtiltja a szalagházaknak, hogy félkörívesek legyenek. A valósi türelem híve vagyok az építészetben is. Az építész azonban nem csak tehetségtelen, gonosz ember is. Építménye gonoszul, rosszindulatúan pompázatos. A belső félkörív, az épület homlokzata és bejárata elé egy ellentétes félkörívet kirajzoló árkádsort tervezett. A tökéletesen funkciótlán, az épületnek hozzávetőlegesen háromnegyedéig érő, és az épületből kiinduló és abba visszatérő dísz tetőcsíkon kívül semmit sem tartó oszlopsor mögött összetörve és elnyomorítottan ágaskodik a valóságos épület. Az oszlopok egyébként két bazilikát is elbíró vaskos dór oszlopok, szép korinthuszi fejjel, és – nézem, és nem hiszem – nem érnek a földig, mindegyik egy-egy külön tíz méteres szobortalapzaton áll, mint valami lúdtalpas rémálom vagy valami pokoli pedikűrös elmebeteg rekláma. Kapkodok a fejem, szeretném a szememet levenni erről a szörny-szülőtről, de nem tudom. Az építész az épület oldalába is beépítette az oszlopokat meg az oszlopfejeket, felnéznek az égre, és kibicsaklik a szemem: az épület tetejéről hanyatt fektetett bástyák csipkés párkánya mered elő, nem egy, de három sorban egymás fölött. Hányinger kerülget. Aztán végül még az is eszembe jut, hogy ez egy hivatal, ahová a bicikliengedélyüket járnak megújítani az emberek. Érzem, valami örület részese lettem. Kiszakítom magam belőle, megyek, de végig a városon kísér a hánytató látomás: az oszlopok leoperálhatatlan ortopéd bütykei. Lázadozva nézem a házakat, a kijevi főutca szörnyű felhőkarcolóit, köztük egy pillanatra felvillan egy, a környezetében megdöbbenően modern épület, tiszta, jó építkezés, egy új szálloda. Aztán megint a tornyok, kupolák, timpanon girlandokkal, szobrok, búzakalászok, fáklyák, végre egy csak szecessziós ház, felsőhajtók: végre egy szép ház! Egy híd, Margit hídszerű, csak éppen kétszer olyan hosszú, és a korlátan, azaz inkább a korlátba beépítve skizofrén következetességgel vaslombú díszfüzér, egy-egy lombos ág több mázsa lehet. Menekülni szeretnék. Változik a táj. Az új város. Dobozházak, csupaszon villog a vörös építőtégla. Hosszú úton rohanunk végig. Beláthatatlan területű építkezés mind a két oldalán. Változik ismét a tájkép, eltűnnek a meztelen házak, fehér kerámiaborí-

tású házsorok következnek. Kezd emberszaga lenni a városnak. A formák egyszerűek, de eltűnt a tébolyult díszítés. Sok az erkély, függesztettek, de ez még nem baj, a szí-
nükben van a hiba, fáradt, esőverte autóbuszkék mindegyik. Nem ismerik a színeket? –
töprengök, de pár pillanat múlva nyugalmas paszellszínű házakat is látok. Az új vá-
rosrész széléhez érünk, megfordulunk, most látom, hogy a tér két oldalán két új út in-
dul az előbbire merőlegesen, belevesznek a távolságba, mindkét oldalukon, ameddig
ellátok, házak, házak, házak. Most kezd csak felengedni bennem a szörnyű hivatali épü-
let okozta görcs. Nyicsevo – próbálgatom az orosz szót. Nyicsevo – erre nekünk nincs
szavunk, az „ugyan már” – „bánja a fene” – „semmi az egész” – „verje meg az isten”
négyeszeres értelme szorult ebbe a szóba. Ukrajna mezőin kell keresztülvonatozni, Ki-
jevben kell órákat barangolni ahhoz, hogy az ember megsejtse ezt a szót. Ezer kilomé-
ter, ötvenfokos hideg – nyicsevo, a kijevi tébolyult irodaház – nyicsevo. Talán csak ezek
a házak, ez az elképzelhetetlen nagy, ronda-szép építkezés – ez nem nyicsevo. Nem,
ez nem az. Biztosan tudom, hogy nem az.

Arcok. A legfélelmetesebb egy vörös, gömbölyded disznóarc volt. A kijevi panoráma
moziban, ahol gyereknapot tartottak, természetesen anélkül, hogy erről bárkit előze-
tesen értesítettek volna. Legkivált a közönséget nem értesítették, gondolom, a bevé-
teli terv érdekében. Így aztán, amikor az előadás kezdetekor néhány száz filmet váró
ember beült a nézőtérre, film helyett egy íróasztalt talált rózsacsokrokkal, az asztal mö-
gött a rossz arcú, korrupt moziigazgatót és egy filmművészküldöttséget, élén egy Bon-
darcasuk-arcú ukrán filmszínésszel meg a malacfejűvel. A kis vörös fejű ember, ukrán
rendező, a moziigazgató hízelgő megnyitó szavai után felállt, és beszélni kezdett. Elő-
ször csak a szájával, de ez igazában még nem volt beszéd, csak valami nagyvonalúan át-
nyújtott előleg. Igazán csak a két karjával kezdett beszélni. Először csak meg-meglen-
dítette őket, röviden, magyarázkodóan, szinte szégyenlősen. Majd, ahogy a beszéd egy-
re magasabbra szárnyalt, mindkét karja megemelkedett, és néhány bátoratlan szárny-
csapás után erős és kitartó repülésbe kezdett. Félórás beszéd után a kis ember már
lábujjhegyen állt, kipirult arccal, testmagasságának másfélszeresére növe, és látszott,
hogy kitartó repülése eredményeként kezd közeledni a testi gyönyörnek ahhoz az ál-
lapotához, amikor az ember teste szétfut, mint egy ijedt hangyaboly, őt magát pedig a
gyönyör fekete kaptárjába zuhanva öklömmi puha méhek csipkedik halálra. Ekkor
küldték előre a cédulát. A cédulán orosz nyelven írva ez állt: „Hagyd abba! Eredj az
anyádba!” A cédulát a Bondarcasuk-fejű vette át, nem adta tovább, csak odaszólt vala-
mit a mellette repülő yorkshire-i emberkének, aki nem zavartatva magát szárnyalásá-
ban, lenézett a mozira, egy pillanat alatt megértett mindent, és egy pillanat alatt le-
vonta a helyzetben egyedül lehetséges, egyedül helyes következtetést: újabb félórát kell
beszélnie! Repült tovább. Két perc múlva egy égbe lőtt mondat végén kitért a tapsvi-
har. A kis ember arcán helyeslő gyönyör ragyogott. Ragyogása alig csökkent valamit,
amikor két, majd három perc múlva sem tudta folytatni szónoklatát a szűnni nem aka-
ró tapstól. Arca ekkorra már teljesen lemeztelenedett, messze világítóan gyúlt ki raj-
ta a villámgyors elhatározás. Háromszáz ember tapsát kiabálta túl: „Most pedig ked-
ves barátunk...” Győzött. A Bondarcasuk-arcút már majdnem teljes csönd fogadta.
A láthatóan nagyon népszerű ember láthatóan nagyon kényszeredetten állt fel. Hatal-
mas, izmos teste csak még jobban hangsúlyozta egész bensejének nőies, ringyós vol-
tát. Szép, őszülő oroszánfejével úgy állt ott, mint egy csuklani készülő grófnő. Kétfé-
le rémülten és kétféle elegánsan talált rá a megoldásra: „üdvözlöm az én kedves bará-

taimat” – mondta, és már le is ült. De a közönség még rá sem döbbөнhetett a győzelmére, a kis malacember máris kilóttе magát székéről, és frissen, mintha csak kezdte volna, lobogó lelkesedéssel újabb félórás beszédbe kezdett. Két perc sem telt el: „Takarodj le onnan, te hülye!” – ez középéről jött. „Mozit akarunk, nem beszédet!” – ez hátulról. A mozi zúgni kezdett. Ezt észre kellett venni, a kis ember megállt. A moziigazgató pedig rémülten kapkodta összevissza a fejét, felugrott, kiabált, elhallgatott, majd a kis ember „jóságomért ez a hála” arcát látva, a padsorok közé rohant, megállt a középen ülő közbeszóló orra előtt, és lélegzetvétel nélkül kiabálta: hagyja el a termet, hagyja el a termet, hagyja el a termet! Dögölj meg! – mondta ez, és kiment. A hátul ülő azonban nem akart kimenni. A moziigazgató egy mázsás jegyszédőnővel együtt rángatta ki a sorból. A kis ember kihúzta magát, és tovább beszélt. Egy perc múlva megjelent az igazgató, vállánál fogva a fejét tapogató közbekiáltót. Egész fiatal fiú volt, most lehetett csak látni. Láthatóan nem tudta, hol van, állandóan a fejét tapogatta, a halántéka körül üthették meg. Kitzsigálták a virágokkal díszített asztal elé. „Csak azt akartam megmutatni a közönségnek, hogy ki zavarta meg az előadást!” – nézett le rá jóakarató fensőséggel a kis ember. Ebben a pillanatban élvezett el a hatalomtól. „Kivihetik” – mondta félig öntudatlanul. Beszélt tovább. Egy óra telt el az előadás kezdete óta. Előreküldték a kis dundi szőke gyerekeket a nagy piros rózsacsokrokkal. A kis ember elvette a csokrot, tovább beszélt. A küldöttség menekülni kezdett a kijárat felé, a kis ember beszélt. Eloltották egy pillanatra a villanyt, a kis ember beszélt. Elindult lassan az asztal mellől, közben beszélt. Előrejtött az első sorig, közben beszélt. A járat felé oldalazott lassan, és beszélt. Megállt a kijáratnál, a hátsó sorok mellett, és beszélt. Eloltották a villanyt, beszélt. Megkezdődött a vetítés, beszélt. Színes kis film, beszélt. Tizenöt perces színes kis film a sarkkutatókról, végig beszélt. Kigyulladt a villany, beszélt. Majd egyszerre, most már teste jóleső fáradságát is élvezve, egy kört írt le a rózsacsokrokkal: „Ezzel búcsúzó az elvtársaktól. Jó mulatást kívánok!” Mosolyogva ment ki az ajtón. Ekkor ugrottam fel én is, egész testem tehetetlen dühét belefojtva a rohanásba. Át a nézőtérén, ki az ajtón, ki az utcára, elrohanva a békésen beszélgető Bondarsuk-arcú meg a yorkshire-i mellett, ki az emberi arcok, emberi szemek közé. Durva és tiszta gyerekarok. Mintha igaz se lett volna, amit az előbb láttam. Így futottam egy óráig, emberek között, hátam mögött az irodaház iszonyú bütykeivel és a malacember gyönyörtől homályos szemével. Egészen a parkig, a hatalmas négyzet alakú térségig. Itt már lassan lépkedtem. Végig az utak mentén sövények. A sövények mentén padok. És a padokon, a nyár utolsó gyenge sugaraiba fürdetve arcukat, megszámlálhatatlanul sok, ezer vagy kétezer öregember. De más az arcuk, mint az otthoni öregeké, ilyen öreg öregarcokat sohasem láttam. Másfajta szenvedés véste ki őket, olyan, ami csak ezen a földön él, amit csak ez a határtalan föld tud elviselni és túlélni. Nagy háborúk és nagy hallgatásoké. Tisztaság ült rajtuk és szépség, mint az ikonokon. Az öregségnek ebben a tiszta tengerében nyom nélkül süllyedt el a malacember arca, a színész hermafrodita szépsége, a lúdtalpas ház iszonyata. Döbбenten éreztem, hogy nincs az a torony, nincs az a hazug nagyság, amit ez a sápadt hullámzás el ne temetne, szét ne morzsolna. Először szerettem a várost.

Ahogy belépek a Vasziljevskij Zaborba, mindjárt körülölel a zene. A templom falai, mint a hűsevő növény levelei, rám csapódnak: mozdulni sem tudok a gyönyörűségtől. A lábam előtt egy fejkendő asszony csókolja a délelőtti és kora délutáni ikonnézó turisták lába által összetaposott követ. Három méterre tőle egy másik. Aztán még egy. Körülöttük mozdulatlan hívők és az áhítatról tudomást sem vevő érdeklődők. Egy kö-

zépkorú ember; öltözködéséről ítélve orosz, láthatóan szórakozik a vakbuzgóságnak ilyen eksztatikus megnyilvánulásain, hamarosan meg is fordul, kimegy. Mellette egy 1200-ból itt maradt női fej, mint a történelmi filmek parasztasszonyai, sziklából tört formák, mélyükön ijesztő sötétséggel. A test, mely a fejt viseli, hosszú kendőbe, leperszerű ruhadarabokba bugyolálva meg-megrándul; a nő időnként ültéből felugorva, rémülten pillogva szórja magára a kereszteteket: arcáról süt az évszázados állati tudatlanság. Jobbra, talán kétméternyire tőlem, méteres, fájdalmas Krisztus-arc. Főként idősebb nők járulnak az ikonhoz, de látok egy fiatal fiút is. Belecsókolnak Krisztus szájába, szemébe, bőrüket préselik a bőréhez. Szerelmes vallás ez, nincs benne semmi latin; testükkel akarják érezni az istent, testükkel akarják érezni a földet. Nem a szertartást érzékelik, érzékeik gondolkodnak: magukat sajnálják, magukat siratják. Szerelmes, érzéki szertartás ez: a legnagyobb szerelem, a magunk iránt érzett olthatatlan szeretet rítusa. A Krisztusnak adott csókok: hát ilyen vagy, ilyen szenvedő, mint én? A modern évszázadok nem sokat változtattak a vallás lényegén, az ikonhoz mellékeltek egy fehér kendőt: ezzel lehet Krisztus szájáról letörölni a netán más által odacsókolt fertőző baktériumokat. A higiénikus, nagyipari önsajnálát lehetősége némiképpen groteszk jelleget kölcsönöz az áhítatnak, valószínűleg ezért is veszik olyan kevesen igénybe. Ravasz vallás tehát ez: földre borulva tiszteljük istenben saját nagyságunkat, de őszinte és felemelő vallás is ez, mert magunkkal állít szembe, nem a szertartás absztrakt bővíletével. Nem hódol be a római divatnak, Krisztusnak hagyva a keresztet, magának meg még a Biblia terhéből is csak a zebre tehető imakönyv terhét vállalva. A zenéből pedig még az imént leleplezett esendő ravaszság is hiányzik: a kórus valamilyen aranyozott hídon kanyarog a legtisztább magasságok felé, a diakónus izzó, földmélyi basszbaritonjára vagy a nőiesen szomjas, puha tenorra tiszta fémeső válaszol. De a látogató csak akkor döbben meg igazán, ha egészen előremegy a templomban, a kórusnak csak egyik része áll hivatásos énekesekből, másik felét az oltár elé gyűlt hívők alkotják. A fémesen tiszta hangeső a városszerte látható elszabott ruhákba öltözött kopott kis öregek szájából ömlik. Ha eddig nem éreztem volna meg az egész délután különös hasadtságát, a látvány és az élmény végleges kettősségét, a nagy és művésztelen városban ezt a korszerűtlen, tiszta áhítatot; ha nem éreztem volna meg a földre csukló testek meg az égben kanyargó zene erős rokonságában is valami kiáltó ellentétet, most akkor is megcsapott volna valami örületnek a szele. Valamilyen különös, öngyilkos, mégis életerős tébolyé, amit jobb híján orosz skizofréniának kell neveznem. Utazásom kezdete óta most találkoztam először azzal az erővel, mely mértéket képes szabni a szépségnek, és a lélektelen anyagnak minden fajtájából ki tudja faragni az ember arcát. Élő erővel egy mélységesen megrázó és mélységesen korszerűtlen tévedés magával ragadó lendületében. Mert a fojtogatóan szép zene sem tudott annyira elbűvölni, hogy a térdeplő test tiszta áhítata mögött ne vegyem észre az izmok és a csontok mélységes megalázottságát, embertelen nyomorúságát. A rossz ruhás kis öregasszonyok iszonyú súly alatt görnyedtek a földre. De ebben még nem volt semmi örület, az csak különleges volt, és valamiképpen törvényszerű is. Az is inkább csak érdekességével kapott meg, hogy negyven-egynéhány évi, a szó minden értelmében istentelen iparosítás után ilyen megdöbbenően elevenen él az isten ebben a kis templomban. Különös volt, hogy itt, ebben a tömjénszagú kis csarnokban kellett megértenem a partizánháborúk kegyetlen tartalékát, a föld mélyén rejtőző türelem számomra szinte fel-foghatatlan erejét. De ebben sem volt semmi természetellenes. Azt éreztem örületnek, hogy ez a nép, melyben ilyen elemi erők rejtőznek, négy évtized óta embertelen há-

zakat épít, iszonyú patetikus szobrokkal rakja meg városait, szörnyű csendéletekkel népesíti be lakásainak falait. Örületnek kellett éreznem azt, hogy teremítő erejének igazi formáját halálra ítélt vallási ceremóniák őrzik, lakóházaiból, városaiból, egyszóval mindennapi életéből meg szinte nyomtalanul eltűnt mindaz, ami embert és művészetet pusztító háborúkon, országos hajótöréseken túl életet és igazol. A várost, ahol ez a templom áll, ahol a zene oda sem figyelve az idő változásaira, megszállott boldogsággal építi a maga külön kis katedrálisait, a várost nem a városban élő formálta ki, hanem a brooklyni bambaság. Gonosz szakadék nyílt ház és lakója között. És mindez akkor, amikor a ház és ház közötti szakadék szemmel láthatóan egyre keskenyedik, a városi centrumok és a kültekeli közti láthatatlan várfalak értelmüket és jelentőségüket veszítik. Ez lenne az ára az új városrészeknek, ilyen rombolás a város túlfelén? A köveknek meg a tégláknak ez a hipokrizise, hogy az ország lelkét, a földben hullámzó forradalom mozgását kutató idegen szédelegve áll a statisztikai adatok esőjében? Ilyen cirkuszi monumentalitás, hogy kényszeredetten kell csodálnom ezt a féktelen országot, mint valami kibírhatatlan molesztárt, akinek mellbőségét hetenként közli minden valamirevaló vasárnapi képes újság? A zene nem felel, a zene öt évszázad óta oda nem figyel a földre. Sétál, kanyarog, hajlong a kerti virágok bujaságával, majd emelkedni kezd; mint valami repülő mező, lebeg, szélesen szétterül. Végül tetőzik, akár egy folyami árhullám: az érzéki öröme, a testi élvezetnek olyan nyögdelő, sikongató hangjaival zsúfolódik most tele a templom, hogy elpirul és homlokát ráncolja a latin szigorúság. Akakijevics Akakij előtttem áll, mellemig ér talán, mulatságos kis tonzúrával a fején és olyan rossz ruhákban, olyan esetlenül, szerencsétlenül, olyan esendően, hogy nem orosznak vagy ukránnak, német zsidónak is túlzás lenne. Fejét félretartja, ijestően hamis hangon bele-beleénekel a kórus élveteg köríveibe. Gumiteste van, amikor énekel, hirtelen másfél méterrel megmagasodik, válla kiszélesedik, arca kipirul, majd kifordul a nyakam, ahogy utána nézek. Aztán úgy marad, némán, félretartott fejjel, teljes testhosszával magasabban saját magánál, a kegyelem állapotában. Mi ez, ha nem skizofrénia? Akakijevics Akakij valószínűleg segédkönyvelő egy gyárban, esetleg gyári munkás vagy tevékeny tagja a kolhozadminisztrációnak. Nem, ez nem színpadi elmentét, mint a kijevi utcakép, a skizofrénia turistaváltozata. Délben a bő nadrágok, szörnyű virágos női ruhák, tisztí csizmákra emlékeztető magas sarkú cipők, majd délután különös metamorfózis, keskenyedő nadrágokkal, halványodó színű ruhákkal és formásodó cipőkkel, egész estig, mikor a főútvonalakon a középkorúaknak a harmincas évekből itt maradt ukrán divatja keveredik a fiatalosnak a hatvanas években importált olasz viseletével. Este egy vasalt nadrág borotvaéle két részre vágja szét a várost. Látványos hasadás ez, de nem túlságosan mély. A felfedező lelkesedését Kijevben le is hűtik: „Ne felejtse el az elvtárs, hogy az esti aranyifjak a délelőtti topis öregek fiai!” Ez így is van, az öltözködés különbözősége nem a tudathasadás, hanem a természetes generációs különbségek konfekcionált tünete. A felületes szemlélő ettől persze úgy megkönnyebbedik, hogy ezután minden új talányt könnyelműen behajjigál a korosztályok között húzódo türelmes szakadékba. De érzem, a Vasziljevskij Zabor rejtvénye nem ilyen egyszerű. Most már megtölti az egész templomot Akakijevics Akakij áhítata. Mindenütt körülöttem fényes, öntudatlan szoborarcok. Most kezd kirajzolódni rájuk a pusztulás. Egyre sűrűbb, egyre fojtogatóbb, egyre édesebb a levegő. A zene most már féktelenül ujjong, viháncol az élőhalottak feje fölött. A téboly, mint valami angyal, leszáll a mennyekből. Nem bírom tovább, megfordulok, ki az utcára! A nap nyáriás könnyel ragyog, friss lombszagú a város. Este utazom.

Leningrád. Erről a várossól szóltak a legendák. Gyönyörű, mondták, Oroszország egyetlen igazán szép városa. Volt ezekben a lelkesedésekben valami alig titkolt rosszallás Moszkvával szemben, mert a szép Pétervártól elragadta az ország legfontosabb városa címet, és most ott terpeszkedik az orosz síkság közepén, kövéren és gonoszul, mint valami kofaasszony, és elirigylí a Néva gyöngyétől karcsú barokk formáit, könnyedségét, ritmikus szépségét. A történelem szele csapja meg az embert a Nyevszkij Prospekten – mesélték érzékeny utazók, és ki tudja, talán hülye turisták is mondhatnak igazat egy várossal. Bizonyos azonban az, hogy ebbe a mondatba az is beleértődött: Moszkvában csak a rég halott Izmajlov sertéskereskedő lábszaga csaphatja meg az embert, lélek nélkül való város az, kupecpek, hivatalnokok hazája. Ellenvéleményt csak egyet hallottam: Leningrád rémes, kibírhatatlan szecesszió, futva kell menekülni előle! A fene tudja, én valahogy irtózom minden turistaparadicsomtól. Némi gyanakvással érkeztem Leningrádba. De a város egy csapásra leterített, már a pályaudvar előtti téren megcsapott díszes pompája ellenére sem hivalkodó, sőt természetesen szerény hangulata. És az utcák! Kijev falusi felhőkarcolói után a kis három-négy emeletes házak mennyire igazi házak voltak és mennyire városiak! Mintha valamilyen hidraulikus présből kerültem volna ki, egyszerre felengedett a környezet napok óta tartó gyilkos szorítása. Végig az utakon, át a Néva hídjain, át a csatornákon, a tereken, a parkokon – jóleső utazás volt ez, igazi építészet vett körül mindenütt. Nem lelkesedem a barokkért, többnyire híg és lágy mozgalmasságáért, de egy város, melynek formáit egy nagyvonalú építészeti elgondolás alakította ki, túlnő önnön stílusán vagy stílusain, Leningrád is elsősorban mint városépítészet lelkesített. Mindig csak olyan városokat láttam, melyek úgy növekedtek, ahogy éppen tudtak: felszabadultan élveztem hát itt a megépített utcák és terek architekturális gyönyörűségét. Az öröm maga felszínesebb a komorságnál, vagy csak felszíneségre kényszerít? Nem tudom, de néhány óra múltán egyszerre csak úgy éreztem, ismerem a várost, szépsége természetesen vett körül, ha nem lepődtem volna meg gondolataim szentségtörésén, majdnem azt mondhattam volna: elegendem van belőle. Az Ermitázs könnyen feledtette velem, hogy keveset tudok a várossal. Időm legnagyobb részét ebben a képtárban töltöttem, mégis, ha Oroszországra emlékszem vissza, azt kell mondanom, hogy ez a képtár a legkevésbé orosz élményem. A méretek, az épületben áradó gazdagság, de főként maguk a képek és szobrok lenyűgöztek: ám a látvány gyönyörűsége nemzetközi volt, az országról csak az épület mértéktelen pompája árulkodott, meg a modern képek keletkezésének dátuma. A forradalom győzelme óta egyetlen modern festmény sem került a képtárba, a mérhetetlen gazdagságot még a mérhetetlen nyomorúság országában halmozták fel. Mégis, noha az Ermitázs különös, mondhatnám szinte indokolatlan és magyarázat nélkül való szigetként úszott, nem is annyira a városban, mint magában a tenger országban, nem tudok visszaemlékezni sem a városra, sem az országra anélkül, hogy újból meg ne csapna a formáknak és a színeknek az egész képtárat átható tiszta ereje. Tiszta, szigorú világ volt ez megint, akárcsak a kijevi templom, ám ezt a világot – talán azért, mert először a két-két teremnyi Picasso- és Matisse-anyagot néztem végig – számomra érthetőbb, kedvesebb és – nem tudom másként mondani – játékosabban kegyetlen törvények határolták. Matisse téglaszínű táncosainak fáradhatatlan öröme kísért végig a képek között. Hosszú, nagy nyári kirándulásoknál is fásasztóbb út vár itt a nézelődőre. És meglepetések. Meglepetések minden teremben. A reprodukciók könnyen elérhető, szakszerű öröme után egészen más, eleven öröm, melyben éppen valódisága folytán semmi édeset nem ízlelhet az ember: kesernyés, fanyar, erős ízei vannak. Erős gyönyö-

rűség árad az igazi képekből, elbátortalanítja, félenkké, csendessé, szinte szomorúvá teszi az embert. A látogató ott áll a terem közepén, és egyre esetlenebbnek érezve a városban gyors oldalpillantásokkal nyugtázott idétlen eleganciáját, egyre mélyebben szégyelli magát a falakról sugárzó erős, paraszti öröm özönében. Cézzane sugárzott rám így; soha nem éreztem át igazán festészetének valódi nagyságát, most ott ül előttem, súlyos paraszttest, az asztalra könyökölve, mögötte, mint szelíd, mozdíthatatlan szikla, a táj. A durva arc, a rossz ruha, a rozzant asztal örökkévalósága a kikezdetlenül kemény, mégis mozgékony, kézzelfogható világban – olyan erő áradt felém a képből, hogy szinte villámlott körülöttem a levegő. Talán azért, mert a képnek éppen ezt a lélegző, élő ember közelségét igénylő elevenségét nem képes visszaadni reprodukció, talán mert itt volt a legnagyobb a különbség elképzelt és valóságos élmény között, ez a különös energiaátvitel maradt mindvégig a legnagyobb élményem. És persze az egész képtár. Rembrandt-képek és egy Picasso-kép kitörölhetetlenül éles emlékével a fejemben léptem ki a Néva-partra. Fáradt voltam, de minden sejtemben igaz képek és szobrok friss emlékével fogékony, különösképpen a házak és utcák esetleges hazugságaira érzékeny. Így fogtam neki vizsgáztatni a várost. Nem különösebb eredménnyel, sőt teljesen eredménytelenül – ha eredményen leleplezést, titkolt szépség hibák felfedezését, egy visszavonult kőnemzetség feltehetően zilált családi viszonyainak felgöngyöltését értjük. A város semmi meglepőt nem árult el magáról. Szép volt és kimért. Az csak rosszindulatomnak, rosszindulatom meg fáradságomnak tudható be, hogy tiszteletlen játékba kezdtem házaival. Mentem az utcán, időnként megálltam egy-egy tiszteletre méltó épület előtt, és rávicsorogtam. Leningrád béketűrő város, nehéz felingerelni. Hosszú séta után először a Néva túlsó partjáról vicsorított vissza rám egy épület fehér oszlopsorával. Erre aztán önnön, sokáig visszanyelt dühétől is felbőszülve, hirtelen az egész város vicsorogni kezdett. A házak felvonták ínyüket, és oszlopaikat villogtatták. Most láttam csak, milyen töméntelen sok oszlop van Leningrádban. A nagy felzúdulásban csak a lovas szobrok álltak a helyükön. Ebben a világosságban teljes bizonyossággal láttam, hogy a szobrok megfeszülnek a várakozástól, és csak arra várnak, hogy egy kísérteties órán elszabadulva helyükről, vidáman vicsorogva végigloholják a várost. Enyhe émelygés fogott el. De aztán hirtelen, még mielőtt kiáltványba illő mondatokat fogalmazhattam volna arról, hogy a városokban élni kellene, nem tetszelegni, a káprázat kihuny. A Nyevszkij Proszpekt szédítő délutáni forgatagában álltam, világosan láttam, hogy csak a fáradság játszott velem. Különös, de úgy látszik, az érzékeny utazóknak igazuk volt. Leningrád valóban szép város. Semmi okot nem adott arra, hogy ebben kételkedjem.

A kételkedés nem is Leningrádban, Petrodvorecben kapott el. Ez lenne az ország múltja, ez a történelem? Ez a nagyvonalú, tiszta, mégis valamiképpen léha építészet? Ilyen könnyedén simult volna el a kijevi skizofrénia minden görcse egy versailles-i játékparkban? A városban semmit sem érzékelttem Rastrelli olaszságából, az épületeket talán az előttük hullámzó embertömeg vagy talán a városban való természetes elhelyezésük következtében minden fenntartás nélkül orosz építményeknek éreztem. Csak itt, Nagy Péter parkjában lepott meg valami furcsa idegenség. A park egyébként valóban gyönyörű. Száz-egynéhány szökőkútja az utazó trafikosnék kimondhatatlan örömeire ék, gúla, tojás, paragrafusjel, valamint hegedű alakban fecskendez elképzeltetlen mennyiségű vizet az égbe. De hiába tiltakozom, a vízben fürdő és vizet köpő Ádámon és Éván még röhögök, de egyre inkább uralma alá von a park egészének

lenyűgözően nagyszerű elgondolása. A hatalmas, látszólag szabad, kóborolni, sétálni engedő térséget erős geometrikus rend fogja össze, a gyanútlan sétálót ennek a rendnek az ereje győzi le, s néhány perces séta után ez irányítja lépéseit, bármerre is indul el; út, fa, pihenőlugas, szökőkút, a park minden, látszólag fölösleges dísz szinte rádől, úgy szorítja fel az egész parkrendszer központjába, a palota elé. Minden sétának ez az egyetlen lehetősége, a park játékosan mérkőzik az emberrel. Rastrelli eleven tehetsége itt aztán kedvére kiélhette magát, önfeledten játszik anyagaival, kővel, földdel, bronzal, fűvel, vízzel. Annyira önfeledten, hogy nagyszerű építményével óvatlanul le is lepeli magát: minden csupa franciás, olaszos könnyedség, az egész örömkombinátban semmi orosz nem találok. Nagyszerű, magas fáival úgy áll ezen a komor és őszinte tájon, ahol a bokrok összezsugorodnak a hideg téltől, mint valami tanácstalan márkí egy parasztforradalom kellős közepén. De a táj forradalma békés, elnézően viseli magán a gyönyörű park élő, dús anakronizmusát. Gyanítom, nem is nagyon tud vele mit kezdeni. Legyint rá, békében hagyja. Az emberek már nem ilyen békések. Felmegyek a palota elé, a kis térnek beillő teraszra. Itt érződik igazán Rastrelli nagyszerű tehetsége. A palota mellvédje elé medencét tervezett egész szökőkútrendszerrel. A medence és a mellvéd szintkülönbsége kb. tíz méter, a medence két oldalán lépcső visz fel a teraszra. Itt, ha az ember odaáll a korláthoz, rögtön le kell tekintenie a mélységbe, a medencébe. A medencéből viszont egy tágas allé közepén fekvő csatorna indul a 150-200 méternyire fekvő tengeröbölhöz. Mire az ember feleszmél, az építkezés ritmusa már ki is dobta a tekintetét a tengerre. Felemelő játék ez, ellenkezésemet elbizonytalanítja. Bármennyire is idegen testnek érzem a parkot a tájban, látnom kell, önmagában tiszta és igaz építészeti egység. A baj csak ott kezdődik, hogy a gyanútlan Rastrelli a teraszra vivő lépcsők két oldalára meg a medence köré szobrokat tervezett; a szobrokkal még nem lenne semmi hiba, egyszerű bronzszobrok, se jobbak, se rosszabbak a korabeli szobrászat átlagánál. A baj csak az, hogy a múlt század végén valamilyen előkelő ökor nem találta elég pompázatosnak a szegény szobrokat, és bearanyoztatta őket. Az aranyozás szerencsére néhány évtized alatt lekopott, és a szobrok története itt be is fejeződhetne, ha pár évvel ezelőtt nem restaurálták és újból be nem aranyozták volna őket ötven évig le nem kopó, eső- és fagyálló, ragyogó arannyal. Ez csak a tragédia. Ahogy jövünk, már messziről, a fák közül csiklandozza a szemünket tízezer húsvéti nyuszi sárga csillogása. Amikor meg felmegyünk a teraszra, letekinténk a medencébe, és rábíznánk tekintetünket Rastrelli máig élő erejére, gonosz, szűnni nem akaró rézkilincsek ragyogásában bicsaklik ki a szemünk. Kapkodom a fejem, de nem eresztenek, majd belevakulok a fényességükbe. A jámbor látogató csak elképzeld a medence varázslatát, nem adhatja meg magát neki. Kényszeredett vigyázállásban csodálkozik ekkora gazdagság láttán. Első dühében meg is vonná negyven év mérlegét Petrodvorecban: bearanyozták a szobrokat! De nem lenne igaza. Kezdek valamit érteni az állandóan jelen levő skizofréniából, mely hol felhőkarcolókat emel, hol szobrokat aranyoz. Könnyű lenne a nép nyakába varrni a csiricsaré ragyogás minden ízléstelenségét. De, érzem, igazságtalanul ítélkezne az, aki ezt tenné. Petrodvorec kihívja maga ellen a végzetet. Idegen tájon áll, idegen test, idegen pompa. Mit tegyen vele az egyszerűbb és őszintébb díszekhez szokott táj? Mit tegyen vele az áhítatosabb és elmélyültebb pompához szoktatott ember? Mit tegyen francia díszével az a nép, melynek templomait még Bizánc formálta. Berúg könnyű mámorától, mint az indián a rumtól, és bearanyoz mindent, ami a szeme elé kerül: embert, fát, tengert. Petrodvorec bűnös építmény, mert titokban, váratlanul és felelősség nélkül csábít. A becsapottságára eszmélő ember belerúgna pomádés falaiba, de az épület könnyedén tér ki előle, mint

egy balerina. Ellebeg, buján riszálja magát, mint majd évtizedek múlva is, az eljövendő nemzedékek gyönyörűségére. Ez egymagában is érthetővé tenné a skizofréniát, de van itt még valami más is. A balerina erényét ugyancsak megviselte a háború. A német parancsnokság székhelye volt, kiégett falak, rom szökőkutak, ledöntött, összetört szobrok maradtak csak belőle. Romjai körül csontig égetett táj, elnyomorított vidék. És így a játék kert két arcát nézve, kezdek valamit érteni ember és vidék különös tudathasadásából. Ez a táj nem egyszerűen csak szegény volt. Felfoghatatlan, lélekölő nyomorúságból, önnön hatalmas méreteinek nyomorúságából, háborúk és egy keserves történelem nyomorúságából emelkedett fel ez az ország. A blokád alatt egy télen 680 000 ember halt éhen Leningrádban. Európa emberre szabott méretei után egyszerűen átélhetetlen és elképzelhetetlen szegénységből emelkedett ki ez a nép, lassan, mint valami súlyos vulkán az óceánból. Nagy szegénységében még kegyeletes is próbált lenni. A kegyelet támasztotta fel a balerínát, ugyanaz a kegyelet, mely a szobrokat is be-aranyozta. És most nagy éhezés után él a föld, áll a város. Állnak Petrodvorec játék kastélyai. És persze állnak az aranyozott szobrok. Elképzelhetetlenül rondák, az biztos. De akármilyen időtálló aranyozással nyomorították is meg őket, ötven év múlva az az aranyozás is lekopik. Ötven év? Kár ezért az időért. Kár a látványért meg a szobrokért. De az is igaz, hogy ebből a parkból mindig kilátni a tengerre. A nyílt tengeren meg mint ha másképp járnának az órák. Ötven év itt nem is olyan nagy idő.

Moszkva. Az utolsó, de azt hiszem, egyben legnagyobb lehetőségem arra, hogy felfedezem a földben és kőben rejtőző teremtő-pusztító, turistaszemmel nem látható életét, titokzatosnak látszó egységét. A felelet itt van valahol a közelemben, a közelséget persze moszkvai módra értsük: egy áttekinthetetlenül nagy város eleven díszletei mögött. Nagy város, de nem ez az, ami már az első pillanatban megkap benne, hiszen méreteivel egy időben az ember szemébe ötlik a házak jó részének tenyeres-talpas esetlegessége is, ezek ormótlanságára meg éppen a város nagysága, levegős tágassága hívja fel a figyelmet. Az tetszik benne, hogy igaz város. Igaz város, tehát nem igazi, a kettő nem ugyanaz. Az „igazi város” felkiáltás az utazók csodálkozását hivatott kifejezni, jól illik elébe az ah (vagy tisztelet neki, az: ach!), az ó, az oh, már ki melyiket részesíti előnyben közülük. Megtévesztő kifejezés, kultúraillata van, de valójában hülyeséget takar, közeli rokona a „hát nem csodálatos”-nak, meg a „na most mondja, milyen gyönyörű”-nek, titkos értelme az, hogy „van benne valami párizsias, nemde?”, lakói meg egészen olyanok, mint az emberek. Az igaz város kifejezés ténymegállapítás, közepes hangerővel, már csak azért sem lehet felkiáltás, mert egy igaz város láttán kevés ember kiált fel örömmel, az emberek többnyire az igazi várost szeretik, nem az igazat. Az igazi város mindig szép, az igaz város olyan, amilyen. Az igazi városban gyönyörködnek, az igazban élnek. Egy igaz város lehet csúnya, esetlen vagy éppen szegényes, de nem lehet idegen a földtől, amelyen épült. Az igaz várost évszázadok tévedhetetlen kényszere formálta azzá, amivé lett. Az igaz város egyenes ági leszármazottja a tájnak, rokona a környező növényzetnek, baráti viszonyban van az éghajlattal, lakóival meg kimondottan meghitt családias viszonyban áll. Kedvességéért a városlakók elnézik csúnyságát, akárcsak egy jótékony nagynéniét, humorral és némi beletörődéssel szeretik. Ilyen igaz városnak láttam Moszkvát. Látogatóinak igaza van, nem szép város. Bár nem is olyan csúnya, mint amilyenre az elbeszélések után számítottam. Építészeti szépségét persze nem lehet Leningrádéhoz mérni, de elevensége – és tizenkét napi oroszországi utazás után bármennyire megdöbbenő –, humora bőven kárpótol a muzeális gyönyörűség hiányáért. Moszkva modernebb város Leningrádnál, mégsem a néhány

meglepően modern új épület tette rám a legmélyebb benyomást, bár jelenlétük korántsem hagyott közömbösen, jóleső érzéssel töltött el, hogy itt már nem tudja uralma alá hajtani a városképet a harmincas évek golyvás klasszicizmusa. Elevevége miatt szerettem meg a várost. Élő rendtelenségében jól megfértek egymás mellett a házai utaknál kétszer szélesebb utcák meg a tőlük száz lépésre kanyargó siktatórok, a főutak hatalmas épületkolosszusai meg a kis utcák ijedt kis házai, de ezekben a kis utcákban is békésen állt egymás mellett a két- és a tízeleteres ház, nem zavartatva magukat több évtizedes korkülönbségüktől. A növekedés kényszere alakította így a várost, utcáin minden igaz volt, még a klasszicista álépítészet is, mint egy felfordult világ élő tanúsága. Így lett ellentéteivel és csakis velük együtt igazzá. Az igaz város méretei szédítőek, új lakótelepei körül órákig autóbuszozhat az ember. Az igaz városban minden van: rémes felhőkarcoló és hipermodern szálloda; a Lomonoszov egyetem ijesztő tornyai alól lesétálva az egyetem előtt elterülő park végéig egy most befejezett acél- és üveg-házra látok, közvetlenül mellettem pedig az egyetem építése miatt lebontott falu volt temploma, gyönyörű kis épület, kicsit elrontja ugyan a park nagy négyszögét, de megbecsülteti a kegyeletes építőket. Üveg-beton mozi mellett tündöklően öreg kápolna, nem messze tőlük Puskin bronzalakja, otthon nemigen látható szép, köztéri szobor. Aztán a Gorkij utca nagy melák házai, valamivel később a Kreml templomai, szemközt a századokra szóló rondaság, a GUM nagyáruház. Körben meg az új lakótelepek itt is többnyire vakolatlan házai, aztán a már ismert csempeborítás, még messzebb messzire fehérítő, tiszta vonalú modern házak. Rendetlen, vonzó-taszító, keccses-estlen, tagas-szoros város. Igaz város. Szeretem.

A titokról mégsem maga a város árulkodik. Nem kellett megbánnom, hogy annyi figyelmet fordítottam a szépművészetek halott emléktárgyaira: az orosz világ különös tudathasadását egy képtárban éreztem át a legmélyebben. Itt értettem meg belőle annyit, amennyit idegen egyáltalán megérthet, járva a termeket, meg-megállva a képek előtt. Ha valaki felfedező útra indul az orosz világban, el kell mennie a Tretyakov Képtárba. A Puskin Múzeumot akár ki is hagyhatja, bár nagy számárság nem megnézni Picassót, Matisse-t, Cézanne-t meg Gauguin (meglepődve a Moszkvában teljesen váratlanul megismétlődő, az Ermitázs bővületével vetekedő és olykor azt felül is múló varázslattól) – azzal még nem mulasztott sokat Oroszországból, legfeljebb magát tette szegényebbé. De ha nem nézte meg a Tretyakov Képtárat, Oroszországot mulasztotta el megnézni; nem értheti meg az eléje táru látványt, még kevésbé a látványt formáló erők működését. A Tretyakov Képtár a műtörténet Drakulája. Hatalmasra tártott teremzéjaiban, mint a romlott zápfogak sorakoznak egymás után a képek. Gyánútan elme fel sem tud tételezni, romlatlan képzelet el sem tud képzelni ennyi rossz képet. De ez még hagyján, a múlt századi magyar festészetten nevelkedett látogató el tudja képzelni, milyen az, ha egy képtárban sok rossz kép van. De azt még ő sem tudja elképzelni, hogy egy képtárban – négy vagy öt kép kivételével – csak rossz, reménytelenül és leverően rossz kép legyen kiállítva, hogy egy teljes képtárat kivétel nélkül csak félresikerült festők képei töltsenek meg. Gulliveri utazás a Tretyakov Képtárban sétálni. A reménytelen tengerből csak két magányos alak emelkedik ki. Egy Go nevű festő, kinek kereszt- és apai nevét elfelejtettem megjegyezni és a múlt század nagy orosz festőtehetsége, Rjepin. Ők ketten is csak nagy ügyel-bajjal, mindkettőjük erejét kiszívta a múlt századi orosz festészet sivatagi éghajlata. A különös, kurta nevű festő volt az erőtlenebb, tehát a szerencsétlenebb is, ha szerencsének tartjuk azt a valóban ritka szerencsét, hogy ilyen légköri viszonyok között valaki egyáltalán meg tud feste-

ni egy képet. Neki még egy maradéktalanul jó képre sem tellett, ritka nagy festői tehetségét is két, többi képe közül messze kiemelkedő, de mégis elrontott képéről kell leolvasni. Krisztust festi meg az egyikén, az arc, a test megdöbbenő és megrázó, de az ég felé emelt két kar és a képkeretből benyúló, Krisztusra mutató, gazdátlan kéz szörnyű, a kor heroikus imakönyv-illusztrációinak rettenetes kényszeréről árulkodik. Rjepin keményebb, szerencsésebb festő. Őt nem tudta teljesen kiszárítani az olajsivatag, portréi közül néhány, különösképpen a Muszorgszkijról festett, meg két női alakja kitűnő festő jó képei. De rögtön megváltozik a véleményünk Rjepin szerencséjéről, ha tovább nézzük képeit, és saját szemünkkel látjuk, hogy fullad bele kora sivár terméketlenségébe ez a művész, aki késői éveiben számon nem tartott felfedező módjára az impresszionizmusig elkalandozik, mennyire nem tudja kiaknázni felfedezéseit, hogy süllyed el szánandó és emberibb sorsra érdemes áldozatként az életképfestészet partatlan tengerében. A szerencsés Rjepinben tízszer akkora festő veszett el, mint szerencsétlen rokonában; különös, orosz festőhöz illő szerencse ez. Aztán otthagyjuk Rjepint és a festészetet, és valami egész más közegben folytathatjuk utunkat. Havas tájban, nagybácsik és kivont kardok között. Nagybácsik zsakettban, nagybácsik kaftánban, nagybácsik cárjelmezben, nagybácsik lovon és nagybácsik Rettegett Iván trónján, ez van még hátra a Tretyakov Képtár múlt századi anyagából. Kicsit iszonyodva, kicsit heherészve halad a látogató a képek között. „Különös – tűnődik magában –, de így kell lennie, ebből a népből úgy látszik, hiányzik a képalkotás elemi adottsága.” Ekkor érkezünk el az ikonokhoz. Rubljovról már régebben hallottam, láttam is néhány reprodukált ikont, de a hosszú séta a múlt századon keresztül emlékküket alig láthatóvá halványította bennem, meg aztán az ikonok szépségét ugyan éreztem, de halott művészet halott szépségének hittem. Úgy, hogy amikor megálltam a félreeső kis terem közepén, akárcsak egy valódi regényhősnek, a szavam állt el a meglepetéstől. Álltam, elbűvölve a Krisztusok, Máriák, apostolok évszázadokon átütő elevenességétől, a képek piros-zöld-arany-tesztzín ritmusától, elcsodálkozva a Máriák érzéki, mégis minden léhaságtól mentes tartózkodó szépségén, a Krisztusok mélységes, feloldhatatlan, örök érvényű szomorúságán, megbámulva az apostolok kezének nőies puhaságát és finom arcuk mögül elősejlő vadságukat. Akkor is megdöbbenett volna ez a látvány, ha előtte nem sétálok végig a festészet panoptikumán, de így egészen felkavart. Leültem, szembe Rubljov apostolával. Csak a feje maradt épségben, mintha gazdáját lenyakazták volna, úszott a megszokott testszínnél valamivel pirosabb fej a durva, szálkás deszkán; folytonos pirulásától olyan különös, lányos érzékenység költözött az öregemberarcra, hogy egyszerre csábított és ítélkezett, a saját maga által keltett érzéki vágyat önnön ragyogó szigorúságával elhamvasztva. Másfél órát tölthettem a kis teremben, és nem csak Rubljov emlékéit hoztam onnan magammal. A rövid látogatás is világossá tette, hogy nem Rubljov a fő-fő csoda, hanem maga a festészet, melynek csúcás az ő képei jelentik. A terem másik sarkában egy „kubista” Krisztust fedeztem fel, nemcsak a vad erejű formák idézték a modern festészetet, hanem a kép színei is, hiányzott róla az ikonok minden kötelező színe, fekete-szürke-fehér ember szenvedett a képen. Kiabálni szerettem volna; minden itt van ebben a teremben, amit századunk festészete felfedezett! A lelkesedésnek ezt a felkiáltását ma már túlzásnak tartom, azt viszont mindenképpen igaznak, hogy az ikongyűjtemény a korai orosz festészet világgraszoló nagyságáról tanúskodik. És amit az Ermitázsból kifelé jövet csak a pesti szellemeskedés öröklött kényszere kérdeztetett meg velem: – hogy a fenébe lehet ilyen kitűnő képtárak mellett ilyen pocskul festeni? –, ezt a kérdést most ijedten és őszintén kellett felten-

nem magamnak. Hová tűnt el ez a festészet? Hová tűnt el – nem az egyház világa, bánja a fene a pátriárkákat! – az az áhítat, mely a Mária-arcokra fiatal parasztlányok kemény szépségét varázsolta? Hová tűnt el a színek és formák érzékisége, festő és kép erős és természetes rokonsága? Minek kellett itt eltörni, minek kellett megszakadni ebben a népben, hogy saját hagyományait, öröklött ízlését ilyen nyomtalanul tudja magából kiölni? A kérdéseimre persze nem kaphatok pontos választ, az igazságot csak sejtethetem, és úgy hiszem, a született orosz sem jut tovább ezen az ingoványos talajon a sejtéseknél. A képek keletkezési dátumaiból azt sejttem, hogy az ikonfestés a XVIII. századig lehetett élő művészet – igazi virágzása persze jóval előbbre esett, ezt láthatom a kis terem képeiből is –, eddig őrizte a Bizánctól örökbe kapott világot. (Ahogy később megtudom, tovább is élt, szinte partizánkodva, de mint minden emigrációba kényszerült művészet, úgy ez is elszáradt, a valaha volt nagy lendületet erőtlenül utánozta.) Hosszú élete nemcsak a hagyományok eleven erejét jelzi, hanem fullasztó ürességet is, az orosz reneszánsz teljes hiányát, ez viszont már több műtörténeti érdekességnél, a társadalom elöregedésének jele. A régi Oroszország Nagy Péter idejére válhatott teljesen életképtelenné, megújítása hirtelen és erőszakos módon ment végbe. Nyilván nem is mehetett volna végbe másképp, Péter az egyetlen lehetséges utat választotta népe és országa megőrzésére, kíméletlenül elfojtott mindent, ami maga is fojtotgató volt. De a fuldokló úgy látszik, nem önnön halála történelmi szükségszerűségét érzi, hanem a kibírhatatlan légszomjat – az ország megújulása kitörölhetetlen sokként is megőrződött a nemzet emlékezetében. A bizánci művészet nemcsak a földrajz és történelem véletlen ajándéka, elfogadása, oroszra válása a megajándékozott nép hajlandóságairól árulkodik; bármilyen bizonytalan fogalom is a néplelek, bizonyos az, hogy minden közösségnek van valamiképpen kimutatható, sajnálatosan egyéni szelleme, és bizonyos az is, hogy ez a társadalom és történelem formálta szellem Oroszországban tiszta áhítatra, elmélyedésre volt hajlamos. Áhítaton nem kell szükségképpen vallási áhítatot értenünk, az orosz nem vallásosságra, hanem áhítatra hajlamos nép; addig vallásos, amíg aszkétikus vagy panteista áhítatának a vallás szolgáltatja a természetes kereteket. A tragédiát éppen ennek az áhítatnak az erőszakos elfojtása okozta; tulajdonképpen nem is elfojtása, mert rövid idő lejárta után már nem is kellett elfojtani: magától hullott ki az új világból, egyszerűen azért, mert nem terveztek abban neki lakhelyet. Az orosz szellem Európából valójában nem Európát kapta, mint ez egy valódi reneszánsz esetén történt volna, hanem Európának csak egyik felét; szerencsétlenségére, de ugyanakkor törvényszerűen a maga legvégletesebb ellentétét, a racionalista, hitetlen, cinikus, friss, termékenyítő francia felvilágosodást. Egy reneszánsz esetén a szentek élete után Dantét is kaphatta volna, a lassúbb, de természetesebb fejlődés lehetőségeként; így Voltaire-t kapta, és szerencsétlen lett a szerencsétől. Így a francia szellem meg is termékenyítette az orosz világot, de szét is hasította, Oroszország második fővárosává Párizst, második anyanyelvévé a franciát tette, az ország európaizálása pedig felemás eredményt hozott: az előkelő osztályokat franciává tette, a néppel meg nem csinált semmit, legfeljebb jó néven vette, hogy az minden emberi és anyagi lehetőség híján visszaszorul a – rubljovi áhítat őszinte erejét már régen nélkülöző – vallásba. A nép, maga az ország nem lett európaivá; az európai mez úgy állt rajta, mint harangon a napóleonalap. Azt hiszem, ez a skizofrénia lényege: a nép igazi erejét korszerűtlen formák zárták magukba, korszerű életformája meg nem tudott megtelni a nemzetben rejlő természetes erővel, a kettő közti szakadékot pedig áthághatatlanlanná tette az állati sorban tartott nép iszonyatos szegénysége. A mezőktől és erdőktől örökölt áhítat persze nem volt tekintettel a világ változásaira, tovább élt, titokban és ki-

tartóan, csakhogy most már nem felemelte, meggyötörte áldozatait. Kezdem érteni Dosztojevszkij dühös gyűlöletét: „Minden igaz orosznak kötelessége gyűlölni Pétervárt!” Pedig nem volt neki igaza. Nem Pétervár volt a bűnös, hanem a kiszarolt mezők és a mezők kiszarolói. Az orosz skizofrénia a végletek betegsége, a végletes méreteké: a végletes szegénység és a végletes gazdagságé. Az iszonyatos távolságoknak kell kiegyenlítődniük ahhoz, hogy az emberi szellemnek ez a betegsége végre elmúlhasson. Az már az emberiség történetének kegyetlen iróniája, hogy éppen ezt a kiegyenlítődést, éppen a szegénység tömeges felemelkedésének történelmi gépezetét irányítják a legszigorúbb, legkiszámítottabb, legkevésbé áhítatos törvények. Erről, konok gazdasági kimutatások áhítat nélküli világának mesterkélt elragadtatásáról tanúskodik a Tretyakov Képtár modern anyaga, valamivel harsányabban megismételve a múlt század elképesztő festészeti tévedéseit. Kilépek a kapun az utcára. Igaz lenne mindaz, amit az ikonok között végiggondoltam? A természetközelségnek ez a csendje, a világnak ez az örökös testi érzékelése rejtőzne a világváros díszletei között? Igaznak kell lennie, másként mivel magyarázhatnám meg azt, amit tegnap láttam, a modern világváros természettől fogva közönyös képébe sehogyan sem illő látványt, a mérföldes sort a Kreml falainál, Lenin sírja előtt? „Vallásos nép az orosz, vallásnak fogja fel a kommunizmust is, és Lenint tiszteli istenének!” – mondta nekem valaki. Most itt állok az orosz világ közepén, és ez a mondat visszhangzik bennem. Szamárság, felületes okoskodás rejlik benne, a vallás találja fel szerinte az embert, nem az ember a vallást. Rosszszívű is; a „kenyér helyett tömjénfüstöt” közellátási programjára emlékeztet. Ezenfelül hazug, mert nem kevesebbet állít, mint hogy az emberek az elvesztett isten utáni fájdalmutól vezetve zarándokolnak el – jobb híján – Lenin sírjához; nyilván csak az egyszerűség kedvéért nem valamelyik közeli, nyitva tartó és működő templomba. Nem, az oroszok a szó közkeletű értelmében nem vallásosabbak bármelyik más népnél, de talán minden európai népnél jobban megőrizték azt a természetes elragadtatást, a föld, a test közelségének, a világ érzéki átélésének azt a tiszta áhítatát, amit még az idegen látogatók is megéreznek, keresztülrohanva a véget nem érő síkságon. Zarándokútjuk minden hasonló vonása ellenére sem vallási szertartás, nincs több köze a valláshoz, csak annyi, hogy a vallásban is a testileg érzékelhető jelenlétnek ugyanazzal az igényével találkozunk, mint a zarándokúton. Oroszország nem istent akar magának, hanem egyensúlyt szertelen szelleme és szelleméhez mérten mind ez ideig szűkös lehetőségei között. Történelme kezdete óta ezt egyedül Lenin ígérte neki. Az emberek pedig, akik csak testükkel képesek érzékelni a világot, eljönnek megnézni az ígéretet, a holttestet. Különös, ijesztő szertartás ez. Nem vagyok vallásos, mégis valami borzongató áhítat szorítja össze a torkom. De ugyanakkor az egészben – számomra és minden ember számára, akinek hazájában sírkeresztté vagy szoborra szelídítik a halottakat – van valami megszokhatatlanul groteszk, a holttest friss, szinte kívánatos eleveenségében valami szörnyű, panoptikumszerű. A hihetetlenül kicsi test, egy gyerek teste fölött, csak a hatalmasnak tűnő boltozatos koponyáról sugárzik valami nem elektromos fény, valamilyen nem bántó, nem emberi, nem testies – talán, sőt minden bizonnyal csak odaképzelt – ragyogás, akárcsak Rubljov lenyakazott apostoláról. Az oroszok efelé fordítva fejüket, lassan, tömött menetben vonulnak előtte. Harmincnyolc éve.

Nyeizvesztnyj. Az ismeretlen Oroszországot akartam látni, most látogatóba megyek ahhoz az emberhez, aki magára vállalta az ismeretlenséget Oroszországban. Még a neve is Ismeretlen. Ismeretlen Ernstnek hívják, oroszul Ernst Nyeizvesztnyjnek. Az Ismeretlen neve persze már nem is olyan ismeretlen; ahogy még látogatásom előtt meg-

tudom, a *Guardian* nemrégén nagy cikkben foglalkozott művészetével; ez, meg Xánának, a látogatás szervezőjének, egy moszkvai újságíró magyarul tudó feleségének előzetes figyelmeztetése – „Ernszt bogaras ember, nehéz körülmények között dolgozik!” – azt sejteti, hogy megismerkedhetem a skizofrénia legmodernebb válfajával. Xána még két másik újságírót is hoz magával, Julival, feleségemmel együtt öten szállunk fel a villamosra, hozzávetőlegesen húsz percet villamosozhatunk. Moszkva egyik „Dob utca”-jában állunk meg, Xána a ház kapujától jobbra, egy barnára mázolt deszkaajtón kopogtat. Bentről mocorgás, orosz beszéd, kiabálva kérdeznek valamit, Xána felel, ajtót nyitnak, nem látom, hogy kicsoda, este kilenc van már, majdnem teljesen sötét. Végre kigyullad a műteremben a villany, és abban a pillanatban, még mielőtt egy szó is szólhatnék, bemutatkoznék, vagy alaposabban megnézhetném vendéglátónkat, fülkínzó sziszegéssel elfogy körülöttem a levegő. A műterem tiszteletlen szemtelenségnek hat ebben a helyiségben. Hatszor hétméteres ha van, valaha üzlethelyiség vagy raktár lehetett, és még így, esti villanyvilágításnál is látszik, hogy teljesen alkalmatlan arra a célra, amire használják. A kis szoba nagyságú terem a padlótól a mennyezetig, saroktól sarokig, ajtótól ajtóig tele van álló, a falon függő, egymás hegyibe állított, egymás nyakába akasztott, a helyhiánytól örökös légszomjban szenvedő szobrokkal. Fuldoklik a helyiség a sárgás villanyfényben, a látogató belépése pillanatától kezdve egész addig, míg ki nem lép az utcára, a gipsz meg a kő kemény és kínzó szomjúságát érzi a torkában. A szobrok között pedig, szinte megadva magát a köveknek, a kövek közül ágaskodva és félig eltakarva egy-egy vászonnal lefedett szobrot tartó szobrászállvánnyal, zömök, rövidre nyírott, fekete hajú, vállas, keserű gyerekarcú kis ember áll. Nyeizvesztnyij – mondja Xána. Kezet fogunk. „Nincs sok ideje – fordítja Xána –, vendégeket vár, gyorsan nézzenek körül!” A szobrok között oldalazva igyekszünk olyan helyet találni, ahonnan látunk is valamit. Nyeizvesztnyij meg meg sem várva, hogy Xána befejezze megkezdett mondatát, gyorsan megfordul – már amilyen gyorsan egy szobrok közé szorosan bezárt ember forogni tud, inkább csak az arcán látom a sietséget – és beszélni kezd, elmagyarázza a szobrait. Az első pillanatokban bosszant a magyarázat, szobrokról nincs mit magyarázni, a szobrokat látni kell, a leírt látvány pedig alulmarad a valódival szemben, olykor nem is egyezik vele, és ez szobornézés közben különösen zavaró. De abban a pillanatban elfelejtem minden ellenkezésem, mikor észreveszem a kezét. Indulatosan, szinte hallgatóságára dühösen magyaráz, az arcára kiül valami kegyetlenség, mintha kínozná az, hogy annyira odafigyel a szobraira. A két keze vizont – azért olyan feltűnő ez, mert vésőhöz szokott, kidolgozott férfikéz – testétől és egymástól teljesen függetlenül, lányos puhasággal, rémülten repül össze-vissza. Megpihennek egy szobor fején, végigfutnak a homlokán, aztán ijedten repülnek fel a levegőbe, leesnek, a magasba ugranak, semmit sem tudnak igazán megfogni, mindent csak megsimogatnak. Most egy iszonyodó bronzfejen siklanak végig. „...a háborús sorozatából...” – hallom messziről Xána hangját, aztán percekre betemet a raktárhelyiség zsúfolt gyönyörűsége. Fejek, fekete kőfejek, uráli munkások. Újból fejek, nyakatlan fejek, de semmi sincs rajtuk Rubljov apostolának testszínű derűjéből, mint ha kőgombák nőttek volna a földből, szürke és fekete rémület van az arcukra vésvé. Aztán a szobrokat formáló lendület egyszerre széttöri a szűkös embertestet, a fém meg a kő egyre tisztább formáin fut végig a szemem, íveken, lágy horpadásokon, tiszta fémhullámokon. Majd ez az egy helyben repülő energia ismét visszaköltözik az emberi testbe: különös, örömtől kicsavart, szenvedéstől eltört testek. Felmerülök az áradásból. Nyeizvesztnyij fejét kissé félretartva néz rám, de mint a keze, a szeme sem tud

megnyugodni, máris másfelé néz. „Fordítsa! – mondom Xánának. – Ilyet egyszer láttam életemben, amikor Moore-nak volt Pesten kiállítása.” Miközben Xána válaszol, hogy Nyeizvesztnyij szereti Moore-t, levelezésben áll vele, de ő mást akar csinálni, miközben én tisztázom, hogy nem Moore-epigonok, hanem Moore-rangú művészek tartom, figyelem az arcát. Mikor első mondatomat lefordítják neki, helyeslően biccent, mintha azt mondaná: „ebből még jöhet”, dicsérhetem még. Miközben mondom, hogy nagy művészek tartom, arcáról kezd leolvadni a kegyetlenség. És mire befejezzük a beszélgetést, szívélyes gyerekarca van, két keze békésen úszik a levegőben, mozdulatai már szinte mosolyogtatóan nyugodtak, angolosak. Meghív, menjünk fel a raktár hátsó részéből felvezető falépcsőn a szobájába. A szobában éppen két dívány férne el, az egyik benne áll, a másik helyén kis asztal, polc, kevés mozgásra való hely, telefon, papírok, könyvek. A díványon két fiatal orosz beatniklány ül, hegyes orrú cipőben, a képzőművészek nemzetközi divatja szerint öltözve. Terveket mutat, szobrairól készült fényképeket. Főiskolai vizsgamunkájáról készült fénykép: az emlékmű a sok feltűzött szuronytól olyan, mint valami hősi sündisznó. Egy martinászsobor, ennek különös története van. Megtámadták a képzőművészek szövetségében vagy valami újságban: úgy elmerült az absztrakcióban, hogy már meg sem tud mintázni egy emberi testet! Nyeizvesztnyij erre meghívta ellenfeleit a műtermébe – gondolom, elég nehezen férhettek be oda! –, és fogadást kötött velük, bármilyen, általuk megadott figurát egy hét alatt, a szemük láttára, kifogástalanul megmintáz. Fogadtak, így készült el két nap alatt a martinász. A történet igazi csattanója, hogy a szobrot nagy pénzért megvették tőle, köztéren fel is állították, ő meg jó ideig a martinász honoráriumából élve mintázta tovább a maga elvetemült, absztrakt szobrait. A skizofréniára voltam kíváncsi, ez szinte kedélyes változata a tudathasadásnak. Műterme még mindig nincs, szenved is tőle, nagyméretű szobrait kicsiben kénytelen elkészíteni; olyan lehet ez egy szobrásznak, mintha az anyának a gyereke helyett egy hajas babát kellene megszoptatnia. Viszont kap megrendelést. A lenti, vászonnal letakart szobrászállványon is egy ilyen, hivatalos megrendelésre készülő szobor áll. Úrhajós, félig repülő, félig zuhanó test, maga körül lazán tekergő gipszcsíkokkal, melyek a kar és a fej magasságában, rövid, felfelé taszító, szabad lendület után hirtelen abbamaradnak, folytonosságuk hirtelen megszakadása következtében a szobrot a legkülönbözőbb irányokba kifeszítve. Ettől a feszültségtől repül a földön álló szobor. Félig készen is érdekes, igazi plasztikának látszik, ilyen kell az új lakótelepeken felállítani. A kis szobában – ahol a két lány kivételével természetesen mindannyian állunk, nincs széke, amivel megkínáljon – már csak néhány vázlat van hátra. „A tudósok városa...” – fordít Xána. Nem tudom pontosan, mi is lehet ez a város, a terv egy oszlopokon nyugvó nagy, hullámzó fémfelületet ábrázol, a hosszú, többször is irányt változtató fémcsík közepe táján nagy gránitfej. A fémcsík bal oldali, ég felé emelt vége hegyes csúcsban végződik. A csúcs az ember magásra törését szimbolizálja, fel lehet fogni, mint a rakéta szimbólumát, de fel lehet fogni fallikus szimbólumnak is – magyaráz Nyeizvesztnyij. Xána nem fordít, én azonban értem, tulajdonképpen eddig is csak az én szavaimat kellett volna fordítania, majdnem mindent értek, csak lassan és nagyon nehezen beszélek; elnevetem magam. Ernszt is nevet, a feszélyezettség árnyéka is eltűnik a szobából. Eddig is volt valami groteszk a magyarázatában, de most látom csak, hogy milyen gimnazistanaivítás bújik meg a szakszerű magyarázat mögött. Ha nem lenne ilyen nagyszerű szobrász, dilettánsnak kellene tartanom. Talán az is. A nagy, a művészetet átformáló dilettánsok közül való. Mennünk kell. Az utolsó pillanatban Voznyeszenszkij olasz nyelven megjelent verseskötetét veszi elő, ő illusztrálta. A kötet szép; mondom, hogy Voznyeszenszkijt tartom

egész nemzedéke legérdekesebb költőjének. A legjobb barátja, feleli. Végül megismétlődik a lenti jelenet, lelkesedem: szeretnék írni róla – mondom. Abból, ahogy minden szégyenkezés nélkül, természetes szomjúsággal issza magába a dicséretet, kezdem érteni, milyen örökös belső feszültségben élhet. Lefelé indulunk a lépcsőn. Xána valamit félreérthetett, mert Nyeizvesztnyij és a két lány is velünk jön. Az utcán elbúcsúzunk, szpasziva – mondom. Nyeizvesztnyij és a két lány eltűnik a szobrok fehér fénye után hirtelenül ránk szakadó sötétben. A két lány mindvégig hallgatott, jelenlétüket éppolyan irreálisnak éreztem, mint azt, hogy látogatóban vagyok a világ egyik legnagyobb szobrászánál egy raktárhelyiségben. Lassan megyünk az utcán, beszélgetünk. A beszélgetés eléggé körülményes. Vagyimmal, újdonsült újságíró barátommal angolul beszélgetünk. Beszélgetésünket feleségem fordítja magyarra az angolul nem tudó Xánának, ő pedig oroszra a csak oroszul tudó újságíró és szobrász Gyinának.

– Szégyen, hogy ennek a nagy művésznek ilyen körülmények között kell dolgoznia – mondom Vagyimnak.

– O yes, that's a shame! – feleli.

Xána fordít, Gyina tiltakozik. „Nem olyan nagy ügy az egész. Ernszt mindig felfújja a saját bajait, éppen ilyen rosszul érezné magát, ha kapna egy nagy műtermet is, a művésznek szüksége van a nehézségekre, attól lesz jó művész.” Nem adok igazat neki, veszélyes okoskodásnak érzem ezt, a nemtörődömséget szokták vele igazolni; gyanítom, hogy Gyinát egy kicsit bosszantja a Nyeizvesztnyij iránt érzett lelkesedésem. „Különben is – folytatja – nemsokára megoldódik a műterem ügye, és akkor Ernsztnak nem lesz oka panaszkodni.” Okfejtésében nem bízom, de a hangjának hiszek. Biztos hangon mondja, hogy meglesz a műterem. Ahogy elhallgatom, ezt én is biztosra veszem, hogy meglesz. Ernsztnak nem lesz oka panaszkodni. Különös, de ez már valahogy nem is skizofrénia. Természetesebb, majdnem azt mondtam, egészségesebb betegség. A nagy korfordulók jellegzetes betegsége.

Megyünk az utcán. – Milyen tér ez? – kérdezem Vagyimtól.

– Ó, nagyon nevezetes tér ez – feleli. – Amikor Sztálin meghalt, itt találkozott a nép a rendőrséggel.

– Hogyhogy találkozott? – kérdezem.

– Úgy, hogy az emberek, amikor meghallották a halálhírt, elindultak a külvárosból, és ezen az úton jöttek be a belváros felé, de itt a tér sarkán, ott, annak az útnak a végén a sorfalat álló rendőrök megállították őket. Keserves dolog volt, nem lehetett sem továbbmenni, sem visszafordulni, kívülről egyre áradt a töméntelen sok ember, az út erősen lejt, az alján egyre jobban megszorul a tömeg, a végén majdnem letaposták azokat, akik alul álltak, főként a nőket meg a gyerekeket.

– Na és mi történt? Egyáltalán mit akartak?

– Nem történt semmi. Nem akartak semmit. Csak látni akarták. Látni akarták a holttestét.

Emberek. *Fiatal fiú Kijevben*. Gyönyörködve beszél amerikaiul. Tolmács az Inturisztnál. Glenn ezredes feje van, nemzetközi gyerekarca, bőrlemberdzsekje, matróztrikója. A fonetika nagy artistaszáma, ahogy a „very”-ben bukfencezteti az r-jeit. Bemondó lehetne akármelyik amerikai TV-nél. Erős, fehér fogai vannak, bele-beleharap saját nevetésébe. *Kijevi író*. Tiszta, erős parasztarc. Egész lényéből, széles, tágas homlokából, egymástól távol eső szeméből sugárzik valami erős, álmatag, kíméletlen lassúság. Még a fogai is egymástól tisztas távolban nőttek. Dicséri a fiatalokat. Kiismerhetetlen őszinteség ül az arcán. *Fiatal ukrán költő*. Jellegzetes, intellektuális szépfiú-fej. Magas hom-

loka kopasz koponyában folytatódik. Szaval. Rossz verset nagy átéléssel. Örül a szavaltának, örül a társaságnak, árad belőle a kedvesség. Lelkesen búcsúzik, a látogatói után szalad. Integtet a lépcsóházból, az utcáról. *Szerkesztő Leningrádban*. Öreg, megviselt arcú kötélkantós. Óvatosan és nagy technikával tér ki minden olyan kérdés elől, melyre adatokkal és tényekkel kellene felelni. Egy rozszant varjú patetikus szárnycsapásaival röpköd összevissza a szobában. Számomra mint az ország legellenszenvesebb embere marad emlékezetes. *Leningrádi ifjú költő*. Méltó párja az öreg szószonglórnek. Vörös haja és körszakálla, düledt, vizes halszeme van. Jevtusenkót – mondja – nem szereti, mert feltűnősködik, de meg kell hagyni, nagyon szép verset írt az eperszedésről. Aztán hosszú, szűnni nem akaró fénye a visszaemlékezésnek: *Xána Moszkvában*. Borzas, festett szőke hajú, szemüveges, kis, kedves sonkafejjel. Egy családanya, egy érettségi előtt álló lány és egy örökmozgó keveréke. Percek alatt legázol mindenkit, megbeszél, megszervez, beoszt, búcsúzik, jön, köszön, megkínál, önarcképet rajzol golyóstollal és szaval. Voznyeszenszkij telefonszámát kiragadja a kezemből, és miközben én egyre szerencsétlenebbül nyafogok az idegenség hirtelen rám törő gyávaságával, hogy talán nem is kéne, nem is kell felhívni, így idegenül, és mi van, ha nem tud angolul, meg biztos nem fog ráérni, ő már régen telefonál. Andrej, Andrej, hallom a hangját, és hogy Andrej nincs ott? és legyen kedves megmondani, mikor lesz ott? a nővérel beszélök? magyar költő, a szállodában, megadom a számot, okvetlenül, Andrej a dácsán van? milyen kár, majd még felhívjuk, köszönöm. Andrej a dácsán van, majd még felhívjuk, mondja, és mielőtt felelhetnék bármit is, mielőtt megköszönhetném, hogy olyan szíves velünk, meghív magához egyik estére, felhívja Gyinát, hogy intézze el Nyeizvesztnijjel: legyen otthon, és fogadjon bennünket, és máris tolmácsolja Gyina meghívását, menjünk el a Novosztyi sajtóügynökségre, nézzünk meg egy sajtófogadást meg egy lengyel filmet, ez is érdekes, mondja, máris megyünk, közben elmesélem, hogy milyen különösen éreztem magam Leningrádban, igen, mondja, a leningrádiak nem tudják elfelejteni a blokádot, a jó kedélyű moszkvaiak nem szeretik őket, mert éhes a szemük. El sem tudok gondolkozni a jelentőségteljes mondaton, ott vagyunk, belépővel lehet csak bemenni, de Xána berobog, mögötte, mint az üstökös csóvája, feleségem meg én, a teremben egy amerikai nő beszél ukrainai élményeiről, befejezi, taps, behoznak egy hatéves zeneszerző kislányt, előadja Tyitovhoz írt dalát, óriási nevetés, taps, egy ismeretlen öreg néni savanyúcukorral kínál minket, kislány kimegy, visszahozzák, meghajol, taps, jön a lengyel film, elképzelvekétlenül rossz, felirat nélkül megy a lengyel szöveg, azt fordítják mikrofonba oroszra, azt fordítom időnként én magyarra, hogy Juli is értsen valamit. A filmnek végre vége, én még igazán nem is kezdhettem bánkódni a filmért a szállóban hagyott vacsora miatt, mikor Xána továbbragad Gyinával és Vagyimmal együtt, akikkel közben már összeismertetett; megyünk le a sajtóügynökség büféjébe, Xána virslit hoz könnyeztető, erős orosz mustárral, Vagyim telerakja sörösüvegekkel az asztalt, eszünk, iszunk, beszélünk, angolul, magyarul, oroszul, kézzel, lábbal és egyre jobban szédülve saját viharos rajongásunktól. Xána ott ül az apokaliptikus hangzavar közepén, beszél, fordít, bírja a végkimerülésig, akárcsak másnap este a lakásán, mikor a Filmművészeti Főiskola egyik tanárnőjét hívta meg, hogy beszélgessen velünk, és mikor Juli a mondat közepén elaludt a fáradtságtól, és én már csak nagy nehezen tudtam nyitva tartani a bortól és a kimeríthetetlen beszélgetéstől elnehezedett szememet; Xána lemezeket cserélt, Bach-, Mozart-lemezeket váltogatott a legmodernebb jazzfelvételekkel, telefonált, sajnálkozott a férje nevében, hogy az nem tudott hazaérni, majd negyed egykor, amikor búcsúztunk, marasztalt, aztán lekísért, szakadt az eső, lejött velünk a trolibuszig, megvárta, amíg felszállunk, ott

állt a szakadó esőben, és integetett. Bár később még egyszer elbúcsúztunk, így emlékszem rá, ahogy a fehér esőfüggöny mögül dundi arcával és dundi szemüvegével mosolyog, és bőrig ázva integet. Férje egyébként fő-fő újságíró, fontos külpolitikus. Xána is újságíró volt, egy éve nem dolgozik, azóta gyereket nevel, telefonál és szívességből nyúzsóg. A legkedvesebb, legmegnyerőbb ágyúgolyó, akivel életemben találkoztam. Ő a szocialista nagyburzsoázia. *Gyina más*. Szigorú, szőke, kemény. Leül, szokatlanul erős, de nagyon formás lábát keresztbe rakja, egész lényéből valami dühös, erőszakos és egészséges erotika sugárzik. Dühösségét akkor éreztem leghatározottabban, amikor Nyeizvesztnyijt dicsértem. Nyeizvesztnyij az ő töviskoszorúja. Feltehetően régi barátok, és Gyina feltehetően régóta nem bírja elviselni, hogy a füle hallatára dicsérjék. De Gyina nemcsak nő és pályatárs, ahogy fényképről láttam, jó szobrász is, ismeri Nyeizvesztnyij igazi értékét. Mindenkit elvisz hozzá, és mindannyiszor felbőszülve hallgatja a látogatók lelkendezését. Igazi női formáját azért mégis Xánával együtt futja ki. Civakodnak, mint a macskák, de ha összefognak, félelmetesebbek, mint a világ legnagyobb tűzerejű hadserege. Nyeizvesztnyijtől hazafelé, a Puskin tér sarkán egy festő köszön oda Gynának, állítólag látta Voznyeszenszkijt, félórája még itt ült a színészklubban. A klub előtt állunk, a két nő erős hegymászólábakon megindul, át a ruhatáron, a portáson, aki belépő nélkül senkit be nem enged, át az ajtón, a falakon, asztalon és bárpulton. „Voznyeszenszkij, Voznyeszenszkij – hallatsz bentről, mint a géppuskakelepelés. Perceken belül kiderül, hogy a festő tévedett, de a két nő verhetetlen, egy másik virágos kedvű festő kijön elénk, szélesre tárt karral üdvözlő. *Joszif Gyik* asztalához ülünk. Gyerekeknek ír, rövid hajú, vörös arcú, kis ember, arcán lőpornyomok, két kézfejét elvesztette a háborúban, a két csonk közé fogja a vodkás poharat, és ügyes mozdulattal a szájába dönti. Sok üres pohár van az asztalon, Gyiknak jókedve van. Sartre moszkvai látogatásáról mesél, meg az új szellemről, a fiatalokról. „Mindent kimondunk!” – kiabál lelkesen. Arcon csókolja Xánát, hahotázik, jókedvében a két csonkkal veri az asztalt. *Vagyim*, most látom, majdnem kimaradt a felsorolásból. Ő már korábban elbúcsúzott, a Puskin tér sarkán, de a búcsúzás angolos, ám ez esetben őszinte finomságát – „boldog voltam, hogy láttam önt!” – elsöpörte a két, rohamra induló nő katonás lendülete. Alig tudok róla valamit, kedves, őszinte, jófejű embernek láttam, Nyeizvesztnyij kortársának. Vele kész is a sor. Őket ismerem név szerint, a többieknek elfelejtettem a nevét, vagy be sem mutatkoztunk, messziről láttuk, megnéztük egymást, elmentünk egymás mellett, vagy oda sem figyeltünk egymásra. Az ő szerepük, az utcán, metrón, vonaton, állomáson látott és megismert embereké, mégis döntő; jelen vannak – ha másként nem, hát hiányukkal – minden találkozásnál. Találkozás előtt az ő sűrű, mégis áttetsző közegük rejtja a későbbi ismerősöket, búcsúzás után ők nyelik vissza maguk közé. És mi minden úszik az arcoknak és a testeknek ebben az eleven hullámzásában. A taxiját Moszkvában előzékenyen átengedő katona udvariassága meg a kijevei felszolgálónő közönye. Vasutasok előzékenysége, kalauznók gorombasága, egy leningrádi színházi páholy hűvös lelkesedése. Munkába induló, táskás, felöltös emberek Moszkva egyik külvárosában. Hajlongó, salakot lapátoló emberek, szemükbe húzott sportsapkával, kezükben lapáttal. Arcok és kezek Kijevben, Leningrádban, Moszkvában. A kezek sokfélék: kicsik, kövérek, vörös kolbászujjakkal; nagy lapátkezek, idegesek, álmosan nehézkesek; bütykös kalapácsöklők; összevissza repülő, hazugul lebegők, patetikusak; pihenők, fáradtak, közömböse. Messziről visszanezve rájuk, az arcok hihetetlenül egyformák, a kijevei tolmácsfiú elégedett mosolya üt át mindegyiken, ahogy azt mondja: „very”, és közben úgy pörgeti az r-t a szájában, mint a legamerikaibb amerikai; elégedett és tiszta gyerekmosoly tör át mindegyiken – kivéve a két

leningrádi arcot, azokon fájdalmas ravaszság ül –, gyermeki bizalom és jóindulat ül ki mindegyikre, egy gyereknép arcára. Milyen egy gyereknép? Nagylelkű, szívélyes, könnyen oldódó, barátkozó, könnyen ajándékozó, mint egy gyerek? Vagy önző, erőszakos, kegyetlen, irigy, mint egy gyerek? Valószínűleg ez is, az is. Mindez megfér a fiatalságnak abban a szüntelen áradásában, ami előnti a városok utcáit és tereit. Ebben az áradatban úsznak az utak szép vagy ronda házai, a modern középületek meg az öreg templomok, a képtárak, a hidak, a mezők. Xána golyóstollal rajzolt, ferde orrú önarcképének mosolya, mint valami kegyes szörnyeteg, elnyeli a Tretyakov Képtár életképeit. A kinyíló szájaknak, a folytonos fiatalságnak ebben a szüntelen hullámmzásában tűnik el a föld, a kő és az ember évszázados tudathasadása. Feloldódik a nem ünnepélyes vagy éppenséggel szegényes gyermeki örömben. Innen nézve Oroszország a bizalom tája, a bizonyosság földje, mert mi más állhatná ki jobban az öröklött örület ravasz támadásait, mi más bírna jobban eleget tenni a felejtés és a teremtés kettős kötelességének, mi más bírná ezt jobban idővel és erővel, mint maga az idő és az erő: a fiatalság?

Láttam-e az orosz világot? Tizenkét nap arra nem elég, hogy egy falut kiismerjünk. Tizenkét nap alatt nem fürödhetünk meg az élményeknek, látványoknak, történeteknek, testeknek, házaknak, városoknak abban az áradatában, amit akár egy kis ország is kínál minden utazónak; csak a lábunk hegyét dughatjuk bele egy idegen világba, mint valami forró fürdővízbe. Tizenkét nap még arra sem nagyon elég, hogy elsoroljam, mi mindent nem láttam ebben az országban. Nem láttam gyárat, nem láttam iskolát. Nem láttam kolhozot, nem láttam közelről falut. Nem láttam tudományos intézményeket, nem láttam belülről egyetemet. Nem láttam reggelt a gyárkapuk előtt, nem láttam vasárnap délutánt egy kisvárosban. Nem láttam azokat a helyeket, ahol e mérhetetlen ország mérhetetlen hatalmát kivésik, kivájják, kibányásszák a földből, kikortyolják a tengerekből. Nem láttam azokat a helyeket, ahol ebből a mérhetetlen hatalomból eleven anyag, elektromosság, gép, motor és gyógyszer lesz. Nem láttam ennek az anyagnak az áramlását embertől emberig, várostól városig, háztól házig. Nem láttam azokat a helyeket, ahol ezt az áramlást kormányozzák. Nem láttam azokat a helyeket, ahol döntéseket hoznak egy emberről vagy egy családról. Nem láttam azokat a helyeket, ahol döntéseket hoznak egy iparágról vagy egy országrésről. Nem láttam azokat a helyeket, ahol döntéseket hoznak magáról az országról, rólam és rólunk, mindannyiunkról. Mondhatnám úgy is: éppen az a ma is működő, élő és formáló erő maradt rejtve előlem, mely egy agg birodalmat erős világhatalommá fiatalított. Más szóval azt, ami ebben az országban a legérdekesebb. Ennél elítélőbbet pedig nem állíthat magáról utazó. Szerencsére nem lenne igazam. Igaz ugyan, hogy egy helyen sem voltam az előbb felsoroltak közül, igaz, hogy tizenkét nap elképzelhetetlenül rövid idő, mégse lenne igazam. Az utazás – vonzó tulajdonsága ez – hasonlít a részegséghez. A föld és a kövek mámorával részegíti meg az embert minden először látott táj, a nagy ivásoknál is jobban megszedíti egy hirtelen meglátott folyó. De furcsa részegség ám ez. Minél rövidebb ideig kortyolgathat az ember egy tájból, annál részegebb lesz tőle. Ha meg szabadjára eresztheti magát, és kedvére ihat, egyszerre csak döbbsen veszi észre, hogy teljesen kijózanodott, semmit észre nem vesz már belőle: otthon van. Az otthonnak köztudottan legjellegzetesebb tulajdonsága, hogy az ember csakis másutt veszi észre, attól otthon, hogy észrevétlen. Így áll elő aztán az a különös helyzet, hogy az ember a saját otthonát ismeri a legalaposabban és a legkevésbé a világon, és ha nem éri az a szerencse, hogy hosszú távollét után egyszer hazatérjen, soha, egy percre sem

fogja olyannak látni, mint mindenki más a világon, azaz olyannak, amilyen. Mindebből pedig azt kell érteni, hogy a tizenkét nap szerencsére nem csak elképzelhetetlenül rövid, elképzelhetetlenül tömény idő is. Ettől a tömény időtől részegen láttam az országot, veszet láttam belőle, de azt vakító élességgel; úgy utaztam, mintha verset olvastam volna. Úgy is búcsúztam el tőle, mint valami kedves verstől, emlékei itt élnek bennem, felidézhetően, elevenen. Azt is adta nekem, amit a vers, nem a statisztikai vagy a mértani igazságot, hanem tiszta és teljes látomást. Gyorsan hullámszerűen el előttem mezők, mézsárgán és porosan, falvakat sodornak magukkal, erdőket, kazlakat, a sűrű fénytől szédelgő nyájakat. Egy-egy nagyobb falu lombkoronája kiáll a sárga áradásból. Dörren és szisszen a ragyogás, de megtörik a városok partjain, visszahull, elernyed, visszavonul erőt gyűjteni újabb támadásokhoz, majd kitör a talaj termékeny mélyéből zölden és harsogva, és átzúdul újból a szikkadt földeken. A város világa más, kiáltásokból, fékcsikorgásból, motorzajból, cipőcsoszogásból összetevődő zaja leginkább az emésztés ősi zörejeire emlékeztet, a fogak csattanására, a nyelések lágy surrogására. A város mint egy apokaliptikus étvágy mohó emésztőrendszere, rágja, nyeli, kortyolja a civilizációt. Hatalmas torkán tonnaszámra csúsznak le rádiók, televíziók, hűtőgépek, de meg sem érzi őket, a folytonos éhségnek olyan görcsöbe merevül, mint a madárfiókák. Ez az éhség talán még nagyobb hatást tesz az utazóra, mint a mezők árapálya. Bizonyítéka, de egyben legfőbb biztosítéka is annak, hogy az akkumuláció kegyetlen törvényei közül kilépő ország a gazdaság elemi kényelmével jutalmazza, azzal kénytelen jutalmazni polgárait. Egyszerűen nincs más lehetősége. S hogy ők majd hogy tudnak élni gazdagságukkal? Torkukra forr-e a gazdagság, a kényelem kiszolgáltatottjai lesznek-e? Hinni szeretném, hogy nem. Mert ez a világ és ez a nép megőrzött valamit, amit a civilizáció égtájai elveszítettek, testébe itta és mozdulataiba temette azt, amit a városok egyre lázasabb sietséggel keresnek kő- és szénhegyek között, mindannyiunk örökségét, amit egyre görcsösebben, egyre keserűbben szorítunk magunkhoz, testünk első és utolsó táplálékát, reményünket és menedékünket – a földet.

1962

Gömöri György

„GLORIA VICTIS 1956” – A MAGYAR FORRADALOM ÉS A VILÁG KÖLTŐI

1966-ban különös antológia látott napvilágot Münchenben. A gyűjtemény kemény kötésben, élénkpiros fedőlappal és több illusztrációval, köztük Kokoschka-rajzokkal jelent meg, 422 oldalon és a magyar mellett 26 nyelven. Kiadóként egy müncheni magyar újság, a *Nemzetőr* szerepelt, a kötet szerkesztője is ennek az akkor havonta megjelenő lapnak a főszerkesztője, Tollas (Kecskési) Tibor volt. Akit a fedőlapon olvasható cím (GLORIA VICTIS 1956) nem informált eléggé a kötet tartalmáról, az a címlapról már pontosan értesülhetett arról, milyen gyűjtemény ez, mivel az alcím így hangzott: AZ 1956-OS MAGYAR SZABADSÁGHARC KÖLTŐI VISSZHANGJA A NAGYVILÁGBAN. Az ötvenhatos forradalmat főleg Amerikában írták „*fight for freedom*”-nak, vagyis szabadságharcnak, más

európai nyelvekben ez a kifejezés nem szerepel, például a kötet francia alcíme L'ÉCHO POÉTIQUE DE LA RÉVOLUTION DE 1956 volt, s a nyugati magyar szóhasználatban is volt némi különbség a baloldaliak által preferált „forradalom” vagy „felkelés” és a jobboldal által szívesebben használt „szabadságharc” között, de ennek a könyvnek az esetében senkit sem zavart az utóbbi. A GLORIA VICTIS 1956, amelyben egymás mellett szerepeltek a különböző nyelveken írt versek és azok magyar fordításai, az egész magyar emigráció közös erőfeszítéséből született.

Ennek a könyvnek a szerkesztésében én is részt vettem, méghozzá szorgalmas „árnyékszerkesztői” minőségben. Mielőtt magáról a könyvről szót ejtenék, el kell mondanom, hogyan kerültem olyan helyzetbe, hogy újra segítenem kellett annak a Tollas Tibornak, akivel néhány évvel korábban éles hírlapi vitát folytattam, s akivel utána évekig nem voltam levelező viszonyban.

Tollast én a forradalom alatt ismertem meg, amikor 1956 október végén bejött az *Egyetemi Ifjúság* szerkesztőségébe, a bölcsészkarra. Ő akkor szabadult Vácról, és részt vett a politikai foglyok szövetségének szervezésében. Alighanem azért jött be hozzánk, hogy erről informáljon. Ezután először Angliában hallottam, hogy lapot indít *Nemzetőr* címmel. Tollas másodmagával eljött Oxfordba, hogy az ottani magyar egyetemisták között is munkatársakat és előfizetőket toborozzon lapjának. A St Antony's Collegében találkoztunk, Max Hayward ruszista egyetemi tanár barátunk társaságában, aki már akkor kicsit gyanakodva figyelte ezt a jó kiállítású, a forradalomért lángoló, nálunk jó pár évvel idősebb, Ludovikát végzett férfit, aki csendőrtisztból lett 1945-ben honvédtiszt, majd két évvel később a váci fegyház foglyává. Mindenesetre oxfordi látogatása idején Tollas nyitott volt az „ötvenhatosok”-nak, tudta, hogy nélkülünk, budapesti egyetemisták nélkül nem lett volna forradalom, és gondolom, valamiféle olyan „nemzeti egység” lebegett lelki szeme előtt, ami – mint hamarosan kiderült – az emigráció körülményei között még illuzórikusabb volt, mint lett volna odahaza. A lap- és könyvkiadáshoz ugyanis pénz kell, és vagy amerikai, vagy emigrációs támogatás. Ha ez így áll, akkor nyilvánvaló, hogy annak a lapnak, amelyik magát ugyan „*a szabadságharcos írók*” lapjának nevezi, és főként önerőből akar létezni, a régi emigráció ízléséhez és igényeihez kell igazodnia.

A baj elég hamar, már 1957–58-ban elkezdődött. Igaz, Tollas összeállított két olyan versantológiát, az egyiket németül, a másikat olaszul (IM FRÜHROT, München, 1957, IL GIARDINO ERBOSO, Firenze, 1959), amiben a FÜVESKERT című antológia börtönköltőin kívül fiatal ötvenhatosok is szerepeltek (a német antológiában András Sándor, Kocsis Gábor és Vitéz György mellett nekem is volt két versem), de a *Nemzetőr* hangja lassan megváltozott, egyre inkább kezdett emlékeztetni a háború alatti jobboldali lapok hangvételére. A hírek között elszaporodtak a csendőrség „dicsőséges múltjáról” szóló híradások, és egyre inkább úgy tűnt, hogy a lap mindazt, ami 1945-től történt Magyarországon, sommásan a „*szovjet megszállás*” kategóriájába sorolja. Mivel verseim és műfordításaim sűrűn jelentek meg a *Nemzetőr*-ben, állandó munkatársa voltam a lapnak, 1958 végén Tollashoz intézett hosszú levélben tiltakoztam a lap irányváltása ellen, a műkedvelő szerkesztési gyakorlat mellett külön kifogásolva egy Carlyleson álnevű szerző szélsőjobboldali hangú cikkeit. Erre a levelemre semmiféle válasz nem érkezett, ezért kénytelen voltam 1959 tavaszán nyílt levelet intézni Tollas Tiborhoz, amelyet körlevél formájában elküldtem az összes többi magyar emigráns lap szerkesztőségének, azt gondolván, hogy leveletem a *Nemzetőr* úgyszem közli. Kiderült, hogy májusi számukban mégis közölték – és mellé egy másik cikket, amiben a nyilasok támadták a szerintük nem elég radikális lapot. Ehhez még hozzájött Tollas válasza, amely egyéb-

ként sem engem, sem másokat nem elégített ki. Az Észak-amerikai Magyar Egyetemisták Szövetsége például hosszú (de a *Nemzetőr*-ben nem publikált) levélben foglalt állást mellettem, annak a reményében, hogy a *Nemzetőr* szerkesztősége „*megtér a magyar nép dicsőséges forradalmának szelleméhez*”.

Levelezésem és kapcsolatam a *Nemzetőr*-rel tehát 1959 júliusában megszakadt. Nem követtem a lapot ezután, lehet, hogy kicsit mérséklődött a jobbra tolódása. Közben az 1963-as amnesztiával Magyarországon konszolidálódott a Kádár-rendszer, én elhagytam Oxfordot, két évig az Egyesült Államokban tanítottam és kutattam. 1965 elején lehetett, amikor már visszatértem Angliába, és a birminghami egyetem egyik kutató-intézetében kaptam állást, hogy a posta levelet hozott Tollastól. Tibor nem sokat kergetelt, megírta, mire készül: egy nagy versantológiára, ami a világon 1956-ról írt összes verset magába foglalná. Tudta, hogy számos lengyel vers is született a magyar forradalomról, Cs. Szabó Lászlóhoz fordult tanácsért, hogy ezeket kivel fordíttassa le, mire Csé rávágta az én nevemet. Tollas tehát írt nekem, s részben megkövetett az 1959-ben történetekért. Levelében elmondta, hogy már nem haragszik a nyílt levél miatt, csak sajnálja, hogy megtörtént. Most a politikai véleménykülönbségeket félre kell tennünk, együtt kell működnünk a közös cél érdekében, tehát kéri, egyezzek bele, hogy a már magyarra fordított '56-os lengyel versek megjelenhessenek az antológiában, továbbá, hogy fordítsak még néhányat angolból a nála lévő amerikai versek közül.

Erre a Münchenből 1965. december 10-én írt levélre hamarosan válaszoltam, és Tollas következő levelében már úgy gondolta, rám bízhatja a kötetbe beavogatandó összes lengyel és angol nyelvű vers gondozását. Egyébként ezt írta: „*ne tétélezd fel, hogy akár múltamnál, akár nevelésemnél, akár más körülmények folytán bármelyik szélsőség híve lennék, vagy vissza kívánnám fordítani az idő kerekét*”. Ez nekem elég volt ahhoz, hogy teljes gőzzel nekiálljak az antológia körüli munkának, segítsék a jó szándékú, de könyvkiadási dolgokban meglehetősen járatlan költő-szerkesztőnek. Összeszedtem az összes Angliában írt verset – nem volt túl sok, mindössze három, a negyedik, George MacBeth verse később született, s így nem kerülhetett be a GLORIA VICTIS-be –, kettőt közülük le is fordítottam, s a lengyel anyagból, ami rendkívül nagy volt, kiválogattam az öt leg sikerültebb darabot, azokat is átültettem (Woroszyłski, Sliwiak, Wazyk, Miłosz és Herbert verseit). Tollas Tibor mindezt kitörő örömmel fogadta, sőt elkezdett fizetni az újabb fordításokért, amit persze én fogadtam kevésbé titkolt örömmel.

Az eredetileg kétszáz oldalra tervezett kötet anyaga 1966 tavaszára rohamosan nőni kezdett. Tollas a világ minden részébe írt, ahol csak magyarok éltek, s döbbenet alapította meg, hogy rengeteg verset írtak világszerte az ötvenhatos magyar forradalomról. Egy 1966. május 10-i keltezésű levelében azt írja, bányában érzi magát, szénomlaskor: „*kicsit megkaparom a falat, és ömlik a szén*”. Vagyis mivel az eredeti elgondolás többnyelvű, teljes antológiáról szólt, négyszáz lapnyira kell, hogy tervezze az egészet (a végén még huszonkettővel több lett a jegyzetekkel együtt). Erre nincs elég pénz, de majd valahogy összeszedi, még ha az „*adósok börtönébe*” kerül is. Ugyanebben a levelében arra kért, állítsam össze a befutott angol, német és magyar életrajzi adatokból a kötet szerzőinek bio-bibliográfiai jegyzeteit. Elküldi majd nekem az egész pakcsamétát, és nyugodtan szerkesszek, rövidítsek, csak csináljam meg, mert ehhez neki se ideje, se ereje. Vesztemre, elvállaltam – iszonyú munka volt a vasvillával összehányt papírhalmazból kiszedni pár értelmes sort mindegyik költőről. A teljes névjegyzék tizenhét oldalt tett ki, és még így is kimaradt vagy öt szerző, akiről vagy nem érkeztek, vagy túl későn érkeztek adatok.

Közben néhány szamizdatos, illetve emigráns orosz szöveg is eljutott Münchenbe, és Tollas Sulyok Vincétől meg tőlem (mivel 1965-ben mi fordítottunk magyarra egy kis kötet Borisz Paszternakot) kérte, hogy ezeket is fordítsuk le. A két szamizdatost, A. Onyeczszkáját és A. Petrovot én fordítottam, a jóval terjedősebb orosz emigránsokat, K. C. Halafoffot és A. Nejmirokot pedig Vince. Ami az álnéven író szovjetorosz költőket illeti, figyelemre méltónak találtam, hogy ezek a versek egy illegálisan kiadott és terjesztett *Phoenix* nevű folyóiratban jelentek meg, s nem lehetett tudni, szerzőik, ha azonosították őket és lebuktak, nem kerültek-e emiatt jó pár évre börtönbe. Évekkel később kaptam még egy hasonló témájú orosz verset, amit Pavel Korzsavin jegyzett le és adott át Gosztonyi Péternek Berlinben 1977-ben. Végül egy 1996-os moszkvai kiadványban (1956, OSZENY V BUDAPESTYE) olvasom, hogy Jurij Anokhin moszkvai Gorkij főiskolás, újságíró szakos hallgató olyan verset olvasott fel nyilvánosan 1956 októberében, ami ezekkel a szavakkal végződik: „Az éjjeli Budapesten harc dörög / az egész város barikáddal tele / magyarok, magyarok, testvéreim! / veletek van orosz testvéretek.” Anokhinhoz kegyes volt a sors – csak fél évet töltött vizsgálati fogságban a Lubjankában.

A könyv végre júliusban nyomdába került, de Tollasnak még az utolsó pillanatban is voltak nem mindennapi kérései. Például kapott egy kadazan (?) nyelven írt szöveget Malajzia egyik részéből (Sabahból), és úgy gondolta, mivel én úgyis tudok indonézül, majd az angol fordítás segítségével ezt le tudom fordítani. Csalódnia kellett, annál is inkább, mert a kadazan szöveget nem értettem – egészen más volt, mint a maláj, inkább talán a filippinhez hasonló. (A maláj és indonéz viszonya kb. olyan, mint a brit angolé az amerikai angolhoz.) Közben egyre-másra jöttek még az addig ismeretlen versek, 1966. július 7-i levelében, amikor már megkezdték a kötet szedését, Tollas azt írja, kapott egy új török költeményt. Számos verset – gondolom, német nyersfordítás segítségével – végül neki kellett fordítania, mert másra már nem volt idő – Tibor a németen kívül, azt hiszem, egyetlen más nyelven sem beszélt jól, és nem volt meg benne a zseniális Weöres Sándornak az a képessége, hogy bármilyen kor és táj hangulatába bele tudjon helyezkedni.

Mindenesetre tizenhat korábbi levél és négy levelezőlap után ez az 1966. július 7-i levél volt az utolsó, amit a GLORIA VICTIS 1956 ügyében Tollas Tibortól kaptam. Ebben meg is köszöni közreműködésemet, szó szerint ezt írja: „Mindenesetre Nyéki Lajos mellett TE TETTÉL A LEGTÖBBET A KÖTETÉRT... Soha nem fogom Neked elfelejteni, s bármiben hasonlóképpen rendelkezésedre állok.” Mondanom sem kell, jólesett az elismerés egy olyan embertől, akit korábban sokáig politikai ellenfelemnek tekintettem, de aki mégis hallgatott tanácsaimra a kötet szerkesztése közben, és bízott abban, hogy rendet tudok teremteni az eredeti jegyzetek Augiász-istállójában.

Ezek után már 1966 augusztusában, Albert Camus A MAGYAROK VÉRE című szövegének ötnyelvű változatával az élén, megjelent a GV, amit a nyugati magyar olvasóközönség nagy várakozással és bizonyára örömmel fogadott: a könyv végén feltüntetett „Patronáló szervezetek és személyek” listáján huszonegy magyar emigráns szervezet és számos magántámogató szerepel, akik – gondolom – jócskán túlfizették a könyv bolti árát.

Ideje, hogy a könyv genezisének elbeszélése után kritikai szemmel nézzük ezt a rendkívüli versantológiát. Mint minden „alkalmi” gyűjtemény esetében, itt is vegyes az anyag, talán még a szokásosnál is vegyesebb, hiszen a szerkesztő alig tett különbséget igazi és műkedvelő költők művei közt. A fontos a téma volt, nem a megformálás mikéntje. Ezért aztán a legtöbb „nemzeti” szekcióban egymás mellett szoronganak a neves és az alig ismert költők, és minden második megragadó versre jut egy-egy szen-

vedélyes közhelyekkel megrakott tiráda. A legegzenletesebb színvonalat alighanem a norvég, a francia és a lengyel költők képviselik – itt olyan nevek szerepelnek, mint Arnuld Överland, Jules Supervielle, Pierre Emmanuel, Zbigniew Herbert és a Nobel-díjas Czesław Miłosz. Harcolnom kellett érte, de kiharcoltam, hogy Miłosz ANTIGONÉ című, két nyelven összesen hét lapot kitevő költői párbeszéde csorbítatlanul bekerüljön a GLORIA VICTIS-be, noha tudtam, hogy szerzője a verset eredetileg az 1944-es varsói felkelés áldozatainak emlékére írta 1949-ben, és csak később ajánlotta „*a magyar munkások, diákok és katonák*” emlékének. A kötetbe felvett öt lengyel vers már szigorú válogatás abból a rengeteg költeményből, amit ismert és kevésbé ismert lengyel költők írtak 1956–57-ben a magyar forradalomról – ezeket húsz évvel később gyűjtöttem össze és adtam ki Londonban egy olyan versantológiában, amelynek POLSCY POECI O WEGIERSKIM PAZDIERNIKU (LENGYEL KÖLTŐK A MAGYAR OKTÓBERRŐL) volt a címe. A mennyiséget tekintve a legtöbb ilyen témájú verset az amerikaiak írták, de utánuk azonnal a lengyelek következnek! És az egyetlen olyan költő, aki ott volt a Bem-szobornál 1956. október 23-án, ugyancsak lengyel, Adam Wazyk, hajdani szürrealista, majd kommunista politruk, Sztálin halála után revizionista lázadó – egyszóval színes életrajzi háttérrel megáldott poéta, aki pontosan meg tudta fogalmazni azt, ami akkor a „szocialista táboron” belül történt: „*Mi, lelkiismerete a történelemnek, / hallgatunk – államérdek ez a néma beszéd... / Hol a felkelők hamván keserű füst terjeng, / a végső mítosz összedől. / De Bem emléke ép.*”

Érdekes a GLORIA VICTIS 1956 amerikai részlege is. Nyolc nyelven jelentek meg antológiák, amelyekben az egyes országokban született „forradalmi” verseket gyűjtötték össze. Ezek között volt a David Ray szerkesztette FROM THE HUNGARIAN REVOLUTION, amit Ithacában, a Cornell egyetemen adtak ki ugyancsak 1966-ban; alighanem ebből merített legtöbbet a GLORIA VICTIS szerkesztője. Amerikában a legjobb verset ötvenhatról e. e. cummings írta; a THANKSGIVING 1956 (HÁLAADÁS 1956) keserű önváddal van tele – prózában talán úgy lehetne összefoglalni mondandóját, hogy: „mi szabadsággal biztattuk a magyarokat, és csúful cserbenhagytuk őket”. Siklós István fordította, ötletelesen. David Ray TÁVÍRÓSZALAG: TÍZ ÉVEL UTÁNA című versének az a sajátos bája, hogy lépcsőzetes Majakovszkij-stílusban van írva. És az ötvenhatot megverselő amerikai költők között van kettő, Daniel Hoffman és Jascha Kessler, akik később, a hetvenes-nyolcvanas években a magyar líra ismert fordítói lettek.

A kötet sikere érdekében valóban összefogott a régebbi és az újabb emigráció, az idősebb és a fiatalabb nemzedék. Csiky Ágnes Mária, Rónai Zoltán és Tűz Tamás mellett a magyarra fordítók névsorában ott találjuk Kerényi Károlyt, aki két görög verset ültetett át, Határ Győzöt és Szenté Imrét, az új, „ötvenhatos” fiatalok között Kocsis Gábor, Horváth Elemért, Lőkkös Antalt, Makkai Ádámot, Nyéki Lajost, Siklós Istvánt, Sulyok Vincét, Thinsz Gézát és Vitéz Györgyöt. Tollas Tibor a kötet 390. lapján még felsorol néhány nevet, olyanokét, akik részt vettek a költemények gyűjtésében s így a szerkesztés munkájában is: Korondi Andrásét New Yorkból, Pálinkás László professzorét Firenzéből és Tóth Imrétét Ankarából.

A könyv visszhangja annyira egyöntetűen pozitív volt Nyugaton, hogy Tollas Tibor azon nyomban nekifogott egy újabb GLORIA VICTIS anyagának a gyűjtéséhez, ezúttal az 1848–49-es szabadságharc nemzetközi visszhangjáról – ez a második gyűjtemény ugyancsak Münchenben jelent meg 1973-ban. Az első GV-nek is lett még két újabb kiadása, tízévente egy: München, 1976, Bécs–München, 1986. A harmadik kiadás már válogatott, egynyelvű, csak magyar fordításokat ad: a 422 oldal itt már 152-re csökkent, de egy újabb verssel, egy Alexander Guidoni nevű orosz politikai fogoly versével

gyarapodott – ezt a PETŐFI BOSSZÚÉRT KIÁLT című, szamizdatban született, más betűtípussal szedett verset Faludy György fordította, aki az első GLORIA VICTIS 1956 munkájában még nem vett részt. Egy „eszményi” GLORIA VICTIS-nek, amelyik esztétikailag teljesen kielégítő lenne, nézetem szerint száz verset vagy még annál is kevesebbet kellené tartalmaznia.

Befejezésül hadd idézzek a párizsi *Irodalmi Újság* kritikájából, amelyik jelzi az ún. „alkalmi” költészet veszélyeit, de azután így folytatja: „*De a Gloria Victis azok számára is értékes perceket szerez, akik... nemzeti kegyeletérzés ürügyén sem hajlandók esztétikai igényeiket csökkenteni... Aki a jövőben meg akarja írni 56 világjelentőségét, nem hagyhatja majd ki ezeket a megható, mélységesen emberi dokumentumokat.*”

Thomas Cooper

AZ ÁBRÁZOLÁSMÓD REKONSTRUÁLÁSA: AZ 1956-OS ESEMÉNYEK ÉS AZ IRODALOM

Nemes Péter fordítása

Az 1956-os magyar forradalmat követő hónapokban, években sok amerikai és nyugat-európai költő és író írt a felkelésről és annak utóhatásáról. A szerzők egy részének – különösen a kommunizmussal életük egy szakaszában rokonszenvezőknek – a szemében a forradalom és leverése megkérdőjelezte a kommunista ideológiát. Ebben az összefüggésben az október végi, november eleji magyar események absztrakcióvá válnak. Érvényességük attól függ, hogy milyen szerepet játszanak egy meghatározott elmentét ideológiai szerkezetében (a legnyilvánvalóbb példa a *forradalom és ellenforradalom* gyakran idézett ellentétpárja a marxista ideológiában). Ezzel szemben mások írásaiból az tűnik ki, hogy kellemetlennek tekintik, és megpróbálják elkerülni az absztrakciót. Ezek az írók a történelmi események nyelvi megformálásakor olyan retorikai eszközöket alkalmaznak, amelyek igyekeznek ellenállni a példázatszerű olvasatoknak. Az 1956-os felkelés költői ábrázolásának e kétfajta megközelítése fölfogható úgy is, mint az irodalmi (és talán történelmi) előadásmód két egymástól eltérő törekvésének példája: az egyik a jelentés állításának és tulajdonításának vágya, míg a másik annak tételezése, hogy a diskurzusnak kizárólag ábrázoló funkciója van, függetlenül minden közvetítéstől és értelmezéstől.

A magyar forradalom eseményeit megörökítő versek elemzése során megkülönböztetem egymástól egyfelől az allegóriák létrehozását célzó előadásmódokat, másfelől azokat, amelyek elutasítják az allegorikus olvasatokat. Elsősorban azt szeretném bemutatni, hogyan vizsgálhatnak rá a sajátos irodalmi elemzési technikák azokra az ábrázolási eljárásokra, amelyek az allegorikus olvasási módokat erősítik, illetve elbizonytalanítják. Megfogalmazok néhány feltételezést arról, hogyan hatnak a történelmi emlékezet alakulásának folyamatára a történelmi események irodalmi ábrázolásának ezek az egymástól eltérő megközelítései. Végül kísérletet teszek annak összegzésé-

re, hogy miként alkalmazhatók ezek az elemzési módszerek a történelmi és politikai diskurzusok tanulmányozásában, azt állítva, hogy e metódusok az eseményeket megörökítő szövegek (legyenek akár irodalmi, történelmi vagy politikai jellegű alkotások) alaposabb megértését teszik lehetővé keletkezésük folyamatainak vizsgálatával.

Az allegória létrehozásának több figyelemre méltó módszere van. Az egyik az absztrakt fogalom megszemélyesítése, mint például az amerikai Neil Bradford Olson MAGYARORSZÁGHOZ – HA AMÉRIKA MEGMAGYARÁZHATNÁ (TO HUNGARY, THAT AMERICA MIGHT EXPLAIN) című versében, ahol a szabadság egy szerető nő képében jelenik meg:

„...a szabadság azokat szereti,
Akik vérüket áldozzák a szerelméért.”¹

Hasonlóképpen Paul Chaulot NAGY IDŐK (HAUTES SAISONS) című versében az egész Magyarországot jelentő Budapest megszemélyesítésével találkozhatunk, ami összekapcsolódik a küzdelem jelképes jelentőségének metaforikus értékelésével:

„Budapest vére, eleven húsplakát
Párizs falain.”
(Lőkkös Antal fordítása)

A hasonló eszközök és példák sorolása helyett az 1956-os forradalmat absztrakcióként ábrázoló eljárásoknak azt a szembeötlő típusát emelném ki, amely ikonikus rangra emelkedett történelmi eseményekre hivatkozik. Ezek a hivatkozások azért különösen érdekesek, mert igyekeznek hasonló történelmi jelentőséggel felruházni az ábrázolt eseményeket, mintegy megelőlegezve, hogy idővel szintén ikonná válnak. Ráadásul nemzetek feletti jelentőséget tulajdonítanak nekik, amikor a nemzeti történelem egyetemes jelentőségűvé, metonimikussá vált világtörténelmi pillanataihoz kapcsolják őket. Az európai történelem egyik ikonikus pillanatának ilyenfajta megidézése lehet példa Heinz Winfried Sabais német költő verse, a POLITIKAI RÖPIRAT (POLITISCHE DRUCKSACHE). A hat versszakos költemény két első versszaka az 1789-es francia forradalomra tett egyértelmű utalással kezdődik:

„Vigasztalódjatok, elnyomottak:
Egyszer minden Bastille megdől.
[...]
Vigasztalódjatok, valamelyik reggel
ismét július tizennegyedikére virrad.”
(Csiky Ágnes Mária fordítása)

Figyelemre méltó ebben a versben, hogy bár az 1956-os forradalom tiszteletére született, explicit módon nem említi sem Magyarországot és a magyarokat, sem Oroszországot és az oroszokat, hanem az „elnyomottakra” utal, az „elnyomás képviselőire” és a „diktátorokra”. A magyarországi események absztrakcióra adnak lehetőséget; egy

¹ A tanulmányban idézett versek mind megtalálhatók a következő többnyelvű antológiában: GLORIA VICTIS: AZ 1956-OS MAGYAR SZABADSÁGHARC KÖLTŐI VISSZHANGJA A NAGYVILÁGBAN. Szabadsajtó, 1987 (negyedik kiadás). A fordító nevével jelzett fordítások ebből a kötetből valók.

kérlelhetetlen történelmi igazság példájaként, emberi, nem pedig nemzeti tragédia-ként jelennek meg.

Hasonló példával találkozunk a francia költő, Georges-Emmanuel Clancier *A MAGYAR KÖLTŐKHÖZ (AUX POÈTES HONGROIS)* című versében. A költemény utal Magyarországra, pontosabban Budapestre, a magyar fővárost a közelmúlt konfliktusai során elpusztult más városokhoz hasonlítva:

*„Ifjúság, szabadság vére,
[...]
Fényed a szerelem fénye
Míg ocsmány éjjeliük nem más
Budapest mint Oradour árnya
És Guernica sötétje.”*
(Lókkös Antal fordítása)

Ezek a hivatkozások talán kevésbé ikonikusak, mint a Bastille vagy július 4-e, de Guernica 1937-es bombázásának vagy a német katonák által 1944 júniusában a francia Haute-Vienne megye Oradour-sur-Glane-ben lemészárolt 642 lakosának felidézése nemcsak a történelmi allegória jelentőségével kívánja felruházni a magyarországi eseményeket, hanem Heinz Winfried Sabais versénél nyíltabban támadja a Kádár-rendszernek azt a törekvését, hogy az 1956-os eseményeket ellenforradalomnak nevezze. Olyan közelmúltbeli konfliktusok összefüggésébe helyezi a magyar felkelést, amelyeket a Kommunista Párt emblematikus eseményekként kisajátított, de eközben felcseréli az előjeleket. A vers így megerősíti a forradalomnak és ellenforradalomnak a marxista ideológiában nyíltan megfogalmazott ellentétpárját, de 1956-ot éppen az átellenes oldalra helyezi.

A magyar és más európai események összehasonlítása értelmezhető a szentesítés gesztusaként is, ami nemcsak történelmi jelentőséggel ruházza fel 1956-ot, hanem az átértelmezésnek ellenálló, tartós jelentést is adományoz neki. Azzal, hogy egy szintre emeli az ikonikus jelentőségű történelmi pillanatokkal, kiszakítja a magyar forradalmat a sajátos történelmi kontextusból, és mitikus értéket tulajdonít neki – ám eközben határozottan el is személyteleníti. Ezek az összehasonlítások (és a versek, amelyekben szerepelnek) az 1956-os forradalomnak a mitológiai múltba helyezésével egyben ideológiai elmentétté egyszerűsítik a felkelést. Így 1956 nem az értelmezés számára nyitva álló esemény-sorozat, hanem két egymással ellenkező irányba mutató irányjelző egyike lesz egy elvont ideológiai képletben. A költői szöveg nem kísérli meg metaforák segítségével bemutatni az esemény sajátos látomását, ezáltal megfosztja 1956-ot minden történelmi jellegzetességétől, puszta jellé egyszerűsíti, ezzel hallgatólagosan megerősíti a marxista ideológiában központi szerepet játszó forradalom–ellenforradalom szembeállítását.

Az ilyen versekben is megjelenő történelmi allegóriák funkciójának érdekes bírálattal találkozhatunk Jean-Paul Sartre írásaiban. A *MÓDSZER KERESÉSE* című esszéjében, amely 1960-ban jelent meg, Sartre bírálja azokat a francia kommunistákat, akik a magyar események elemzésekor a marxista ideológia általa dogmatikusnak tartott felfogásához ragaszkodnak. Elutasítja álláspontjukat, amely szerint az 1956-os „magyarországi események forrásának” a „világméretű imperializmus” tekinthető. Sartre szerint e marxisták számára az elemzés „kizárólag azt célozza, hogy megszabaduljanak a részletektől, és egyes eseményeknek erőszakkal értelmet tulajdonítsanak, hogy eltorzítsák a tényeket, vagy akár új ter-

mészettel ruházzák fel őket, hogy ezt azután az események rejtett lényegeként fedezhessék fel”.² Sartre megjegyzi, hogy a felkelésben állítólagosan szerepet játszó ellenforradalmárok ábrázolása allegorikus jellemeikké igyekszik alakítani ezeket a figurákat a marxista dogma tanmeséjének színrevitele során. „Ezek az ellenforradalmárok – írja – az örök *Reakció birodalmába lépnek át; az 1793-as ellenforradalmárok testvérei ők, és egyetlen határozott jellemvonásuk az ártani akarás.*”³ Ez a bírálóat kérdéseket vet fel az 1956-os magyar események és a francia forradalom között a Heinz Winfried Sabais által vont párhuzam következményeivel kapcsolatban. Bár a német költő számára 1956 az ideológiai spektrum másik végére esik, hallgatólagosan megerősíti a Sartre által kritizált francia kommunisták ellentétpárjának érvényességét. Mindkét álláspont 1956 tisztán ideológiai, nem pedig történelmi jelentőségét hangsúlyozza, és arra buzdít, hogy ne vegyük figyelembe a történelmi kontextust, így mindkettő megerősít egy állítólagos hasonlóságot, aminek csak absztrakcióként van értelme.

Sartre számára viszont éppen 1956 jelentette az első meggyőző csapást a marxista doktrínára, ahogy azt ő és más nyugati értelmiségiek felfogták. Mivel a korábbi írásai-ban (mint például 1948-as drámájában, a *PISZKOS KEZEK*-ben) bemutatott politikailag elkötelezett marxista értelmiségi képe itt lényegesen másnak mutatkozott, 1956 gyökeresen megváltoztatta Sartre-nak a Szovjetunióhoz és a kommunizmushoz fűződő viszonyát. Bár rokonszenve a marxizmus iránt megmaradt, későbbi írásaiban határozottan elutasította azt a leegyszerűsítő ellentétpárt, amely véleménye szerint figyelmen kívül hagyja vagy elhomályosítja a történelmi sajátosságokat.

Nem Sartre volt az egyetlen prominens nyugati író-értelmiségi, aki az 1956-os események nyomán kétségbe vonta a marxista ideológiát. Olyan jelentős költők és írók, mint Albert Camus, Marguerite Duras, e. e. Cummings és Archibald Macleish korabeli folyóiratokban fejezték ki felháborodásukat Magyarország szovjet megszállása és a forradalom leverése miatt. Egy részük, például e. e. Cummings, szocialista érzelműnek nevezhető. Mások, mint Camus és Duras, életük során tagjai voltak a kommunista párt-nak, az ötvenes évek elejére azonban már egyiküknek sem voltak illúziói a Szovjetunió-óval kapcsolatban: őket nem lepték meg a magyarországi események, csak tovább hiteltelenítették a kommunizmust és a Szovjetuniót. Voltak azonban olyan neves írók, mint Sartre is, akik egészen 1956 októberéig fenntartották hitüket a kommunista ideológiában és a Szovjetunióban mint Közép-Európa felszabadító, demokratizáló erejében. A martinique-i költő, drámaíró és politikai esszéista, Aimé Césaire, aki 1945-ben kommunista színekben lett Fort-de-France polgármestere, 1956-ban kilépett a francia Kommunista Pártból, a főtitkárnak írt levelében konkrétan is hivatkozva a magyarországi eseményekre.⁴ A brit regényíró, költő és esszéíró Kingsley Amis, aki a magyarországi felkelés leveréséig a kommunista párt tagja volt, majd rendíthetetlen konzervatív lett, a kommunista *The Daily Worker*nek címzett levelében 1957. február 14-én ezt írta: „Eddig azt mondtam, hogy a legjobb barátaim egy része kommunista. Magyarország után nem mondhatom ezt.”⁵

² Jean-Paul Sartre: *SEARCH FOR A METHOD*. Translated by Hazel E. Barnes. New York: Alfred A. Knopf, 1963. 27.

³ Uo. 30. (lábjegyzet).

⁴ Lásd Aimé Césaire: *LETTRÉ À MAURICE THOREZ*. In: Aimé Césaire: *OEUVRES COMPLÈTES III: OEUVRE HISTORIQUE ET POLITIQUE*. Éditions Deisormeaux: Paris, 1976. 463–473.

⁵ Kingsley Amis: *THE LETTERS OF KINGSLEY AMIS*. Ed. Zachary Leader. London: Harper Collins Publishers, 2000. 503.

Ha 1956 egyik jelentése az absztrakció elégtelensége, akkor ez nehéz kérdéseket vet föl a textuális emlékművet létrehozni kívánó költő számára. A szerző nyomban szembeül a nyelv alapvetően absztrakt természetével. Amennyiben elveti az allegorikus megközelítést, olyan ábrázolási módszereket kell alkalmaznia, amelyekben a nyelv jelképes természete nem homályosítja el állítólagos ábrázoló funkcióját. Az előadásmód nem eszköz, amelynek segítségével metaforikusan meg lehet jeleníteni az eseményeket, hanem akadály, amely a szöveg és a szövegben hivatkozott valóság közé áll. A költő feladata, hogy eszközöket találjon ennek az akadálnak a leküzdésére.

A nyugat-európai irodalmakban hosszú múltra visszatekintő módszerek egyike azon a nyíltan vagy burkoltan jelen lévő felfogáson alapul, hogy az irodalmi jelképek inadekvátak. A jól ismert példák között találjuk Shakespeare 130. szonettjének kezdősorát, amelyben a költő azt állítja, hogy „*Úrnóm szeme nem nap, sehogyse*”,⁶ vagy Balzac GORIOT APÓ-jának bevezető részét, ahol az elbeszélő kijelenti: „*Tudd meg hát: ez a dráma nem a képzelet szüleménye, nem is regény.*”⁷ Az irodalmi reprezentáció elégtelenségének hangsúlyozása maga is szóképpé válik. Ez fejezi ki a költőnek azt a meghíusult vágját, hogy felülemelkedjen a hordalékkal terhelt irodalmi nyelv határain, és a költői ábrázolás olyan új megközelítési mintáit alakítsa ki, amelyek nem változtatják irodalmi közléllyé az egyedi eseményt.

Az 1956-os forradalomról szóló versek hosszú sora követi többé-kevésbé explicit módon ezt a felfogást. Gérard Pevor francia költő hangsúlyozza A MAGYAR KÖLTŐKHOZ (AUX POÈTES HONGROIS) című versében, hogy „*semmit nem adhatunk, amit Irodalomnak lehetne nevezni*”,⁸ az eredeti franciában is nagy kezdőbetűvel szerepeltetve az irodalom szót, amely így legalább annyira az intézményt, mint a művészi formát jelöli. Alain Bosquet írja RÓPIRAT A MAGYAR FELKELŐKNEK (TRACT POUR LES INSURGÉS HONGROIS) című, Képes Gézának ajánlott versében:

„*Esküszünk: nem mondunk többé semmi szépet,
esküszünk: többé semmi nagyot nem teszünk.*”
(Ferdinandy György fordítása)

MAGYARORSZÁG (HUNGARY) című költeményének nyitó soraiban az angol C. S. Frazer ironikusabb eljárást alkalmaz, és egyetlen egyszerű kijelentő mondatdal kifordítja a Patrick Henrynek tulajdonított híres mondást: „*»Szabadságot adjatok, vagy halált!« / Haljatok meg.*”⁹ A vers az irodalmi jelképek alkalmazásának, illetve azok egyértelmű elutasításának ironikus keverésével folytatódik:

„*Nézd az évszak széthagyott szemétjét,
gyűrött újságok, porló falevelek
lepik a föltos-piszkos fűvet!
Mért vesszünk szónoki bukfenceket?
A tegnapi bátrak a ma árulói:
ezt jelentik a vonuló seregek.*”
(Gömöri György fordítása)

⁶ Szabó Lőrinc fordítása.

⁷ Lányi Viktor fordítása.

⁸ Kocsis Gábor fordítása.

⁹ Szó szerint: „*»Szabadságot nekem, vagy halált!« / Adtak nekik halált.*”

A szabályok elutasítása az ábrázolt esemény egyediségét fejezi ki, úgy, ahogy azt a költő érzékeli, a vers mégis a szó szoros értelmében képtelen színre vinni magát az eseményt, mivel ez azt jelentené, hogy az esemény a nyelvre redukálható. Ez fölveti azt a kérdést, milyen módszerrel ábrázolhatja a költő az eseményt a nyelv segítségével anélkül, hogy pusztá irodalmi látszattá egyszerűsítene. L'EFFET DE RÉEL (A VALÓSÁG-EFFEKTUS) című esszéjében Roland Barthes megfogalmaz egy választ. Tizenkilencedik századi úgynevezett realista narratívák elemzése során Barthes a cselekmény vagy a téma szempontjából irreleváns leíró részletek felsorolását nevezi olyan eszköznek, amely a tárgy valószerűségének benyomását kívánja kelteni az olvasóban. Míg a tematikus vagy metaforikus jelentőséggel felruházott részletek a költői képzelet teremtményeinek tűnhetnek, addig a nagyobb tematikus egységbe nem illeszkedő részletek – éppen mivel integrálhatatlanok – azt sugallják, hogy pusztán azért jelennek meg a szövegben, mert igazak. A valóságnak ezek az elemei a költő alkotó tevékenységén kívül léteznek. Így egyszerre erősítik meg a valószerűséget és az esemény egyediségét, azt az egyediséget, amelyet nem lehet allegóriába sűríteni.

Az ilyen részleteket magába építő szövegre példa Janine Mitaud verse, az ÉNEK MAGYARORSZÁGÉRT (CHANSON POUR LA HONGRIE). Az absztrakciókban gazdag vers tartalmaz olyan leírásokat is, amelyeknek a téma szempontjából egyáltalán nincs vagy alig van jelentőségük. A nyitó versszak a költő ismerőseit idézi fel egy magyarországi roma közösségből:

„Ünnepi testvérek
Egynyári barátok”

Ezeket a sorokat szó szerint vagy képletesen is lehet olvasni, az olyan szavaknak, mint „ünnep” és „nyár” számos metaforikus, akár allegorikus konnotációja lehetséges. Ám e leírás mellett a költő azt is megemlíti, hogy roma barátai nevettek, amikor megtudták, hogy eltévedt:

„Nevettetek hogy én
Elveszek köztetek
S hogy összetévesztem
Mint testvér-szótagot
A Rózsát és a Hőst”
(Lókkös Antal fordítása)

Ez a rész utalhat a költő idegenségére, de fő funkciója az, hogy valószerűvé tegye az élményt. Míg a nyitó sorok a példázatszerű idealizáció olvasatát sugallhatják, ez a rész elutasítja vagy inkább kiegészíti azt, megakadályozva az olvasót, hogy a vers szereplőit egy absztrakció vagy allegória alakjaivá szűkítse.

Jerome Mazzaro verse, A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI NEMZEDÉK DICSÉRETE (IN PRAISE OF THE GENERATION AFTER WORLD WAR II) szintén a Barthes által „jelentéktelen”-nek nevezett részleteket használja, hogy ne lehessen a költemény központi alakját egy absztrakció irodalmi megszemélyesítésévé redukálni. A költemény egy olyan kétségbeesett nőről szól, aki harcolt a német megszállók ellen, és később büszkélkedett is bátorságával. Most egy másfajta küzdelem géppuskarüzében szégyelli magát, amiért egy állítólagos „szabadság” „zászlójaként” szolgált. A vers ennek az asszonynak az elkeseredettségét írja le, akit elszemélytelenítettek a különböző megszálló erőkkel vívott harcokban. Érdeemes megfigyelni, ahogy az első bekezdésben egy olyan részlet pontossága erősíti meg a nő valóságos voltát és egyéniségét, amely lényegtelen a költemény kontextusát jelentő küzdelem szempontjából:

„A géppuskarúzóban
 Fölríadva a reményből
 Mint aki elszunyókált,
 Átvág a macskaköves utcán
 Egyedül, hullámzik a ruhája
 A friss
 Szélben.”

Se a női ruha, se a friss szél, amelyben a ruha hullámzik, nem jelenik meg többet a versben. Egyszer tűnnek fel, pompáznak jelentéktelenségükben, nincs más szerepük a szövegben, mint hogy megerősítsék a leírt jelenet valóságosságát. Egy pillanatra fel-függesztve a szöveg metaforikus vonulatát (mint amilyen például a „fölríadva a reményből” képe), az irreleváns részlet beékelése azt sugallja, hogy bármennyire személyes látomás is ez a vers, mégis hűen követi a valóságot. Ezzel meggátol minden olyan kísérletet, amely a költeményt a szerző szubjektív képzeletének termékévé próbálná redukálni, és a szöveg leíró, nem pedig értelmező minőségét hangsúlyozza. Paradox módon ezek a részletek nemhogy lényegtelenek, hanem éppen központi fontosságúak a vers alaptémája szempontjából, amely szerint az ideológiai absztrakciók alkalmatlanok az egyének sorsának leírására.

Az 1956-os forradalomról szóló nyugat-európai és egyesült államokbeli költemények elemzése megkísérelt két egymástól eltérő tendenciát elkülöníteni a történelmi eseményeknek emléket állító irodalmi művek megformálásában. Az egyikben a megemlékezés egyedi eseményekből allegorikus jelentést teremt, míg a másik igyekszik megóvni az eseményeket az allegóriában rejlő leegyszerűsítéstől. A tanulmány megpróbálta pontosan leírni azokat az ábrázolásmódokat, amelyek az allegóriát létrehozzák, illetve azokat, amelyek elutasítják. Végezetül azt a kérdést teszem fel, hogy mennyiben segíthet az irodalmi ábrázolásmódok elemzése a történelmi és politikai számvetések háttérének feltárásában. A történelmi szövegeknek feltehetően ugyancsak meg kell birkózniauk azzal az ellentmondással, hogy egyfelől jelentést tulajdonítsanak az eseményeknek, másfelől objektív leírást is adjanak. Az 1956-os számvetés ilyenfajta elemzése azért lehet különösen érdekes, mert a kommunizmus alatt dogmatikusan értékelt események a Kádár-rendszer bukása óta mindmáig folyamatosan eltérő újraértelmezéseken esnek át.

Csiki László

FEJLESZÉS

Regényrészlet

Messziről a palota magtárnak látszott, amire utólag tágas ablakokat vágtak és díszítéseket szereltek, többnyire girlandokat. Előtte a tér akkora volt, olyan lapos és üres, mintha emlékszobornak hagytak volna helyet a meredek házak között. Kétutcányira jártunk a fennkölt silótól és a gépkocsinktól is, amikor Kucu benyitott egy vedlett festésű tölgyfa kapun valami elhagyatott, elfelejtett, zárt udvarra.

– Gyere, bemutatlak a néninek – mondta.

Jobb felől hosszú, földszintes ház lapult, táskás fallal, csak a végében omladozó, bon-tástéglából rakott budiig lehetett látni, annak hátracsapott ajtaján át pedig a mocskos üledeskára és falán a szögre tűzött szétvágott újságpapírokra meg egy karóra, amivel a csúcsos kupacba fagyott ürüléket tologatták félre a nyílás alatt, hogy ráülhessenek, aztán megtetézzék. Három lakás volt a házban, az első kettő ablakát csomagolópapírral és egyszer használt lepedővel takarták el, a küszöbökön vastagon állt a hó. Megfagyott, elszáradt muskátlitövek meredeztek az ablakpárkányokon. Balról magas téglakerítés zárta el a kilátást, két gerle burukkolt a tetején és egy a porolón. A hóba taposott ösvény két oldalán hamukupacokban heverő szögek mutatták, hogy raklapokkal vagy zöldes ládákkal fűtöttek a különben lakatlan szobákban. Csak egy apró kutyaszar hiányzott a teljes hitelességhez.

Kucu bekopogott az utolsó üveges ajtón, és bent valaki elhúzta a kartonvászon függönnyt, hogy megnézze az igazolványát, aztán zárok csikorogtak. Bebotlottunk. Műperza szőnyegek függtek a falakon, az ablakokon, az egyik a szabin nők elrablását ábrázolta vásári változatban. A balogul barnára mázolt kerek asztalon ásványvizes üveg és egy hamutartó állt, mindkettő üresen. A forró szobában a bútorokról már-már hallhatóan pattogzott a festék, de nem láttam kályhát vagy más fűtőtestet, hogy annak a melege húzott volna hólyagot rajta. A furnéros rekamié végében, az ágyneműtartón villogó kijelzőkkel működött egy szögletes szerkezet, vette vagy szórta a jeleket.

Két férfi ült fémlábú széken a túlsúfolt, túlfűtött szobában, nyakig gombolt téli ruhában, mintha bármelyik pillanatban indulniuk kellene, és nézte a két tévét. Az egyik képernyőn az udvar látszott, amelyiken végigjöttünk, a másikon a szoba, amelyikben voltunk, abban a két férfi és mi ketten Kucuval. Megkettőzve láttam, de egyszer sem hallottam, hogy ő éppen mond és mutat valamit az egyik férfinak, átadja neki a rádiótelefonját és egy tömör, súlyos tárgyat bőrtokban, kap tőle valami mást, aztán átmentünk a hátsó helyiségbe. Abban nem volt sem bútor, sem szőnyeg. Ablak se, semmi, csak maga a helyiség és a légtére. Egyetlen ajtaján át lejtős, aszfaltos rámpára jutottunk, szívszakasztó ívben kanyarodó úttestre a sárga falak között, akár gépkocsival le lehetett volna hajtani rajta, ha az befér a szoba ajtaján. Mintha puha kövön gyalogoltunk volna, nem kopogtak a lépteink, visszhangot sem vertek. – Gumi, gumi, skandáltam magamban. – Tartán, tartán. Kevlár, kevlár. Lekvár.

Kellett lennie egy harmadik tévének is a konyhában – vagy a szobában –, abban meg az elnöki párnak vagy a lakóhelyének. Az összes szögleteknek és mosolyoknak. Éppen úgy, ahogyan Kucunak egy apró mikrofon a fülében, hogy azon át hallgassa a hegyek között, hogy éppen merre fordul a sorsuk a messzi távolban. Elvégre, köztudottan, csak ellenőrizhetően, láthatóan létezhetünk. Ez volt a déli tanulságom.

A folyosónak nevezhető rámpán egyöntetű, halvány fény sütött mindenfelől, árnyéket vetni sem volt alkalmunk. Halk zúgás hallatszott, és úgy képzeltem, átröntgeneznek vagy sterilizálják a levegőt és abban a ruhánkat, annyi sem vagyok, amennyinek látszom. Ózonszag érződött. De lehet, hogy még itt sem működött tökéletesen a berendezés, az sercegett, nem a telített levegő. Ezt akartam mondani Kucunak, idegességemben élcelődve, de leintett, mielőtt megszólalhattam volna. Megeshetett, hogy egyet gondoltunk.

Eltartott egy ideig, amíg kijutottunk a folyosóról, aztán holmi sehova sem vezető lépcsőn fel egy ruhatárba. Operaházi lerakatnak látszott, vastag kabátok lógtak rezes akasztókon a bolyhos homályban. Kucu félretolt arca elől egy nercbundát, és emeleti lépcsőfordulón találtuk magunkat. Akármelyik emelet lehetett, föld alatt, föld felett.

Fekete-fehér csíkos mellényt, szaténlampaszos fekete nadrágot viselő őszes férfi várt. Biccentett, és ettől feltűrődött a kiborotvált enyhe tokája, elvette Kucutól a kis prolikásban kapott holmit, mint egy ruhatári jegyet, majd újabb gyalogtúra után másik ajtót nyitott. Előbb zöld, majd vörös szőnyegen haladtunk.

– A folyosók, benyíló, pihenők több helyet foglalnak el ebben a behemót épületben és a környékén, mint a termek és szobák – sügtam Kucunak, de ő nem rám figyelt, hanem a falakra. Úgy tett legalább. Karos lámpák égtek mindenütt, nem volt mit nézni rajtuk. – Nem szólva a légi folyosókról felettünk – sügtam. – Ott lehetne eltűnni igazán.

– Kuss! – vetette felém. Nem is ment, hanem menetelt, mintha a hely szelleme diktálta volna az ütemet.

– Ne röhögtesz – mondtam. – Ezek csak puhítanak a hókuszpókuszukkal. Még titeket is. Pedig ti bejáratosak vagytok.

Aztán egy akkora teremben várakoztunk, önkéntelen, hűdött vigyázzállásban, amekora be sem férhet az épületbe, még ha palotának szánták is azt. Az üressége miatt hatott ekkorának, akárcsak a refektórium a kolostorban. Két karszék állt benne csupán a halványkék padlószőnyegen, a hátsó falnál. Se egy festmény, se egy elejtett gyufaszál, de még államcímer se, vagy moccsatlan lobogó. Amilyen egyszerű, olyan zseniális volt a rendezés, a rejtett világítással együtt. Akik azokba a székekbe ülnek, nagyon látszanak, futott át az agyamon. Ők a lényeg, és ők a dísz. Rajtuk kívül nincs mit nézni, talán még álmodni sem. Nem jut az ember eszébe egyéb, csak hogy ők ott ülnek, de az már nem, hogy ő maga ott áll velük szemben. Ez volt az önfeledtség helye.

Jó darabot gyalogoltam a székekig, át a hosszú téren, még mielőtt Kucu elkaphatott volna. Megpaskoltam egyiket a kárpitozást, nem szállt fel belőle por. Amikor megbeleültem, és a cirádás karfára tettem a kezem, észrevettem azért, hogy a faragványok között megragadt némi emberi zsiradék, nyák, verejték, valami kosz. Már-már meghatott. Izének is csorog a nyála, a taknya, és a székbe törli suttyomban, miközben államfőket fogad, mondtam magamnak.

– Én francia vagyok – mondtam Kucunak messziről –, vagyis öntelt és pimasz. És vigyázz, el kell számolnod velem.

A háttámlának döntöttem a fejem, és néztem, érezni próbáltam, milyen. Kényelmetlen volt, kemény. Egyenesre kellett húznom a hátamat. De nem azt éreztem, amit akartam, vagy ami ilyenkor természetes lett volna, ha nem torzítna el a félelem, a megilletődöttség legalább – mindkettőt gyűlöltem, ugyanakkor haragudtam magamra értük –, és nem is láttam sokat, még a megszeppent, nem túlságosan titkos rendőrt is aligalig a szőnyeg túlsó partján. Egyet tudtam csupán, de azt élesen: mindhiába nyugtatom magam, és hivatkozom más állam által védett idegenségemre, innen bármikor eltüntethetnek, annyi nyomot nem hagyok, mint Izé izzadó tenyere a trónus karfáján. Letörölnek egy puha kendővel, vagy hegyes szerszámmal kipiszkálnak a vésetek közül.

– Hajrá! – mondta Kucu, és én még hallottam is abból az idegen távolságból. – Menjünk. Várnak.

– Mind a ketten?

– Önagysága hív. Fogad.

Megnyugtattot ez az önagysága, a másikat kizáró, tehát semmit nem jelentő egyes szám. Eszerint, ha Kucu ezt merte mondani, itt nincs lehallgatókészülék, vagy nem érzékeny a gúnyra. Pompás is lenne, akár csak elgondolni, hogy a palota lakói lehallgatják önmagukat, habár a képzeleten túlterjedve attól még megtehetik. Hosszú téli esteiken, az ágyban aztán visszajátsszák a felvételeket, és letagadják egymás előtt az elszólásaik felét. Mi más volna a házastársi hűség ebben az életkorban, és mi az élvezet?

Ezt a sorsot osztottam rájuk hirtelenében, de mégsem reméltem, hogy sokáig, álmatlanul forgolódnak a sötétben, forró lepedőn. A személyzetnek, a testőrségnek azonban csak a fegyelmezett, közhelyes mondatait, a fel-felhorkanó csendjét hallanák akkor is, és eltűnődhetnek, tanakodhatnak, miképpen bírják őszinte szóra őket. Eltelne ezzel legalább az unalmas éjszaka, a közös paplan alatt. Másnap meg szalagról hallhatnák, hogy kuncogtak közben ők maguk, a háztáji cselszövés kéjének csúcsára jutva.

– Nem tarthatnánk egy kis élvezetes szünetet, mielőtt behatolunk? – kérdeztem Kucut az újabb folyosón. – Túlságosan fel vagyok fokozva. Igyunk egy sört valahol.

Kucu pedig ment, elszántan, szótlanul, mint ki még mindig fegyvert hord a farzsebében, és egyetlen gondja az, nehogy a kabátbélésbe akadjon a revolver agya, amikor elő akarja rántani. A kést nem tartottam valószínűnek, túl közvetlen és túl alantas egy ilyen kifinomult Kucu számára. Bár ki tudja, mire képezték ki a titkos iskolákban? Csak szóra és hallgatózásra? Azt azonban tudtam, még a földszinti prolilakásból, hogy most neki sincs több, szilárdabb szerszáma a mosolyánál. Azt is, hogy nincs sörmérés a környéken. Mehattünk magunknak, reszketve és délcegen. Utálni is alig maradt erőm.

Meglepően kicsi helyiség volt, egy bugyor. Légbuborék a sűrű olajban. Ott volt a szünet helye. Álltunk, vártunk. Sokra tartottuk magunkat, és kettőnek is kevesek lettünk a végére.

A falat, a mennyezetet, a padlót vörös, arany és kék ábrák borították, tenyérynyi hely nem maradt szabadon. Az ajtókat is telefestették, vélhetőleg népművészek, népi mintákkal. Akadt itt ógörög motívum, közte biedermeier rózsza, franciás virágfüzér, rombusz, és közéjük szöve zvasztika. A plafonon klasszicista stílusban festett freskó látszott, azon leginkább egy cinkfehéren virító női tompor. Úgy éreztem magam, mint akit perzsaszőnyegbe csomagoltak. Meleg is volt, éppen mint egy perzsaszőnyegen vagy akár egy virágházban, amit talán a bomló növények szaga idézett fel egy mástáji emlékből. Azt éreztem, az állott vízben senyvedő gyökerek bűzét. De az sem volt valóságos. Lehet, hogy egyetlen illat sem szálldosott, csak az orromat szívtam, a saját idehozott szagomat.

Osszességében, együtt, önmagában mégis egyfajta erotikus hatást keltett a kis terem, talán a túlsúfolt díszítés és a fülledtség miatt. Ettől is látszhatott szűknek, sötétnek és mohónak, mint egy vagina, amelybe részben bejut, de nem lát az ember, különben akkora lehetett, mint az én párizsi lakásom a mellékhelyiséggel együtt. Nem örvendtem, amiért eszembe jutott a hol-volt-hol-nem-volt otthonom, lakbéréstül. De még Lucille képzete sem boldogított volna. Nem jutottam odáig. Nagyon itt kellett lennem.

Kucu mögöttem állt, vezetőből kísérővé hátrálépvé. Tudta a helyét. Őt mintha a hideg rázta volna a dekorációtól, ahogy engem a meleg. Valami mégis mozgott a helyiségben, legalábbis remegett. Egy borzas foxi volt az. Mi meredten, duzzadtan álltunk, a kutya tett is valamit. Éppen a tapétára vizelt. Kan lehetett, mivel a lábát emelte. A falon, a szoba egyik hosszában, a nem létező, feltételezett ablaknyílással szemben, húsz centi magasan kimarta már a húgy az arany-vörös festést, átáztatta a szőnyeget is, absztrakt foltokat hagyott rajta. Mutatta, már-már igazolta az eltelt éveket.

– Helyben vagyunk – mondtam csendesesen. – Hol a táskám? Elhoztátok?

Kucu az oldalam mellett előrebökte hátulról a karját, egy háromlábú barokk asztalka felé. Tétovázott, rángott a húsos ujjá, de aztán megtalálta a végső irányt. Ott állt az asztal magányosan. Gacsos lábain a kutya fogának helye látszott, a kiszádkásodott harapásnyomokban meg a szőre. Időtlen idők óta itt sertepertélhetett ez a simogatatlan eb, olyan kedvesen, otthonosan, hogy a rongálását sem hagyták kiigazítani a gazdáit.

– Nem, nem – szólalt meg végre Kucu, amikor az asztalon heverő rúzsmintáim tokja felé indultam. – Az jó helyen van ott. Majd mi elintézzük.

– Intézzétek – mondtam. – De akkor nem vállalunk felelősséget, sem én, sem a cég.
– Hanem mit csinálsz?

Ezen gondolkoztam egy kicsit, és nem is sokáig.

– Beszarok – feleltem végül.

– Jaj, öcsi, hogy mehetnél vissza a gazdáidhoz szaros gatyában? – suttogta mögülem erre Kucu, én meg egy ideig bámultam a girlandokat, kuszaságokat a falon.

– A szar táján szíven ütsz – mondtam aztán.

– Megegyeztünk – mondta ő. – Viselkedj rendesen. Hidd el, hogy jobbak vagyunk nálad. Akármelyik ügynökségtől küldtek volna is.

Álltunk ott lábzsibbadásig, három lépésre a bejárati ajtótól, és legalább hatra egy másiktól, néztük jobb híján a díszítéseket, amíg káprázni nem kezdett a szemünk. Mint ha egy kaleidoszkóp közepében lettünk volna, a csőben, mi magunk is a mozaikkép szilánkjaiaként, mindketten talpig kékben. Csak a nyakkendőnk különbözött. Eddig még nem vágytam színvakságra, most viszont nagyobbra tartottam volna egy négyzetméternyi fehérséget, de akár feketeséget is, mint amekkora. Úgy, hogy az ünneplő inget néztem a hasamon, a zakó nyílásában. Azt terveztem, pocakot fogok eresztetni, hogy jobban lássam. Nekem sörhas kellene, habár nem divat. Lesz is, hogyha hagyják.

Egyszer csak bejött egy duci, kicsi nő ezüstszálas, barna estélyi ruhában. Hurkás teste fölött csontos arcot viselt, abban két szürke szemet. Meglepett. Mégsem őt, megannyi fénykép eredetijét néztem, akár egy újabb fotót, hanem mögötte Szervált. Ugyanolyan öltönyt viselt, mint mi ketten Kucuval, és fehérre volt borotváltva, azaz púderozva, mint a mennyezeten a női far. Neki azonban most valahol a hegyekben, egy logisztikailag tökéletes bunkerben kellett volna lennie, teljes menetfelszerelésben. Abból csak a sárga gyalogsági bakancsa látszott az élre vasalt, éjszótét pantalló alatt. Egyenes háttal, egész mellszélességgel vonult a főasszony nyomában, olyan távolságra tőle, hogy még a lélegzetével se borzolja a kontyát. Nyilván érződött még leheletén a vadászházi kolbászok fokhagymás szaga, meg a pálinkaé.

Olyan volt Szervál, mint egy vetített kép.

Vagy klónozzák ezeket?

A főasszony azonban tömör valóságnak látszott, csak a feje nem illett a törzséhez, és a szeme az arcához, meg a nagystélyije a kora reggelhez, és ő se abba. Meglehet ugyan, hogy már délután volt, ebben a helyiségben nem létezett érzékelhető idő.

A főasszony mosolyra húzta rúztalan, azaz inkább rúzsozóshoz készített ajkát, és elüvöltötte magát. Gyomorból feltörő, karcos volt a hangja.

– Néro!

Három szusszanásnyi időbe telt, amíg rájöttem, hogy a foxit hívják Nérónak, és éppen a nadrágom szárát készül csócsálni. Közben az asszony újra elmosolyodott, kékes-fehér fogsorral.

– Ne féljen – mondta.

– Kezét csókolom – mondtam.

– Nem harap – mondta.

Kucu meg fordított nekem, franciára:

– Ne tojj be. Nem bánt a dög.

– Te meg add át őexcellenciájának – az őexcellenciáját fennen hangsúlyoztam, hogy a nő is kihallja a francia szövegből – hódolatteljes kézcsokomat. Válllatom boldog, hogy szolgálatára lehet. Engedje meg, hogy bemutassam mintakollekcióm, átadjam

a cég külön ajándékát és üdvözetét. Megvan az ajándék, meghagyátok? – fordultam Kucu felé.

Neki erre bólintania kellett volna a zsongó fejével, csak hogy nem tette.

A hölgy bólintott, legalábbis előrebillent szikár feje a telt nyakán. Ettől már-már a laza frizurája is a homlokára esett, de aztán megtartotta a fényes lakkozás, amíg másra cseréli haját egy másik jelenéshez. Reggel vörös, délben szőke, este fekete.

Ellábaltam a fejbólogató csendben a barokk asztalkáig, felpattintottam a táská zárait. Azon nyomban láttam, hogy otrombán átrendezték a rúzsokat. A megváltoztatott sorokban az egyik tubus nem illett bele kis bársonyágyába, és valaki – bérezett hivatalnok – durva kézzel beleerőltette, még a kupakja is kimarjult. Szervál felé pillantottam. Úgy érthette, nehezményezem az efféle csomagolási amatörizmust, de csak megvonta a vállát. A főasszonyra figyelt közben, aki mosolygósan beszélt hozzá, a tőle telhető keccsel gesztikulálva. Mozdulatai nekem szóltak, a szavai a tábournoknak. Félmagasságba emelte a karját, hogy megrezzent rajta a hús, aztán oldalt lendítette: mintha a szomszédos helyiségbe tessékene egy vidéki rokont. Azt mondta közben a maga nyelven, fel sem tételezve, hogy én értem:

– De, a kutya faszába, igenis, te fogod kipróbálni! Nem adom én olyan olcsón az életemet. – Mosolyogva meghajította magát egy kissé, mintha a vendég elfogadta volna a meghívást a meghitt szobába. Jézusom, Máriám, én voltam a vendég. – Ne féltsd anynyira a fess képedet – mondta Szerválnak a nő. – Láttalak én már szarás közben is, a grundon, meg a tévében. Tegnap a tévében is úgy erőlködtél, mintha szorulásod volna. De erről még beszélünk.

– Az ikremmel te is – mondta erre Szervál.

A nő a táskám felé intett vagy inkább legyintett, és észrevettem, hogy neki láthatóan, takarhatatlanul öreg a keze, olyan, amilyen a férjeuráé lehet. Ráncos, májfoltos kézfej lógott a dundi kar végén, szikár, akár az arca. De sikerült szelíden mozdulnia.

– Kened fel! – parancsolta.

Szervál kihúzta az amúgy is egyenes derekát. Nagy arcába tolult a vér.

– Te nekem nem parancsolsz – mondta. – Tudom én, ki vagy.

– Akkor azt is tudod, kinek a nevében beszélek. Próbáld csak ki. Ha megúszod, én is megúszom. Ha belegebedsz, megdicsérnek a hűségédért. Posztumusz.

– Férfi vagyok – mondta Szervál. – Én férfi vagyok, nem rúzsosom magam, mint valaki.

– Szóval nem kened fel? – kérdezte a nő.

– Szóval nem kenem fel – felelte Szervál. – Tudod te, ki vagyok én?

– Tudom, ki vagy most. Azt is tudom, mi lesz holnap.

– Akkor azt is tudod, hogy te holnap már nem leszel – mondta Szervál, és a sárga gyalogsági bakancsa sarkán elfordulva kifelé igyekezett volna, de akkor kinyílt a falban egy keskeny ajtó, és megjelent egy kócos, őszes hajú asszony frottírpongyolában. Hurkás kis teste volt, szikár arca, szürke szeme és májfoltos keze a rengő húsú karja végén.

– Felkened – szólt be rekedten a terembe, azzal eltűnt ő is, az ajtó is a virágmintás falban.

Úgy néztem a kicsi asszonyt a szemem előtt a budoárban, mintha holtából támadt volna fel, és a kísértetével együtt jelenne meg.

Szervál mereven, már-már kényszeredett díszlépésben ment az asztalig, akkora távon, amekkora egy nemzetbiztonsági főnök és egy grundon homokba szaró kölyök közt létezhet. Sivatagban járt, nem szőnyegen. Még én sem tudtam élvezni a megaláztatását, pedig szerettem volna. Végigjártatta ujját a rúzsokon, mint a zongorázni tanuló gye-

rek a billentyűk fölött öt centire, vagy mint a vak. Nem a mutatóujját használta, hanem a nagyot, és a természetellenes kéztartás titkolt lázadásnak hatott. Legalább annyira akarta mutatni az ellenkezését, mint a rúzs. A főasszony élő képmása elunta a játékot, kiragadta a kék bársonyból a zsugorított pénisz alakú ajakírt az áttetsző hengerében.

– Ezt!

Akkor már tudtam, hogy Szervál megúsza, azt is, hogy ez a nő buta, vagy nem képezték ki kellőképpen. Az ízlésére hagyatkozott, vagy a diadalra vágyó érzéseire, a helyzetet igyekezett kihasználni, miközben az igazság vagy annak végső pillanata a ki-marjult rúzsban rejtett, kristályosan. Strichnin vajon, vagy valami korszerűbb?

A nő még Szervál laboratóriumi munkatársainak dilettantizmusát sem vette észre, hogy aztán kiigazítsa. Néztem, néztem, de aztán szinte megállt a szívem. Hiszen az is lehet, hogy azok a laborosok felkészültek egy ilyen eshetőségre, és szándékosan követtek el szakmai hibát, hogy felhívják főnökük figyelmét a veszélyes darabra. Ami egyúttal azt jelenti, hogy a nő nemhogy ostoba, hanem inkább túl okos, nem ugrott be az életmentő trükknek, nem a torz ajakírral kínálta meg a főnökével rivális főnököt. Akkor pedig Szerválnak egy az ötvenhez az esélye, pont annyi, ahány rúzs hever kis bársonykoporsójában.

Ő is tudta. Legalábbis ezt képzeltem, amint tétovázni láttam a levegőben azt a fura ujját. Csak azt nem tudta, kinek higgyen, egy pillanatig legalább: a munkatársainak vagy a véletlen szerencsének. Elvégre a laborbeli, százszor frusztrált fiúk úgy is dönthettek az alagsorban, hogy őt vezetik félre, nem a rúzsok címzettjét, és azért követtek el szembeszökő hibát, hogy azt felismerve, másfelé forduljon a figyelme és az emberöltőn át kitartó szerencséje. Ne azt válassza, ami nyilvánvaló. Kenje fel a sokat járó szájjára a természetesnek látszót, és azzal a mérget. Így pedig, amint más is beavatkozott, megkettőződött az ötven esély, mint minden más ebben az épületben.

– Ezt! – mondta azonban a nő, és ettől, ezzel az egyetlen vörös rudacskával Szerválnak boldogítóan leegyszerűsödtek az esélyei, kettőre. Vagy ezt preparáltatta, vagy nem. Csakhogy vagy nem emlékezett rá, melyik darabot adta ki a labornak, vagy magabizón rájuk hagyta a választást, akárhogy is, most nem látszott rajta öröm. Nem látszott rajta semmi. Túlságosan sok húst evett ahhoz, túl kerek és feszes lett az ábrázata. De hosszú csatákban edzetten állta a sarat, még azt is kibírta, hogy mindjárt neveltségese válik. Leccavarta a kupakot, nézegette az apró piros nemi szervet, mintha meg akar-na bizonyosodni, nincs-e körülmetélve. Aztán engem nézett. Kucu fordította franciára a szavait, fölöslegesen, csak a nő, vagyis a látszat kedvéért.

– A tábornok úr arra kér, előbb te rúzsold be a szádat – mondta nekem Kucu. – A ti terméketek, jót kell állnod érte.

– Ühüm – mondta a nő. – Bizony.

– Gyerünk! – mondta Szervál. – Magunk között vagyunk.

– Gyerünk – fordította Kucu. – Magunk között vagyunk.

– Na! – mondta Szervál.

– Na! – fordította Kucu.

– Na! – mondta a nő.

Úgy, hogy kenegettem a számat a kis pénisszel, tükör nélkül. Siettem, és igyekeztem nem figyelni arra, amit magammal művelek. Két cégnek dolgoztam egyszerre, a számomra idegen illatszergyárnak és egy idegen, de ismerős titkosrendőrségnek, valóban az életemen múlt a becsületük, szorgosnak és alaposnak kellett lennem tehát. Ezért aztán még egymáshoz is fentem az ajkamat, ahogy a nőktől láttam.

– Csókálló – kuncogott Kucu.

Olyan lehettem kifestve, mint egy újabb piros minta a falon, kutyahúggal. Nem szívesen néztem volna meg magamat sem tükörben, sem egy képernyő foncsorán a vidéki hullák között.

– Rendben – mondta Szervál.

– Várjunk – mondta a nő. – Várjuk ki a hatást.

Közel álltunk egymáshoz: egy szűk baráti kör. Megfigyelhettem, hogy a nő kontaktlencsét visel, attól szürke a szeme. Csendesen szívtuk be a levegőt és a kutyaszagot. Kucu rám tette a kezét, bátorítóan markolászta a vállamat.

– Addig is – szólalt meg a nő, és hasba bökte Szervált az aszott ujjával – csináld te is.

– Ki van már próbálva – mondta Szervál.

– Ez a francia csak a saját cégéért felel. Te meg magadért felelsz. Ess neki!

– Elég legyen – mondta Szervál.

– Ezeknek a külföldieknek semmi nem árt meg – tréfálkozott a nő elváltozott, lágy hangon, a sajátján talán. – Be vannak ezek oltva minden ellen. És más a vérük. De a te véred és az enyém egyforma.

Szervál kivette kezemből az ajakírt, és hátrafelé, Kucunak nyújtotta.

– Nosza! – mondta. – Te is a mi vérünkből való vagy.

– Ó egy másikat kenjen – mondta a nő. – Adjunk neki még egy esélyt.

Szervál kivett a táskából egy tubust, gondosan, lassan lecsavarta a tetejét, még magasba is emelte a rúzt, nézegette a sehonnan sem érkező fényben, mielőtt beosztotta kezébe nyomta. A kis, mazna rúd valóban vörös volt. Előlről kezdődik a játék a kétszer ötvenes lehetőséggel, gondoltam. Kucu is erre gondolhatott, nem lehetett más, még egy hadsereg sem, ami eszébe juthatott volna. Hátat fordított nekünk, nem láttam, mit tesz, csak a fújtatását hallottam. Amikor megfordult, akkora vörös szája volt, akár egy cirkuszi bohócnak a délelőtti előadáson, amikor tapsolnak a gyerekek.

– Ollé! – mondta, és két karját a feje fölött összekulcsolva piruettezett. – Ollé! Kedves közönség! Tessék befáradni.

Itt elakadt, nem ismerte tovább, vagy az átképzett eszméletével elfelejtette a gyerekkorában, vándorcirkuszban megcsodált szöveget. Mosolygott helyette, már-már az egész arca szétkenődött. De azért neki sem ártott volna egy kontaktlencse, hogy eltakarja a szemét. Megjijedtem volna tőle, ha eddig nem félek.

– Kész – mondta Szervál.

A nő komoran állt velünk szemben, és komolyan gondolta, amit mondott. Azt mondta:

– Csókolják meg egymást! Lássuk az együttes kémhatást.

Kucu, mint afféle kémiából kiképzett dzsigoló, csápoló karral, összevissza ingó lábbal felém táncolt, közel hajolt és rám lehel.

– Bocssás meg – suttogta franciául, és két keze közé fogta a fejemet. Hideg volt a tenyere, és egy kisse érdes, mint a hétvégeken talicskázó, üdülő könyvelőnek. Szájon csókolt, olyan erővel, hogy belereccsentek a fogaim. Éreztem borostáját az arcomon. Hosszan csókolt, kezdett már egymásba olvadni a két zsíros kence. Amikor végre ellökött magától, akár egy némafilm tragikus lovagja a kedvesét, mielőtt száműzetésbe indul, tudtam, bár nem láttam, hogy az én arcom is vörösre van mázolva, akár az övé. Mintha a tükörképe lettem volna.

– Jó – mondta a nő. – Csak az a baj, hogy összekentétek a rúzt a mocskos szájakokkal, más már nem használhatja. A szappan is lehet koszos.

Szervál nagyjából úgy tett, mintha kacagna, vagyis otthon lenne.

– Tábornokom, ne hidd, hogy megúsztad – szólt rá a nő. – Látni akarom, hogy csinálsz a szájadból segget. Az piros.

– Te akard látni? – kérdezte Szervál.

– Én is – mondta a nő. – De lehet, hogy más is látja. Vagy esetleg szóljak az elnöki barátodnak, mire készülsz ellene? Te áruló!

Szervál erre, mintegy parancsszóra megmarkolta a rúzsomat.

– Ne azt! A faszt! – ripakodott rá ripóken a nő, ahogyan a szerepét játszania kellett.

A középkorú férfi lendületes mozdulattal kapta szájához a kis vörös rudat. Aztán összekattant a két műfogsora: leharapta a pénisz makkját. Csak a szemfoga és a nyelve hegye lett vörös tőle: láttam, amikor kiköpte a képlékeny darabot. Halkan koppant. Még bele is taposta a szőnyeg bolyhába a gyalogsági bakancsával. A vörös folt alig tűnt fel a többi minta között.

Szervál meg sarkon fordult, kiment valamelyik ajtón a sok közül. A falon is átment volna, és lehet, hogy éppen azt tette. Kemény, egyenes volt a háta. Golyóálló, gondoltam. A rúzs meg csókálló. Én jótálok a termékeinkért... Jól állunk, de nem tudjuk, hol.

Akkora csend maradt a szobában, mint maga a szoba.

– Szerettem volna pedig megcsókolni a tábornok urat – szólt bele Kucu.

– Buzik! – A nő lecsapta táskám fedelét, fülön fogta, és pipiskedő léptekkel elhagyta a sokmintás helyiséget. Halkan, egy sóhajtással csukódott be mögötte az egyik ajtó a sok közül.

Ott voltunk, mint amikor bejöttünk: magunkban, ketten, csakhogy rúzsosan. Nem tudott múlni az idő. Túlságosan zárt volt ahhoz a terem, még a látásnak sem hagyott helyet. Láttam azért, amint Kucu nekimegy a falnak. Nekiment a falnak, és elkezdte hozzádörzsölni a száját. Dühödten csinálta, akár egy kültelki kamasz, aki volt valójában, és aki a mai napig nem tud mit kezdeni magával, az erejével és a haragjával. Kenté a csókálló rúzsot a tapétára, de akár a fejét is verhette volna belé.

Én a zsebkendőmmel próbáltam tisztálkodni. Beleköptem, aztán sikáltam vele a szájamat. Pirosabb lett a bőröm a dörzsöléstől, mint a festéktől, amit letöröltem róla.

Halvány nyomokat hagytunk csupán, pedig egymással versengve, falon, selymen igyekeztünk szabadulni a szégyenünktől.

– Nincs itt mosdó? – tettem fel a kérdést.

– Van, de nem neked.

Kucu felém fordult, és rózsaszínesre koptatott szájából fali szösz köpködött, nyállal vegyesen.

– Vedlik a tapéta – mondtam neki. – Felajánlhatom neked a zsebkendőmet?

– Van zsebkendőm – förmedt rám. – Kultúrnép vagyunk. Hallottad: egy vérből valók.

– Ereszd ki a véred felét.

– Lesz itt érvágás, ne félj – mondta komoran.

– Időnként nem árt az egészségnek – mondtam én, és mondtam volna mást is, de észrevettük a kutyát. Egyszerre fordultunk feléje. Sajgatóan, halkan nyüzisztett. Fejét oldalt döntve, sunyt füllel, enyhén remegő mellső lábakkal ült a falnál, figyelt szelíden, talán mindentudóan. Száraz volt az orra, mintha lázas volna. Szégyelltem magam előtte, és haragudtam rá, amiért nézett, s még csak nem is pislogott. Egy élőlény, akinek sikerült, gondoltam. Ez annyi, amennyi. Betöltötte a lehetőségeit, miközben mi csak ácsingozunk és el-eltévedünk a törzsfejlődés rejtekútjain. Fáradt derékkel föléje hajolva megpaskoltam a feje búbját. Vicsorgott előbb, aztán tenyerembe hajtotta a loncsos pofáját. Két seb volt rajta. Egy dudán hat lyuk szokott lenni.

Egy dalocskát, amiben duda szerepelt, el is énekeltem neki, habár csak halkan.

Elváltozott a kutya hangja is, amint hozzám bújtt, csendes vinnyogással hívott valahova. A fal egyméternyi részén kezdett járkálni fel-alá, kiszabott, megszokott távon, szaglászta közben a szegélyléceket. Ajtó volt ott is, mögötte talán szoba. Onnan tették ki a foxit a díszes terembe, akár egy falusi udvarra, és azért sertepertélt azon a szakaszon, hogy visszaengedjék, vagy beszélítsen minket, mert bajban a gazdája. A főnök, aki az imént beszólt.

– Baszd meg! – hallottam Kucut, aztán repült a kutya. Egy rúgástól a falnak csapódott, az pedig megnyílt.

– Jöjjenek – hallottam a rekedt női hangot. – Beszéljessünk.

Egy valóban, valóságosan kicsi szobába jutottunk. Bár azért nem is kicsi volt, hanem szűk. Elsőnek az ablakot pillantottam meg, jólesett látni. Kartonvászon függöny lógott előtte, olyan csálén, hogy szinte meghatott. Mintha elfeledte volna megigazítani egy nagymama. Ugyanolyan vászon takarta a szemközti deszkapolcot, de kisejlett mögüle két serpenyő és egy tésztaszűrő nyele. A fehérre mázolt, mellmagas polc tetején kávécsanak állt, ráégett a seprő. Egyik felén szutykos konyharuhák lógtak görbe szegeken. A szobában volt még egy konyhaasztal, virágmintás viaszosvászonnal takarva, azon két elmosatlan tányér, alatta egy serbli, körülötte három fehér hokedli. Egy ajtóját veszített ruhásszekrény is volt a szobában, abban olcsó ruhák és egy mackónadrág. Ennyi látszott belőle.

Volt a szobában egy nő is. A jobb oldali falnál, koszlott, kizsírósodott zöld huzatú rekamién hevert, frottírpongyolában, összeakasztott lábbal, és azok végében, az ágyneeműtartón vibráló tévét nézte, nem minket. Duci teste, ködszürke arca volt.

A szoba pedig olyan, amilyenben faluról a külvárosba költözött családok laktak minap, és még a hatodnapos házikenyér savanykás szagát is magukkal hozták negyven évvel ezelőttről, aztán kimondatlanul örvendtek, hogy lakhatnak egyáltalán, de még annak is, hogy vasárnapi ebéd után az öntöttvas fali mosogatóba rakhatják az edényüket, ráengedhetik a vizet, és a szülőhelyükre gondolhatnak, amíg az lefolyik. Innen csak a legyek hiányoztak.

Legyeket kellett volna látnom. Két, üvegre festett szentképet láttam helyettük a falon, és egy színnyomatot, azon Jézust. Jobbján Haza Bércét, nyakig gombolt ingben, szűk vállú zakóban, lenyalt hajjal, kiszínezett szájjal mosolygott egy esküvői képen, fiatalon. A kép eredetileg fekete-fehér, azaz szürke lehetett, és nyilván egy itkányos falusi iparos készítette. Haza Bérce mellett azt a nőt láttam, aki az ágyban hevert. Ott kerek volt az arca. Itt felpolcolt lábfeje kidagadt a filcpapucsából. A papucs barna volt.

A szürke, szemcsés, mesterkélt szegénységben ríkított a nő szája. Mintakollekcióm az egyik konyhaszéken hevert, egy tejes bögre mellett, kényelmes sírjukban békésen nyugodtak a vörös rudak, egyedül az apró pénisz hiányzott közülük. Az asszony a D 6-ost kente magára, és ajka mintha külön életet élt volna fakó arcában. Akár egy műalkotás egy homályos kamrában. Amikor egy ötkaros csillárt beakasztanak az ólba...

Magasba emelte sovány kezét, csendre intett, pedig nem akartunk szólni. Nem volt mit. Álltunk az ajtóban Kucival, egymáshoz szorulva, és a rúztól fülig ért a szánk. Egy idő után azt gondoltam, én mégiscsak francia vagyok, nem kell ismernem a helyi szokásokat, úgyhogy bennebb mentem, hogy lássam a képernyőt is. A nő nem szólt rám, csak visszajettette aszott kezét a duzzadt hasára.

Népgyűlést közvetítettek, megítélésem szerint a legújabb típusú készüléken. Ferdén állt a készülék az ágyneeműs ládán, talán azért, hogy mosogatás közben is nézhesse. Egyetlen lépést kellett tennem a foszladozó rongyszőnyegen, és két dolgot láthattam

egyszerre. A szobában azt, hogy a kartonfüggönyök vakablakot takarnak, és neonfény utánozza mögöttük a napsütést, a képernyőn pedig a dermedt tömeget. Oldalról látam a rokonaimat, ismerőseimet és ismeretlenjeimet, a temetőrt és a fogavesztett fogorvost, a fejek fölött, a levegőben azt a hétszáz rúdra tűzött képet, amelynek modellje a díszemelvényen éppen a tömegekről beszélt, és az itteni falról ifjontian meredt rám, mint egy absztrakt vőlegény.

Az asszony felmarkolta domború hasáról a távkapcsolót, és csatornát váltott. Ott is az elnök beszélt, és éppen magasba lendítette a karját.

– A férjem – mondta az asszony. – Mutatják a tévében. Ismeri?

– Az elnök urat az egész világ ismeri – feleltem.

– Barapoulos úr nagy csodálója az elnöknek – fordította le Kucu. – Tiszteli az erőt, a nagyságot, amely lassan kivész a világból, még csak megkísérteni sem merik. Nagyra tartja a távlatos koncepciót. Elismeri ugyanakkor, hogy rövid távon áldozatokat kell hozni érte. Azt kérdezi viszont, kik az áldozatok? Hányan vannak? Hol vannak?

Az asszony az ágyban tűnődött egy szusszanásnyit, és talán élvezte is, hogy ezt teszi, megengedheti magának.

– Küldhettek volna ügyesebb ügynököket – mondta. – Olyant, aki nem egyenesbe kérdez. És nem is engemet. Tudhatnák már, hogy úgysem felelek. De kémkedjen nyugodtan az úr, ha azért fizetik, és az a dolga. Csak szóljon, segítünk neki. Mehet, ahova akar, megnézhet akármit. De aztán gondolkodjon is! Nem minden az, mint aminek látszik. És főleg nem olyan.

– Azt kérdezi Barapoulos úr, azaz Pierre, mit tesz az elnök ellenzéke?

– Mi? – kérdezte a nő. – Miért lenne ellenzéke, ha igaza van?

– Azt is kérdezi, honnan tudja, hogy igaza van?

– Onnan tudja, hogy igaza van. Az igazságtól. Vannak örök igazságok. De tudja ő magától is. Nagy ember a férjem.

– Egy díszfasz – fordította le nekem franciára Kucu. – De már az sem sokáig.

– Mit mondtál neki? – neszelt fel a nő, talán a hangsúly miatt.

– Mit lehet mondani egy franciának? Most azt kérdezte, hova lettek azok az egyetemisták?

– Milyen egyetemisták?

– Azt kérdezi, letartóztattak-e diákokat, csak mert egy kiránduláson a nemzeti zászlóra heveredtek?

– Basztak rajta – mondta a nő.

– Fiataloknak mindegy, hol csinálják, mondja Barapoulos úr – tolmácsolta némaságotat Kucu. – Szerinte nem kell megöregedni, mert akkor már nem érti az ember, hogy lehet kúrni egy konyhaasztalon.

– Azok nem is egyetemisták voltak – mondta az asszony. – Ilyen egyetemisták soha nem léteztek. Az egyetemistákat nem ilyenek neveljük.

Kucu végre felém fordult, és az arcomba mondta:

– Lehet, hogy már nincsenek, eltették őket láb alól. De öcsi, kérlek, kérdezz valamit, hogy kérdezhessek!

– Hol a vécé? – kérdeztem. – Lemosnám a képem.

– Barapoulos úr azt szeretné tudni, igaz-e, amit a szénégetőkről írtak a külföldi lapok? Hogy berakták volna őket a boksákba, szénné égették őket, mert nem akarták lebontani a boksákat, mert külföldről vesszük a faszenet, mert úgy olcsóbb, mert az üzletben benne van az ön rokona, mert...

– Nem – állította meg a nő. – Megmondhatná azért ez a francia, mi az a boksa?

– Mi a boksa? – kérdezte volna tőlem Kucu, ha le tudta volna fordítani a szót. Ennek híján a nőhöz fordult. – Az úr se tudja, mi a boksa. Azt viszont tudja, hogy elégettek embereket, és most kilóra mérik ki őket, mint a faszenet.

– Kik? – kérdezte a nő. Leszállt már az ágyból, csattant a padlón a papucs. – Kik csinálták? Merthogy nem mi, az szent. El tudsz te képzelni egy történelmi hőst, hogy ilyen piti dolgokra pazarolja az eszét?

– Barapoulos úr szerint – mondta Kucu – mindannyian emberek vagyunk. Vagyis elképzelhető rólunk bármi. Főként, ha az hasznot hajt.

– Miért kellett volna megégetni bárkit is? – kérdezte a nő. – Mikor egyszerűen elvehettük volna tőlük, ha akarjuk. De mi humanisták vagyunk. Hu-ma-nis-ták! Világos? Hat egyetem is kitüntetett minket. Külföldi egyetemek, nem a mi nyavalyásaink! Ezek-től el sem fogadtam volna semmit. Még azt hinné a csöcselék, hogy mi mozgatjuk őket, és hízelegni akarnak. Jaj, kedves franciám, mi a fontosabb: lenni vagy látszani?

– Ez idézet volt – mondta nekem Kucu. – Csak nem tudom, honnan tudom.

Én azt nem tudtam, a nőtől vagy Kucutól húzódjam-e távolabbra. De nem volt hova menni. Ablak se, amit betörjek, ha futja még az elcsigázott indulataimból.

– Rákérdezne még a késfenőkre – törte izzé-porrá a csendet Kucu. – Ők hova lettek?

– Kit érdekelnek a késfenők? – kérdezte a nő élénken, mintha előre kipihente volna fáradtságát az ágyban. – Különben is, anakronisztikusak voltak modern társadalmunkban a kerekcsapok hajtányaikkal. Tudom az apámtól. Ő is fent, amíg fenhetett. Pizok szegénységben éltünk, annyi szent. Ha hagyom magam, máig vizet hordok a köszörűkővére. Mert már annyi nyála nem maradt az öregnek, hogy azzal nedvesítse a követ vagy a kést. Nem is tudta, melyikre köpjön. Nem is tudott köpni a végén. Mind lecsurgott a nyál a mellére, be a mellszőre közé. Aztán egyszer csak fennakadt a turha az állán, a megfehéredett borostában. Akkor jöttem rá, hogy meg fog halni. És meg is halt. Csak elgondoltam, hogy meghal, és ő engedelmeskedett – mondta, és bólogatott hozzá. – Mi kell még maguknak, és minek? Hallani akarnak még valamit? Én most tojást sütök.

Kimarkolt egy serpenyőt a polcra, meg egy üveg olajat, elindult a sparhelt felé, mert az is volt a szobában, csak egy másik függöny mögött.

– Na, elég – mondta menet közben –, menjenek a francba. Nem tudnak nekem mondani semmit, amit ne láttam volna. Reméltem pedig. De maguk sem jobbak nálam.

Mentünk volna boldogan, de a tévékészülék pittyegni kezdett. Sűrű pontok, vonalak jelentek meg a képernyőn, mint a morzejelek. A nő odafordult, meglendültek ősz hajában a fekete tincsek. Mintha olvasott, azaz rejtelet fejtett volna a képernyőről. – Na, ne! – mondta valakinek, amint a vonalak, pontok végére ért az olvasásban. – Ez nem igaz.

Vissza kellett mennie az ágyig, hogy kivegye párnája alól a telefonkészüléket, és abban találja meg a társalgó partnerét, szaporázta is a lépteit, noha nem boldogan. Ahogy egy háziasszony rohan a fazék peremén túlhabzó, felforrt tejig, hogy aztán megégesse a kezét.

– Ez mi? Mit csináltok? – kérdezett bele a sokgombos műanyag dobozba, aztán meg hallgatott. Lehet, hogy fülére izzadt a készülék, amíg újra indult a helyszíni közvetítés. Vagy a régi, vagy egy másik.

Többezres tömeg állt a téren, a tribün előtt, de Haza Bércse nem állt a tribünön. A képe azért ott lógott hült helye fölött, a palánkon. Az emberek csendesen meredtek a kamerába, vagy az nem vette a hangjukat, netán a szobai nő halkította le a készüléket. Amott meg, a távolban nem a szokásos transzparenszeket, nagy fotókat emelték a csendes, lehalkított fejek fölé, hanem hirtelenében és balogul fogalmazott, rostirónnal, zugasztalosok pemzlijével vagy kisdíjakok vízfestékével mázolt feliratokat. Elnagyolt volt az

egész. Az is, hogy „elég volt, eddig volt, bezárhat a magánbolt”, meg az is, hogy „az alá a föld alá jutsz, ami nekünk saját juss”. Nem bírtam felfogni, miért kell kínrímek közé szorítani még azt is, hogy „elég volt a bánat, rémítsd az anyádat”, „eddig féltünk, ezután élünk”. Hevenyészett ákombákomok virítottak ott a messzeségben, mintha este még mást gondoltak volna a jelszófestők, alkalmi rigmusfaragók, és reggelre kelve, a langyos tea mellett megvilágosodottan csak az iskolás fiuk festékéhez kaphattak volna a polcon, egyedül a feleségüktől kérdezhették volna meg, mit írjanak vele, mire az asszony szólanul felfirkálta a kitépelt rajzlapra: „azok lennének, akik volnánk, adjad tehát át a kormányt”, majd letépte nyeléről a konyhai seprű cirokját, és rúdra tűzte a költeményét.

– Mondd meg vendégünknek – szólt az itteni asszony –, hogy legszeretettebb fiát ünnepli a nép. Az én férjemet.

– Tudsz olvasni – mondta nekem Kucu.

– Ne ilyen röviden! – csattant fel az asszony. – Az egészet fordítsd!

– Ez a hülye nő azt hiszi, most is megússzák – mondta Kucu. – De mi majd besegítünk a népnek meg legszeretettebb fiának.

Más képek érkeztek közben a képernyőre. Ezeken is emberek látszottak. A hatalmas palota előtt toporogtak, amelyiknek az egyik rejtett szobájában voltunk éppen, az meg mintha zárványként függött volna a márványemeletek között. A tévében a díszes, széles homlokzat látszott, itt bent egy öregedő asszony fiatalkorának helyszíne és ő maga, serpenyővel a konyhapolcnál. A képen tornyok meredeztek, és azokból puskacsövek, itt alacsony, már-már lapos volt minden tárgy. Ha visszafekszik ágyába ez a nő, az ő hasa is lelappad, gondoltam. Jól elfér keresztbe tett két karja a hasán.

Azok meg, a végre-valahára megérkezett vonatozók a télikabátjuktól kétszer akkora mutattak odakint, mint ahányan voltak. Déliire megenyhült a téli nap, legalábbis a talpak alatt olvadó óról és a sötét tócsákról ítélve, néhányan a felöltőjüket is levették, a pulóverük vagy az otthonról hozott és a mellettük állókból áradó lelkesedés tartotta bennük a meleget. Néhányuk ingujjra vetkezett. Ezek lehetnek a veszélyesebbek, leheletüktől lángra kaphatott volna bármi: előbb a hozzájuk csapódott, hadonászó, más vidéki, véletlen szomszédjuk szörmekucsmája, a nők haja, a bélelt orkáncabátok, a piaci szatyrokban a szikkadtan vásárolt zöldségek, aztán a száraz bukszusok a tér túloldalán, talán még a palota lépcsőjén a szónoki emelvényig nyújtózó piros szőnyeg is. Azon végigfutva az előcsarnokig juthatott volna a tűz, és onnan szerte a palotába, a rengeteg éghető holmira támadva, aztán hagyva, hogy azok maguktól omoljanak hamvukba, miután továbbadták a lángot a szalonoknak, benyílóknak, terméknek, büféknek, az irat- és filmtáraknak. Ebben a cselédlakásban is idő előtt megsülhetett volna a tojás.

– Alelnök asszony – kérdezte Kucu –, nem kellene elővigyázati intézkedéseket tenni?

– Azt akarod mondani, fussak el? Ezek elől? Légy komoly! Senkik ezek. Kölyökkorom óta ismerem az egész bandát.

– Lehet, hogy mégis veszélyesek.

– Majd megvédsz te engem – mondta a nő. Kacér volt, nem egyéb, a nyelvét is kidugta a csontos fejéből. – Felesküdtél. És ne feledd, ha történik valami a férjemmel, én vagyok a hadsereg főparancsnoka. De nem történik semmi, ne félj, és főként ne remélj. A férjem majd elintézi.

Túl sokat beszél ahhoz, hogy leplezze és ne kimutassa a rettegését, gondoltam. Ki is mondhattam volna ezt, legalább franciául.

– Lehet, hogy most nem lesz olyan könnyű, mint máskor – mondta Kucu, helyettem.

– Miért, most miért csinálják? Szerinted.

– Csak – felelte Kucu. – Csak úgy né. Néha eljön az ideje. Elunják.

– Mit?

– Megelégtelték, hogy eddig gyávák voltak. Unják.

– Mitől félték volna? Tőlem? Úgy nézek ki én, mint akitől félni kell?

Magasba emelte a nő a serpenyőt, aztán pongyolájába törölte az alját. Nem maradt nyoma. Zsíros foltot kellett volna hagynia a frottíron, hálás is lettem volna érte a konyhai edénynek. De az nem volt egyéb buta konyhai edénynél.

– Különben is – mondta a nő –, a félelmet is meg lehet szokni. Baszol akkor is, ha néznek, de rád jön az inger. Mindenképpen lehet élni. Rettegve is, meddőn is. Egy nap úgymint minden mindegy lesz. Nincs mit veszteni. Senkit se.

Kucu belegondolt. Tudhatta, hogy mibe. A nőnek nem kellett gondolkodnia, ő már tudta, még érezte is fájni a meddő övét. Merev arccal várt Kucura.

– Hát, én se láttam itt senkit – mondta az végül. – Egy kölyök sincs a környéken.

Most a nő is belegondolt, bele a régi tudásába, annak az erjedő aljáig, abba a természetlen senyvesztő gödörbe, ahol egybeolvad minden a hazugsággal.

– De azért most segíts – mondta. – Szólj a főnöködnek. Megegyezhetünk.

– Miről? – kérdezte Kucu.

– Azt majd neki fogom elmondani, ha idejön.

– Itt volt – mondta Kucu olyan keményen, mintha valóban telt, jobbra fordult volna az idő, és ő érzékelte volna azt és benne Szervált. – Rúzst evett.

A nő a levegőbe csapott a serpenyővel, még engem is meglegített a szele.

– Az akkor volt – mondta. – Most: most van. Őt magát akarom látni, de személyesen!

Beszéltek ezek valamiről, államtitkoknál is mélyebb, személyes titok lehetett az, mint amilyen a meddőség vagy a föld alatti tárnákba rejtett aranytartályok, a titkos bankszámlák, amikhez Kucu is csak a főnökén keresztül juthatott volna, vagy sehogyan sem. Téblábolt ott, megfogott néhány tárgyat, vázát, asztallábat, nem bírta dönteni, melyik utat válassza. Védje azt, akit nem pusztán gyűlöl, hanem annál is több: utál – és nemcsak a tetteit, hanem a testét is –, vagy kösse össze a két kezét a pongyola övével, és vigye ki a hidegbe.

– Na, mondd, mit akarsz? – kérdezte a nő, aki viszont tudta már, mit nem tud a másik, és talán még azt is, mit képes kitalálni.

Kucu úgy állt ott, akkorán, mint amennyi volt, alárendeltként, akinek valahogy, kúszva-mászva mégis sikerült magas rangra vergődnie a maga őserdejében, az arcába lógó liánok között, de közben eltompultak az érzékei, vagy egyetlen irányba fejlődtek, toluáltak. Azt is elfeledte már, mit kellene kívánnia a mesebeli jó tündértől a láthatárt lezáró renetegben. A nő viszont már feljutott, és jobb vagy ijedtebb pillanataiban a mélységet is látta, ahonnan érkezett.

A francha, gondoltam, ezek egyfalusiak, vagy ugyanarra a tarlóra pisiltek régen. Ezt a száználmas szobát sem egy gyerektelen asszony kültelki nosztalgiáinak kielégítésére rendezték be így, vedlő konyhapolccal és rekamiéval, szentképpel, mosatlan edénnyel, és az ócska ruhák sem szolgálnak egyébre: álcázás az egész. Ha rátörnek erre a nőre, ő csak egy cseléd a palotában, és haját mosni sem jut ideje. Ezt mondja minden feleség a fegyveresen betörő, kapkodó, feldúlt férfiaknak, akárcsak a húsvéti locsolkodóknak, azok meg inkább elhiszik, semmint utánajárjanak. A nő egy rejtekejő felé mutat majd fektéből a vézna kezével, hogy arra menekült el a főnökasszonya, amire ő, a házi cseléd a tanú. Meg is ölte volna, helyettük és hamarabb, de lassan, azért szervírozott neki annyi húst, gombát, alkalmanként bort is, hogy végzetes szintre emelkedjen a hűgysava, és elvigye a köszvény. Később a légyapírról leázott arzént is belekever-

te volna a teájába. Időnként mákgubóteát ivott az elnökné, mint a szülei, attól meg táncikált vagy elaludt.

Ott volt velünk ez az elhagyatott asszony, és biztosan tartalékolt külön ajtót az alkalomra, amit eddig senki nem ismert, és a mögött egy nőt, az estélyi ruhás hasonmását. Éreznie kellett, a gyomra mélyén legalább, a kihúlt zsíros levesek sugallatára, hogy eljön az ajtó ideje. Amikor pedig eljött, gyomron ütötte, mert tudta ugyan, de nem hitte, hogy egyszer fáj majd a gyomra. Ki is mehetett volna azon lomposan, elkeveredhetett volna a tömegben, rikácsolva, öklét rázva palotája, az otthona felé, melynek erkélyén a férje szónokol kevlár béléstű elegáns felöltőben.

Csak a rúzt kellett volna letörölnie vékony ajkáról.

– Szervál helyét akarod? – kérdezte a nő Kucutól. – Máris megürült. Kell?

Halk kérdés volt, közben pedig a televízióban lövöldöztek valakik, legalábbis úgy látszott. Nem látszott azonban, honnan, melyik oldalról indulnak a golyók, és az sem, kit találnak el. A golyók sem látszottak. Néhány ember lefeküdt az aszfaltra mindenestre. Tettette vagy átélte a halált.

– Elmennék – mondta Kucu.

– Ne tedd – szólaltam meg én is. – Jobb vagy most egy tábornoknál.

Ő meg azt hihette merev állása közben, hogy becsülni fogják, amiért semmit nem kért, semmit nem akart, amikor pedig lehetett volna. Szelíd és elszánt anyja lehetett.

– Itt hagysz magamra? – kérdezte a nő. – Jó, akkor menj az anyádba te is!

Tele volt a szája tőróval, amikor ezt mondta, fogalmam sem lehetett, honnan vette elő. Fehérlett tőle a foga köze. Majszolta a pépet, és közben rám gondolt ő is, mint én magamra, ugyanis felém bökött.

– Ki ez? Egy másik bohóc?

– Ő hozta a rúzt – mondta Kucu. – Párizsból.

– Nincs kedvem röhögni – mondta a nő. – Azt mondd meg, ki küldte. Kinek vizüzenetet?

– Sehova – mondta Kucu. – Tényleg illatszeres. Leellenőrizve.

– De a nyelvünket érti, látom! Mondd meg neki, hogy a madár is a nyelve által vész el. Ez ősi mondás mifelénk.

– Igen – ismerte be Kucu, habár csak vonakodva. – Ért egy kicsit.

– Ha tehát azt mondom, hegyközép, ő azt hogy adja tovább a megbízóinak?

– Hát ahogy akarja meg bírja.

Kétszeresen jobbnak láttam ettől a nyegle kijelentéstől a titkosrendőromet, mint amilyen volt, sőt lehetett volna, ha kitelepül a felesége vagy a cége védőszárnya alól. Rám ruházta vissza, egyúttal elvette mástól a jogot, hogy az megértsen. Én sem akartam. Nem vettem volna szívesen, hogy megértsenek, vagyis átvizsgáljanak, megismerjenek, mint a széttrancsírozott sertés zsigereit hajnalban. Csak el akartam volna menni én is.

– Nem bánom – mondta a nő –, de azt üzenem az úr cégének: ha úgy fordul, hajlandók vagyunk alkudni. Tízezerszeresét fizetjük a rúznak, bármibe kerül. De küldjenek még. Érthető? Alakra hasonlít a rúzs meg az az ízé. Tudja ez a nyavalyás, hogy mit kell küldeni, mit várunk tőlük? De azt azonnal! Ne szarakodj, őrnagy, lesz ez még másképp is. Induljunk neki!

Az asszony ekkor egyszeriben lerázta hónaljáig feltorlódó csípejéről a pongyolát, hagyta a padlóra hullni, az meg szolgálatkész hullámokban ügyetlenkedett alatta. Csipkés selyem alsóneműt és harisnyatartót viselt, de nem volt harisnyája, csak kézzel kötött zokni a puffedt lábfeje csúszva. Messzire rúgta posztópapucsát, az egyik az én fejmagasságomban koppant a falnak. Húshurkáit rengetve ment a félajtós ruhaszek-

rényig, és kimarkolt a falusias ruhák közül egy elegáns, drapp kiskosztümöt vállfástul. Egy lábon ugrálva bújt a szoknyába, fel is rángatta a derekáig.

– Úgy látszik, meghíztam, mióta itt vagyok – mondta Kucunak. – A te feleséged sem szaladgálhatna egy palotában. Segítenél?

Kucu meg felhúzta a nő hátán a villámzárát, amit az nem ért el a kurta karjával. De azért a farát odalökte közben Kucu ágyékához, mintha valóban nő lett volna. Emez pedig kötelességszerűen kuncogott. Neki is túrósnak látszott a foga.

Úgy nézett ki, családi ünnepségre készülünk, de késésben vagyunk, és egymással próbáljuk eltölteni az időt, mielőtt mások örvidenének nekünk.

– Hozd már ide a barna cipőmet, ezredesem – mondta az asszony. – Az alsó fiókban megtalálod.

Aztán rám vetette a szemét.

– Vegyek fel inkább feketét? – kérdezte, én pedig ingattam a fejem: nem tudtam, hogyan kell öltöznie a gyilkosnak vagy az áldozatnak.

A néma televízióban éppen hanyatt vagy hasra estek az emberek. Az oka nem volt látható. Túlságosan szűkre vették ahhoz a képet. Hang nélkül pedig semmit nem ért. Nem jelentett semmit az egész, vagyis maga az egész sérült, amiért csupán a részleteket mutatták. Néztem a hullákat közben. Erre mondja az ember, gondoltam, hogy hullanak, mint a legyek, szótlánul. Azt is gondolhattam volna, ember a talpán mindenki, amíg azt ki nem lövik alóla. Ezt akár ki is mondhattam volna. De arra utasítottam magamat: hallgass, ha hálnak helyetted.

– A félmagasat! – utasította a nő alkalmi cipőjéhez Kucut, aki már a szekrény alján kotorászott, rögtönzött elképzelésem szerint egy titkos államközi szerződést remélve a mélyben, amit a félcipővel együtt egy vizsgálóbizottság asztalára csap holnap, esetleg holnapután.

– Harminchat perced van – mondtam neki találomra. Ő se tudta, én se, hogy ez mit jelent.

A nő is felneszelt a hangra, és másik gombot nyomott meg. A televízióban újabb műsor következett.

Ebben az idejétmúltaknál álcázott szobában azt láttam a képernyőn – mint egy jelen idejű emlékből, amely ráadásul meg sem történt eseményt idéz –, hogy mind talpon állnak, akik hirtelen elfeküdtek az előbb. Ugyanazok vagy mások, egyre megy, ugyanolyanok. Csak az egyikük szemfoga hiányzott, talán éppen a zsidó fogorvosé. Lehet ugyan, hogy rosszul láttam őt is meg a sötétlő rést a szájában, a kockaköves teret és azon a társait körülötte. Az imént felvillant sebek is beforrtak sebtiben, a szirmokra szaggatott hús összeborult, bezárult, akár egy esti virág. Rendben lett volna minden, ha nem délelőtt van, és jómagam nem vagyok annyira érzékeny a fényre, mint most a hiányára ebben a szobácskában. Hattal többet vert a szívem ettől a szokásosnál. Azoknak meg ott, a képernyő túlfelén, megállt. Aztán újraindították nekik felvételről.

Nem jutott időm elmélázni, hogy csupán csápoló bábuk, visszajátszott képek-e a holtak, ha más időbe, akár csak fényre teszik át őket – ahhoz Párizsban kellett volna lennem. Vagy a helyszínen, ahol a tévékamerák vagy a lövedékek ide-oda helyezték őket, elvették, majd visszaadták a barátaim életét, bezárultak a sebeik, és sötétben tágra nyílt a szájuk.

Hurrááá!

Nem értettem őket, és nem is csupán azért, mert én nem mertem volna megtenni, amit ők, sem az éljenzést, sem az összeesést, majd a feltámadást, és ez kizárt abból a helyből, amelybe ők holtan-élve mindegyre visszakerültek, valami réműletes és még-

is boldogító manipulációval. Ott voltak, otthon voltak, mégsem a lakásukban. A párás bőrű, zsenge gyerekeik ilyenkor szórják szertesét a díványpárnákat.

Mozgó képen nézve még nevetségesek is lehetnek volna: túl patetikusán emelték magasba a karjukat, és nadrágjuk elkoptatott lábközi részeit mutatva, túl mesterkélten estek össze, hogy aztán esetenül heverjenek, a szájuk groteszk módon széthúzódott, és illetlenül szétvetették a lábukat. Aztán meg csak álltak rajta, testenként egyetlen moccsatlan tömb gyanánt, csupán az öklük szakadt ki a zsebükből néha, fel a levegőbe, amely nem tudni, mivel volt tele Izé hangján kívül. Nem értettem mégsem, ők maguk hol vannak. Lehetetlenné tették magukat. És közben éppen ott voltak mégis, a józan eszük ellenére, ami többnyire az anyjuk hangján sugallta a dekkolást! Ott, az én városomban.

Ott én most magas és szőke volnék. Egy alkalmi nő vállát ölelgetném, ha már egymáshoz sodort egy addig ismeretlen ösztön, amit előszeretettel nevezünk forradalomnak, csak hogy biztassuk, ösztökéljük, sőt, hogy igazoljuk magunkat meg kivonulásunkat az utcára, az egyesülésünket, miközben eddig csupán ágyban, párnák között lehetünk egymáséi. Az önmagunkat is meglepő, közösségi munkánk, a hurrázás vagy az átkozódás végeztével majd csak ágyba térünk meg ketten, a téren felajzott érzékekkel, vadul. Azt mondja ő nekem: – Ó – én azt: – Izé – és ennek erotikus felhangja lesz. Ó pedig, ha egy csepp esze van, nem kérdez rám: – Az ki? – inkább álomba merül.

Ez a nő ebben a cselédszobában kihúzta magát, egyengette a derekát, hallottam, ahogy recseg a csontja.

– A cégem kiváló gyógykenőcsöket is gyárt – mondtam neki az anyanyelvünkön. – Gerincre. Hozassak?

– Nem lumbágóm van – felelte. – Golyótól sebesültem meg. Harcban! – Hirtelen elakadt a szava. – Ki a fene vagy te? Az én nyelven beszélsz. Hogy mersz az én nyelven beszélni? – kérdezte, de mintha megrémült volna attól, hogy ért, vagy pusztán attól, hogy megszólaltam. – Mit akarsz?

– Lehet, hogy azt, ne tessék kimenni, tessék itt maradni – szólalt meg Kucu a szekrény mélyéről. – Én is ezt tanácsolom.

– Dolgom van – mondta a nő. – Mennem kell.

– Kezicsókolom – mondtam ki az álságos cselédszobában, a nőnek látszani akaró személy nyelven, akaratlanul, ahogy egy járványos betegséget kap el az ember.

Felém lökte a cselédkezét, és én rákentem a számat. Odahajolva megszagoltam falusi hamulúg marta bőrén a cégem parfümjét.

– Csók – mondtam párizsi cégemnek a messi távolból, franciául.

– Dettó – mormogta Kucu-Kucu.

Beszéltünk ott magunknak. De a szobában valójában csak az alelnökasszony volt jelen, és ő is kifelé igyekezett a nemzéképtelen, csíráatlan férjéhez. Megkérdeztem volna, gyilkossághoz szerinte hogyan öltözzünk, de nem tudtam még, ki lesz a célpont. Magamtól azt kérdeztem, mentség-e ekkora tétnél, hogy valaki nőnemű, vagy nővé akar lenni? Ők vívták ki maguknak az egyenjogúságot, és ez még túl is tett azon. Száz férfinál több életért felelős, márpedig a férfiak dolga az ölés állítólag. De ez a lecsupált nő legalább felöltözött a kétesélyes aktushoz. Elég volt nekem, hogy láttam félmeztelenül: azzal már mintha kizsigereltem volna. Adta magát.

Kucu-Kucu velem együtt lihegett talán ugyanannak a gondolatnak az ütemére. A nő elé térdelt, kezébe vette, megsimogatta a barna cipőt. Megfogta, ujjjaival átkulcsolta azt a dagadt bokát, és megemelte. A nő sikkantott egy kicsit, de még mosolygott is, egy lábon egyensúlyozva hódolója vállára támaszkodott. Kucu meg beleerőltette a püföft lábfejet a cipőbe.

Kezicsókolom, gondoltam. Lábcsök.

Erre megnyílt a fal a mosogató és a konyhapalc között, és egy pengevékony férfi lépett be. Mintha csupa ajtóból lett volna a szoba, átjárásokkal. Bárhol ki lehetett jutni belőle, bárhová. Az újonnan érkezett köszönés nélkül jött, szótlanul végiglépkedett az összes fal mentén, keskeny, ráncos feje ingott, hogy szinte leesett a bedrótózott nyakáról. Hozzám is elhallatszott a recsegés a csigás vezeték végére kapcsolt fülhallgatójából. Visszament az ajtójához, és kiszólt. Aprócska ember érkezett holmi sötét folyosóról, török mintás selyem háziköntösben, fehér selyemsállal a ráncos nyakán. Kristályüveg tálkát tartott a bal kezében, a jobbal sűrűn dobálta szájába belőle az aszalt szilvát, és alig egy pillanat múlva visszaköpte a magját és a héját. Pedig egy szál foga sem volt az öregnek.

– Mi van, hova készülsz? – kérdezte az asszonyt.

– Puccs lesz, te hülye. Öltözz fel!

– Most ébredtem – mondta az öregember. – Puccs pedig egy hét, tíz nap múlva lesz.

Ez csak figyelemelterelés. Fárasztás. – Az asszony felé nyújtotta a tálkát. – Kérsz?

A nő az ágyra huppant, ahogy a feleségek szoktak, amikor megtudják, hogy a férj ebben a hónapban sem kapott fizetést. Kitámasztotta magát a két karjával, aztán egyik keze a párna alá tévedt, és egy szürke dobozzal került vissza onnan.

– Beszélj velük legalább!

– Kikkel? Honnan tudod, ki melyik oldalon áll ebben a hülye nagy házban? Jó, tudom, én építettem. Látszania kell, ki kicsoda, ki mekkora. – Azzal az asztalra tette a tálkát, köntöse zsebéből elővette, csokros ajkába csúsztatta a műfogsorát. Az kattant egyet, rózsaszín ínnyel, fehér fogakkal. Ő volt! Önmaga korosabb hasonmása. A Nagy Izé. – A nép egysége egy vezér körül, ez jövőnk záloga – mondta éppen a televízióban, ifjabbán, délcegen, nagyon távol. – Ne tojj be, megvannak a magam emberei – mondta itt. – Meg tudtam tervezni, szervezni egy országot, egy népet, ezt is meg tudom. Nézzetek szét, barátaim, higgyetek a szemeteknek, higgyetek nekem: ez az új aszfaltos út egyenesen a jövőbe vezet. Mi építettük. Ennek a népnek rögös útja volt a történelem során, de ezután zökkenésmentesen, sebesen járhatja a maga útját tovább. Ezt nevezik haladásnak, bárki megértheti – szónokolt a képernyőn. – És nem is mernek hozzám érni! – mondta a feleségének. – Soha. Hozzám soha! Ezek? Ezek, az én népem? Tudod te, ki vagyok én?

Az asszonytól kérdezte, mintha mi ott sem lennénk, és azt is:

– Van itt tükör?

A pengevékony alak előhúzott egyet a zsebéből. Fegyverzsír- és kölniszaga lehetett. Haza Bércze a hátracsapott fedelű rúzsosbőröndhöz lépett, kiemelt egy kis bíbor rudacskát, és elkezdte bekenni az ajkát. Gondosan, körültekintően és gyakorlottan csinálta, még a redőket is elsimította róluk. Végül szemből, majd jobbról-balról megnézte magát a tükörben, kifordult közben a szeme. Kék szeme volt, s én mindmáig azt hittem, barna.

– Jó, legyen, ha te akarod – mondta, és sebesen aprózva kiment a szobából. Testőre utánasiétt, de fordultában felkapta és vitte a kristálytálkát, benne a szilvaszemeket, a magokat és a nyálas héjakat.

Az asszony az ágyra dőlt, azon kiskosztümben, nyaka körül a keskeny hódprém mintáha felkötötte volna az állát.

– Ugye, hogy fasza fiú? – kérdezte halkan. – Az elnök.

Bólintottunk, némán.

– Távozhatok? – kérdeztem aztán.

- Itt maradsz! – förmedt rám Kucu-Kucu.
  - Tűsz vagyok?
  - Megfigyelő. Majd jelented a gazdáidnak, amit kell... Majd megmondom.
  - És ha nem?
  - Vannak itt rokonaid... Még szerelmed is van. Esetleg behívjuk őket, és nekik mondjuk el, mit mondj. Van idő, két héten át tudjuk a szájukba rágni.
- Az asszony két kezét a mellén összekulcsolva, hunyt szemmel, mereven feküdt.
- Hallgass az új tábornokunkra – szólalt meg, pedig se nem kérdeztem, se nem láthatott.

Kucu a főajtó elé húzta az egyik konyhaszéket, és ráült. Vagy a hirtelen jött szerencsésén, amit kiérdemelt, vagy a hirtelen eljöheto vesztén mélézott, ami szintén kijárt neki, akárhogy is, elzárta a kijáratot. Nem tudtam felmérni, hol nyílik a falban a többi ajtó.

Telt-múlt az idő, csak azt nem tudtam, melyik napszakban. Az asszony párnája alatt időnként halkan percegett a készülék, ő füléhez emelte, belehallgatott, de egyetlen szót sem szólt, csak torokhangokat hallatott. Végül mintha elunta volna.

– Na, menjünk, nézzük meg az ingyenélőket – mondta. Az a fajta volt, aki szemtől szembe akarja látni a hangok, sőt a látványok forrását, még meg is tapogatta volna őket, mint földműves a tehenét, mielőtt megfeji.

Számomra zezugosnak ható, az itt lakók számára talán csak derékszőgben elforduló folyosókon, majd irodaszobákon, csarnokszerű benyílókon haladtunk át, a valahányadik emeleten, valamely napszakban. Úgy megyünk, mintha jönnénk, jutott eszembe a szólás gyerekkoromból. Az özvegységre menendő asszony menet közben eltűnt egy láthatatlan, oldalsó, felső vagy alsó kijáratban. Mi egyre szerényebb helyekre jutottunk, végül egy bárba, nem is volt máshova, egy lengőajtó lezárta, majd megnyitotta előtünk az utat.

Vörös és fekete helyiség volt, sokszoros. A két szemközti tükörfal a végtelenségig mutatta egymásnak magát, egy-egy tölcészerű, egyre szűkülő fényes, virtuális folyosót látatott, és azon egyre kisebb alakjukban a bárpultnál és a kis kerek asztaloknál üldögélő férfiakat. Emitt még vastakok voltak, a tükörfolyosók végén parányiak, ám megszámlálhatatlanok. Mintha azonosulni akartak volna a különféle méretű képeikkel: feszülten vártak, igazították, méricskéltek magukat. Szeszmentes italokat ittak, és nem cigarettáztak. A füstmentes levegőben csak kesernyész férfiszag érződött, és talán az adrenalin.

Egyenesen a mellékhelyiségbe loholtunk, aztán mostuk magunkról a kencét, majd köpködtük a szappanhabot. Tiszta szájjal léptünk be másodszorra a bárba, és vettük szemügyre az összecsődtett biztonsági embereket. Nem változtak, nem beszéltek.

Hosszú falikaron tévékészülék lógott a báros feje felett, a palota elé gyűlt tömeget közvetítette, és fölötte a gomolygó párat, a lélegzetüket és a verejtéküket.

- Hangosítsd már fel! – szólt oda Kucu-Kucu.
- Maximumon van.

Némafilmet láttunk csupa statisztával, mi, a főszereplők nem voltunk ott. A téren most rendezett sorokban, leeresztett kézzel álltak az emberek, már-már fényképezkedésre készen egy családi albumba való felvételhez, teljesen értelmetlenül és máris kifakultan. A képernyő alján katonasapkák tűntek fel szorosan egymás mellett, mint valami szegélyminta. A kamera hirtelen fenébb irányult, a népség-katonaság hátsóbb sorait mutatta, és az égből is a képbe került annyi, amennyit a gőztől sejteni lehetett. Derűs napunk volt, szokatlanul enyhe, és kora délutánian fényes. Mintha megrende-

lésre készült volna, bárányfelhőstül, emberestül, háttérben az osonó, vörhenyes alkonnyal. Lehet, hogy azt is egy raktárkészletből engedték szabadjárá.

– Kimennék – mondtam. – Megnézném közelről. Meg hallanám is.

– Jó helyen vagy itt – intett le Kucu-Kucu. – Jó leszel még valamire. Talán a nagyfőnököt is láthatod.

– Már láttam.

– De nem úgy! – intett le újra. – A pöcs most nagy lesz.

A pincér magas poharakat rakott elénk szívószállal.

– Ne élvezd túlságosan, vagy legalább ne mutasd ezt se – mondta Kucu-Kucu. – Mert ez whisky. Egy kis szabálysértés. Mert itt különben vizet mérnek, néha gyümölcslevet, a főnök ízlése szerint. Nehogy elboruljon az agyunk.

Szívtam a hígított szeszt, és néztem a képernyőt. Az járt az italtól megkönnyebbedett fejemben, hogy odakint kevesebbet látnék, de az legalább igazi lenne. Mint mikor túlságosan közel hajol valamihez az ember, olyannyira, hogy nem tudja megkülönböztetni a bársonytól a szart, de a szagáról vagy a tapintásáról felismeri. Botcsinálta tábornokom nem zavart szavakkal a szemlélődésben. Tovább tépelődött talán, hogy vajon a helyes, a győztes oldalra állt-e abban a kültelki szobában, a két végtelen tükörfolyosó valamelyikén a jó irányba indult-e el, és hogy mi lehet annak az összesűrűsödött, fényes, pontszerű végén, ahol az ember maga is egyetlen ponttá zsugorodik, de legalább megvan. És ha ez nemcsak tömeg-, hanem azzal együtt erőkoncentráció is, akár úgy érezheti, hogy tőle, sőt belőle indulnak, majd tágulnak a folyosók, utak, tulajdonképpen ő rendelkezik ezzel a bárral és a benne ülőkkel, amikor azok már életnagyságúra kivetültek, és meg is szüntethetné őket, ha fényét visszavonja önmagába, mint az űrben a fekete lyukak.

A tömeg továbbra is mozdulatlanul állt, meglehet, hogy kimerevítve a képernyőn. A pincér kuncogott, talán valami mulatságosra bukkant az angol nyelvkönyvben a bárpult alatt. Aki itt világnyelvet tanul, az szökni készül ebből az országból, gondoltam.

– Tudod, én most mire gondolok? – törte meg a csendet Kucu-Kucu. A félköríves bárteremben különben minden férfi hallgatott. – A csajodra!

– Hagyd békén!

– Jó kis muff lehetett régebb.

– Mondtam, hogy ne nyúlj hozzá!

– Ajaj – sóhajtott. – Éppen a csöcsénél matattam. Na, most lennebb megyek. Jó, mi? Érzed? Mehetek alább is. Le a gyönyörű, nedves fodrokig.

A televíziót néztem, akárcsak a többiek. A gyülekezetben, odakint mozgás indult: mint mikor meglegyinti a szél a bokrokat.

– Ezt nem én csináltam – mondtam.

– Persze hogy nem te. Hanem a francia titkosszolgálat. Vagy valamelyik másik. Lehet, hogy az Isten. Figyelj! Most már bent az egyik ujjam. Meleg, meleg! A combja első fele meg hűvös, ott, ahol olyan finom a bőr.

– Hiába próbálsz kihozni a sodromból – mondtam.

– Ilyen gyáva vagy? – kérdezte elmélyült hangon, komolyan. – Csak szenvedni mersz, odaütni nem?

– Csak győzöm türelemmel. Ti tanítottatok meg rá.

– Pedig jólesett volna verekedni egyet – suttogetta. – Barátok vagyunk, neked bevalom, hogy izgulok egy kicsit. Olyankor szívesen odacsap az ember. De még azt is élvezzi, ha őt ütik.

– Meg azt is, hogy sokat jár a szája, hiába.

Jó ideig nem szóltunk egymáshoz, bele-beleszürcsöltünk a második italunkba, és olyankor kétfelől behorpadt az arcunk, gödreibe befészkelte a homály. Rosszul néztünk ki a tükörfolyosó bármely szakaszán, és ott nemcsak őt láttam, mint az asztalnál, hanem magamat is, szemből, hátulról egyszerre. Megint ő szegte meg a hallgatást.

– Béküljünk ki – mondta. – Elvégre ugyanabban a szarban vagyunk.

– Te gyorsan átmásztál egyik küliből a másikba.

– Még mindig nem érted. – Szembekönyökölt velem, az arcomba hajolt, láttam kiserkedt borostáját. – Lehet, azért nem, mert rég elmentél innen, és azóta átállt az eszed. Napok óta próbáljuk neked elmagyarázni, még mutatni is. De te a szemednek sem hiszel, nemhogy nekem. A jelzéseket sem fogod.

– Talán mert mindenből legalább kettőt mutattok.

– Hagyd már az ismeretelméletet! Arról van szó, ha mégis győz a nagyfőnök, akkor bűnbak kell. Például azok, akik meg akarták mérgezni.

– Ti akarhattátok, nem én.

– Vagy egy idegen titkosszolgálat. Majd meglátjuk, melyiket hasznosabb megnevezni. De bármelyik lett volna, csakis a te kezéd által kísérletezett!

– Semmi közöm egyikhez se.

– Azért majd figyeld meg, mit vallasz nekem, ha arra kerül a sor.

– Te leszel a vallatóm?

– Kérni fogom. Én ismerlek a legjobban. Még a csajodat is ismerem, le fenékgig. Te meg elmondod szépen, hogyan és miért, és főként, hogy kinek a megbízásából.

– Mert hanem megütsz?

– Nem bántom a barátaimat. Van arra ember. Kemény idők jönnek, haver, ha ez a fasz fenn marad. Igazolnia kell, miért lövetett a tüntetőkre. A bajkeverőkre. A bűnözőkre. Mert hiszen nincsenek lázadók, elvégre ez egy békés, boldog ország. És akkorra békés is lesz már, csendes legalább. Most már érted, miért vagy itt?

– És ha mégis ti győztök Szervállal?

– Egyik kutya, másik eb, ahogy mifelénk mondják. De akkor te a barátunk leszel. Az összekötőnk a franciákhoz vagy az amerikaiakhoz vagy a hottentottákhoz. Azok meg veled üzenték meg, hogy segítenek, vagy legalább behunyják az egyik szemüket. Én meg a te összekötőd vagyok Szerválhoz. Mit szólsz?

– És ha egyik variáns sem jön be?

– Akkor majd jövök én, a magányos hős. Vagy valaki más. De ne legyenek illúzióid. Akárhogy forduljon, neked senki nem fog hinni, ha én meg nem erősítem a mondatodat. Sem azt nem veszik be, hogy merénylő vagy, sem azt, hogy szövetséges. Akkor egy piti illatszerügynök vagy, aki véletlenül ide keveredett. Világosan beszéltem? És tudod, miért? Barátságból is, persze. De azért is, hogy belásd: neked mindegy, melyik változat győz. Mindenikben benne vagy. A kérdés csak az, hogy kerülsz ki belőle. Úgy, hogy legjobb neked, ha bízol bennem. Rajtam kívül senkid nincsen itt. Van egy tanácsom, fogadd is meg. Szeressél! Még az neked a legjobb.

– Tudod, mit szeretnék? – kérdeztem. – Lőni.

– Kire?

– Rád, Kucu-Kucu. Olyan barátian elsiratnálak!

Felkacagott, ha nem is a szíve, a gyomra mélyéből.

– Meleg, meleg! Közeledünk a lényeghez. Meglátod, a végén szeretni fogsz. Máris kötdsz hozzám. Erős érzelmekkel viseltetsz irántam, ahogy a magadfajta értelmiségiek mondják a könyvekben. Vagy úgy: nem vagyok közömbös számodra.

Hallgattuk egy ideig a csendet a bárban, a televízióban.

– Az előbb azt hittem – mondta Kucu-Kucu –, magadat akarod lepuffantani. Tulajdonképpen beleférne, illene hozzád. Felfokozott idegállapotban, a szenvedély csúcspontján sokan kívánják a halált a magadfajták mint beteljesülést. Ismerem az érzést, de már túl vagyok rajta. Barbár, írástudatlan lettem újra, egy idő óta.

– Nem lelőnélek, hanem megfojtanálak – mondtam.

– Meg akarsz érinteni. Férfiszex.

– Nem olyan szép ez. Csak egyszerű gyilkosság lenne.

– Az se rossz. Volt egy páciensem, hogy úgy mondjam. Az legalább hatszor felakasztotta magát, mert olyankor elélezett. Lehet, hogy tartott is tőlünk egy kicsit. Az életével játszott, de megérte neki. Én meg mindig idejében odaértem. Addig-addig, amíg egyszer kénytelen voltam figyelmeztetni, legközelebb nem vágom le a köteléről. És sétáltam is egyet, hajnali fél öttől hatig, amikor ő általában nyakába tette a hurkot. Hetedszerre elkéstem tehát. Itt nálunk is ilyesmi történik, és nem csak mi kettőnk között. Mindenki fél, és közben halálosan élvezi.

– Nem ennyire elméleti a dolog – jegyeztem meg. – Egyszerűen a hatalomról van szó.

– Az erőről, haver! Ezt odakint – és messzire, a határokon túlra intett – már régen kitalálták. Power. Erő és hatalom: ugyanegy. Láttál már birkózókat élőben, a szőnyegen. Ott gyömöszöli, karolja egymást két igazán erős férfi, benyúlnak egymás lába közé is, te meg, a néző, úgy érzed, valami perverz aktus zajlik a szemed előtt, ahogy ott csúszkálnak egymás verejtékében. Miközben csak az erejüket akarják kipróbálni, bizonyítani. Nem egymást élvezik, hanem a győzelmet. Azt igen! Azt lehet. Te viszont mindvégig gondoldj a három lehetőségre és arra is, hogy mindháromnak egy a vége.

– Jobban kedveltem benned az ostoba rendőrt, mint ezt az okosat – mondtam neki, közben azonban a képernyőn tartottam a szemem. Az elnök jelent meg rajta, fogazatától kikerekedett, mosolygós arccal.

Felállt a sámlira, hogy nagyobbnak lássék – suttofta Kucu-Kucu. – Most már csak ki kell rúgni alóla.

Suhai Pál

SZAKADÉK

Akárhogy is magyarázod,
közöttük és közötted
szakadék tátong.

S hidat nem verhetsz,
nincs mód, hogy másként,
mint magaddal betöltsed.

Ettől kezdve életed máslett:
a szakadék közötted tátong.

EMLÉK

Mint különös szertartásban,
minden este visszazálltak
a fára, a poros eperfára
a csirkék.
Súlyos termését ilyenkor
alig bírta a fa.
Ágyam mellett, az asztalon,
az árnyak ágain
így gubbasztanak most a költők:
félálomban, de
az ébrenlét terhével még
Babits, Kosztolányi, Berda, Takáts.

Szabó T. Anna

ZÁRT TÉR

Zárt tér a test. Már fogadásom óta.
A sejtek burkot gyártottak maguknak,
lebegve védett keltető-terükben.
A szilárduló kicsi koponyában
megszületett az Isten.
Vér volt. Azután víz és levegő.
Egy tejszagú test. Tartott, szeretett.
Nem ismertem a fókuszált szemet,
mert álmomban még magam voltam kinn, benn.

A tükörképem nem vált még le rólam,
a tér és a sík nem különbözött.
Két szívdobogás ritmusán feküdtem
fények-árnyékok, hang és csend között.

Enyém volt minden, mert én voltam minden.
A sírás én. A levegő is én.
Egyetlen pontban a végtelen Isten.
Örök élet a félelem helyén.

De amikor a teremtett megérti,
hogy a tapintás övé, nem a tárgya,
amikor hosszan sír az éjszakában,
és először érti meg: hiába,
mikor zuhan, és nem kapja el senki,
mikor hirtelen magára marad –
nem tudja, mihez kezdjen Istenével,
és szűköl, mint a cellában a rab.

IMA A SÖTÉTBEN

1

Ments meg, Uram, a haláltól,
ments meg, Uram, minket,
mentsd meg a külön haláltól
látó szemeinket,
engedd azt a sok szép hangot
füleinkbe jutni,
engedd, engedd menekülő
lábainkat futni.

Ropog, pattog régi házunk,
bennünk már a tűz ég,
közeledik a halálunk,
érezzük a bűzét,
hol ide kap, hol oda csap
ostora a testnek,
élő ürdüng lángnyelvétől
inaink recsegnek.

Magunk elől hová fussunk,
nincs szünet a kínban,
aki vak, az vakabb nem lesz,
megértettük, így van,
sötét üreg legmélyéről
sírva áldunk téged,
egy szál napfényt küldj le értünk
legyőzni a véget.

2

Halljuk a sírást az égből, halljuk a föld alól,
mindenhonnét halljuk a sírást.
Mozgunk és nézünk, mélyet lélegzünk,
nem kiabálunk. Aki futhat, mit panasznál?
Fülünket önmagunk süketítjük, szemünket elfordítjuk a rossztól.
Még aki segít, az is be van fejbúbig bugyolálva viaszba,
mert nem sírnia kell, csak tartani,
teljes erőből fogni a létrát.

És forgás és szaggatás támad a jajgatásban.
Perdül az orsó, tárul a comb,
csecsemők nyomakodnak a fényre.
Szívdobogás a viharban,
sok kicsi emberi hang,
párkák vágják az égi zsinórt el,
menjetez, hé, lehet élni.

3

Szemük tágra nyitva néznek.
Bőrük tele tapintással.
Fülük tele dobogással.
Orruk tele anyjuk szagával.
Szájuk tele tej ízével.

Helyben vannak, nincs hova futni.
Ők maguk a bizonyosság.

4

Addig, ameddig.

Jön, jön az ördög, fogja, csavarja, húzza a testet.
Jön, jön a láng, de nem ránt magába,
csak próbál, perzsel.

Addig, ameddig, addig ameddig.

5

Ha úgy hinnénk el az Istent, mint újszülött az anyát.

Hogy soha. Hogy soha.
Hogy soha el ne hagyjon.

FIGYELŐ

MEGSZÁLLOTTAN

Nagy András: *A Bang-Jensen ügy. '56 nyugati ellENSZélben*
Magvető, 2005. 399 oldal, 3490 Ft

Talányos és felzaklató könyvet írt Nagy András Povel Bang-Jensen dán diplomata életéről és haláláról. Elsőre akár szabályos, bár történelmi eszköztárral dolgozó bűnügyi történetnek vélhetnénk, azonban a titkok nagyrészt titkok maradnak, és így elmarad a megvilágosodás megkönnyebbülése, amit az összes addig rejtett összefüggés megvilágosodása nyújt. De ennél is nyugtalanítóbb a történet fűzése, a narratíva nyelve, amely bizonyosság, sejtetés és végső tanácstalanság eszközeivel operál. Mesterien egyébként – az olvasó helyenként a kétségbeesésig szomjazik már valami kis fogódzóra, jelre, amely az igazság felé vezető út irányába vezet. Mert a végső, az megismerhetetlen, ez világos szinte az első pillanattól kezdve.

Nagy András emelkedett, szuggesztív esszényelve témája és hőse iránti megszállottságból ered, és nyilvánvalóan elsősorban arra törekszik, hogy a hős sajátos megszállottsága mellett a szerzőt is átplántálja az olvasóra. Felzaklatni, elbizonytalanítani, megdöbbeneni akar – legalábbis azt gondolom –, hogy mintegy belülről érzékeljük azt a tehetetlen, kínzó nyugtalanságot, amely 1956 őszét követően, élete utolsó három évében Povel Bang-Jensent eltöltötte. Ha sikerül neki, azt nem is a válaszok hiánya okozza elsősorban, hanem a tárgyalás módja és nyelve. A főszöveg háromszázharminc lapján – nem számoltam, de biztos – sok száz mondatvégi kérdőjel található. Kérdésből válasz helyett kérdés következik, állításait a szerző folyamatosan megkérdőjelezi, bizonyos kérdéseinél pedig eleve jelzi, hogy még csak hozzávetőleges választ sem tud adni – sőt ez így is marad. A kérdések sodrása ennek ellenére valósággal megszállott olvasást eredményezhet, még akkor is, ha józan ésszel világgossá válik hamar: *nem kapunk végső választ.*

Kérdés persze: lehetséges-e ilyen – vagy éppen *kell-e* ilyen.

A BANG-JENSEN ÜGY nehéz feladat elé állítja a recenzenst. Nem könnyű fogást találni ezen az abszolút öntörvényű szövegtesten, mintha le pattanna róla minden egydimenziós megközelítés, de még a domináns hangzatot kereső is. A dán diplomata haláltörténete egyidejűleg, az ötvenes évek végén világszerte ismertté vált. Povel Bang-Jensen, az Egyesült Nemzetek Szervezete által 1957 elején kiküldött, a magyar ügyet vizsgáló különbizottságának másodtitkára volt, az öttagú voltaképpeni bizottság apparátusának nem is legelső tagja. A különbizottság a világszervezet őszi közgyűlésére jelentést készített arról, mi történt 1956 október-novemberében Magyarországon. Mivel tagjai nem léphettek magyar földre, a világszerte nyilvánosan hozzáférhető dokumentáción (saját, lehallgatott rádióadások, politikusi nyilatkozatok) kívül elsősorban tanúvallomások alapján dolgoztak. A tanúk a nemzetközi életben ismert és ismeretlen emigránsok közül kerültek ki, szám szerint száztizenegyen. Majd¹ háromnegyed részük – otthon maradt hozzátartozóik, családtagjaik biztonságát féltve a Kádár-rezsim bosszújától – névtelenséget kért, ezzel a feltétellel állt a bizottság rendelkezésére. A bizottság jelentése¹ általános vélemény szerint a magyar forradalom korai irodalmának egyik legfontosabb, legjobb darabja. Kollektív munka, megfogalmazásában elméletileg a különbizottság *rapporteur*-jének, az ausztrál Michael Shann-nek volna a legnagyobb szerepe. Valójában a jelentés – kollektív munka. Megszövegezésében ismét nagy szerepe van a dánnak, aki felel a bizottság iratkezeléséért is. Többek között ő készíti el a jelentésben csak betűkódokkal jelölt tanúk valódi kiletét tartalmazó listáját is.

¹ REPORT OF THE SPECIAL COMMITTEE ON THE PROBLEM OF HUNGARY. *General Assembly Official Records: 11th Session Supplement No. 18.* (A/3592.) United Nations, New York, 1957.

A szovjet politikai vezetés és magyar „szövetségese” a különbizottság megalakulása óta nagy figyelmet szentelt a *magyarkérdés* New York-i vitájának. Természetesen érzékenyen érintette őket a jelentés – egy narratíva az 1956 októberében történekről súlyosabban esett a latba, ha az Egyesült Nemzetek Szervezetének égisze alatt, annak pecsétjével „hitelesítve” született meg, mint bármely más addigi fehér könyv, dokumentum-összeállítás, riport, elemzés vagy vitairat. Az alapanyagot szolgáltató tanúk személyének, életútjának ismerete, az esetleges kompromittálás, denunciálás kikezdhetette a dokumentum hitelét. Budapesten és Moszkvában éppen erre törekedtek, magát a műveletet pedig a titkosszolgálatok hírszerzőire bízták. Éppen a jelentés tárgyalásának idején a forradalom alatt meglehetősen szétzilálódott magyar kémszolgálat jelentős sikert könyvelhetett el. A még 1956 előtt Nyugatra küldött államvédelmi ügynök, Szabó Miklós egykori kisgazdapárti aktivista, aki a forradalom alatt itthon járt, majd visszatért Bécsbe, ott nagy szerepet játszott a menekültügyben éppúgy, mint a magyar politikai emigráció koordinálásában, 1957. szeptember végén váratlanul eltűnt az osztrák fővárosból. Október elején bukkant fel Budapesten „meghasonlott politikai menekültként”, sajtótájékoztatókat tartott, zafos történetekkel igyekezett leleplezni korábbi társait, köztük az ENSZ-jelentés tanúit. Szabó azt is állította, hogy ismeri a különbizottság valamennyi magyar tanújának nevét. (A magyar „mesterkém” a nyolcvanas évek közepén megírta „emlékiratait” *CSENDES HÁBORÚ* címmel, a rendszerváltás idején a Lakásbérlet Egyesületének vezetőjeként tűnt fel némi megrökönyödéssel a képernyőkön, ma nyugdíjasként él Budapesten. Az utóbbi bő tizenöt évben nem annyira beszédes.)

A tanúk iránt Szabó „leleplezései” nyomán váratlan érdeklődést mutatott az ENSZ vezetése, beleértve Dag Hammarskjöld főtitkárt. Bang-Jensent utasították, hogy adja át nevezetessé vált listáját megbízóinak és munkáltatóinak. Ő azonban ezt megtagadta, ehelyett megismételte korábbi észrevételeit a biztonsági rendszabályok csökevényes voltáról. A dán felfüggesztették, majd kirúgták állásából, megalázó procedúráknak vetették alá, mire ő 1958 elején a Hudson-parti székház tetején tüntetőleg elégette a tanúk névsorát. 1959. november

végén eltűnt New York-i lakásáról, három nap múlva holtan találták egy parkban. Lövés végzett vele, a jelek öngyilkosságra vallottak. Bár ez utóbbit az első perctől kezdve vitatták, az amerikai hatóságok villámgyorsan lezárták az ügyet, Bang-Jensent elhamvasztották – a halál legendája pedig ugyanebben a pillanatban készen állt.

Csak a halálé, mert más vonatkozásban Bang-Jensent már életében legendák öveztek. A dán diplomata életútja korábban sem szütködött látványos részletekben, legendákra tápot adókban. A különbizottsággal érintkezésbe kerülőkre mély benyomást tett, mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy az egész vizsgálatnak ő a lelke. Sokan mindennel hozzá fordultak, tudni vélték, hogy ő írta a jelentést, úgy tekintettek rá, mint aki egyedül képes határozatosan cselekedni a magyarok érdekében az ENSZ egyébként impotens intézményében. A bizottság elnökének, tagjainak, első titkárnak neve régóta feledésbe merült (Nagy András könyve arról győz meg: méltán...), az övé fennmaradt. Emlékezetét ápolják – elsősorban Magyarországon –, több könyv foglalkozott történetével, s nem nagy kockázat megjósolni: előbb-utóbb filmvászonra kerül.

Nagy András könyvének abszolút főszereplője Bang-Jensen megszállottsága. Gyökere a mindenkori élethelyzet etikai, *egyedül és kizárólag* etikai átélése. A második világháború alatt, Dánia lerohanásakor az ország politikai eliteje a passzív belenyugvás álláspontjára helyezkedett. Bang-Jensen, néhányadmagával, amerikai diplomáciai szolgálatban szembeállt a koppenhágai direktívákkal, s mindent megtett, hogy demonstrálja: Dánia (egy kis része) nem alkuszik. Eredményesen, mert a dán flottára és az Amerika támadására alkalmas támaszpontokat kínáló Grönlandra Hitler – Bang-Jensenék tettei és gesztusai eredményeképpen – nem tudta rátenni a kezét. Bang-Jensent fura (vagy éppen természetes) módon nem tüntették ki ezért a győzelem után, éppen ellenkezőleg, afféle kezelhetetlen, kisé gyanús személyként bántak vele. Ahogyan ezt a hírt erősítette az 1948-as „húsvéti válság” is. Hírt kapott egy Dánia ellen készülő szovjet flottaakcióról – riasztása, jelzései felverték a hazai és nemzetközi sajtót, s komoly szerepet játszottak később Dánia NATO-csatlakozásában.

1956 őszén a már az ENSZ apparátusában dolgozó diplomata olyan üggyel szembesült, amely nem hazáját, hanem legbenső értékeit érintette – ami esetében egy és ugyanaz volt. Miért nem tesz valamit az Egyesült Nemzetek Szervezete egy olyan ügyben, ahol napnál világosabb, hogy ki, mi áll az Alapokmányban megfogalmazott értékek – a nemzetek szabadsága, önrendelkezése, függetlensége, demokratikus berendezkedése – alapján, és ki ezekkel szemben? Ráadásul a szóban forgó esetben az ezekre törekvő nemzet legitim képviselője, Nagy Imre miniszterelnök fordult a világszervezethez annak erkölcsi és tevéleges segítségét kérve. Bang-Jensen először, 1956 novemberének első napjaiban csak nem értette, hogyan lehetséges az, hogy *semmi sem történik*. Azután, 1957-ben, a különbizottság apparátusában azt nem értette, hogyan lehetséges az, hogy *senki sem úgy cselekszik*, ahogyan az ő belső erkölcsi irányítúje mutatja. Híreket kapott, különböző forrásokból származó informális közléseket, hogy az ENSZ legfelső vezetése tele van a Szovjetunió ügynökeivel, akik sikerrel akadályozzák a magyar ügy vizsgálatát. A maga részéről a különbizottság munkáját nem valamiféle történetírói feladatnak tartotta. Úgy gondolta, hogy az ENSZ a nemzetközi erkölcsi elvek legfőbb letéteményeseként legalább utólag segítséget, oltalmat nyújthat a megszállt Magyarországnak, megnevezhető csoportoknak, egyéneknek. *Emberéletekről* lehet szó. 1956 őszén Bang-Jensennek Magyarország *Dánia lett*, vagy ami ezzel egyenértékű és sokkal több, az ő erkölcsi Dániája.

Bang-Jensen megszálltsága különféle ábrázolási lehetőségeket kínált. A belső utakat követő lélekrajz, ha mégoly jól dokumentálható is (?), az írói ábrázolás, a fikció felé mozdította volna el a szöveget. Nem lett volna ez idegen a történelmi regényeket író Nagy András-tól. Nem ezt választotta. Bang-Jensen drámája egy bürokratikus apparátusban zajlott, ahol a XX. század közepére jellemző irat(túl)termelés szabályai uralkodtak, beleértve persze a kifinomult informalitást is – vagyis a legfontosabb beszélgetések valóban megmaradtak a szavak birodalmában. Nagy András belevetette magát az irattárak dzsungelébe, de ezt a materiát írói eszközökkel konstruálta újjá. Ezzel a választással szabad utat engedett saját, most már 1956-ra és Bang-Jensenre egyaránt vonatkozó megszálltságának. Az 1956 ügye iránti elkötelezettség nyilván mélyen személyes gyökerekből

táplálkozik² – ilyesmire *anno* a hetvenes-nyolcvanas években kortársi tapasztalat híján is akadt példa, az író pedig éppen 1956-ban született... Keresett és talált egy kellően távoli, el nem koptatott, csupán fő vonásaiban ismert, titokzatos és látszatra nem túl tágas történetet, amelyben ezt a megszálltságot némi történeti és földrajzi távolból mondhatta el. Az eredmény a könyv nagyon különleges, nagyon szokatlan, szinte *ekszztatikus előadása*.

A könyvnek sok más mellett ez a legkülönlegesebb vonása. Nagy András megtehetette volna, hogy az etika megszállottját klasszikus történeti szövegben konstruálja meg. Ehhez minden feltételt teljesített. Forrásismerete impozáns, kezelésük magabiztos, a feltáró kutatás úttörő jellegű, ami előtt a diplomácia és a nemzetközi kapcsolatok hivatásos történészei is elismeréssel adózhatnak. Még a legbennfentesebb kutatók is sárgulhatnak az irigységtől olyan bravúrok olvastán, mint valóságos dokumentumok a Szerbiai és Montenegrói Diplomáciai Levéltárból vagy a budapesti Információs Hivatal irattárából. (Ezek a helyeken még 1989 óta sem sok eleven ember fordult meg...)

Ebben az esetben Bang-Jensen és 1956 kapcsán egy *ENSZ-történet* születik. Erre is nagy szükség lett volna, még nem írták meg. De az ilyesfajta történeteket egy zárt céh szokta írni szigorú szabályok alapján. A nemzetközi kapcsolatok története a politikatörténet legkifinomultabb változata. Az emlegetett apparátusok termelte írott dokumentumok valóságos fétisek e körben, és igazi becsületet (hírnevet, konferenciameghívást, kutatási ösztöndíjat etc.) valaminő kulcsmozzanatra új fényt vető ismeretlen dokumentum közlésével, tudós meglobogtatásával lehet szerezni. A szenttelen, mindent higgadtan mérlegelő, minden felet távolról megérintő előadásmód alapkövetelmény, kivált a hidegháború végét követő új hidegháború-történet műhelyeiben. Hívós objektivitására mindenki ügyel – más kérdés, hogy azért többnyire egyáltalán nem kell az objektivitás kötelező köreit olyan komolyan venni.

Nagy András azonban láthatólag nem szeretett volna egy ilyen történetet írni. Nem zavarta, hogy témájáról másfajta diskurzus a divatos. Vállalta, hogy a történekről, szereplőkről határozott véleménye van, hogy azok szen-

² A *hvg.hu*-nak adott interjújában Nagy András utalt is erre, lásd http://hvg.hu/kultura/20051028nagyandras_bangjensen.aspx

vedélyeket keltenek benne. Nem akart higgadtan és megértően rámutatni, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete tiszteletre méltó alapelveivel együtt a szuperhatalmi rivalizálás és propaganda nagyszabású intézménye volt, ennélfogva hiábavaló volt minden remény, amit a tájékozatlan magyar közvélemény hozzá fűzött. Nagy András éppenséggel a – szó ezúttal némiképp más értelmében – megszállott forradalom utáni Magyarországon cövekelte le saját ábrázolási pontját, a történetet onnan, abból az etikai pozícióból meséli el. Azzal a Magyarországgal, abból a nézőpontból fundamentális igazságtalanság történt – ezt akarta elmondani, mert a dán is ezt vette észre, ő is onnan próbálta szemlélni a történeteket és saját magát.

Ettől az egyértelmű elkötelezettségtől nyeri a könyv lendületét és belső feszültségét. Az írónak és a történésznek egyezsége kell jutnia ugyanis – a dokumentáris alapanyag, a majd' ötven év távlatából való visszatekintés következményeit Nagy András is vállalni akarta. Az író elé korlátokat is állított a történész, de legalább egyik kezét olykor szabadon hagyta – így azért nem kellett a szakma valamennyi szabályát kötelezően betartania.

Aminek persze ára is lett. A történész fontos és máig nem kellően hangsúlyozott dologról beszél a magyar forradalom kapcsán. Úgy hisszük ugyanis, hogy az ötvenhatos Budapest mindenütt rokonszenvet váltott ki, mindenütt elismeréssel adóztak neki, legfeljebb a Kremlben, a bukaresti, prágai, kelet-berlini politbúrókban nem. Ez sajnos távolról sem így állt, s az ENSZ nagyon különleges és jól átlátható lombik ennek tanulmányozására. A forradalom inkább nagyszabású és roppant kényelmetlen üzemzavar volt annak a gépezetnek a számára, amely a Sztálin és a forró hidegháború utáni konszenzusra készült már. Amely elfogadta az 1945-ös status quót, nem készült hadjáratra egymás ellen, amelyben a nemzetközi békemozgalom egyfelől, a rab nemzetek felszabadítása másfelől ugyanannak a retorikai játéknak volt két, kiegészítőleges eleme. Az ENSZ apparátusában legfeljebb kissé cinikusabbak, még sokkal jobban vigyáznak a nemzetközi etikett kliséire, mint másutt. Ebben az ötvenes évek közepi tömbösödött, konszenzusteremtő légkörben nem nagyon volt helye a demokráciát, függetlenséget, osztrák mintájú

semlegességet és szocializmust egyszerre akaró magyar forradalomnak. Nagy Imre nem egészen pontosan megfogalmazott kérése – a magyar semlegességhez az ENSZ garanciáját, másutt elismerését kérte – és az erre adott válasz – a hallgatás – pontosan rávilágított arra a zavarra, amely a magyar felkelést New Yorkban is fogadta. Ez a zavar nyomot hagyott a különbizottság tevékenységén is (jelentésén furcsa módon alig, bár Nagy András ennek nyomait is kimutatja), amelyek végén az tűnt ki, hogy az etikai antifasiszta és antikommunista Bang-Jensennek hasonlóképpen nincs helye ebben a készülődő új rendben, mint a magyar forradalmároknak. Anakronisztikus jelenség – valahogy úgy, ahogyan a november 4-én reggel a nyugati követségekre bekopogató államminiszter, Bibó István, aki hiányos gombolatú kabátjában erkölcsös magatartásra szólította fel a nagyhatalmakat.

Nagy András ezt a keservesen tanulságos történetet világosan láttatja. De ha az író néha több teret ad a történésznek, másutt meg épp fordítva, a történész az írónak, még átlátszóbb lehetett volna a könyv. A rejtély sűrű légkörre, a gomolygó köd bizonyos vonzó közeg a szerzőnek. Néhány ponton a világosabb, egyszerűbb szó nem törte volna meg a hangulati aurát. Ha a könyv egyik legfontosabb állítása (lenne), hogy az ENSZ vezérkarából legalább két főtitkárhelyettes, Andrew Cordier és Dragoszlav Protics a szovjeteknek dolgozott (ténylegesen beszervezettként vagy csak úgy), akkor azt legalább egy helyen ki kell mondani. Akkor azzal összefüggésbe kell állítani azt a 2000-es években meghökkentő ténnyel, hogy Cordier főtitkárhelyettesi iratai a mai napig zároltak. Hogy a magyar ügyet vizsgáló különbizottság iratainak nagy részét ki kellett (és persze: *ki lehetett*) csempészni az ENSZ épületéből és irattárból – hogy azután nagyrészt a mai napig zároltan őrizték őket Budapesten és a Hoover Intézetben. A tanúvallomások – miattuk történt minden – nagyrészt ma nem olvashatók. El kell mondani, hogy miközben még CIA-iratok titkosságát is fel lehet oldatni *Freedom of Information Act*ekkel, még a szovjet párt elnökségének feljegyzései is napvilágra (sőt teljes sorozatuk publikálására) került, addig az ENSZ iratainak kutathatósága ma is szembeötlően korlátozott. Hasonlóképpen: némely kulcsdokumentumokat, így a jelentést

vagy Bang-Jensen fegyelmi ügyének iratait a történész rendszeresebben elemezte volna. Az írónak elegendő volt pár utalás itt-ott. A búcsúlevél szövegéről most sem tudom, hogy az idézett, illetve említett két mondatból állt-e, vagy annál hosszabb volt.

Talán nem a történész, hanem az író válaszolhatott volna néhány olyan kérdésre, amely Bang-Jensen megszállottságának határait, egyzersmind félelmetes nyitottságát is érzékeltette volna. A dánt még 1956 novemberében felkereste néhány szovjet tömbhöz tartozó, de disszidálni készülő diplomata. Ha jól értem, azt közölték vele, hogy a világszervezet tele van magas rangú tisztviselőkkel, akik egyszerűen szovjet ügynökök. Fél évvel később, a magyar ügy Londonban kihallgatott tanúi közül ketten hasonló gyanújuknak adnak hangot – egyenesen a főútkárt illetően. E két eset Bang-Jensen megszállottságának két fordulópontja. Ezek tudatosítják benne, hogy ellenséges közegben él. „*Rettenetes gyanúkat*” ébreszt benne. Mármost Nagy András itt hőse eljárását követte, aki története döntő pontjain egyszerűen nem volt hajlandó elmondani senkinek, mire gyanakszik rettenetesen. Aki meghallgatta – mert akadt azért ilyen –, annak nem beszélt. Felsőbb instanciára várt, előbb az ENSZ főútkárára, majd az amerikai elnökre. Nem álltak szóba vele. Itt a tiszteletre méltó hajlíthatatlanság veszélyesen közel kerül a mánia ingoványos területéhez. Évtizedekkel később nagyon nehéz lenne pszichiátriai kórkép felállításába bonyolódni. Megkísérelni mégsem lehetetlen. Bang-Jensen gyanakúságát mennyire táplálták kívülről érkező, bizonyára megdöbbentő információk, s mennyire belső hangok, az életút alakulása során hol felerősödők, hol elhalkulók? Az író, ha már nagyon is jelen van a történetmondásban, itt továbbmerészkedhetett volna. A történész megálljt parancsolt: amiről nincs papír az archívumban, nyitott, válasz nélküli kérdésbe zárva marad.

Emiatt végül ebben marad a haláltörténet is. A szöveg a közvélekedést erősíti: a halál körülményei megmagyarázhatatlanok, a diplomatát a KGB emberei megölték. Bang-Jensen abban a meggyőződésben élt, hogy meg akarják ölni, mert olyanokat tud – és elmondhatja. Évek óta arról beszélt, hogy nem akar öngyilkos lenni, s ha mégis az lenne, ne higgyék el. A halál körülményei ellentmondások, meg-

magyarázhatatlanok – napok óta senki sem látta, holtában ruházata rendezett, arca frissen borotvált volt. Testét bizonyosan máshonnan vitték oda, ahol megtalálták. Gyomrában meghatározhatatlan barna folyadékot találtak. Titokzatos telefonálók megadták a tudatmódosító pontos nevét, összetételét, majd lecsapták a kagylót. És így tovább – Nagy András elbeszélése az összecsapott nyomozással, majd a pár évvel később már semmit sem tisztázó vizsgálatokkal kezdődik és fejeződik be. Csakhogy a könyvből kiderül, hogy Bang-Jensen sohasem „tálat ki”, gyanúi gyanúk maradtak, bizonyítékokkal nem állt elő, s úgy tűnik, inkább saját magát emésztette fel, mintsem Moszkva presztízsét. Nem állítható, hogy Nagy András nem sejteti itt-ott, hogy a KGB-gyilkosság verzióját sem lehet minden elemében logikus szárra fűzni – de mintha óvakodna attól, hogy ezzel rendszeresen számot vessen.

Lehetséges-e egyáltalán rendszeresen számot vetni egy *ilyen* történet *minden* elemével, *ezzel* a történetírói felfogással? Megfelelni a belső elkötelezettség és a történészi eszköztár *minden* normájának? És mindez lehetséges-e – ma? Az ötvenhatos irodalom a szemtanú-be számoló első, érzelmektől túlfűtött hullámmal indult, majd a hatvanas évek elejétől a nagy elemzések higgadt második generációja következett. 1989-ben az a rendszer, amely ellen ötvenhat lázadt, összeomlott, de nem lázadás temette maga alá. A nyugati szemlélők körülbelül ugyanazzal a szorongó értetlenséggel figyelték mindannak megvalósulását, amiről annyit beszéltek, mint az ENSZ rendszeren átívelő bürokratái 1956-ban és azt követőleg. 1989 után ötvenhat irodalmának mindkét generációja új életre támadt: indulatos személyes megközelítések és új hidegháború-történeti elemzések íródtak. Lehetséges, hogy a harmadik generációt a mindent meghatározó kétely, a modernitás utáni kor szelleme hatja át majd. Rejtély, megismerhetetlen titok, dokumentum mindenről, mindennek az ellenkezőjéről – és dokumentum örök hiánya mindenről, amit valóban fontosnak tartanánk. A rejtélymegfejtő játék izgalma és szépsége és a megfejtés lehetetlenségének bizonytalan tudata. Nagy András kérdéseire a tárgyalás esztétikumával, a szöveg, az előadás felold(hat)atlan feszültségével válaszolt. Szenvedélye diktálta ítéleteit a történészi eszköztárral szorította

korlátok közé – és fordítva. A többiit töprengésre hajlamos olvasóira bízta, magukra hagyván őket kérdőjeleivel. Ezek vonatkozhatnak Povl Bang-Jensenre, ötvenhat magyar forradalmára meg ami utána következett, de akár a *történelírás* lehetőségeire és jövőjére is. Nem akármilyen nagyságú kérdőjelet helyezett hát az utunkba.

Rainer M. János

KONDOR BÉLA

Megjegyzések festészetéről, a Kogart Galériában születése 75. évfordulójáról megemlékező kiállítás kapcsán¹

Az egyik legváratlanabb és legmeglepőbb felismerés, ami Kondor Béla emlékkiállításán ért, s amihez feltehetően szükséges volt annak a sok évnek a távolsága, amelyek során nem láttam Kondor-képeket, a Kondor festményeinek és rajzainak² a Vajda Lajos festészetével való rokonsága volt. Ez elsősorban a gesztusok és a stílus létrehozásában, a rajzolás karakterében és mozzanataiban szembetűnő; ugyanakkor szó sincs arról, hogy Kondor folytatandó hagyománynak tekintette volna Vajdát, vagy hogy a műveivel való bármiféle közösségnek akár csak tudatában lett volna. Lehet, hogy egy ilyen állítás őt magát lepte volna meg a legjobban. Ugyanakkor a festményeik rajzságában és rajzaik artikuláltságában észrevehető hasonlóságon túl egyes motívumok – például a kéz vagy ikonok – jelentősége és a felemelkedés, felülemelkedés vallási szimbólumokkal is kifejezett elementáris vágya is kapcsolatot jelez közöttük. Amikor Németh Lajos „szerkezeti rend és szürrealista vízió” együttállásáról beszélt Kondor művészetében, maga sem gondolta, hogy Vajda „konstruktív szürrealista

tematika” programjára rímel, amit Kondorról mond.³

Gyerekkori rajzaik tanúsága szerint mindketten pontos, hajlékonyan vezetett vonalakkal, nagyon érzékletesen tudták ábrázolni azt, amit láttak: Vajda lovakat, konflikt, Kondor portrét, tájképet, csendéletet. Vajda körülbelül 1936-tól, Kondor 1957-től (történetesen mindketten körülbelül huszonhét éves koruktól) találtak rá arra a saját hangra, ami hamarosan mindkettejükénél stílussá szilárdult. Önálló karakterrel ruházták fel a vonalat. Kisé mereven vezették, immár nem követve készségesen a leírandó tárgyak és látványok kontúrjait: azoktól inkább kissé eltartva. Távolságot teremtettek a látvány tapasztalható megjelenése és az ábrázolása között. Nem másolták, hanem „kézbe vették” és a maguk számára értelmezték, amit láttak. A vonal a szemmel látható kontúrok mentén, de azoktól függetlenül, azokat kissé megtörve, alakzatokat formál meg, kerít körül. Hangsúlyossá válik az ábrázolás függetlensége, öntörvényűsége, ellenőrzöttsége. Ezen az általános érvényű gesztuson belül sajátosan hasonló Vajda és Kondor vonalainak a karaktere, amit talán egy kissé szándékoltnak megemelt, enyhén merev dikcióhoz hasonlíthatunk, ami áthelyezi a hangsúlyokat a látvány manifeszt elemeiről az inhereens elemekre. Redukál, egyszerűsít, egyúttal átvilágít.

Mind Vajda, mind Kondor sok képén egymásra írt formák, egymásba írt motívumok láthatók, bár ezt a módszert már nagyon különbözőképpen alkalmazzák. Vajda tiszta, világosan követhető rétegelt rajzolataival szemben, ahol minden motívum artikulált, és külön síkon jelenik meg, Kondornál több, olykor megszámlálhatatlanul sok, kuszán halmozódó réteg torlódik egymásra. Ezek alternatív megoldások egyidejű bemutatásai is lehetnek, ame-

³ Németh Lajos: BEVEZETŐ KONDOR BÉLA KIÁLLÍTÁSÁNAK A KATALÓGUSÁHOZ. Békéscsaba, 1977. Id. Kogart Galéria-kiállítás katalógusa, 11.

Vajda egy levelében (feleségéhez, Szentendre, 1936. szept. 3. VAJDA LAJOS-EMLEKKÖNYV, Magvető, 1972, 12.) „konstruktív szürrealista sematikáról” ír, ezt azonban utólag a történészek egyezményesen géphibának tekintik, a feltehetően szándékoltnak „tematika” helyett. Mind a két változatnak van értelme, és nem is állnak, különösen a cikk gondolatmenetének a szempontjából, távol egymástól.

¹ Ez az írás nem kiállításkritika. Mindössze a Kogartban bemutatott Kondor-művek néhány motívumával és aspektusával foglalkozik.

² A rézkarcokról, Kondor életművének e talán leg súlyosabb szegmenséről külön tanulmányban kellene szólni, erre a jelen cikk nem vállalkozik. Kondor rajzainak a leíró jellemzése azonban a rézkarcok rajzstílusára is vonatkozik.

lyek megmaradnak tisztázatlannak – például a JÓZSEF ATTILA: MAMA (1972) című képen három egymásba írt alak gesztusai alig szétfejthetők. Sok festménye eleve kollázszerű, különféle tárgyak és síkok töredékeinek, szimbolikus értékű fragmentumainak az ötvözése, mint például az ÚRHAJÓSOK (1970) című festmény, amely égitestek, emberi végtagok, űrben lebegő, munkálkodó figurák és szerkezetek gomolygó halmaza.

Kondor egyik legmarkánsabban jelentésteli és talán legsűrűbben visszatérő motívuma az emberi kéz. Ez mindig stilizáltan és sokszor aránytalanul felnagyítva jelenik meg a képein. Legtöbbször begörbített, eltartott hüvelykujj és hosszú, törékeny, szétterpesztett ujjak jelennek meg a képen, ahol az ujjak középső perce néha szokatlanul megnyújtott. A kéz – természetes funkcióját inkább világossá téve, semmint költői stílusban – olyan, mint egy szerkezet, egy finom műszer, az egymás felé görbülő ujjak mintha egy gép mechanikájához tartoznának. Ez különösen szembetűnő például a DARÁZSKIRÁLY (1963) című képen, Kondor leghíresebbé vált festményén, ahol a darázs repülőgépszárnyhoz hasonlóan megkonstruált szárnyai és a darazsat tartó kéz mint egyazon szerkezet alkatrészei kapcsolódnak össze. Alig van olyan Kondor-kép, ahol a kéz ne jelenne meg hangsúlyosan, akár fel is nagyítva, a kifejezés legmarkánsabb hordozójaként, jelképként s egyúttal érzékeny mechanikaként, műszerként. A BURKOLÓK, ÉPÍTŐK (1968) című képen a kéz például szinte hieroglifává kiírt motívum, amelynek már rögzültek a körvonalai.

A kéz jelentése feltehetően széles skálán mozog. Elsősorban az emberit testesíti meg, ábrázolja és szimbolizálja. Az emberi képességekre és cselekvési lehetőségekre utal, beleértve, mint például a BUKÁS, SZENT ANTAL MEGKÍSÉRTÉSE (1966) című festményen, ezek határait is. Vajda sok képén és rajztanulmányán is szerepel kéz, ugyancsak hangsúlyosan, elsősorban felfelé mutató helyzetben. A FELMUTATÓ IKONOS ÖNARCKÉP (1936) éppen a Kondor kezeihez hasonlóan erősen megnyújtott, hosszú ujjú kéz gesztusával utal arra, mintegy Kondor BUKÁS-ával ellentétben, hogy a felemelkedés lehetséges. A mindenütt jelen levő, izgága, gesztikuláló, részletezett kezek Kondornál is közvetíteni látszanak a meghatározottságok és a lehetőségek között, mintegy hidat teremtve

Kondor klasszikusan lecövekel stílusából kozmikus törekvéseihez. A JÓZSEF ATTILA: A KOZMOSZ ÉNEKE (1971) című akvarellen felfelé nyúló kezek koreográfiája látható, és Kondor szárnyas figurái, repülőgép-ábrázolatai, űrhajósai és számos bibliai témájú képe vagy AZ IDŐ MŰLÁSA, DANTE ÉS VERGILIUS (1963) olyan univerzális távlatban tekintenek a létezésre, mint Kazimir Malevics vagy Piet Mondrian, akik a kozmosz egészében gondolkodva teremtettek az univerzum vizuális megjelenítésére szánt festői nyelvet és formakészletet. Kondor nem hagyta el az ábrázolás képi nyelvét – képei látán nehéz szabadulni a gondolatától, hogy erős pesszimizmus is kötötte – de látomásai, amiket ebbe a nyelvbe tördelt bele, végtelen perspektívákba tekintettek, egy jövőbe, amelyet azonban nem kezelte olyan közvetlenül közeli lehetőségként, mint Malevics és Mondrian a maguk univerzumképét.

Kondor egy másik képe is megerősíti, hogy ezek az analógiák, noha időben és térben távoliak, nem légből kapottak: Kondor gondolkodása és képzelete messzire távolodott a hatvanas évek Magyarországtól, és ez a kitörés, nemcsak a róla szóló anekdoták, hanem képei szerint is, élete programja volt. FÉRFI KONSTRUKCIÓVAL (1966) című képének jobb oldalán egy fej látható, a bal oldalán a hozzá tartozó két, a már leírt módon ábrázolt kéz, a kezek pedig egy finom, bonyolult, áttetsző, geometrikusan konstruált szerkezetet tartanak, óvatosan, mintha üvegből lenne. A szellemi erő, manuális képesség és a kettő közötti térben az általuk létrehozott áttetsző konstrukció megjelenítése nagyon hasonló El Liszickij 1924-ben készített fotomontázsához, amelynek jobb oldalát a Kondor képéhez hasonló arányban Liszickij önarcképe foglalja el, az arcán áttűnik körzöt tartó, a Kondor képein látható tartásban lévő keze, s mindezen áttetszik a milliméterpapír négyzet-rácsból álló, amely éppolyan szabályos mértani konstrukció, mint a Kondornál látható szerkezet. Ennek az analógiának a jelentősége a szándékolatlanságában van – nem valószínű, hogy Kondor egyáltalán ismerhette Liszickij fotóját, hiszen az orosz avantgárdról csak a hatvanas évek végétől kezdve szivárgott hozzánk információ, és Liszickij Nyugat-Európában sem tartozott az első felfedezések közé –, mert éppen ez mutatja azt a dimenziót, amelyben Kondor gondolkodott, és amely nem kevésbé volt nagyszabású, mint a klasszikus avant-

gárd elképzelése az emberi képességek és tudás által megteremtett jövőről.

Kondor JELENSÉG (1967) című szürrealisztikus festményén elrettentőbb világvízió jelenik meg. Ezen a sok más képéről is ismerős, lépcsőket, hágcsókat, vízimalomkereket is tartalmazó monstruózus ácsolt szerkezet látható, körülötte hozzá képest gigantikus arcok és egy ugyancsak monumentális kéz öltenek formát kaotikus és amorf környezetben. Ennek a képnek a fényében Kondor ikonosztázzai, ikonszerű festményei és az arany gyakori alkalmazása a képein inkább a transzcendencia remény- és vigaszteli – a kaósszal szembeszegezett – kozmikus igényét vagy, több esetben, a jelen történelmi és politikai valóságának a meghaladására irányuló nagyon konkrét vágyat sejtetik, semmint közvetlenül vallásos mondanivalót. Mintha Kondornál fordítva lenne, mint sok más művésznél, akik áttételes nyelven tiltott vallásos mondanivalót forgalmaztak meg. Kondor ugyanis, legalábbis sok esetben, manifeszt vallásos motívumokkal utalt egy még tiltottabb mondanivalóra: saját politikai szabadságvágyára és lázadására.⁴ Ezzel a töltettel tette radikálissá és aktuálissá Szent Katalin, Szent Margit vagy akár Krisztus ábrázolását. A mártírium nem feltétlenül vallásos kontextusban jelenik meg Kondornál: József Attilát is mártírként ábrázolja a JÓZSEF ATTILA: HAZÁM (1972) című képen, ahol a halott költő egy vasúti sínként értelmezhető átló mentén fekszik, keze és lábfeje hangsúlyozottan, a költő egy sorát felidézve, síkba *kiterítve*.

Kondor radikális és vakmerő volt politikai nézeteinek és érzületének a kifejezésében, amit kortársai egybehangzó véleménye szerint az tett praktikusán lehetővé – nem betiltottá –, hogy stílusa megmaradt ábrázolóknak, figuratívoknak, és így beilleszthető volt a hatvanas évek Kádár-korszakának az óvatos és mértékletes modernizációs stratégiájába. Ugyanakkor nemcsak a Dózsa-rézkarcsorozat kódolt nyelvén, hanem a forradalmi utalást címükben is vállaló képekben is szólt 1956-ról, és bár festészete alapján sokan úgy tekintettek Kondorra, mint, ahogy Kovács Péter megfogalmazta, „*az utolsó ikonfestő*”-re, olyannyira a jelen érdekelte, hogy

1972-ben a magyar festészetben példátlan módon, reagált egy aznapi történelmi eseményre, és GYLKOSSÁG AZ OLIMPIÁN címmel képet festett a müncheni olimpiai terrorakcióról.

Vajdához hasonlóan Kondor is eljutott a fotográfikus képpalkotáshoz, Vajdától eltérően azonban, aki pályája korai szakaszában folyóiratokból kivágott képeket és képrészleteket montírozott össze, Kondor pályája legvégén maga fotózott maga készítette és megvilágította szerkezeteket. Ezekkel a fotókkal, Donáth Péter megítélése szerint, aki empatikus elemzést írt Kondor pályájáról és a magyar avantgárd két – 1947-ben megrekedt, illetve 1965 után indul – generációja között elfoglalt egyedülálló szerepéről⁵ – Kondor túllépett azon a már fojtogatott stíluson, ami addigra rátelepedett. A modell méretű holdkempok, repülőgépek és hangszerek készítése mellett ezek a fotók egy egész új vizuális képpalkotás, motívika és módszer lehetőségét hordozták, amit Kondor pontosan felismert, de csak halála évében. Ezek a sokrétű terek, áthatolhatatlanul komplikált konstrukciók megmaradtak felütésnek.

Hogyan értelmezzük tehát, hogy két festő, akiket nem köt össze közös program és közösen érvényesnek tekintett hagyomány, néhány ponton olyan közel áll egymáshoz, mint Vajda és Kondor? Az esetleges alkati rokonságon túl talán megkockáztatható, hogy mindketten olyan korszakban éltek, amikor a szellemi függetlenségre és alkotói önérvényesítésre irányuló akarat olyan lehenlő ellenállással és a társadalom, valamint a hatalom részéről olyan túlerővel találta szembe magát, hogy a kép megformálása minden tekintetben az autonómiáért folytatott harc frontvonala volt. A vonal karakterétől a motívumon át a kép egészének a szimbolikájáig minden ponton hangsúlyozni kellett a személyes meggyőződés – és csakis e meggyőződés – igazságát. Nem volt olyan kollektíva vagy akár kisebb csoport, amelynek a már kiírt stílusa és mondanivalója csatlakozásra készítette volna bármelyiküket. A magány és a túlerővel való szembefordulás a legközösebb Vajda és Kondor sorsában és művészi alapállásában.

Forgács Éva

⁴ L. erről Erdély Miklós: KONDOR BÉLA, A KORSZAK ÉS AZ AVANTGÁRD. <http://www.artpool.hu/Erdely/Kondor.html> Erdély számos példát említi erre.

⁵ Donáth Péter: AMI KÉT „NEM” KÖZÖTT TÖRTÉNT. A KONDOR-JELENSÉGRŐL. *Új Művészet*, 1991/5. 7–12.